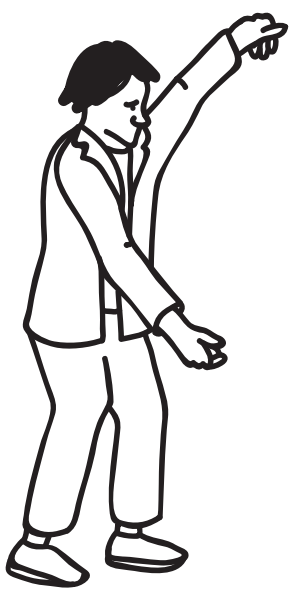
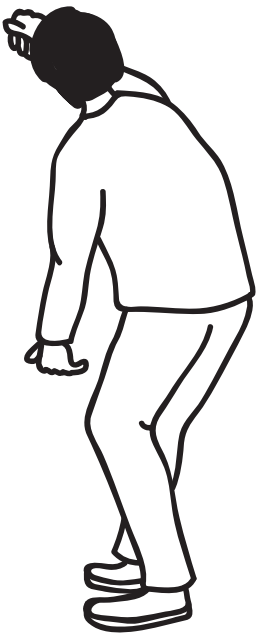
DOVILĖ JAKNIŪNAITĖ

KAIP TAPTI VALSTYBE:
SIENOS IR ERDVĖS GRUZIJOS TERITORINIUOSE KONFLIKTUOSE

VILNIAUS UNIVERSITETAS
1579
UNIVERSITAS VILNENSIS

VILNIAUS UNIVERSITETAS
TARPTAUTINIŲ SANTYKIŲ
IR POLITIKOS MOKSLŲ INSTITUTAS

DOVILĖ JAKNIŪNAITĖ

KAIP TAPTI VALSTYBE:
SIENOS IR ERDVĖS GRUZIJOS TERITORINIUOSE KONFLIKTUOSE

Vilniaus
universiteto
leidykla

VILNIUS, 2017

Apsvarstė ir rekomendavo išleisti
Vilniaus universiteto Tarptautinių santykių
ir politikos mokslų instituto taryba (2017 m.
rugsėjo 8 d., protokolas nr. T-2017-17)

Recenzavo:
Dr. Ieva JUSIONYTĖ (Harvardo universitetas)
Dr. Asta MASKALIŪNAITĖ (Baltijos gynybos koledžas)
Dr. Artūras ROŽĖNAS (Niujorko universitetas)

Tyrimą finansavo
Lietuvos mokslo taryba
(sutarties nr. MIP-27/2015)

ISBN 978-609-459-877-7 (spausdintas)
ISBN 978-609-459-876-0 (elektroninis)

Leidinio bibliografinė informacija pateikiama
Lietuvos nacionalinės Martyno Mažvydo bibliotekos
Nacionalinės bibliografijos duomenų banke (NBDB).

© Dovilė Jakniūnaitė, 2017
© Vilniaus universitetas, 2017

TURINYS

Pratarmė | 7
Santrumpos | 9
Nuotraukos ir žemėlapiai | 10

I DALIS
Būti ar nebūti: įvadinės pastabos apie tapimą valstybe | 11

Teritorijos ir sienos | 21
Valstybės *de facto* | 37
Knygos struktūra | 49

II DALIS
Gruzijos teritorinių konfliktų gijos | 51

Gruzijos valstybingumo išbandymai | 53
Abchazija: atsiskyrimo link | 61
Pietų Osetija: atsiskyrimo link | 73
Nesėkmingai ieškant išeičių | 82

III DALIS
Valstybingumo teritorinimas: teoriniai kontekstai | 95

Valstybinės erdvės gamyba | 99
Teritoriniai spąstai | 104
Sienos kaip praktikos | 113

IV DALIS Sienijimas Abchazijoje ir Pietų Osetijoje | 123

Brėžti liniją | 127
Kirsti ir kontroliuoti | 146
Išvietinti | 158

V DALIS Struktūrinė teritorialumo galia | 169

Valstybingumo pripažinimas pagal tarptautinę teisę | 173
Valstybingumo pripažinimas pagal Rusiją | 185
Valstybingumo nepripažinimas pagal ES | 203

VI DALIS Įprotis būti valstybe. Išvados | 215

Literatūra | 223
Summary | 251
Asmenvardžių rodyklė | 267

PRATARMĖ

Ši knyga atsirado iš nuostabos ir smalsumo, kai, gavusi progą ilgiau pagyventi Gruzijoje, suvokiau, jog čia, vos didesnėje teritorijoje nei Lietuva, veikia ne vienas, o trys vienas nuo kito atsiskyrę, tačiau politiškai ir istoriškai susiję politiniai dariniai. Be jų gruzinai neįsivaizduoja savo šalies, tačiau apie juos jiems itin sunku šnekėti. Kalbu apie pačią Gruziją bei dvi jos teritorijas – Abchaziją ir Pietų Osetiją, formuojančias save kaip suverenias teritorines politines bendruomenes. Apie šiuos Gruzijos rūpesčius, žinoma, buvo tekę skaityti ir net pačiai pasakoti kitiems, bet jos visada tarnaudavo kaip kokie nors pavyzdžiai – Sovietų Sąjungos žlugimo pasekmių, teritorinių konfliktų, Rusijos užsienio politikos ir panašiai.

Nuostaba ir intriga kilo supratus, jog šių teritorijų, atrodytų, mikrosituacijos analizė leistų itin daug ką pasakyti apie įvairiausius tarptautinės politikos procesus. Kad turiu progą parašyti knygą, kuri tiria konkretų atvejį, tačiau sykiu kalba apie tai, kaip veikia šiuolaikiniai tarptautiniai santykiai ir kokį vaidmenį juose vaidina teritorijos bei sienos. Šia tema 2007 metais pradėjau akademinę karjerą, siekdama suprasti kaimynystės idėją tarptautinėje politikoje ir per ją atskleisti Rusijos teritorialumo sampratą. Po dešimties metų prie teritorijų ir sienų problematikos grįžtu jau kitaip – analizuodama teritorialumo, subjektiškumo ir materialumo klausimus ir ieškodama atsakymo į klausimą: kaip tampama ar netampama valstybe?

Neperdėsiu sakydama, kad šios knygos nebūtų be mano pirmosios ir svarbiausios tarptautinės politikos analizės mokytojos prof. Gražinos Miniotaitės. Ji parodė man, ką reiškia kritiškas žvilgsnis ir kaip atrodo akademinė drąsa. Deja, niekada nebegalėsiu šios knygos padėti jai ant stalo. Vienintelis dalykas, kurį tegaliu padaryti, – ją jai dedikuoti.

Tyrimas Gruzijoje nebūtų įvykęs, jei ne daugelio žmonių pagalba. Nuoširdžiai dėkoju ES stebėjimo misijos Gruzijoje vadovui Kęstučiui Jankauskui, jo kolegoms Rolandui Kazlauskui, Giulio Savinai, Renatai Takinienei, Robertui Manghamui, taip pat – misijos biurų Zugdidyje ir Goryje patruliams, kurių dėka galėjau bent keletą kartų iš arti pamatyti gyvenimą palei administracines Pietų Osetijos ir Abchazijos linijas. Susiorientuoti Gruzijoje man taip pat padėjo Irina Demetradzė, Izolda Tigieva, Pikrija Asanišvili, Elene Agladzė, Renata Skardžiūtė-Kereselidzė, Korneli Kakačia, Miša Šavtvaladze.

Esu labai dėkinga Natalijai Arlauskaitei už palaikymą ir pirmąjį kritišką žvilgsnį, Gražvydui Jasučiui, radusiam laiko sugaudyti empirinius netikslumus, Erikai Leonaitei už tarptautinės teisės konsultacijas, Rimai Bertašavičiūtei už kalbos tobulinimą, Ievai Jusionytei, Astai Maskaliūnaitei ir Artūrui Rožėnui už kritines pastabas, Justinui Mickui už pagalbą su bibliografija. Draugės ir draugai, artimosios ir artimieji, pakentę arba nematę manęs paskutinius dvejus metus, – ačiū ir jums.

Galiausia svarbu paminėti ir institucinius rėmėjus. Tyrimas buvo atliktas įgyvendinant Lietuvos mokslo tarybos projektą „Sienų konceptualizacijos XXI amžiuje: diskusijos ir praktikos Vidurio Rytų Europoje“ (sutarties nr. MIP-27/2015). Dalis empirinės medžiagos surinkta per stažuotes Gruzijoje 2015–2016 metais, kurioms galimybę suteikė ES „Marie Skłodowska-Curie“ programos Tarptautinių mokslo personalo mainų projektas „EU-PREACC: Vidurio ir Rytų Europos šalių pasirengimo stoti į ES patirties perkėlimas į Moldovos ir Gruzijos pasirengimo stoti procesą“. Rašant knygą, Vilniaus universiteto Tarptautinių santykių ir politikos mokslų instituto administracija buvo itin lanksti – leido derinti mokslinę ir pedagoginę veiklas, už tai dėkoju.

Žinoma, bet kokios likusios klaidos, netikslumai ir neapsižiūrėjimai – tik mano pačios atsakomybė.

Dovilė Jakniūnaitė
2017 m. rugsėjis, Vilnius

SANTRUMPOS

AL – Administracinė linija
AT – Aukščiausioji Taryba
ES – Europos Sąjunga
ESBO – Europos saugumo ir bendradarbiavimo organizacija
ESSM – Europos Sąjungos stebėjimo misija
IDP – viduje priverstinai perkelti asmenys (knygoje taip pat vadinami *išvietintaisiais*)
IPRM – Incidentų prevencijos ir reagavimo mechanizmas
JT – Jungtinės Tautos
JT ST – Jungtinių Tautų Saugumo taryba
JTSMG – Jungtinių Tautų stebėjimo misija Gruzijoje
NATO – Šiaurės Atlanto sutarties organizacija
NVS – Nepriklausomų valstybių sandrauga
RF – Rusijos Federacija
SSR – Sovietų Socialistinė Respublika
SSRS – Sovietų Socialistinių Respublikų Sąjunga

NUOTRAUKŲ IR ŽEMĖLAPIŲ SĄRAŠAS (ĮKLIJA)

1 pav. „Gruzija, Abchazija, Pietų Osetija“
2 pav. „Šiuolaikinės Gruzijos žemėlapis“
3 pav. „Ergnečio turgaus vieta“
4 pav. „Gruzijos SSR 1957–1991“
5 pav. „Siena ir Ingurio upė, skiriančios Gruziją ir Abchaziją“
6 pav. „Gruzijos valdžios kontroliuotos teritorijos Pietų Osetijoje iki 2008 m. karo“
7 pav. „Siena Pietų Osetijoje“
8 pav. „Siena Abchazijoje“
9 pav. „Sovietinio karinio topografinio žemėlapio fragmentai“
10 pav. „Pietų Osetijos sienos ženklas“
11 pav. „Spygliuota viela“
12 pav. „Spygliuota viela kieme“
13 pav. „Skirianti tvora“
14 pav. „Siena laukuose“
15 pav. „Ingurio tiltas“
16 pav. „Europos Sąjungos stebėjimo misijos Gruzijoje veiklos žemėlapis“

DALIS

Būti ar nebūti: įvadinės pastabos apie tapimą valstybe

2015 m. liepą Gruzijos, o vėliau ir tarptautinėse naujienų interneto svetainėse pasirodė nerimą keliančių žinučių, jog Gruzija neteko dalies savo teritorijos. Ši įtampa prasidėjo, kai Pietų Osetijos pasieniečiai pastatė du „sienos“ ženklus prie Citelubani ir Orčosan gyvenviečių bei palei juos nutiesė spygliuotą vielą. Be to, kaip tvirtino Gruzijos valdžios atstovai, labiau į pietus „pastūmė“ administracinę liniją, skiriančią Pietų Osetiją nuo likusios Gruzijos, kitaip tariant – esą pasiėmė dalį iki tol Gruzijos kontroliuotos teritorijos. Gruzijos žiniasklaida, siekdama atkreipti dėmesį į Rusijos veiksmus, jos kaltę bei atsakomybę, tokį procesą vadino „šliaužiančia okupacija“[1]. Šią žinutę paskui pakartojo ir tarptautiniai komentatoriai[2]. Rusijos ir Pietų Osetijos atstovai tvirtino, kad pati Gruzijos valdžia, taip reaguodama, užsiima provokacijomis ir kuria incidentus palei „valstybinę sieną“, trukdydama jau keletą metų vykstančiam sienos žymėjimui. Europos Sąjungos stebėjimo misija (ESSM), nereaguodama į Gruzijos kalbas apie teritorijos praradimą, kalbėjo apie besitęsiančią *borderizaciją*, kuri vis labiau ir labiau kliudo vietos gyventojams[3], o Donaldas Tuskas, Europos Vadovų Tarybos pirmininkas, nebe pirmą kartą pakartojo, jog Europos Sąjunga (ES)

[1] „Georgian, Russian Deputy FMs Speak by Phone on S.Ossetia 'Border' Marking“, *Civil Georgia*, Civil.Ge, 2015-07-14; „Creeping Occupation: Russia Advances 2 km into Georgian Territory“, *Agenda.Ge*, 2015-07-14.

[2] Luke Coffey, „The Creeping Russian Border in Georgia“, *Al Jazeera*, 2015-07-27; „Russia Quietly Encroaches on Georgia“, Stratfor, 2015-07-28.

[3] Andrew North, „Georgia Accuses Russia of Violating International Law over South Ossetia“, *The Guardian*, 2015-07-14.

palaiko Gruzijos suverenitetą, teritorinį vientisumą ir tarptautines sienas. Pačioje Gruzijoje dėl šių įvykių suorganizuota keletas protestų (Tbilisyje ir palei naujus ženklus), keletas žurnalistų nuvertė vieną iš ženklų, keletas žmonių ties jais papiketavo[4]. Liepos pabaigoje ši konkreti situacija aprimo.

2017 m. sausį kiek kitokia situacija irgi sukėlė gana ženklų Gruzijos ir ją palaikančių tarptautinių veikėjų nepasitenkinimą. Šįkart veiksmas vyko Abchazijoje, kurios vyriausybė paskelbė 2017 m. sausio 31 d. uždaranti du administracinės linijos su Gruzija kirtimo punktus (Nabakevi-Churča ir Meore Otobaja-Orsantija), palikdama tik dvi vietas, kur iš Gruzijos galima pereiti į Abchaziją ir atgal[5]. Sprendimas aiškintas saugumo sumetimais: tvirtinta, jog jis nebuvo skubotas, jog pasirūpinta, kad gyventojams dėl to nekiltų problemų. Gruzijos užsienio reikalų ministerija tai pasmerkė, kalbėjo apie judėjimo laisvės pažeidimą, Abchazijos gyventojų izoliavimą bei situacijos destabilizavimą[6]. ES savo pareiškimu irgi kritikavo judėjimo suvaržymą, įtampos didinimą, nenorą rūpintis žmonių gyvenimo sąlygomis; neužmiršo priminti, jog ji toliau nuosekliai palaiko Gruzijos teritorinį vientisumą[7]. Vyko ir Abchazijos Galio rajono gyventojų protestas[8]. Šįkart Rusija nebuvo dažnai minima, jos nebuvo girdėti ir tarp situacijos komentuotojų, tačiau tarptautinių veikėjų raginimai

[4] Maxim Edwards, „South Ossetia's Creeping Border", *OpenDemocracy*, 2015-07-20.

[5] „Закрываются еще два пункта пропуска на границе по реке Ингур", АпсныПресс, 2016-12-28.

[6] „Georgian MFA Condemns Crossing Points Closure along Abkhazia", *Civil Georgia*, Civil.Ge, 2017-03-06.

[7] Nepasitenkinimą pareiškė ir Jungtinės tautos (JT), Europos saugumo ir bendradarbiavimo organizacija (ESBO), NATO ir keletas Europos valstybių: „EU Says Abkhazia Crossing Points Closure 'Detrimental' to Freedom of Movement", *Civil Georgia*, Civil.Ge, 2017-02-17.

[8] „Population of Gali, Abkhazia Protests Closure of Administrative Boundary Lines", *Agenda.Ge*, 2017-01-27.

rūpintis regiono saugumu ir stabilumu visų pirma adresuoti jai. Tų pačių metų kovo pabaigoje jau buvo galima teigti, jog ir šis konkretus incidentas išsisėmė, aplinkiniai gyventojai turėjo pradėti gyventi naujomis sąlygomis.

Kaip ir 2015 m., visos įsitraukusios pusės grįžo į sau jau pažįstamas būsenas: Gruzija – į nuolatinio bejėgiško piktinimosi bei vidaus ginčų, kaip reaguoti, Pietų Osetija ir Abchazija – į pastangų toliau (iš)gyventi, ES – į situacijos stebėjimo, o Rusija – į pagalbos, paramos atsiskyrusiems regionams teikimo būseną. Šiedu incidentai – puiki iliustracija, kiek daug šiuose konfliktuose, paprastai vadinamuose „Gruzijos teritoriniais konfliktais", susipynusių problemų ir veikėjų. Vieni kalba apie „valstybinę sieną", kiti – apie „administracinę liniją". Vieni kaltina Rusiją; ši sako, kad Abchazija ir Pietų Osetija – savarankiški ir sprendimo galią turintys dariniai. Beveik visi palaiko Gruzijos teritorinį vientisumą, tačiau niekas nežino, kaip jį atstatyti ir ar atstatyti. Beveik niekas nepripažįsta Abchazijos ir Pietų Osetijos valstybingumo, bet abu dariniai veikia kaip valstybės ir skelbiasi valstybėmis. Gruzijos teritorijoje nėra „valstybinių sienų", bet tai, kas yra, veikia kaip valstybinės sienos.

Šis konfliktas nėra naujas. Abchazija ir Pietų Osetija yra du nuo Gruzijos siekiantys atsiskirti dariniai, kurių pastangų tai padaryti pradžia – XX a. pabaigoje, žlungant Sovietų Sąjungai, o po 2008 m. Gruzijos ir Rusijos karo šios pastangos dar labiau sutvirtėjo. Pagrindinis šių darinių tikslas – įtvirtinti savo suverenitetą[9]. Tai dariniai, kontroliuojantys savo teritoriją ir gyventojus, turintys karinių ir ekonominių išteklių tai daryti; juos vis labiau įprantama vadinti valstybėmis *de facto*. Kartu jie neturi tarptautinio subjektiškumo, tad tiksliai pavaizduotame Europos politiniame žemėlapyje juos reikėtų žymėti baltomis dėmėmis – arba nežymėti iš viso, jei

[9] Pietų Osetijos atveju kartais kalbama ir apie prisijungimą prie Rusijos. Tačiau šiuo metu (2017 m. viduryje) ji funkcionuoja kaip valstybė *de facto*.

absoliučiai laikytumėmės valstybės sienų neliečiamumo ir teritorinio vientisumo pripažinimo principo. Didysis šių teritorijų iššūkis (net ir kuriam laikui suskliaudžiant konkrečias konflikto radimosi priežastis) – tapti subjektais pasaulyje, kuriame dominuoja minėti principai ir valstybingumo pripažinimo normos ir kuriame esminė naujo tarptautinės politikos subjekto atsiradimo sąlyga – jau egzistuojančių veikėjų pripažinimas.

Šių darinių padėtis dviprasmiška. Viena vertus, jie – anomalija, problema, kurią reikia išspręsti, tai, ko neturėtų būti, taigi traktuotini kaip laikini. Kita vertus, vis ilgiau veikdami ir egzistuodami jie tampa stabilia ir įprasta tarptautinės ir regioninės politikos dalimi, jų egzistavimo nebereikia aiškinti. Suprasti, kaip atsiranda ir veikia šis dviprasmiškumas, – pagrindinis šios knygos tikslas, susijęs su pagrindine problema: nepripažintų teritorinių darinių ilgamečiu egzistavimu *de facto* tarptautinėje politikoje.

Norint išsiaiškinti situacijos problemiškumą, reikia pasinerti ne tik į Gruzijos teritorinių karų ir konfliktų bei pokonfliktės situacijos istoriją, bet ir klausti: kaip valstybė susigyvena su teritorijos praradimu? Kaip nepripažinti teritoriniai dariniai išnaudoja įprastas tarptautinės politikos praktikas? Kaip politinis teritorinis darinys gali įrodyti savo egzistavimą? Kaip sutariama, kur egzistuoja skirtys (sienos, linijos) ir kokių pasekmių tie susitarimai sukuria? Kas yra ir kaip veikia ši mūsų tarptautinių santykių sistema, kuri leidžia arba neleidžia vieniems būti teisėta jos dalimi, o kitiems ne? Ką nepripažinto teritorinio darinio egzistavimo sąlygos sako apie kasdienes, įprastas tarptautinės politikos praktikas? Ir galiausiai: kaip įtvirtinamas tarptautinis darinio, siekiančio tapti valstybe, subjektiškumas?

Šioje knygoje į tarptautinę politiką visų pirma žiūrima kaip į teritorinę praktiką. Kitaip tariant, laikomasi prielaidos, kad mąstymas apie pasaulinę politiką turi prasidėti pastebint, jog gyvename ir veikiame teritoriškai padalytame pasaulyje, o mąstydami apie politinės

bendruomenės egzistavimo formas jas siejame su šios bendruomenės gebėjimu kontroliuoti tam tikrą teritorijos dalį. Teritorijos analizė neatsiejama nuo sienų, kurios apibrėžia teritoriją, ją sukuria. Tad šioje knygoje analizuojant teritorialumo ir sienų reiškinius norima suprasti nepripažintų teritorinių darinių subjektiškumo sąlygas, kurios, viena vertus, susijusios su pačių darinių teritorinėmis praktikomis, kita vertus – su kitų tarptautinės sistemos veikėjų praktikomis, kai šios bando „tvarkytis" su tokių darinių egzistavimu.

Minėtoji dviprasmiška nepripažintų teritorinių darinių padėtis duoda kitokį, tam tikra prasme išvirkščią kontekstą siekiant atskleisti įprastas valstybingumo kūrimo praktikas ir parodyti jų galią bei ribas, kartu – reflektuoti valstybinių teritorijų bei sienų galias, jų radimosi pasekmes. Davidas Delaney teigia, kad „teritorija dažnai būna įrankis, leidžiantis supaprastinti ir paaiškinti kitus dalykus – politiką, valdžią, kultūrinę tapatybę, individo autonomiją ar teises. Kad būtų įmanomas šitoks poveikis, teritoriją reikia laikyti pakankamai aiškiu ir paprastu reiškiniu", kokia teritorija šiaip jau nėra[10]. Kuria prasme tai nėra paprastas reikalas su paprastomis praktikomis ir pasekmėmis – taip pat siekiama parodyti knygoje.

Knygoje pasirinktas objektas (valstybės *de facto*) bei analizuojama problematika (teritorinių darinių egzistavimo sąlygos ir praktikos) – kompleksiškas reiškinys, neturintis ir negalintis turėti vieno konkretaus teorinio paaiškinimo. Veikiau tai reiškinys, kuriam suprasti ir kurį tirti reikia pasitelkti keletą skirtingų teorinių ir analitinių kontekstų; jų įžvalgos ir šių derinimas leis, viena vertus, giliau suprasti konkrečią empirinę situaciją, kita vertus – suformuluoti kartu kompleksišką ir nuoseklią teorinę perspektyvą, kuria siekiama parodyti, ką reiškia analizuoti valstybines sienas ir teritorijas XXI amžiaus (Rytų) Europoje.

[10] David Delaney, *Territory: A Short Introduction*, Oxford: Blackwell, 2005, p. 9.

1 PAV. „ Gruzija, Abchazija, Pietų Osetija“

Šaltinis: Wikimedia Commons, 2008 (viešojo naudojimo)

2 PAV. „Šiuolaikinės Gruzijos žemėlapis“

Šaltinis: Wikimedia Commons, 2007 (viešojo naudojimo)

3 PAV. „Ergnečio turgaus vieta“
Šaltinis: © Google, 2017

4 PAV. „Gruzijos SSR 1957-1991“
Šaltinis: Wikimedia Commons, 2010 (viešojo naudojimo)

Abu teritoriniai konfliktai – Gruzijos su Abchazija ir Pietų Osetija – atsirado žlungant Sovietų Sąjungai, Gruzijai siekiant suvereniteto bei kuriant nacionalinę valstybę (žr. 1 pav.). Kaip ir dar kiti du: Padniestrės Moldovoje ir Kalnų Karabacho Azerbaidžane atvejai, susiję su Sovietų Sąjungos žlugimu ir naujų valstybingumų kūrimu. Abu dariniai 9 dešimtmečio pradžioje išgyveno karinius konfliktus, paliaubas ir tarptautinius nesėkmingus bandymus sprendžiant konfliktus, abu turėjo (varijuojantį) Rusijos palaikymą, o 2008 m. Pietų Osetija išgyveno dar vieną karą, paprastai vadinamą Gruzijos ir Rusijos karu. 2008 m., po karo, abi atsiskyrusias teritorijas pripažino Rusija, abi jos turi vyriausybines institucijas, atliekančias funkcijas, kurios paprastai pridera valstybėms. Kitaip tariant, Abchazija ir Pietų Osetija šiuo metu yra valstybės *de facto*, nors pagal tarptautinę teisę ir absoliučios daugumos tarptautinės bendruomenės yra laikomos Gruzijos dalimi[11].

Geografiškai Gruzija – Pietų Kaukazo valstybė, kurios plotas sudaro 69 700 km². Abchazijos teritorija – 8 660 km², Pietų Osetijos plotas – 3 900 km². Kitaip tariant, Gruzija šiuo metu (2017 m.) nekontroliuoja beveik 20 proc. jai pagal tarptautinę teisę priskiriamos teritorijos. Vakaruose ji turi prieigą prie Juodosios jūros, šiaurėje siena sutampa su Kaukazo kalnų grandine ir ribojasi su Rusijos Federacijos Šiaurės Kaukazo respublikomis: Karačiajų Čerkesija, Kabarda–Balkarija, Šiaurės Osetija–Alanija, Ingušija, Čečėnija ir Dagestanu (Abchazija dar ribojasi su RF Krasnodaro kraštu, su kuriuo sienos Gruzija nekontroliuoja). Pietryčiuose Gruzija turi sieną su Azerbaidžanu, pietuose – su Armėnija ir Turkija (žr. 2 pav.).

Gruzija, kai 1921 m. jos menševikai pralaimėjo karą su Rusijos remiamais bolševikais, nuo pat Sovietų Socialistinių Respublikų Sąjungos (SSRS) susikūrimo 1922 m. buvo šios sudėtyje. Gruzijos

[11] Pvz., „Resolution 1808 (2008)", UN Security Council, 2008-04-16.

Sovietų Socialistinė Respublika (SSR) turėjo tris autonominius regionus: Pietų Osetijos autonominę sritį (*область*), Abchazijos Autonominę Sovietų Socialistinę Respubliką ir Adžarijos Autonominę Sovietų Socialistinę Respubliką (statusą jos įgijo skirtingu metu: Pietų Osetija – 1922 m., Abchazija – 1931 m.[12], Adžarija – 1921 m.). Modernios Gruzijos nepriklausomybė skaičiuojama nuo 1991 m. balandžio 9 d., kai jos tuometinis parlamentas paskelbė nepriklausomybę. 1989 m. etninė Gruzijos sudėtis buvo tokia: šalyje gyveno 5,4 mln. gyventojų, iš kurių 70 proc. sudarė gruzinai, armėnų – 8 proc., rusų – 6,3 proc., azerų – 5,7 proc., osetinų – 3 proc. ir abchazų – 1,8 proc.[13] Abchazijoje tuomet gyveno apie 525 000 gyventojų: abchazai sudarė 17,8 proc. visų gyventojų, gruzinai – 45,7 proc., rusai – 14,3 proc, armėnai – 14,6 proc.[14] Pietų Osetijoje gyveno apie 100 000 gyventojų: osetinų buvo 66 proc., gruzinų – 29 proc., tačiau galima rasti tvirtinimų, kad apie pusė šeimų Pietų Osetijoje buvo mišrios[15]. Dar apie 100 000 osetinų gyveno ne Pietų Osetijos teritorijoje, o kitose Gruzijos vietose, tuo tarpu Šiaurės Osetijoje, priklausiusioje Rusijos SSR, suskaičiuota apie 335 000 osetinų[16]. Šiuos skaičius skaitant pravartu turėti mintyje, nes jie ir jų interpretacijos veikė visų pusių kovų ir tikslų siekimo strategijas, kurios detaliau atskleidžiamos II ir IV knygos dalyse.

Po 1991–1992 m. konflikto Pietų Osetijoje ir 1992–1993 m. konflikto Abchazijoje Gruzija nebekontroliuoja šių regionų. Nors

[12] 1921–1931 m. Abchazijos statusas buvo dviprasmiškas – ji buvo Sovietų Socialistinė Respublika Gruzijos SSRS sudėtyje, jos statusas rusų kalba įvardytas taip: *договорная республика*.

[13] Christoph Zürcher, *The Post-Soviet Wars: Rebellion, Ethnic Conflict, and Nationhood in the Caucasus*, New York, London: New York University Press, 2007, p. 117.

[14] *Ibid*., p. 238. Šie duomenys paimti iš 1989 m. atlikto SSRS gyventojų surašymo.

[15] *Ibid*., p. 123.

[16] „South Ossetia: The Burden of Recognition", *Europe Report*, International Crisis Group, 2010, p. 2.

karo veiksmai, išskyrus 2008 m. rugpjūčio mėn. penkių dienų karą, neatnaujinti, taikos susitarimo taip pat nėra.

Daugiausiai įtakos šioms valstybėms ir jų sienoms turi Gruzija ir Rusija. Tai vienintelės valstybės, su kuriomis abu dariniai ribojasi. Tiesa, Abchazija turi ir ilgą jūrinę sieną, o Pietų Osetija yra sausumos teritorija be prieigos prie jūros. Rusijos ir Gruzijos supratimas apie tai, kaip šie dariniai turi veikti, visiškai skiriasi, skirtingai jos vertina ir jų valstybingumą, taip pat ir sienų politiką. Gruzija yra tvirtai užsibrėžusi atkurti savo teritorinį vientisumą ir reintegruoti abu darinius į savo sudėtį – tad jai visiškai nepriimtinas *status quo*. Gruzijai šių darinių egzistavimas ir problemos sprendimas yra vidaus politikos, o Rusijai, pripažinusiai atsiskyrusias teritorijas ir joms padedančiai, – jos kaimynystės ir užsienio politikos dalis bei tarptautinės politikos reikalas.

Literatūroje, skirtoje šiems konfliktams, gana įprasta šias teritorijas traktuoti tiesiog kaip Rusijos priedėlius. Pavyzdžiui, Vincentas Artmanas teigia: „Politinė galia teka iš Maskvos. Tad Abchazija ir Pietų Osetija laikomos lyg ir suvereniomis, tačiau jos neturi tikro suvereniteto“[17], o Alexanderis Cooley’s ir Lincolnas Mitchellas teigia, kad „dabar [t. y. po 2008 m. – D. J.] teritorijos su savo nauju ‘nepriklausomų valstybių statusu’ tapo Rusijos federacijos dalimis *de facto*“[18]. Tokie požiūriai rodo, kad neįvertinama vykstančių valstybės kūrimo procesų, besiformuojančio tų valstybių subjektiškumo ir tiesiog gebėjimo gauti nuolaidų bei derėtis su pačia Rusija. Neabejotina, kad teritorijoms būtų itin sunku išgyventi be Rusijos paramos ir saugumo garantijų, tačiau vietinis Abchazijos ir Pietų Osetijos elitas nėra tiesiog paprastas Rusijos įtakos įrankis, kaip jį dažnai bandoma

[17] Vincent M. Artman, „Documenting Territory: Passportisation, Territory, and Exception in Abkhazia and South Ossetia“, *Geopolitics*, vol. 18, no. 3, 2013, p. 696.

[18] Alexander Cooley, Lincoln A. Mitchell, „Engagement without Recognition: A New Strategy toward Abkhazia and Eurasia’s Unrecognized States“, *The Washington Quarterly*, vol. 33, no. 4, 2010, p. 60.

parodyti. Ne visada rinkimuose (parlamento ar prezidento) laimėdavo net Rusijos valdžios palaikomi kandidatai, periodiškai kyla ginčų ir nepasitenkinimo, kad ir dėl akivaizdžios „Kremliaus rankos" vietinėje politikoje. Tad įtampa Pietų Kaukaze nesuvestina vien į Vakarų kovą su Rusija ar Rusijos valdžios manipuliacijas. Santykių tarp regiono etninių grupių istorija ilga ir kebli, per tuos dešimtmečius susiformavo itin prieštaringi naratyvai, susiformavusi įtampa susijusi kaip tik su teritorijomis, apgyvendintomis daugiau nei viena etnine grupe, kurių kilmės naratyvai „pririšti" prie tų pačių teritorijų.

TERITORIJOS IR SIENOS

Knygoje nepripažintos valstybės *de facto* laikomos teritoriniais dariniais, kurių analizė parodo, kaip veikia ar neveikia šiuolaikinės teritorialumo praktikos. Michelis Foucault teigia: „Teritorija – neabejotinai geografinė sąvoka, bet visų pirma tai teisinė politinė sąvoka, tai vieta (*area*), kontroliuojama tam tikros galios“[19]. Tai reiškia, kad teritorijos reikšmė priklauso ir nuo istorinių sąlygų, ir nuo esamų galios konfigūracijų, o geografiją, kuri, pagal Foucault, šiuo atveju susijusi su linijų braižymu žemės / popieriaus paviršiuje, suprasti įmanoma tik remiantis šiais kontekstais.

Ankstyvasis mąstymas apie teritoriją susijęs su geopolitika, kurios atstovai, galvodami visų pirma apie politinį pasaulio pasidalijimą ir didžiųjų valstybių tarpusavio konkurenciją, laikėsi deterministinės nuostatos, jog geografinė situacija turi ryšį su tuo, ką valstybės tarptautinėje politikoje gali padaryti[20]. Laikyta, kad teritorija nulemia valstybės likimą ir suteikia galimybių siekti viršenybės tarptautinėje politikoje. Konfliktų studijų disciplina į teritoriją irgi žiūri kaip tam tikrą išteklių, tiesa, jau atsisakydama deterministinių ir fatalistinių prielaidų, susijusių su valstybių likimu. Čia teritorija dažnai yra objektas, dėl kurio kontrolės prasideda konfliktas, vieta, kurioje kažkas yra – pavyzdžiui, gamtiniai ištekliai, mineralai, vanduo, derlinga žemė. Tokio tipo tyrimai dažnai siekia suprasti, kokie veiksniai didina teritorinių konfliktų tikimybę[21]. Iš politinės ekonomijos pozicijų

[19] Michel Foucault, „Questions of Geography“, in: *Space, Knowledge and Power: Foucault and Geography*, ed. Stuart Elden, Jeremy W. Crampton, trans. Colin Gordon, New York: Routledge, 2007, p. 176.

[20] Šių idėjų pristatymą ir kritiką žr. Gearóid Ó Tuathail, Simon Dalby, „Rethinking Geopolitics: Towards a Critical Geopolitics“, in: Gearóid Ó Tuathail, Simon Dalby (eds.), *Rethinking Geopolitics*, New York: Routledge, 1998, p. 1–15.

[21] Paul Diehl, Gary Goertz, *Territorial Changes and International Conflict*, London: Taylor & Francis, 2002; John Coakley, *The Territorial Management of Ethnic Con-*

teritoriją galima traktuoti kaip tam tikrą nuosavybės santykį, išteklių, kuris perskirstomas ir kuris kažkam priklauso[22]. Tarptautinių santykių disciplinoje valstybių sistemos teritorialumas taip pat dažniausiai priimamas kaip savaime suprantamas faktas, nuo kurio kaip nuo fakto atsispiriant toliau atliekama tarptautinės politikos analizė. Į teritoriją čia dažniausiai žiūrima kaip į strateginį reiškinį, tam tikrą kovos objektą arba tokį objektą, ant kurio paviršiaus (*terrain*) vyksta kova[23]. Tai statiški požiūriai, siekiantys itin bendrai aprašyti santykius su teritorija ir į teritorinius santykius žvelgiantys per valstybės prizmę, valstybių sistemos radimosi kontekste. Teritorija yra tai, kas yra, kuo vienaip ar kitaip naudojamasi, o ne tai, per ką kažkas suprantama.

Vienas iš pirmųjų darbų, kur tiesiogiai bandyta teritoriją suvokti kaip sąvoką ir socialinį reiškinį, yra Jeano Gottmanno knyga *Teritorijos reikšmė* (1973)[24]. Jam teritorija buvo materiali, erdvinė sąvoka, kuria galima nusakyti ryšį tarp žmonių, politikos ir gamtos. Tai sąvoka, leidžianti suprasti politinį erdvės organizavimo būdą bei santykius bendruomenėse ir tarp jų[25]. Šioje knygoje aš atsispiriu nuo šios įžvalgos, jog mąstymas apie teritoriją yra svarbi valstybės veikimo dalis. Tiesa, nors Gottmannas ir atliko istorinį tyrimą, jis visiškai, kaip tvirtina Stuartas Eldenas, neistorizavo sąvokos: jam teritorija visad susijusi su modernaus valstybingumo formomis[26].

Visiškai kitokiame kontekste į teritorijas buvo pradėję žvelgti antropologai. Čia teritorijos tampa apribotomis erdvėmis, kurios

flict, London: Routledge, 2004; Stephen A. Kocs, „Territorial Disputes and Interstate War, 1945–1987", *The Journal of Politics*, vol. 57, no. 1, 1995, p. 159–175.

[22] Stuart Elden, *The Birth of Territory*, Chicago: University of Chicago Press, 2013, p. 9.

[23] *Ibid*.

[24] Jean Gottmann, *The Significance of Territory*, Charlottesville: University Press of Virginia, 1973.

[25] *Ibid*., p. ix.

[26] Stuart Elden, „Land, Terrain, Territory", *Progress in Human Geography*, vol. 34, no. 6, 2010, p. 8.

apibrėžia tam tikras tapatybes ir skirtis bei veikia skirtingus priėjimo prie galios būdus. Šios teritorijos nėra suverenios valstybės prototipas – jos gerokai efemeriškesnės ir judresnės, tad čia valstybė nebėra vienintelė teritorialumo išraiška[27]. Šiuose tyrimuose žvilgsnis nusisuka nuo Vakarų į imperijų ir kolonijų erdves ir atskleidžia gerokai įvairesnes teritorialumo praktikas ir procesus, kaip teritorialumas veikia, pavyzdžiui, kaimuose, laukuose, soduose, keliuose; kitaip tariant – juose teritorija neatsiejama nuo žmonų kasdienybės.

Roberto Sacko knyga *Žmonių teritorialumas: jo teorija ir istorija* (1986) – dar vienas istorinis politinio teritorialumo tyrimas, jau tapęs klasikiniu. Jame siekta parodyti, kad teritorialumas nėra vien žmonių įgimtas polinkis, – iki tol gan populiari buvo mintis teritorialumą aiškinti remiantis biologiniais argumentais. Anot Sacko, teritorialumas – tai geografinė strategija veikti ir kontroliuoti žmones, santykius ir reiškinius: „Mes turime žinoti ne tik tai, kas yra teritorialumas, bet ir tai, ką jis daro“[28]. Taigi jis pabrėžė, kad teritorialumas susijęs su žmogaus veikla, tai socialinis konstruktas, kur ne tik apibrėžiama geografinė vieta – ją supa įvairūs socialiniai mechanizmai ir institucijos, ją aktyviai naudoja ir ja naudojasi politiniai veikėjai. Sacko knyga buvo reikšmingas žingsnis siekiant denatūralizuoti teritoriją, išlaisvinti ją iš biologinių ir neistorizuotų aiškinimų. Tačiau, kaip pabrėžė vėlesni komentatoriai, Sacko istoriškumas buvo pernelyg schematiškas ir paviršutiniškas, jo teorijoje visiškai dingo politika bei pasipriešinimo procesai, analizuojant teritorialumą neatsižvelgta į nacionalizmo ir tapatybės veikimą[29].

Kritiškiau į teritoriją kaip reiškinį tarptautinių santykių ir socialinės geografijos disciplinos ima žvelgti jose populiarėjant siekiams

[27] David Delaney, *Territory: A Short Introduction*, p. 45.

[28] Robert David Sack, *Human Territoriality: Its Theory and History*, Cambridge: Cambridge University Press Archive, 1986, p. 18.

[29] David Delaney, *Territory: A Short Introduction*, p. 72–82.

probleminti visas įprastomis laikytas tarptautinių santykių disciplinos ir praktikos sąvokas. Foucault ir kitų kritikų paskatinti tyrėjai vis labiau reflektuoja žinojimo gamybą savo disciplinose ir tai, kaip disciplinos formuoja tam tikrą žiūrėjimą į teritoriją ir dažnai riboja tyrimo ribas / rėmus. Kritikuojant nusistovėjusius teritorijos diskursus, pripažinta, kad „teritorija nėra tiesiog objektas – veiksmų, kurie daromi jos atžvilgiu, rezultatas ar kokia nors anksčiau buvusi neutrali vieta (*area*). Teritorija pati yra procesas, kuriamas ir perkuriamas, formuojamas ir formuojantis, aktyvus ir reaktyvus“[30]. Būtent tokio mąstymo kontekste plėtojami šios knygos argumentai.

Šiose diskusijose ir teoretizavimuose išryškėjo trys tyrimų strategijos, kuriomis gilintasi į teritorialumo veikimą: teritorialumas kaip istorinė ir diskursyvi sąvoka; sienų ir mobilumų kaip neatsiejamų nuo mąstymo apie teritorijas analizė; teritorialumo ryšio su mąstymu apie erdvę aptarimas.

Istorinė bei diskurso teritorijos analizė nesiekia tiesiog atsekti teritorinės valstybės evoliucijos ar parodyti besikeičiančios teritorinės valstybės konfigūracijų. Atlikti tokią analizę reiškia parodyti, kad pati idėja – istoriška, kultūrinė ir politiška, tai yra priklauso nuo galios santykių. Parodyti teritoriją kaip diskursinių praktikų rezultatą – tai kreipti dėmesį į tai, kaip veikia įvairūs tekstai bei jų teiginiai ir prielaidos, kaip juos formuluoja ir kaip apie juos diskutuoja skirtingi veikėjai, kaip šie diskursai veikia akademinėse disciplinose, užsienio politikoje ir populiariuose vaizdiniuose.

Vienas ankstyvųjų tokios prieigos atstovas buvo Johnas Ruggie, atkreipęs dėmesį, kad valstybė suprantama visų pirma per jos teritoriją[31]. Taip pat jis kritiškai kalbėjo apie discipliną, kuri būtent taip apibrėžia savo tyrinėjamą pasaulį – kaip aiškiai padalytą teritorinių

[30] Stuart Elden, *The Birth of Territory*, p. 17.

[31] John Gerard Ruggie, „Territoriality and Beyond: Problematizing Modernity in International Relations“, *International Organization*, vol. 47, no. 1, 1993, p. 139–174.

valstybių pasaulį – ir laiko savaimine duotybe tai, kad šiuolaikinis teritorialumas neatsiejamas nuo fiksuotų sienų, skiriančių „tolydžias ir viena kitą atribojančias erdves“[32]. Tad pati teorija (visų pirma tarptautinių santykių) daro prielaidą, jog esti tam tikra teritorijos samprata, ir kalba apie ją dichotominiais terminais: tapatybė–skirtingumas, vidus–išorė[33]. Būtent tokį supratimą stengiamasi denatūralizuoti, kartu stengiantis parodyti jo veikimą bei išsilaikymo praktikas.

Be Ruggie'o, verta paminėti R. J. B. Walkerio 1993 m. darbą *Vidus / išorė: tarptautiniai santykiai kaip politinė teorija*, kuris parodė, kokiu būdu valstybė ir jos suverenitetas tapo susieti su griežtai apribotomis teritorinėmis sienomis, kartu natūralizuojant vidų ir išorę, vieningumą ir įvairovę, erdvę ir laiką[34]. Tačiau teritorinė valstybė, pasak Walkerio, nėra nei natūrali, nei neišvengiama. Stuartas Eldenas ėmėsi dar ambicingesnio projekto ir savo 2013 m. knygoje *Teritorijos gimimas* papasakojo konceptualiąją sąvokos istoriją, pasitelkdamas genealogiją taip pat analizavo istorines teritorialumo praktikas. Išsamioje studijoje Eldenas tvirtina, kad suprasti teritoriją reiškia traktuoti ją kaip procesą, sąvoką ir praktiką, kaip „politinę technologiją“[35].

Kritinės geopolitikos atstovai, kritiškai ir naujai skaitydami „senųjų“ geopolitikos klasikų tekstus, taip pat itin daug prisidėjo destabilizuodami teritorialumą ir šitaip siekdami suardyti, dekonstruoti „geopolitikos“ ir jos veikimo idėją, parodyti, kad geografija nėra pasyvi, statiška ir pastovi, kad ji irgi istoriška, dinamiška ir taki[36]. Tokių

[32] *Ibid*., p. 168.

[33] Radikalią ir aistringą disciplinos kritiką pateikia: Richard K. Ashley, „Untying the Sovereign State: A Double Reading of the Anarchy Problematique“, *Millennium – Journal of International Studies*, vol. 17, no. 2, 1988, p. 227–262.

[34] R. B. J. Walker, *Inside / Outside: International Relations as Political Theory*, Cambridge: Cambridge University Press, 1993, p. 179.

[35] Stuart Elden, *The Birth of Territory*.

[36] Žr. Gearóid Ó Tuathail, „(Dis)placing Geopolitics: Writing on the Maps of

analizių tikslas – parodyti, kad mąstymo ir pasaulio kūrimo būdas, siejamas su teritorinėmis tapatybėmis ir valstybiniu teritorialumu, nėra nei privalomas, nei neišvengiamas[37]. Kartu jos skatina klausti, kaip įmanoma „artikuliuoti tapatybę, demokratiją, bendruomenę, atsakomybę ar saugumą nedarant prielaidos, jog erdvė turi būti teritoriška, negalvojant apie aiškią liniją tarp čia ir ten“[38].

Antroji svarbi teritorijų denatūralizavimo pasekmė – pripažinimas, kad teritorijos yra itin svarbios nacionalinėms ir socialinėms tapatybėms ir jų neįmanoma studijuoti ir mąstyti apie jas atskirai nuo jų sienų bei mąstymo apie sienas. Šiuo teiginiu nenoriu sukurti linijinio pasakojimo įspūdžio, t. y. sakyti, kad sienų studijos atsiranda dėl to, kad naujai žvelgiama į teritoriją. Sienų tyrimai, kaip parodoma toliau įvade, turi ilgą tradiciją. Tiesiog atrodo, kad šie tyrimai ilgai buvo atliekami paraleliai ir jų suartėjimas, dažnai – ir susiliejimas, vyksta populiarėjant plačiai suprantamai socialinio konstruktyvizmo prieigai. Teritorinės sienos formuoja ir yra formuojamos to, ką jos turi – teritorijos ir žmonių, – ir to, kas jas kerta arba neleidžia kirsti (taip įvedamas mobilumo aspektas). Sienų analizė neatsiejama

Global Politics“, *Environment and Planning D: Society and Space*, vol. 12, 1994, p. 531; Gearóid Ó Tuathail, Simon Dalby, „Rethinking Geopolitics: Towards a Critical Geopolitics“; Simon Dalby, Gearóid Ó Tuathail, „The Critical Geopolitics Constellation: Problematizing Fusions of Geographical Knowledge and Power“, *Political Geography*, vol. 17, no. 6–7, 1996, p. 451–456; Gearóid Ó Tuathail, *Critical Geopolitics*, London: Routledge, 1996.

[37] Be minėtųjų autorių dar reikėtų paminėti Richardo Ashley ir Johno Agnew tyrimus. Pavyzdžiui: Richard K. Ashley, „The Geopolitics of Geopolitical Space: Toward a Critical Social Theory of International Politics“, *Alternatives*, vol. 12, no. 4, 1987, p. 403–434; John Agnew, „Sovereignty Regimes: Territoriality and State Authority in Contemporary World Politics“, *Annals of the Association of American Geographers*, vol. 95, no. 2, 2005, p. 437–461; John Agnew, „The Territorial Trap: The Geographical Assumptions of International Relations Theory“, *Review of International Political Economy*, vol. 1, no. 1, 1994, p. 53–80.

[38] R. B. J. Walker, *Inside / Outside: International Relations as Political Theory*, p. 182.

nuo teritorijos kaip socialinės politinės organizavimosi formos. Tad gilinimasis į sienų teoriją – neišvengiama ir netgi privaloma mąstymo apie teritorijas tąsa.

Ką reiškia analizuoti sienas, – istorinis klausimas, t. y. atsakymas visada keisdavosi kartu su tyrimų ribomis. Ankstyviausios studijos atsispyrė nuo modernios teritorinių valstybių politinės sistemos ir sprendė jos problemas[39]. Vis aiškėjant, kad politinių sienų demarkacija – ginčus keliantis reikalas, pradėjo formuotis tyrimai, kuriais aiškintasi, kodėl tai problema ir kaip įmanoma naikinti ją ir gerinti sienų identifikavimo procesus[40]. Šioje tradicijoje dėmesys kreiptas į tarptautines sienas, kalbėtasi su geopolitiniu elitu, taip pat užsiimta klasifikaciniu ir organizaciniu darbu.

Besiplečiant sienų studijoms, 7 dešimtmečio tyrimus apibendrinęs Julianas Minghis išskyrė šias temas: ginčytinų teritorijų, sienų pokyčių, sienų raidos, sienų delimitacijos ir demarkacijos, eksklavų, ofšorinių sienų, sienų vaidmens ginčijantis dėl gamtinių išteklių ir vidinių sienų analizės[41]. Kaip galima suprasti, visi šie tyrimai vis dar kalba apie „linijas žemėje". Nors analizuojama sienų kaita, jos pačios traktuojamos kaip statiški ir materialūs dariniai. Kaip pastebi Reece'as Jonesas, nors tokie tyrimai buvo atliekami laikantis modernistinės tradicijos, kai kas jau pabrėžia, kad, kalbant apie sienas ir ypač jų tiesimą ar braižymą, daugiaprasmybės išvengti neįmanoma ir tokios pastangos pasmerktos žlugti[42]. Mąstant apie teritorialumą kaip procesą ir socialinio konstravimo rezultatą teko atsisakyti ir idėjos apie

[39] Alexander B. Murphy, „The Sovereign State System as Political-Territorial Ideal: Historical and Contemporary Considerations", in: *State Sovereignty as Social Construct*, ed. Thomas J. Biersteker, Cynthia Weber, Cambridge: Cambridge University Press, 1996, p. 81–120.

[40] Reece Jones, „Categories, Borders and Boundaries", *Progress in Human Geography*, vol. 33, no. 2, 2009, p. 180.

[41] Julian V. Minghi, „Boundary Studies in Political Geography", *Annals of the Association of American Geographers*, vol. 53, 1963, p. 407–428; cit. pagal: *Ibid*., p. 181.

[42] *Ibid*., p. 180.

sienas kaip tiesiog „teritorijos pakraščius“ – kad jos yra linijos, ribos, atskiriančios tai, kas viduje ir kas išorėje. Jei darome prielaidą, kad teritorija yra ir sociali, jos laikytis tenka ir galvojant apie sienas.

Yra daug skirtingų sienų studijų antologijų, disciplinos raidos apžvalgų, tad nei visa knyga, nei šis įvadas nepretenduoja į išsamią jų apžvalgą[43]. Be to, šiame įvade kreipiu dėmesį tik į tas teritorinių (valstybinių) sienų ir procesų, susijusių su jomis, analizes, kur tiriamas valstybinis teritorialumas ir jo veikimas, o pačios sienų studijos apima ir gerokai įvairesnes teritorines sienas, ir visai kitokias sienas – simbolines, socialines, įsivaizduojamas ir panašiai[44]. Štai Michèle Lamont ir Virág Molnár, apžvelgusios daugybę sienų tyrimų, juos dalija į keturias grupes: 1) sienų analizė, atliekama tiriant socialines kolektyvines tapatybes; 2) sienų ir klasinės, etninės / rasinės, lyčių nelygybės tyrimai; 3) sienų santykis su žinojimo, mokslo erdve; 4) sienos, kurios naikina nacionalines tapatybes ar su jomis persidengia, konkuruoja[45].

Šiam darbui aktualiausia paskutinė tyrimų grupė, susijusi su nacionalinės tapatybės ir sienų santykiu. Tokie tyrimai visų pirma

[43] Keletas ryškiausių pavyzdžių: Thomas M. Wilson, Hastings Donnan, „Nation, State and Identity at International Borders“, in: Thomas M. Wilson, Hastings Donnan (eds.), *Border Identities: Nation and State at International Frontiers*, Cambridge: Cambridge University Press, 1998, p. 1–30; Thomas M. Wilson, Hastings Donnan (eds.), *A Companion to Border Studies*, Hoboken: Wiley-Blackwell, 2012; Doris Wastl-Walter (ed.), *The Ashgate Research Companion to Border Studies*, London: Routledge, 2011; Vladimir Kolossov, „Border Studies: Changing Perspectives and Theoretical Approaches“, *Geopolitics*, vol. 10, no. 4, 2005, p. 606–632; Anssi Paasi, „Border Studies on the Move“, *Geopolitics*, vol. 10, no. 4, 2005, p. 816–823; Michèle Lamont, Virág Molnár, „The Study of Boundaries in the Social Sciences“, *Annual Review of Sociology*, vol. 28, no. 1, 2002, p. 167–195; Sarah Green, „Borders and the Relocation of Europe“, *Annual Review of Anthropology*, vol. 42, no. 1, 2013, p. 345–361.

[44] Žr., pvz., Andrew Abbott, „Things of Boundaries“, *Social Research*, vol. 62, no. 4, 1995, p. 857–882; Thomas M. Wilson, Hastings Donnan (eds.), *Border Identities: Nation and State at International Frontiers*.

[45] Michèle Lamont, Virág Molnár, „The Study of Boundaries in the Social Sciences“, p. 169.

pradėjo kvestionuoti prielaidą, kad vietos, tautos ir kultūros esti susietos ir natūralios. Atkreiptas dėmesys, kad nacionalinė tapatybė dažnai yra prisirišimo prie tam tikros teritorijos išraiška, kurią demonstruoja tam tikra grupė. Šie prisirišimai – ilgo istorinio teritorinės socializacijos proceso rezultatas. Per šią socializaciją žemei priskiriami mitiniai apibūdinimai, kurie paskui transformuojasi į tam tikras konkrečias reikšmes, kai pradeda formuotis valstybės teritorijos, nustatomos sienos ir pradedama kontroliuoti teritoriją. Ir ši žemė yra gerokai svarbesnė nei „kitų" žemė. Yra daug tyrimų, kurie analizuoja kaip buvimas „pirmais" veikia pagrindžiant savo pretenzijas į teritoriją arba ekspansiją bei tarptautinį pripažinimą[46]. Kreipiamas dėmesys į matomas ir *tiesiogines* (*literal*) sienas tarp valstybių ir simbolines tapatybės, kultūros ribas (*boundaries*), dėl kurių valstybės virsta dariniais, kurie vieni nuo kitų skiriasi. Su tokiais tyrimais susijusi ir „įsivaizduojamų bendruomenių" idėja, kuria siekiama suvokti konkrečius būdus, kaip individai ir bendruomenės kuria (simbolinius) ryšius su tauta[47]. Sienos daugumai individų yra konkretus, įvietintas ir galingas valstybės patyrimas, nes jos – tai vieta, per kurią įprasminama pilietybė. Sienos patiriamos itin įvairiai, ta patirtis susijusi ir su vietinėmis bendruomenėmis, ir su didesniu politiniu dariniu, tad per ją įvairiais aspektais galima suvokti ir nacionalines tapatybes.

Pavyzdžiui, Peterio Sahlinso 1989 m. tyrimas *Sienos: Prancūzijos ir Ispanijos kūrimas Pirėnuose* yra vienas pirmųjų ir garsių pavyzdžių, kaip Pirėnuose etniniai kataloniečiai virto prancūzais ir ispanais. Jis parodo, kad teritorinės sienos formavimasis ir nacionalinės tapatybės nesirado ten, kur buvo valdžios centras, tai buvo labiau

[46] Alexander B. Murphy, „Historical Justifications for Territorial Claims", *Annals of the Association of American Geographers*, vol. 80, no. 4, 1990, p. 531–548; Alexander B. Murphy, „The Sovereign State System as Political-Territorial Ideal: Historical and Contemporary Considerations".

[47] Žr. Benedict Anderson, *Įsivaizduojamos bendruomenės: apmąstymai apie nacionalizmo kilmę ir plitimą*, vert. Aušra Čižikienė, Vilnius: Baltos lankos, 1999.

dvipusis procesas: valstybės ne vien tiesmukai nustatė sienas vietinėms bendruomenėms. Vietiniai kaimai ir jų gyventojai – t. y. periferijos, pasienių gyventojai – irgi naudojosi tauta ir sienomis siekdami savo tikslų, patys plėtojo savo nacionalizmą ir suteikė Pirėnų sienai nuosavą prasmę[48]. Panašiai ir Johno Cole'o ir Erico Wolfo 1973 m. etnografinis-istorinis Pietų Tirolio (Šiaurės Italijos regiono) tyrimas, nuo kurio prasidėjo sienų studijos Europoje, rodė, kaip dar iki analizuojamo laikotarpio socialinėse, politinėse ir net žemės ūkio darbų praktikose tarp dviejų kaimyninių Pietų Tirolio miestelių – vokiškai kalbančio St. Felix ir itališkai kalbančio Trento – buvo matyti istorinės skirtys tarp Vokietijos ir Italijos politinių režimų[49].

Paskui atlikta daug tyrimų, tiesiogiai susijusių su tuo, kaip atsiranda, išsilaiko ir dingsta nacionalinės sienos. Ilgą laiką dėmesys kreiptas į tapatybes, rodant, kad sienos ir tapatybės konstitutyviai susijusios. Didelė grupė tyrimų koncentravosi į tai, kaip sienos kuria skirtingumą tarp tautų ir valstybių ir kaip „kitoniškumo" konstravimas vyksta abipus sienų[50]. Dėmesys kreiptas į simbolinę teritorialumo galią ir tai, kaip teritorialumas prisideda prie tapatybės ir jos siejimo su priklausymu tam tikrai teritorijai[51] (čia ypač išsiskyrė Davido Newmano ir Anssio Paasio tyrimai[52]).

[48] Peter Sahlins, *Boundaries: The Making of France and Spain in the Pyrenees*, Berkeley: University of California Press, 1989.

[49] John W. Cole, Eric R. Wolf, *The Hidden Frontier: Ecology and Ethnicity in an Alpine Valley*, Berkeley, Los Angeles, London: University of California Press, 1999.

[50] Michèle Lamont, Virág Molnár, „The Study of Boundaries in the Social Sciences", p. 183.

[51] Peter J. Taylor, „The State as Container: Territoriality in the Modern World-System", *Progress in Human Geography*, vol. 18, no. 2, 1994, p. 151–162; Peter J. Taylor, „Beyond Containers: Internationality, Interstateness, Interterritoriality", *Progress in Human Geography*, vol. 19, no. 1, 1995, p. 1–15; Peter J. Taylor, „Territorial Absolutism and Its Evasions", *Geography Research Forum*, vol. 16, 2016, p. 1–12.

[52] David Newman, Anssi Paasi, „Fences and Neighbours in the Postmodern World: Boundary Narratives in Political Geography", *Progress in Human Geography*, vol. 22, no. 2, 1998, p. 186–207; Anssi Paasi, *Territories, Boundaries and Consciousness:*

Kita tokių sienų tyrimų grupė analizuoja dekolonizacijos ir transnacionalizacijos procesus: kaip šie procesai deteritorializuoja, hibridizuoja ir kreolizuoja nacionalines tapatybes. Paradigminis atvejis – JAV ir Meksikos siena ir erdvė palei / aplink ją. Gloria Anzaldúa, analizuodama būtent šį atvejį, savo knyga *Pasienis / La Frontera* (1987) išpopuliarino *pasienio* (*borderlands*) terminą, kuris jai yra fizinis, psichologinis, seksualinis, klasinis bei rasinis reiškinys, neatsiejamas nuo JAV ir Meksikos sienos. Tai erdvė, kurioje dvi kultūros susilieja ir sukuria „trečią darinį – sienos kultūrą", kurioje veikia daugialypės tapatybės ir subjektiškumai[53]. Siena tampa kultūrine erdve, kurioje randasi įvairiausios daugialypės transnacionalinės tapatybės – „Chicano", „Latino" ir „Hispanic", o ne monolitiniai „meksikiečiai" ar „amerikiečiai"[54]. Tokiuose tyrimuose sienos matomos nebe kaip skiriančios žmones į atskiras erdves ir oponuojančias tapatybes bei grupes, o kaip sąveikos vietos tarp individų iš skirtingų kontekstų, hibridinės.

Pastaraisiais metais šie, pasienio (*borderlands*), tyrimai koncentruojasi į judančius žmones – migrantus bei pabėgėlius: kaip jie atskleidžia naujus nerimo šaltinius bei kultūrinės įvairovės formas, kaip jie „naikina" arba kuria įvairiausias naujas sienas – teritorines,

The Changing Geographies of the Finnish-Russian Border, Chichester, New York: Wiley, 1997; Anssi Paasi, „Constructing Territories, Boundaries and Regional Identities", in: *Contested Territory. Border Disputes at the Edge of the Former Soviet Empire*, ed. Tuomas Forsberg, Aldershot: Edward Elgar Publishing Limited, 1995, p. 43; David Newman, „Boundaries, Borders, and Barriers: Changing Geographic Perspectives on Territorial Lines", in: *Identities, Borders, Orders: Rethinking International Relations Theory*, ed. Mathias Albert, David Jacobson, Yosef Lapid, Minneapolis: University of Minnesota Press, 2001, p. 137–151; David Newman, „The Lines That Continue to Separate Us: Borders in Our 'Borderless' World", *Progress in Human Geography*, vol. 30, no. 2, 2006, p. 143–161; David Newman, „On Borders and Power: A Theoretical Framework", *Journal of Borderlands Studies*, vol. 18, no. 1, 2003, p. 13–25.

53 Gloria Anzaldúa, *Borderlands / La Frontera: The New Mestiza*, San Francisco: Aunt Lute Books, 1987.

54 *Ibid*.; Robert R. Alvarez Jr., „The Mexican-US Border: The Making of an Anthropology of Borderlands", *Annual Review of Anthropology*, vol. 24, 1995, p. 447–470.

politines skirtis ir kultūrines / simbolines bendruomenes[55]. Robertas Alvarezas, apžvelgdamas besiformuojančius pasienio tyrimus, teigė, kad sienos yra kultūrinių skirtingumų neišvengiamo susitikimo vietos, kvestionuojančios abiejų pusių homogeniškumą. Jis tvirtino, kad tokios vietos leidžia analizuoti ir per jas tiksliausiai atsiskleidžia įvairiausi konfliktai, įtampos ir kontrastai, pasienio vietos leidžia atsisakyti idėjos, kad dariniai uždari, autoreferentiški[56]. Šia prasme sienos visada artikuliuoja netikrumą, diskomfortą, kai reikia susidurti, žengti į kitoniškumą. Tad gausi tyrimų grupė, tęsdama ankstesnius darbus, analizavo ryšį tarp sienų ir žmonių tapatybių.

Kitas procesas, į kurį atkreipta dėmesį 9–10 dešimtmečiais ir kuris paskatino kalbėti apie sienas teritorialumo kontekste, – globalizacija ir diskusijos apie sienų nykimo procesus[57], valstybės nykimą globalizacijos kontekste[58], sykiu – apie sienų svarbos mažėjimą ir augančią deteritorialumo praktikų reikšmę[59]. Autoriai, gynę šią pozi-

[55] Vienas ryškiausių pirmųjų pavyzdžių: Liisa Malkki, „National Geographic: The Rooting of Peoples and the Territorialization of National Identity Among Scholars and Refugees", *Cultural Anthropology*, vol. 7, no. 1, 1992, p. 24–44.

[56] Robert R. Alvarez Jr., „The Mexican-US Border: The Making of an Anthropology of Borderlands", p. 462.

[57] Michael Mann, „Has Globalization Ended the Rise and Rise of the Nation-State?", *Review of International Political Economy*, vol. 4, no. 3, 1997, p. 472–496; Neil J. Smelser, „Pressures for Continuity in the Context of Globalization", *Current Sociology*, vol. 51, no. 2, 2003, p. 101–112; James Anderson, Liam O'Dowd, „Borders, Border Regions and Territoriality: Contradictory Meanings, Changing Significance", *Regional Studies*, vol. 33, no. 7, 1999, p. 593–604.

[58] Philip G. Cerny, „Globalization and the Changing Logic of Collective Action", *International Organization*, vol. 49, no. 4, 1995, p. 595–625; Neil Brenner, „Beyond State-Centrism? Space, Territoriality, and Geographical Scale in Globalization Studies", *Theory and Society*, vol. 28, no. 1, 1999, p. 39–78; Sylvia Walby, „The Myth of the Nation-State: Theorizing Society and Polities in a Global Era", *Sociology*, vol. 37, no. 3, 2003, p. 529–546.

[59] Ronnie D. Lipschutz, „Members Only? Citizenship and Civic Virtue in a Time of Globalization", *International Politics*, vol. 36, no. 2, 1999, p. 203–233; William I. Robinson, „Remapping Development in Light of Globalisation: From a Territorial to a Social Cartography", *Third World Quarterly*, vol. 23, no. 6, 2002, p. 1047–1071.

ciją, buvo įsitikinę, kad visi šie procesai ateityje tik intensyvės ir mes vis didesnį iššūkį nusistovėjusioms valstybinio teritorialumo praktikoms. Tiesa, dar kitas dešimtmetis, jau XXI a. pradžioje, parodė, kad nebuvo itin daug pagrindo kalbėti, jog deteritorialumo procesai įsigali ir dėl jų kaip nors radikaliai kinta valstybės ir jos praktikų reikšmės. Ekonominių ir technologinių procesų įtaka mąstymui apie besikeičiančias erdves ir teritorijas neabejotina, tačiau panašu, kad pačios diskusijos ir suvokimas, kas yra valstybė, smarkiai nepakito. Kaip teigia Shampa Biswas, esminis klausimas – „ne tiek, ar tautinę valstybę ištiko krizė, bet kaip iš naujo deramasi dėl tautinių / nacionalinių ir valstybės tapatybių, kaip jos perkonfigūruojamos globalizacijos ir fragmentacijos kontekste“ ir kas dėl tokio perdėliojimo nutinka[60]. Kitaip tariant, suvokta ir pripažinta, kad valstybės išlaiko dominuojantį vaidmenį spręsdamos kontrolės, prievartos, tvarkos ir visuomenės organizavimo klausimus, net jei tapatybes veikia įvairios pasaulinės jėgos ir tendencijos. Be to, pastebėta, kad sienų nykimas vienur, ypač Europos Sąjungoje ir jai besiplečiant, suintensyvino sienų radimąsi kitose vietose[61]. Neliko nepastebėtos ir naujos arba stiprėjančios sienijimo (*bordering*) ir sienų kontrolės praktikos, besiformuojančios globalios kovos su terorizmu kontekste[62].

Sienijimas – tai sienų radimosi, formavimosi, kitimo procesas. Knygoje taip pat vartojama *borderizacijos* sąvoka, kurią Abchazijos ir Pietų Osetijos kontekste naudoja ESSM ir kiti tarptautiniai veikėjai.

[60] Shampa Biswas, „W(h)ither the Nation-State? National and State Identity in the Face of Fragmentation and Globalisation“, *Global Society*, vol. 16, no. 2, 2002, p. 175–198.

[61] Étienne Balibar, *We, the People of Europe?: Reflections on Transnational Citizenship*, Princeton: Princeton University Press, 2009; Henk van Houtum, Olivier Kramsch, Wolfgang Zierhofer (eds.), *B / Ordering Space*, London: Routledge, 2005.

[62] James Anderson, „Borders after 11 September 2001“, *Space and Polity*, vol. 6, no. 2, 2002, p. 227–232; Derek Gregory, Allan Pred, *Violent Geographies: Fear, Terror, and Political Violence*, New York: Routledge, 2013.

Ja nusakomas konkretus tam tikru metu prasidėjęs sienos statymo procesas, kurį išsamiai analizuoju IV knygos dalyje. Kai kalbėsiu apie jį konkrečiai ir ypač ES kontekste, vartosiu sąvoką *borderizacija*, kai kalbėsiu apie bendresnius procesus – *sienijimas*.

Sienijimo ir sienų kontrolės praktikų tyrimai svarbūs ne tik tuo, kad jais svariai pademonstruotas sienų vaidmuo globalios politikos procesuose: šiais tyrimais atkreiptas dėmesys ne tik į pačias sienas, bet ir į tam tikras grupes žmonių, apie kuriuos neįmanoma mąstyti nemąstant apie per sienas judančius žmones (pabėgėlius, migrantus, priverstinai perkeltuosius (išvietintuosius), įvairias diasporas).

Kita tyrimų grupė ir kartu svarbus sienų tyrimų papildymas – dėmesys sienoms kaip tokioms ir jų veikimui, pabrėžiant, kad sienos yra ir erdvių tvarkymo bei klasifikavimo procesas[63]. Vieni tyrimai kvestionavo, kiek ir kokiu būdu istoriškas yra darinio (sienos), kuris žymi skirtį tarp čia ir ten, ryšys su technikomis, kuriomis skirtis pasiekiama ir išlaikoma[64]. Pastebima, kad pasaulyje vis daugėja sienų, jos keičiasi ir vis labiau reikia kreipti dėmesį į jų pačių prasmes, į tai, kad sienos yra svarbus erdvių klasifikavimo elementas, kad jos ne tik klasifikuoja žmones – jos dalija erdves[65]. T. y. pradedama kalbėti apie sienų režimus, sienas kaip tam tikras žinojimo praktikas. Pavyzdžiui, kaip mes žinome ir ką mes darome, kai kertame sienas, kaip valstybės valdžia pasireiškia pasienyje per sienos kontrolę, stebėjimo sistemas, leidimą ar neleidimą atvykti.

Suvokus sienas kaip režimus ir praktikas, kreipiamas dėmesys į sienų technikas: jos kuria, išlaiko, kontroliuoja ir keičia sienas, todėl tampa svarbu šį veikimą suvokti. Taip tyrimai nukrypsta į vizų, pasų ir kitų biurokratinių ir teisinių reguliavimų analizę, naujų stebėjimo

[63] Henk van Houtum, Olivier Kramsch, Wolfgang Zierhofer (eds.), *B / Ordering Space*.

[64] Sarah Green, „Borders and the Relocation of Europe", p. 356.

[65] *Ibid*., p. 348.

technologijų ir sienų valdymo režimų analizę, siekiant pademonstruoti, kaip tokios technikos veikia ir kaip jomis kontroliuojamos ir apibrėžiamos vietos ir erdviniai santykiai. Liisa Malkki buvo viena pirmųjų analizavusių, kaip biurokratinės technikos veikia apibrėždamos ir išstumdamos išvietintuosius / perkeltus žmones, kaip jos pačios apibrėžia žmonių grupes[66]. Panašiai Markas Salteris rodo, kaip veikia pasų ir pilietybės režimas, nusakantis žmonių ir vietų santykius bei santykius su tais, kurie yra „perkelti"[67], arba, pasitelkiant knygoje vartojamą terminą, – *išvietintieji*.

Trečioji tyrimų, mąstančių apie teritoriją, kryptis susijusi su kritinės geografijos darbais ir autoriais, į teritoriją pradėjusiais žiūrėti kaip į darinį, kuris palaiko platesnes socialines ir ekonomines jėgas. Tokiems autoriams kaip Davidas Harvey, Doreen Massey, Neilas Smithas tai reiškė kreipti žvilgsnį į tai, kaip veikia kapitalo akumuliacijos, industrinės gamybos darbo santykių ir vartojimo procesai; kitaip tariant – jų tikslas buvo peržengti valstybių ribas ir teorizuoti kapitalizmo veikimą. Iš šios mąstymo srovės darbui svarbi įžvalga apie „erdvės gamybos" svarbą siekiant suprasti, kaip veikia teritorialumas. Šią idėją pirmasis savo *Erdvės gamyboje* suformulavo Henri Lefebvre'as, rašęs, kad socialinė erdvė, pasireiškianti per teritorines konfigūracijas (bet ne tik), – socialinis dalykas, tad tokia erdvė visad yra mąstymo ir veikimo įrankis[68].

Erdvė – bendriausia sąvoka, kurios analizė leidžia suvokti galimas tam tikro politinio veikėjo veikimo strategijas. Kaip kalbama

[66] Liisa Malkki, „National Geographic: The Rooting of Peoples and the Territorialization of National Identity Among Scholars and Refugees".

[67] Mark B. Salter, „Passports, Mobility, and Security: How Smart Can the Border Be?", *International Studies Perspectives*, vol. 5, no. 1, 2004, p. 71–91; taip pat žr. Yael Navaro-Yashin, *The Make-Believe Space: Affective Geography in a Postwar Polity*, Durham, NC: Duke University Press, 2012.

[68] Henri Lefebvre, *The Production of Space*, trans. Donald Nicholson-Smith, Cambridge, MA: Blackwell, 1999.

apie erdvę ir kaip ji konceptualizuojama, susiję su tuo, koks buvimo joje būdas pasirenkamas. Be to, erdvės sąvokos analizė, kaip bus parodyta tolesnėse knygos dalyse, neatsiejama nuo diskusijų apie teritorialumą bei tai, kaip mes suvokiame kovas dėl teritorijų. Tad III dalyje, teorinėje, skirsiu dėmesio ir erdvės sampratos aptarimui, norėdama parodyti, kad mąstymas apie erdvę ir to mąstymo kitimas – taip pat ir Gruzijos teritorinių konfliktų atveju – smarkiai veikia teritorialumo refleksiją.

VALSTYBĖS *DE FACTO*

Knygoje analizuojamos Abchazija ir Pietų Osetija šiuo metu akademiniame žodyne įvardijamos kaip valstybės *de facto*. Taip nurodoma, kad jos turi vidinį suverenitetą – daugumą valstybės bruožų (taigi, pagal deklaratyviąją tarptautinės teisės teoriją[69], atrodytų nusipelnančios pripažinimo), tačiau neturi išorinio suvereniteto – pripažinimo tarptautinėje sistemoje[70]. Sovietų Sąjungos žlugimas smarkiai pagausino tokių reiškinių, tačiau jie toli gražu nėra vien Šaltojo karo pabaigos rezultatas. Pavyzdžiui, XX a. antrojoje pusėje Afrikos žemyne egzistavo Katanga (formaliai Demokratinės Kongo respublikos dalis, 1960–1963) arba nuo Nigerijos atsisiejusi Biafra (1967–1970).

Nina Caspersen ir Garethas Stansfieldas valstybių *de facto* apžvalgoje nuo 1945 m. iki 2011 m. suskaičiavo 21 tokį atvejį pasaulyje; keturi iš jų šiuo metu jau turi valstybingumą – Timoras, Eritrėja, Kosovas ir Juodkalnija, o iki šiol egzistuoja aštuoni dariniai – minėtosios Abchazija ir Pietų Osetija, taip pat Padniestrė ir Kalnų Karabachas, Šiaurės Kipras, Irako Kurdistanas, Somalilandas ir Taivanas[71]. Adriano Floreos duomenų bazėje, kurioje naudotasi kiek kitokiais kriterijais (plačiau traktuojamas valstybingumas *de facto*, pavyzdžiui, įtraukiami Gagauzijos bei Adžarijos atvejai), iš viso suskaičiuoti 34 atvejai (1945–2011)[72]. Floreos kriterijai: būti buvus tam

[69] Apie deklaratyviąją pripažinimo teoriją išsamiau žr. V dalies skyriuje „Valstybingumo pripažinimas tarptautinėje teisėje".

[70] John O'Loughlin, Vladimir Kolossov, Gerard Toal, „Inside the Post-Soviet De Facto States: A Comparison of Attitudes in Abkhazia, Nagorny Karabakh, South Ossetia, and Transnistria", *Eurasian Geography and Economics*, vol. 55, no. 5, 2015, p. 424.

[71] Nina Caspersen, Gareth Stansfield, *Unrecognized States in the International System*, New York: Routledge, 2011, p. 4.

[72] Adrian Florea, „De Facto States in International Politics (1945–2011): A New Data Set", *International Interactions*, vol. 40, no. 5, 2014, p. 793. Pavyzdžiui, jis įtraukia trumpai gyvavusią Rytų Slavoniją ir netgi Adžariją iki 2004 m. Jam Vakarų Sachara ir Palestina irgi yra valstybės *de facto* – su tuo sutiktų tik maža dalis tyrėjų.

tikro pripažinto darinio dalimi, paskelbti ar turėti intencijų skelbti nepriklausomybę, turėti kontroliuojamą teritoriją su nuolatiniais gyventojais bei vyriausybę, atliekančią bent jau esmines funkcijas, neturėti pripažinimo (JT ST daugumos ir JT narių paprastosios daugumos) ir egzistuoti daugiau nei 24 mėnesius. Tuo tarpu Caspersen ir Stansfieldas taiko kiek griežtesnį apribojimą – įtraukia tik valstybes, aiškiai deklaruojančias savo suverenitetą / nepriklausomybę.

Akademinės diskusijos apie nepripažintus darinius formuojasi maždaug XX a. 9 dešimtmečiu, kai jau visiškai besibaigiant dekolonizacijai ir kuriantis naujoms suverenioms valstybėms atsiranda ir valstybių, kurios arba neveikia kaip valstybės, arba valstybėmis nelaikomos. Kitaip tariant, atsiranda daugiau darinių su „defektais“: vieni jų turi visą reikalingą tarptautinį pripažinimą, tačiau nesugeba valdyti; kiti politiniai dariniai savarankiški, tačiau, atsiradę tam tikru nepriimtinu būdu, neturi tarptautinio pripažinimo[73]. Pirmojo tipo darinius, remiantis Robertu Jacksonu, pradėta vadinti „kvazivalstybėmis“[74], o jų tyrimai vėliau išsivystė į žlugusių, arba pažeidžiamų, valstybių studijas. Pagal Jacksoną, nors tokios valstybės ir turi tarptautinių garantijų, jos nekontroliuoja savo teritorijos, nes neturi jose prievartos monopolio. Tokias valstybes jis supriešino su dariniais, kurie neturi tarptautinės apsaugos nuo intervencijos, nors turi vidinį suverenitetą ir visas sąlygas jį efektyviai įgyvendinti. Būtent jas ir pradėta vadinti nepripažintomis, ginčytinomis (*contested*), separatistinėmis, pseudovalstybėmis, pasiskelbusiomis, vadinamosiomis valstybėmis ar net paravalstybėmis.

Šioje knygoje mane domina antrasis valstybinių „defektų“ tipas – dariniai, nepripažinti tarptautiniu mastu, bet siekiantys būti

73 Galina M. Yemelianova, „Western Academic Discourse on the Post-Soviet de Facto State Phenomenon“, *Caucasus Survey*, vol. 3, no. 3, 2015, p. 220.

74 Robert H. Jackson, *Quasi-States: Sovereignty, International Relations and the Third World*, Cambridge: Cambridge University Press, 1990.

pripažinti. Toliau kalbėdama apie juos, konkrečiai – apie Abchaziją ir Pietų Osetiją, vartosiu šiuo metu populiariausią, neutraliausiu laikomą terminą *valstybė de facto*. Taip pat sinonimiškai kartais vartosiu terminą *nepripažinti teritoriniai dariniai*, kurį šios knygos kontekste reikia suprasti lygiai taip pat kaip valstybę *de facto*. Pasirinkta terminija neimplikuoja jokios konkrečios pozicijos dėl to, koks turėtų būti Pietų Osetijos ar Abchazijos statusas tarptautinėje politikoje.

Šiuolaikinių nepripažintų arba valstybių *de facto* tyrimus suaktualino ir sąvoką sugalvojo bei aktyviai pradėjo taikyti Scottas Peggas, analizavęs Šiaurės Kiprą, Taivaną, Somalilandą ir Tamilų Eelamą[75]. Pagal Peggą, valstybė *de facto* – tai darinys, turintis politinę lyderystę, gebančią valdyti bei teikti valstybines paslaugas tam tikroje teritorijoje, bei gyventojų palaikymą, o teritorijos kontrolė būna vykdoma jau tam tikrą laiką. Valstybė *de facto* siekia visuotinio tarptautinio pripažinimo, tačiau (beveik) negali jo gauti, tad lieka neteisėta tarptautinės bendruomenės akyse[76]. Peggas sutiko, kad separatistiniai regionai kontroliuoja teritoriją, gyventojus ir turi institucijas, panašias į turimas valstybių, tad gali būti vadinami valstybėmis *de facto*, nors ir nepripažįstami. Kaip teigia Laurence'as Broersas su bendraautoriais, politiniuose komentaruose gana įprasta kalbėti apie šias situacijas kaip apie *netvarias* (*unsustainable*), bet kaip tik tvarumas yra jų pagrindinė ypatybė[77].

Tokie dariniai turi sąlygas įgyti valstybingumą (teritoriją, valdžią, gyventojus, ginkluotąsias pajėgas), bet negauna tarptautinio pripažinimo; juos taip pat jungia keletas bendrų bruožų: panašios

[75] Scott Pegg, *International Society and the De Facto States*, Aldershot: Ashgate, 1998; Scott Pegg, „De Facto States in the International System", Institute of International Relations, The University of British Columbia, 1998.

[76] Scott Pegg, „De Facto States in the International System", p. 1.

[77] Laurence Broers, Alexander Iskandaryan, Sergey Minasyan, „Introduction: The Unrecognized Politics of de Facto States in the Post-Soviet Space", *Caucasus Survey*, vol. 3, no. 3, 2015, p. 7.

kilmės sąlygos (per ankstesnio „imperinio“ darinio žlugimo procesą), dažna išorinio patrono parama (pavyzdžiui, remia didžioji valstybė arba tam tikros transnacionalinės jėgos), sudėtingas sienų režimas, patiriamas priešiškumas iš valstybės, nuo kurios atsiskirta, pusės bei didžiosios dalies tarptautinių veikėjų atstūmimas ar abejingumas[78]. Valstybių *de facto* teritoriją tarptautinė bendruomenė laiko priklausančia kitai valstybei, tad jos gyvena stabilaus nestabilumo sąlygomis, kai pats jų egzistavimas nuolat ginčijamas, mat nuolat išlieka grėsmė, jog bus atstatytas „teritorinis vientisumas“[79]. Dažnai tokie dariniai taip pat yra tarptautinių organizacijų ar tam tikrų kitų išorinių veikėjų, kurių skelbiamas tikslas – išspręsti konfliktą, rūpesčio objektas. Dažniausiai tai taip pat reiškia teritorinio vientisumo atstatymą, nes valstybių *de facto* egzistavimas yra traktuojamas kaip valstybių, kurių dalimi jos buvo ar yra, vidaus reikalas.

Tiesa, galutinio sutarimo dėl apibrėžimo nėra. Todėl ginčų dėl sąvokos, žinoma, būna. Pavyzdžiui, Caspersen ir Stansfieldas siūlo skirti nepripažintas valstybes ir valstybes *de facto*, teigdami, kad pirmosios nebūtinai siekia nepriklausomybės, kol gauna paramą iš jas remiančių valstybių. Jie teigia, kad tokios yra Šiaurės Kipras ir Pietų Osetija – jos esą nesiekia savarankiškumo, nes gauna Turkijos ir Rusijos pagalbą[80]. Jie vieni iš nedaugelio bando Pietų Osetiją priskirti kitai grupei nei valstybės *de facto*. Ši skirtis prideda tik dar daugiau neaiškumo, o ir empiriškai nėra tiksli (Pietų Osetija pasiskelbusi suverenia, net jei priklausomybė nuo Rusijos didelė), tad šioje knygoje, nesiveliant į diskusijas dėl apibrėžimų, priimama Peggo samprata ir

[78] Pagal: John O'Loughlin, Vladimir Kolossov, Gearóid Ó Tuathail, „Inside Abkhazia: Survey of Attitudes in a De Facto State“, *Post-Soviet Affairs*, vol. 27, no. 1, 2011, p. 2.

[79] Sergey Markedonov,„De Facto Statehood in Eurasia: A Political and Security Phenomenon“, *Caucasus Survey*, vol. 3, no. 3, 2015, p. 200.

[80] Nina Caspersen, Gareth Stansfield, *Unrecognized States in the International System*, 1 skyrius.

pritariama akademiniam konsensusui, jog Abchaziją ir Pietų Osetiją galima ir net reikia vadinti valstybėmis *de facto*. Juo labiau kad absoliuti dalis darbų, skirtų valstybių *de facto* problematikai, į savo analizę neabejojant įtraukia ar bent mini Abchazijos ir Pietų Osetijos atvejus.

Dovas Lynchas diskusijas apie valstybes *de facto* pritaikė posovietiniam regionui[81]. Tai iki šiol turbūt viena išsamiausių lyginamųjų studijų, analizuojančių Abchaziją, Pietų Osetiją, Kalnų Karabachą ir Padniestrę. Lynchas koncentravosi į konfliktų kontekstus ir priežastis, taip pat tų darinių santykius su „metropolija" ir vidaus politiką, siekdamas suvokti konflikto sprendimo galimybes ir Rusijos vaidmenį regione.

Aptariamus teritorinius darinius analizavo dar keletas maždaug tuo pačiu metu išleistų straipsnių rinkinių, nors ir be termino *valstybės de facto*[82]. Šiuose tyrimuose daugiausiai taip pat analizuoti valstybių *de facto* išoriniai santykiai ir aiškinta, kaip prieita prie susidariusios situacijos, tačiau mažai gilintasi į tai, kas ir kaip vyksta pačių darinių viduje. Caspersen taip pat daug prisidėjo prie to, kad įsitvirtintų valstybių *de facto* tyrimai[83]. Dėmesį nuo išorinių tokių darinių egzistavimo sąlygų ji nukreipė į vidines priežastis, leidžiančias valstybėms *de facto* išgyventi itin nepalankiomis joms pasaulinės politikos sąlygomis. Ji tvirtina, kad vidinis suverenitetas gali

[81] Dov Lynch, *Engaging Eurasia's Separatist States: Unresolved Conflicts and De Facto States*, Washington, DC: United States Institute of Peace, 2004; taip pat žr. (nors čia ir nevartojamas terminas *valstybė de facto*): Charles King, „The Benefits of Ethnic War: Understanding Eurasia's Unrecognized States", *World Politics*, vol. 53, no. 4, 2001, p. 524–552.

[82] Tozun Bahcheli, Barry Bartmann, Henry Srebrnik (eds.), *De Facto States: The Quest for Sovereignty*, London: Routledge, 2004, – čia aptariama Abchazija; Paul Kingston, Ian S. Spears, *States-Within-States: Incipient Political Entities in the Post-Cold War Era*, New York: Palgrave Macmillan, 2004, – čia posovietinės erdvės konfliktai išsamiai neanalizuojami; Deon Geldenhuys, *Contested States in World Politics*, Basingstoke: Palgrave Macmillan, 2009, – irgi aptariama Abchazijos situacija.

[83] Nina Caspersen, *Unrecognized States: The Struggle for Sovereignty in the Modern International System*, Cambridge: Polity Press, 2012.

egzistuoti be išorinio, net jei tai sukelia sunkumų ir apriboja veikimą tarptautinėje erdvėje[84].

Pastaruoju metu pradėjo rastis daugiau išsamesnių empirinių tyrimų apie valstybes *de facto*. Toliau apžvelgsiu svarbiausius, kurie tiesiogiai susiję su knygoje analizuojamais Abchazijos ir Pietų Osetijos atvejais[85]. Šie dariniai aptariami ir analizuojami įvairiuose kontekstuose, ypač susijusiuose su konfliktų tyrimais, etniniais / nacionaliniais konfliktais ar separatizmo reiškiniu[86]. Kaip pavyzdžius galima paminėti Svatne's Cornellio, Julie George, Emilio Souleimanovo, Thomo de Waalo tekstus, konfliktą analizuojančius visų pirma kaip etninį susidūrimą[87]. Prasidėjus neramumams ir karams Abchazijoje ir Pietų Osetijoje, jos analizuotos SSRS žlugimo ir posovietinių problemų kontekste, pirmiausia siekiant suprasti ir paaiškinti, kas vyksta. Tokie tyrimai skirti etniniams politiniams konfliktams ir jų ištakoms bei separatizmo priežastims[88]. Jie ilgai laikyti išimtinai

[84] *Ibid*.

[85] Žr. išsamias tyrimų posovietiniame regione apžvalgas: Galina M. Yemelianova, „Western Academic Discourse on the Post-Soviet De Facto State Phenomenon"; Sergey Markedonov, „De Facto Statehood in Eurasia: A Political and Security Phenomenon"; Laurence Broers, „Recognising Politics in Unrecognised States: 20 Years of Enquiry into the De Facto States of the South Caucasus", *Caucasus Survey*, vol. 1, no. 1, 2013, p. 59–74.

[86] Pvz., Karl Cordell, Stefan Wolff, *Ethnic Conflict: Causes, Consequences, and Responses*, London: Polity Press, 2009.

[87] Svante E. Cornell, *Small Nations and Great Powers: A Study of Ethnopolitical Conflict in the Caucasus*, Richmond, Surrey: Routledge, 2000; Julie A. George, *The Politics of Ethnic Separatism in Russia and Georgia*, New York: Palgrave Macmillan, 2009; Emil Souleimanov, *Understanding Ethnopolitical Conflict: Karabakh, South Ossetia, and Abkhazia Wars Reconsidered*, London: Palgrave Macmillan, 2013; Thomas de Waal, *The Caucasus: An Introduction*, Oxford, New York: Oxford University Press, 2010.

[88] Svante E. Cornell, „Autonomy and Conflict: Ethnoterritoriality and Separatism in the South Caucasus – Cases in Georgia", Uppsala Universtity, Department of Peace and Conflict Research, 2002; Bruno Coppieters, Richard Sakwa, *Contextualizing Secession: Normative Studies in Comparative Perspective*, Oxford: Oxford University Press, 2003; Alexander Murinson, „The Secessions of Abkhazia and Nagorny Kara-

etninių konfliktų ir nacionalinės mobilizacijos pasekme[89]. Itin dažnai į Abchaziją ir Pietų Osetiją žiūrėta per jų sąveikas su išoriniais veikėjais, aiškintasi, kodėl ir kaip kilo prievarta, o kiek vėliau – ir konfliktų sprendimo sąlygos bei galimybės[90]. Patys pirmieji tekstai buvo daugiausiai istoriniai aprašomieji. Gausios studijos, susijusios su konflikto sprendimo svarstymais ir taikos (at)kūrimo galimybėmis, taip pat dažniausiai aprašomojo, *policy*, tipo darbai[91] arba istoriniai pasakojimai[92].

Kiek nutolus nuo einamųjų įvykių laike, ima rastis studijų, siekiančių teoriškai aiškinti įvykius. Christopho Zürcherio lyginamoji

bagh. The Roots and Patterns of Development of Post-Soviet Micro-secessions in Transcaucasia", *Central Asian Survey*, vol. 23, no. 1, 2004, p. 5–26; Ghia Nodia, *Causes and Visions of Conflict in Abkhazia* [working paper], Berkeley: University of California, 1997; Arsène Saparov, *From Conflict to Autonomy in the Caucasus: The Soviet Union and the Making of Abkhazia, South Ossetia and Nagorno Karabakh*, London, New York: Routledge, 2014; Christoph Zürcher, *The Post-Soviet Wars: Rebellion, Ethnic Conflict, and Nationhood in the Caucasus*.

89 Mark R. Beissinger, *Nationalist Mobilization and the Collapse of the Soviet State*, Cambridge: Cambridge University Press, 2002.

90 Celine Francis, *Conflict Resolution and Status: The Case of Georgia and Abkhazia (1989–2008)*, Brussels: VUBPRESS, 2011; Bruno Coppieters, Ghia Nodia, Yuri Anchabadze (eds.), *Georgians and Abkhazians. The Search for a Peace Settlement-Contents*, Köln: Bundesinstitut für Ostwissenschaftliche und Internationale Studien, 1998; Mykola Kapitonenko, „Resolving Post-Soviet 'Frozen Conflicts': Is Regional Integration Helpful?", *Caucasian Review of International Affairs*, vol. 3, no. 1, 2009; Ceslav Ciobanu, „Frozen and Forgotten Conflicts in the Post-Soviet States: Genesis, Political Economy and Prospects for Solution", *Policy Documentation Center*, 2008; Alexander Cooley, Lincoln A. Mitchell, „Engagement without Recognition: A New Strategy toward Abkhazia and Eurasia's Unrecognized States".

91 „Georgia: Avoiding War in South Ossetia", International Crisis Group, 2004; „Abkhazia: Deepening Dependence", International Crisis Group, 2010; „South Ossetia: The Burden of Recognition"; „Abkhazia: The Long Road to Reconciliation", International Crisis Group, 2013.

92 Julian Birch, „Ossetiya – Land of Uncertain Frontiers and Manipulative Elites", *Central Asian Survey*, vol. 18, no. 4, 1999, p. 501–534; B. G. Hewitt, „Abkhazia: A Problem of Identity and Ownership", *Central Asian Survey*, vol. 12, no. 3, 1993, p. 267–323.

studija *Posovietiniai karai* išsiskyrė tuo, jog analizavo posovietinius sėkmingus ir nesėkmingus separatistinius projektus, atkreipė dėmesį į konkuruojančių elitų struktūras, vidinės fragmentacijos svarbą ir elito bei nacionalinės mobilizacijos vaidmenį[93]. Kiti to pat laikotarpio tyrimai buvo susiję su institucinės sovietinio federalizmo, sudariusio sąlygas vietiniams konfliktams atsirasti, analize[94]. Konfliktai taip pat aiškinti skirtingų nacionalinių elitų projektų susidūrimu[95]. Dažniausiai Abchazija ir Pietų Osetija laikytos viduje nestabiliomis, griaunančiomis regiono tvarką[96], kartais – „juodosiomis skylėmis" ir anomalijomis[97].

Tyrimų, kur pamažu pradedama pripažinti valstybių *de facto* egzistavimą, pradeda rastis XXI a. 1 dešimtmečiu, neteisinant darinių siekių ir nekeliant klausimų apie jų (ne)pripažinimą, tačiau priimant nuostatą, kad reikia kalbėti apie skirtingus konflikto supratimus ir kad sprendimas realistiškai neįmanomas, jei neatsižvelgiama į gyvenančių tuose dariniuose poziciją (elito ar gyventojų)[98]. T. y. pradedama suvokti, jog konflikto „įšaldymas" bus ilgas procesas, tampa aišku, kad konfliktai įsisenėję ir sprendimas užtruks, pradedama kreipti dėmesį į teritorinių darinių vidinę raidą bei vidinius ir išorinius veiksnius, palaikančius darinių egzistavimą. Apskritai vis

93 Christoph Zürcher, *The Post-Soviet Wars: Rebellion, Ethnic Conflict, and Nationhood in the Caucasus*.

94 Svante E. Cornell, „Autonomy as a Source of Conflict: Caucasian Conflicts in Theoretical Perspective", *World Politics*, vol. 54, no. 2, 2002, p. 245–276; Bruno Coppieters, *Federalism and Conflict in the Caucasus*, London: Chatham House, 2001.

95 Ghia Nodia, *Causes and Visions of Conflict in Abkhazia*; Ronald Grigor Suny, „Constructing Primordialism: Old Histories for New Nations", *The Journal of Modern History*, vol. 73, no. 4, 2001, p. 862–896.

96 Scott Pegg, „De Facto States in the International System".

97 Pvz., Charles King, „The Benefits of Ethnic War: Understanding Eurasia's Unrecognized States".

98 Laurence Broers, „Recognising Politics in Unrecognised States: 20 Years of Enquiry into the De Facto States of the South Caucasus", p. 66.

dažniau siekiama suprasti, kaip ir kodėl Abchazija ir Pietų Osetija išlieka ir funkcionuoja. Ir čia svarbi jau minėtoji Lyncho knyga, kur buvo atsisakyta iki tol dažno universalizuojančio paaiškinimo, kad Pietų Osetijos ir Abchazijos atveju viską lemia išoriniai veiksniai ir jų analizė svarbiausia. Lynchas atskleidė, kaip funkcionuoja vidinis valstybingumas, kaip tvirtas politinio elito apsisprendimas veikti savarankiškai, ekonominis silpnumas ir gili persmelkta teritorijų kriminalizacija veikia tikėjimą „absoliučiu suverenitetu", formuoja baimės ir nesaugumo jausmą bei palaiko siekį išgyventi[99].

2008 metai, kai įvyko Rusijos ir Gruzijos karas, paskatino ne tik rašyti apie karą ir prie jo atvedusias aplinkybes, bet daugiau dėmesio kreipti į Rusijos ir Vakarų priešpriešą bei dar atidžiau analizuoti Gruzijos politiką[100]. Kartu tokie tekstai pagausino tyrimų, linkusių šias valstybes *de facto* pirmiausia laikyti globalios politikos žaidimo dalimi, regioninės konkurencijos įrankiu[101]. Tokiam geopolitiniam mąstymui jos buvo tiesiog didžiųjų valstybių konkurencijos kontekstas, o kartais, ypač populiariose analizėse, dar tiesmukiau laikytos „laikinomis", dirbtinėmis, „Rusijos įrankiais", protektoratais ir panašiai[102]. Tokiuose tyrimuose visų išorinių valstybių (pavyzdžiui,

[99] Dov Lynch, *Engaging Eurasia's Separatist States*, p. 64; pagal: Laurence Broers, „Recognising Politics in Unrecognised States: 20 Years of Enquiry into the De Facto States of the South Caucasus", p. 63.

[100] Svante E. Cornell, S. Frederick Starr, *The Guns of August 2008*, New York, London: M. E. Sharpe, 2009; Ronald Asmus, *A Little War That Shook the World: Georgia, Russia, and the Future of the West*, New York: St. Martin's Press, 2010; Bruno Coppieters, „Conflict Resolution after the 2008 Georgia-Russia War: The Taiwan and Kosovo Models as Tools for Mobilization and Comparison", *Nationalities Papers*, vol. 40, no. 5, 2012, p. 677–701.

[101] Svante E. Cornell, *Small Nations and Great Powers*; Kevork Oskanian, *Fear, Weakness and Power in the Post-Soviet South Caucasus: A Theoretical and Empirical Analysis*, New York: Palgrave Macmillan, 2013.

[102] André W. M. Gerrits, Max Bader, „Russian Patronage over Abkhazia and South Ossetia: Implications for Conflict Resolution", *East European Politics*, vol. 32, no. 3, 2016, p. 297–313.

Turkijos vs. Rusijos vs. JAV) interesai dažnai traktuojami tame pat lygmenyje, remiamasi vienodomis prielaidomis dėl to, kokie yra didžiųjų valstybių interesai (dažnai materialūs)[103].

Kai Abchazija ir Pietų Osetija traktuojamos šitaip geopolitiškai, jos virsta simbolinės politikos regione dalimi – t. y. tampa svarbios ir įdomios dėl to, ką reprezentuoja (išorinių jėgų kišimąsi, protekcionizmą ir pan.), o ne dėl to, kuo jos yra ir kaip veikia. Tad pastaruoju metu vis intensyviau suvokiama, kad šių valstybinių darinių *de facto* negalima suvesti vien į „įšaldytų konfliktų" pasekmes – reikia analizuoti jų vidinę dinamiką, atlikti išsamesnius konkrečių problemų empirinius tyrimus, net jei politinės diskusijos mąstymą apie jas uždaro į simbolinės politikos rėmus. Tad toliau atliekami tyrimai, kreipiantys dėmesį į tautos ir valstybės kūrimą[104], demokratizacijos procesus[105] bei rinkimų procesą ir dinamiką[106], vidines politines

[103] Arba apsiriboja tuo, kad išvardija ir aptaria veiklas, pvz., Nino Kereselidze, „The Engagement Policies of the European Union, Georgia and Russia towards Abkhazia", *Caucasus Survey*, vol. 3, no. 3, 2015, p. 309–322.

[104] Pål Kolstø, „The Sustainability and Future of Unrecognized Quasi-States", *Journal of Peace Research*, vol. 43, no. 6, 2006, p. 723–740; Pål Kolstø, Helge Blakkisrud, „Living with Non-Recognition: State- and Nation-Building in South Caucasian Quasi-States", *Europe-Asia Studies*, vol. 60, no. 3, 2008, p. 483–509; Rachel Clogg, „The Politics of Identity in Post-Soviet Abkhazia: Managing Diversity and Unresolved Conflict", *Nationalities Papers*, vol. 36, no. 2, 2008, p. 305–329; Kimitaka Matsuzato, „From Belligerent to Multi-Ethnic Democracy: Domestic Politics in Unrecognised States after the Ceasefires", *Eurasian Review*, no. 1, 2008, p. 95–119; Alexander Iskandaryan, „In Quest of the State in Unrecognized States", *Caucasus Survey*, vol. 3, no. 3, 2015, p. 207–218.

[105] Eiki Berg, Martin Mölder, „Who Is Entitled to 'Earn Sovereignty'? Legitimacy and Regime Support in Abkhazia and Nagorno-Karabakh", *Nations and Nationalism*, vol. 18, no. 3, 2012, p. 527–545.

[106] Donnacha Ó Beacháin, „The Dynamics of Electoral Politics in Abkhazia", *Communist and Post-Communist Studies*, vol. 45, no. 1–2, 2012, p. 165–174; Donnacha Ó Beacháin, „Elections without Recognition: Presidential and Parliamentary Contests in Abkhazia and Nagorny Karabakh", *Caucasus Survey*, vol. 3, no. 3, 2015, p. 239–257.

įtampas[107], užsienio politikos formavimą[108], ekonominę situaciją[109], neformalią valstybės struktūrą[110], iš teritorijos perkeltų žmonių situaciją ir nuostatas[111].

Nors Abchazija ir Pietų Osetija sulaukia vis daugiau dėmesio kaip tyrimo objektai, vis daugėja empirinių tyrimų, tačiau tyrimų, kur būtų analizuojama, kaip vyksta teritorialumo konstravimas ir kokį vaidmenį šis vaidina pastangose kurti valstybingumą, nėra gausu. Galima paminėti Giulią Prelz Oltramonti – ji siekia fiksuoti ir aprašyti sienijimo ties Abchazija suintesyvėjimą[112], taip pat Minnos Lundgren tyrimą – ji analizavo, kaip sienos vaidmenį suvokia žmonės, perkelti iš Abchazijos[113]; Mathijsas Pelkmansas

[107] Kristin M. Bakke et al., „Convincing State-Builders? Disaggregating Internal Legitimacy in Abkhazia", *International Studies Quarterly*, vol. 58, no. 3, 2014, p. 591–607.

[108] Thomas Frear, „The Foreign Policy Options of a Small Unrecognised State: The Case of Abkhazia", *Caucasus Survey*, vol. 1, no. 2, 2014, p. 83–107.

[109] Giulia Prelz Oltramonti, „The Political Economy of a De Facto State: The Importance of Local Stakeholders in the Case of Abkhazia", *Caucasus Survey*, vol. 3, no. 3, 2015, p. 291–308.

[110] Giulia Prelz Oltramonti, „Trajectories of Illegality and Informality in Conflict Protraction: The Abkhaz-Georgian Case", *Caucasus Survey*, vol. 5, no. 1, 2017, p. 85–101.

[111] Peter Kabachnik, Joanna Regulska, Beth Mitchneck, „Displacing Blame: Georgian Internally Displaced Person Perspectives of the Georgia–Abkhazia Conflict", *Ethnopolitics*, vol. 11, no. 2, 2012, p. 123–140; Peter Kabachnik, Joanna Regulska, Beth Mitchneck, „Where and When Is Home? The Double Displacement of Georgian IDPs from Abkhazia", *Journal of Refugee Studies*, vol. 23, no. 3, 2010, p. 315–336; Minna Lundgren, *Boundaries of Displacement: Belonging and Return among Forcibly Displaced Young Georgians from Abkhazia* [doctoral dissertation], Mid Sweden University, 2016; Minna Lundgren, „Place Matters: Return Intentions among Forcibly Displaced Young Georgians from Abkhazia Living in Tbilisi and Zugdidi", *Caucasus Survey*, vol. 4, no. 2, 2016, p. 129–148; Malkhaz Toria, „Remembering Homeland In Exile: Recollections of IDPs from the Abkhazia Region of Georgia", *Journal of Ethnopolitics and Minority Issues in Europe*, vol. 14, no. 1, 2015, p. 48–70.

[112] Giulia Prelz Oltramonti, „Borders, Boundaries, Ceasefire Lines and De Facto Borders: The Impact of Mobility Policies", *Eurolimes*, vol. 11, 2011, p. 157–169.

[113] Minna Lundgren, *Boundaries of Displacement: Belonging and Return among Forcibly Displaced Young Georgians from Abkhazia*; Minna Lundgren, „Riskscapes: Strategies and Practices Along the Georgian-Abkhazian Boundary Line and Inside Abkhazia", *Journal of Borderlands Studies*, 2017 [forthcoming].

analizavo tapatybės konstravimą Gruzijos pietiniame pasienyje per santykį su Turkija[114].

Pastaraisiais metais įgyvendintas didelis projektas, kur tirtos valstybių *de facto* gyventojų nuostatos, – jį atliko Johnas O'Loughlinas, Vladimiras Kolossovas ir Gearóidas Ó Tuathailas[115]. Jie tyrė visuomenės nuomonę ir apėmė itin daug aspektų: saugumas, ekonominė gerovė, etninė tapatybė, diskriminacija, pasitikėjimas institucijomis ir politine sistema. Tyrėjai atskleidė niuansuotą vietos gyvenimą, kurio nepateikia supaprastinti geopolitiniai vaizdiniai, sutelkti į didžiųjų valstybių konkurenciją[116]. Pavyzdžiui, gerokai komplikuotesnį vietos gyventojų – ir abchazų, ir osetinų – santykį su Rusija, nei tradiciškai buvo įprasta pateikti, – jie esą prorusiški ir dauguma jų nekritiškai norį arba prisijungti prie jos, arba jai priklausyti. Tokį situacijos komplikuotumą kaip tik ir noriu pagilinti šioje knygoje, parodydama, kaip vyksta subjektiškumo siekimas ir kaip prie to prisideda įvairios – ne tik Abchazijos, Pietų Osetijos ar Rusijos – vykdomos teritorialumo praktikos.

[114] Mathijs Pelkmans, *Defending the Border: Identity, Religion, and Modernity in the Republic of Georgia*, Ithaca: Cornell University Press, 2006.

[115] Vladimir Kolossov, John O'Loughlin, „After the Wars in the South Caucasus State of Georgia: Economic Insecurities and Migration in the 'De Facto' States of Abkhazia and South Ossetia", *Eurasian Geography and Economics*, vol. 52, no. 5, 2011, p. 631–654; John O'Loughlin, Vladimir Kolossov, Gearóid Ó Tuathail, „Inside Abkhazia: Survey of Attitudes in a De Facto State"; Gerard Toal, John O'Loughlin, „Inside South Ossetia: A Survey of Attitudes in a De Facto State", *Post-Soviet Affairs*, vol. 29, no. 2, 2013, p. 136–172; John O'Loughlin, Vladimir Kolossov, Gerard Toal, „Inside the Post-Soviet De Facto States: A Comparison of Attitudes in Abkhazia, Nagorny Karabakh, South Ossetia, and Transnistria".

[116] John O'Loughlin, Vladimir Kolossov, Gearóid Ó Tuathail, „Inside Abkhazia: Survey of Attitudes in a De Facto State", p. 3.

KNYGOS STRUKTŪRA

Knygos II dalyje išsamiai pristatau Gruzijos ir jos teritorinių konfliktų istoriją. XX a. 9 dešimtmečio pradžios kovos ir ginčai Gruzijoje, Abchazijoje ir Pietų Osetijoje buvo painūs, susiję tarpusavyje, tad šioje dalyje juos atseku, kad taptų aiškesni toliau analizuojami procesai. Taip pat šioje dalyje analizuoju bandymus spręsti konfliktus, šitų bandymų nesėkmes. Dalį baigia 2008 m. rugpjūčio Gruzijos ir Rusijos karas, kurio pabaiga yra mano pagrindinės analizės pradžia. Skaitytojai, gerai žinantys Gruzijos 1990–2008 m. istoriją, šią dalį gali praleisti.

III dalyje pristatau tris pagrindines sąvokas, nuo kurių atsispiriu analizuodama valstybių *de facto* situaciją, – *erdvę*, *teritoriją* ir *sienas*. Parodydama, kaip ir kodėl jos man svarbios, išryškinu svarbiausias teorines analizės prielaidas ir mąstymo apie šiuolaikinį valstybingumą ir jo veikimą tarptautinėje politikoje pagrindus. Šioje dalyje aptariamos teritorialumo ir sienų kūrimo praktikos suteikia kontekstą Abchazijos ir Pietų Osetijos valstybių *de facto* veikimo ir išorinių tarptautinių veikėjų praktikų analizei, atliekamai IV ir V dalyse.

IV dalyje analizuoju Abchazijos ir Pietų Osetijos teritorialumo praktikas, per kurias formuojamas ir formuluojamas šių teritorinių darinių subjektiškumas (valstybingumas) ir vyksta suverenios, atsietos, hierarchizuotos erdvės kūrimas: analizuoju fizinės sienos radimąsi, jos reprezentacinį veikimą, sienos mobilumo praktikas, į kurias įtraukiu ir teritorijos kontrolės mechanizmus. Taip pat, komentuodama šalies viduje perkeltų žmonių situaciją, aiškinu, ką reiškia gyventi vienoje apribotoje erdvėje ir būti susietam su kita (buvusia sava) erdve.

V dalyje kalbu apie struktūrinę teritorialumo galią, kuri Abchazijos ir Pietų Osetijos veikimo kontekste pasireiškia per tarptautinio valstybingumo pripažinimo problematiką, Rusijos pripažinimo ir

poveikio politiką bei ES stebėjimo ir nepripažinimo strategijas. Šia dalimi parodau, kaip konkrečios tarptautinių santykių praktikos ir veikėjai sudaro sąlygas atsirasti valstybingumui *de facto* ir (ne)leidžia jam įsitvirtinti.

Paskutinėje, išvadinėje, dalyje apibendrinu svarbiausius tyrimo rezultatus ir pateikiu keletą bendresnių įžvalgų, kurias atliktas tyrimas leidžia daryti teritorinių procesų tarptautiniuose santykiuose analizės kontekste: apie įpročio ir jo analizės reikšmę tarptautinių santykių tyrimuose, ką reiškia simuliuoti valstybę ir kaip galvoti apie struktūrinius tarptautinės politikos pokyčius.

II DALIS

Gruzijos teritorinių konfliktų gijos

Šioje dalyje atskleidžiu svarbiausius politinius ir socialinius procesus Gruzijoje, kurie vyko pastaruosius tris dešimtmečius ir leidžia pamatyti, kaip konfliktuojant buvo artėjama prie Pietų Osetijos ir Abchazijos valstybingumo *de facto* formavimosi. Neturiu tikslo diskutuoti dėl konflikto priežasčių ir gilintis į siūlytus būdus spręsti konfliktus – labiausiai kreipiu dėmesį į tai, kaip Abchazija ir Pietų Osetija formavo savo subjektiškumą ir kaip su tuo susiję veikėjai (Gruzijos valdžia, išoriniai veikėjai), padėdami arba kliudydami, prisidėjo prie šio proceso. Kitaip tariant, šios, istorinės, dalies tikslas – kiek įmanoma chronologiškai parodyti, kaip politiškai ir kasdienybėje vyko ir vyksta Pietų Osetijos ir Abchazijos nutolimas nuo Gruzijos, ir taip padėti pagrindą IV dalyje atliekamai gilesnei teritorinių ir sienijimo procesų analizei.

Konfliktų istorijos visada yra ginčijamos, šališkos, dažnai – politiškos ar naudojamos ne tik akademiniais tikslais. Stengiausi kiek įmanoma neutraliau pateikti savo supratimą apie tai, kas iš to, kas įvyko, yra svarbu ir į ką verta atkreipti dėmesį keliamų klausimų kontekste. Pati bendriausia ir dažniausiai kartojama istorija aprašoma remiantis keliais šaltiniais – tokiu atveju nuorodų nededu, o informacija sutikrinta bent du kartus. Jei tam tikrą įvykį ar aspektą pasakoju remdamasi vienu autoriumi ar šaltiniu, jį nurodau[1].

[1] Senąją Gruzijos istoriją iki Rusijos revoliucijos nuosekliausiai pasakoja: Ronald Grigor Suny, *The Making of the Georgian Nation*, Bloomington: Indiana University Press, 1994; šiuolaikinės Gruzijos autoritetingiausia studija: Stephen Jones, *Georgia: A Political History Since Independence*, London: I. B. Tauris, 2015; išsamios konfliktų

GRUZIJOS VALSTYBINGUMO IŠBANDYMAI

Gruzijos istoriją patys gruzinai mėgsta pasakoti nuo Dovydo IV (Statytojo), Gruzijos karalystę valdžiusio XII a. pradžioje, arba karalienės Tamaros, karaliavusios XII a. pabaigoje–XIII a. pradžioje. Abu siejami su Gruzijos aukso amžiumi, kai sugebėta atsilaikyti prieš turkų puolimus, o šalyje klestėjo menai, filosofija, buvo stipri ekonominė ir karinė valdžia.

Dabartinės, moderniosios, Gruzijos politinė ir teritorinė istorija prasideda XVIII a. pabaigoje su karaliumi Herekliu II, sugebėjusiu pirmą kartą per tris šimtus metų suvienyti rytines Gruzijos teritorijas į Kartli-Kachetijos karalystę. Jo sprendimu, siekiant apsisaugoti nuo persų ir osmanų, 1783 m. pasirašyta Georgijevsko sutartis, pavertusi Gruziją Rusijos protektoratu. Už pažadą išsaugoti teritorinį vientisumą bei dinastinę valdžią atsisakyta bet kokių išorinių ir diplomatinių santykių, kuriuos pasižadėjo tvarkyti Rusija. Tiesa, prasidėjus karams su Persija, Rusija nepadėjo Gruzijai ir po pralaimėjimo 1795 m. Gruzija trumpai priklausė Persijai – iki 1799 m., kai ją iš Gruzijos visgi išstūmė Rusijos imperijos kariuomenė. Gruzijos rytinės teritorijos inkorporuotos į Rusijos imperijos sudėtį 1801-aisiais. Vakarinė Gruzija – Imeretijos karalystė – prie Rusijos imperijos prijungta 1810-aisiais. Gruzijos buvimas Rusijos imperijoje galutinai formalizuotas 1813-aisiais, kai Rusija po ilgo karo pasirašė taikos (Gulistano) sutartį su Persija; ši buvo priversta pripažinti Rusijos

apžvalgos pateikiamos: Emil Souleimanov, *Understanding Ethnopolitical Conflict*; Christoph Zürcher, *The Post-Soviet Wars: Rebellion, Ethnic Conflict, and Nationhood in the Caucasus*; taip pat daug istorinės informacijos surinkta *International Crisis Group* ataskaitose: „Georgia: Avoiding War in South Ossetia"; „South Ossetia: The Burden of Recognition"; „Abkhazia: Deepening Dependence"; itin balansuotas pasakojimas taip pat pateikiamas: „Report. Volume II", Independent International Fact-Finding Mission on the Conflict in Georgia, 2009.

kontrolę ne tik Gruzijoje, bet ir Dagestane, didžiojoje dabartinio Azerbaidžano dalyje bei šiaurės Armėnijoje.

Rusija ir toliau beveik iki pat XIX a. pabaigos regione kariavo su persais ir turkais – dėl jų prie Gruzijos buvo prijungtos kažkada Gruzijos karalystei priklausiusios ir ryšį su ja turėjusios teritorijos, pavyzdžiui, Batumis, Potis, Abchazija, Achalcichė. Kitaip tariant, per XIX a. Gruzija įgijo teritorinę formą, kuri pradėjo panėšėti į dabartinės Gruzijos teritoriją. Rusijos imperijoje ir dėl šios vykdomos politikos formavosi ir konsolidavosi Gruzijos nacionalinis politinis elitas, atsirado pagrindo XX a. pradžioje siekti savarankiškumo ir nepriklausomybės[2].

Per revoliucinę suirutę Rusijoje, 1918 m. gegužės 26 d., Gruzija paskelbė nepriklausomybę ir trumpai, trejus metus (iki 1921 m.), egzistavo kaip Gruzijos Demokratinė Respublika, kurią kontroliavo socialdemokratų (menševikų) partija. Kaip tik ši respublika ir šie treji metai bus svarbūs prisiminti vėliau, kai 9 dešimtmečio pabaigoje vyko kovos dėl Gruzijos nepriklausomybės ir kai buvo formuojami valstybingumo ir tautiniai mitai jau gavus nepriklausomybę 1991-aisiais, – tada nepriklausoma Gruzija jau egzistavo „šiuolaikiniu" teritoriniu pavidalu.

Vykstant pilietiniam karui, Gruzijos socialdemokratai pralaimėjo bolševikams (padedamiems sovietinės Rusijos) ir 1921 m. vasario mėn. respublika likviduota, o paskelbus sovietų valdžią tapo Gruzijos Sovietų Socialistine Respublika (SSR). 1922–1936 m. ji, kartu su Armėnija ir Azerbaidžanu, buvo priversta tapti Užkaukazės Socialistinės Federacinės Sovietinės Respublikos dalimi. Ši respublika, kartu su Rusijos SSR, Ukrainos SSR ir Baltarusijos SSR, 1922 m. formaliai sukūrė Sovietų Socialistinių Respublikų Sąjungą (SSRS) ir taip tapo viena iš respublikų SSRS įkūrėjų. Nuo 1936 m.,

[2] Ronald Grigor Suny, *The Making of the Georgian Nation*, 4 skyrius: „Russian Rule and Georgian Society".

po dar vieno administracinio pertvarkymo, iki pat Sovietų Sąjungos žlugimo 1991-aisiais šalis egzistavo kaip Gruzijos Sovietinė Socialistinė Respublika. Kaip minėjau I dalyje, Gruzija turėjo tris teritorinius autonominius darinius: Abchaziją (respubliką), Pietų Osetiją (sritį) ir Adžariją (respubliką).

Didesnės ar mažesnės sovietmečio įtampos, susijusios su Abchazija ir Pietų Osetija, plačiau analizuojamos kituose šios dalies skyriuose. Bendrai kalbant, vėlyvuoju sovietmečiu buvo aišku, kad Gruziją valdo etniškai monolitiška gruzinų nomenklatūra, susieta glaudžiais patronažo ryšiais ir gerai išnaudojanti klestinčią Gruzijos šešėlinę ekonomiką. Nacionalistinis diskursas, besipriešinantis asimiliacinei politikai, pradėjo reikštis ir pamažu intensyvėti 9 dešimtmečiu – siekė kalbos bei kultūros politikos pokyčių. Tikras opozicinis judėjimas prasidėjo 1988 m. pradžioje – panašiai kaip ir Baltijos respublikose ar Armėnijoje. Kaip tik nuo šių metų ir prasideda Gruzijos teritorinių konfliktų istorija.

1991–1993 m. Gruzijoje vyko trys karai: Pietų Osetijoje, Abchazijoje ir pačioje Gruzijoje. Jie vienas su kitu susiję ir vienas kitą paveikę, dėl to kiek keblu apie juos kalbėti pavieniui, tačiau, norėdama atskirti Gruzijos istoriją apskritai nuo to, kas vyko aplink Abchaziją ir Pietų Osetiją, šiame skyriuje kalbu išimtinai apie Gruzijos politinę raidą, o kiti du skyriai atskleidžia Abchazijos ir Pietų Osetijos situaciją ir konfliktus.

Besikuriančios opozicinės grupės visų pirma rūpinosi nacionaline kultūra ir gruzinų kalbos gynimu. Jos gana greitai pradėjo skaidytis tarpusavyje, o radikalesnės grupės netruko pereiti prie politinių reikalavimų ir etnonacionalistinės retorikos; greitai atsirado ir palaikančių separatizmą. Tad, kaip pastebi Zürcheris, nuo pat pradžių Gruzijos nacionalinis judėjimas buvo susiskaidęs, grįstas menkai organizuotomis grupėmis, besiremiančiomis lyderiu ir jo charizma ir retai turėjusiomis aiškią programą. Tokia fragmentacija skatino

radikalizmą ir vis kategoriškesnę nacionalistinę retoriką[3]. Ši retorika ir kovos visų pirma buvo nukreiptos prieš centrinę valdžią Maskvoje ir jos politiką, tačiau ne mažesnį susirūpinimą kėlė ir kitoms etninėms grupėms, gyvenusioms Gruzijoje: ne tik abchazams ir osetinams, tačiau ir armėnams bei azerams. Tad tuo pat metu, apie 1988 m. vidurį mobilizuojantis ir stiprėjant nacionalinei gruzinų opozicijai, panašių judėjimų formavosi ir šalies autonominiuose kraštuose. Šie procesai susilaukė didelio Gruzijos opozicionierių ir juos palaikančių pasipriešinimo ir skeptiško požiūrio.

1989 m. balandžio 9 d. įvyko susidorojimas su didžiule opozicine demonstracija Tbilisyje (žuvo 19 žmonių), jis buvo susijęs ir su įvykiais Abchazijoje. Ši demonstracija didžia dalimi buvo atsakas į kovo mėnesį vykusį abchazų mitingą prie Suchumio, kurio metu skelbta apie abchazų suvereniteto siekius. Tbilisyje vykusioje demonstracijoje antikomunistiniai šūkiai buvo susimaišę ir su antiabchaziškais[4]. Gruzijoje po balandžio 9 d. įvykių opozicija tapo dar radikalesnė, pradėjo dominuoti nepriklausomybės siekis, ją vis labiau palaikė visuomenė. Tačiau Gruzijos opozicija taip ir nesugebėjo sukurti vieningo nacionalinio judėjimo.

1989 m. rugpjūtį Gruzijos Aukščiausioje Taryboje (AT) priimtas įstatymas dėl gruzinų kalbos: ji tapo privaloma valstybės institucijose. Sprendimas buvo simboliškai svarbus patiems gruzinams, tačiau vėlgi smarkiai padidino nepasitenkinimą teritorijose, kur dominavo ne gruzinų kalba, – Pietų Osetijoje ir Abchazijoje (ten oficialiems susirašinėjimams vartotos rusų, kasdienybėje – osetinų ar abchazų bei rusų kalbos). 1990 m. kovą Gruzijos AT paskelbė Gruziją suverenia ir panaikino visas sutartis, kurias Sovietų valdžia buvo sudariusi nuo 1921 metų. To laikotarpio Gruzija paskelbta aneksuota ir okupuota valstybe.

[3] Christoph Zürcher, *The Post-Soviet Wars: Rebellion, Ethnic Conflict, and Nationhood in the Caucasus*, p. 119–120.

[4] *Ibid*., 120.

Dėl nacionalinės opozicijos susiskaidymo ir radikalumo tapo neįmanomi jokie kompromisai ar derybos su vietine sovietine valdžia, kuri lyg ir buvo pasirengusi daryti nuolaidų – nors ir per vėlai, ir per mažai. Tad greitai atsidurta situacijoje, kai pradėjo neveikti valdžios institucijos, liko nebeaišku, kas priiminėja sprendimus, dar svarbiau – įvyko prievartos / galios struktūrų decentralizacija ir deinstitucionalizacija, o tai sukūrė sąlygas militaristinių nuotaikų stiprėjimui, ginklavimuisi ir niekam nepavaldžių sukarintų grupuočių kūrimuisi. 1990 m. pabaigoje tapo aišku, kad Gruzija pamažu byra ir kad jos valdžia nebekontroliuoja dviejų iš trijų savo autonominių teritorijų, o 1991 m. sausį prasidėjo pirmasis karas – Pietų Osetijoje, pasibaigęs tik 1992 m. liepą.

1991 m. balandžio 9 d., praėjus lygiai dvejiems metams po kruvinųjų įvykių Tbilisyje, Gruzijos parlamentas paskelbia šalies nepriklausomybę, o gegužės 26 d. prezidentu išrenka Zviadą Gamsachurdiją (86 proc. iš balsavusiųjų balsų – „už“). Šis sugebėjo poste išsilaikyti tik iki metų galo, kai 1991 m. gruodį jį nuvertus šalyje prasidėjo ir antrasis karas, šįkart tarp pačių gruzinų, kuris truko beveik dvejus metus – iki 1993 m. lapkričio.

Pilietinio karo Gruzijoje pretekstas buvo noras nuversti tuometinį prezidentą Gamsachurdiją ir neleisti jam sugrįžti į valdžią, mat per kelis savo prezidentavimo mėnesius jis padaręs daug klaidų. Tarp jų buvo ne tik kategoriška nacionalistinė retorika ir veiksmai, atvedę iki karo Pietų Osetijoje, tačiau ir laikysena per 1991 m. rugpjūčio pučą Maskvoje, kai jis nusprendė laikytis neutraliai, tačiau visgi pakluso sovietinės kariuomenės vado reikalavimui Gruzijos Nacionalinę gvardiją įtraukti į SSRS Vidaus reikalų ministerijos struktūrą. Tam nepritaręs Nacionalinės gvardijos vadovas 1991 m. rugsėjį patraukė dalį savo karių iš Tbilisio.

1991 m. gruodžio 22 d. apie 500 Nacionalinės gvardijos karių įžengė į Tbilisį ir po trumpos parlamento apsiausties privertė

prezidentą bėgti. 1992 m. sausio 6 d. Gamsachurdija pasitraukė į Armėniją, o opozicija paskelbė pergalę. Tačiau pilietinis karas dar tik pradėjo įsibėgėti: nuverstasis prezidentas organizavo pasipriešinimą prieš naująją valdžią savo gimtajame regione Megrelijoje – Vakarų Gruzijoje, prie Abchazijos.

Nuo 1992 m. sausio Gruziją *de facto* valdė Karo taryba, kurią sudarė du karo vadai ir buvęs premjeras. Naujoji valdžia nebuvo legitimi, tačiau gana netikėtai nusprendė paskelbti palaikanti demokratiją ir esą pasirengusi dirbti su politinėmis partijomis ir politikais, kad būtų atstatyta tvarka. Kaip tik jie ir nusprendė pasikviesti ilgalaikį SSRS užsienio reikalų ministrą, o dar anksčiau – ir ilgalaikį (1972–1985) Gruzijos komunistų partijos sekretorių Eduardą Ševardnadzę iš Maskvos sugrįžti į Gruziją ir vadovauti valstybei. Sugrįžęs 1992 m. kovą jis iš karto paskelbtas pereinamosios vyriausybės – Valstybės Tarybos – pirmininku. Naujas parlamentas išrinktas 1992 m. spalį. Tuo pat metu vyko ir tiesioginiai parlamento pirmininko rinkimai, kuriuose kandidatavo tik Ševardnadzė. Naujasis parlamentas priėmė įstatymą, pagal kurį Ševardnadzė tapo ministru pirmininku, karo pajėgų vadovu ir valstybės galva.

1992–1995 metai Gruzijai buvo sudėtingi: senoji, Gamsachurdijos, valdžia nuversta, o naujoji neturėjo aiškaus legitimumo. Stephenas Jonesas šį laikotarpį vadina tarpuvaldžiu, kai šalis buvo pilna ginkluotų parakarinių struktūrų ir bet kada bet kur galėjai girdėti šūvius; visa tai lydėjo staigus gyventojų nuskurdimas, žiemą nešildomi pastatai, milžiniškas nusikalstamumas ir hiperinfliacija[5]. Tad pagrindinė užduotis tuo metu buvo sukurti valstybę, sugrąžinti tvarką ir taiką. Ševardnadzei reikėjo ne tik pabaigti pilietinį karą, bet ir sustabdyti tuo metu vykstantį konfliktą Pietų Osetijoje bei neleisti įsibėgėti konfliktui Abchazijoje. Karą Pietų Osetijoje pavyko sustabdyti 1992 m. birželį, tačiau po poros mėnesių, rugpjūtį, prasidėjo

[5] Stephen Jones, *Georgia: A Political History Since Independence*, p. 76.

trečiasis Gruzijos karas – Abchazijoje[6]. Ir Pietų Osetijos, ir Abchazijos karai buvo pralaimėti (Pietų Osetija paskelbė nepriklausomybę 1992 m. gegužę, Abchazija – 1993 m. rugsėjį). Neramumus pačioje Gruzijos teritorijoje pavyko sustabdyti tik pačioje 1993 m. pabaigoje, kai Ševardnadzė gavo karinę paramą iš Rusijos, kad suvaldytų dar keletą vis dar priešintis bandžiusių karinių grupuočių.

Ševardnadzė pažadėjo Rusijai prisijungti prie tuo metu kuriamos Nepriklausomų valstybių sandraugos (NVS), o vėliau Gruzija prisijungė ir prie Rusijos sukurtos Kolektyvinio saugumo sutarties organizacijos. Be to, su Rusija pasirašytos sutartys dėl bendradarbiavimo saugumo srityje, suderėta dėl kelių karinių bazių Gruzijos teritorijoje, o 1994 m. balandį susitarta, kad į Abchaziją bus įvestos Rusijos taikos palaikymo pajėgos (Pietų Osetijoje Rusijos vadovaujamos taikos pajėgos buvo jau nuo 1992 m.).

Tad Gruzijoje karai baigėsi tik 1994 m., o legitimi ir stabilesnė valdžia atsirado ir įsitvirtino 1995 m., kai rugpjūtį sutarta ir priimta konstitucija, įvyko parlamento ir prezidento rinkimai. Prezidentu tapo Ševardnadzė, valdžioje išbuvęs iki 2003 m. lapkričio. Naujoji konstitucija, to paties Ševardnadzės pastangomis, numatė itin stiprų prezidentą, kuris kontroliavo ministrą pirmininką ir skyrė ministrus. Ševardnadzė prezidentu išrinktas du kartus; jo valdymo metais labiau įtvirtintas autoritarizmas, nei sukurta demokratinė sistema[7]. Tiesa, antrosios savo prezidento kadencijos Ševardnadzė taip ir nebaigė – atsistatydino 2003 m. lapkritį, per vadinamąją „rožių" revoliuciją, po kurios į valdžią dviem kadencijoms atėjo Michailas Saakašvilis, apie kurio politiką rašau šios dalies skyriuje „Nesėkmingai ieškant išeičių". Ševardnadzei valdant būta bandymų tartis dėl abiejų teritorinių konfliktų sprendimo, tačiau išeities nerasta – Gruzijos valdžia ilgą laiką net nesvarstė skirtingų federacijos arba konfederacijos

[6] Apie jį žr. kitą šios dalies skyrių.

[7] Stephen Jones, *Georgia: A Political History Since Independence*, p. 102.

variantų, atsiminimai apie smurtą ir susipriešinimą buvo dar labai arti, o pasitikėjimo ryžtingiau nesiekė atkurti nė viena pusė.

Toliau, pereinant prie abiejų teritorinių konfliktų konteksto ir apžvalgos, reikia pabrėžti, kad ir gruzinai, ir abchazai, ir osetinai veikė reaguodami ir interpretuodami vieni kitų veiksmus. Visos trys grupės turėjo savo, konkuruojančius, nacionalinius projektus. 1988 m. nei abchazai, nei osetinai nesiekė nepriklausomybės, ir net 1990 m. apie atsiskyrimą nuo Gruzijos beveik nebuvo kalbama. Abu dariniai sąlyginai ilgai siekė likti Sovietų Sąjungoje ir gauti suverenių sovietinių respublikų statusą – kitaip tariant, nebebūti Gruzijos teritorijos dalimi. Tad jų nacionaliniai projektai skyrėsi nuo Gruzijos, siekusios nacionalinio suvereniteto, ir bandė suardyti Gruzijos teritoriją, kurią šios žmonės suvokė kaip nedalomą ir jiems priklausančią.

ABCHAZIJA: ATSISKYRIMO LINK

Abchazų gyvenama teritorija buvo maždaug pietvakarinė Kaukazo kalnų grandinės dalis; kalbiškai ir etniškai jie susiję su šiaurės vakarų Kaukazo etninėms grupėms. Ar jie yra „autochtonai", ar „migrantai", išstūmę gruzinus, – intensyvi ir politizuota abiejų pusių istorikų diskusija[8]. Abchazų istorikai įsitikinę, kad jų tauta – viena seniausių Kaukaze, čia gyvenanti nuo bent jau V a. pr. Kr., o didžioji dalis gruzinų migravę čia gana neseniai. Gruzinų istorikai teigia priešingai: nuo senų senovės Abchazija buvusi vieta, kur kalbėta gruzinų kalba ir žmonės kilę iš gruzinų (kartvelų). Tiesa, kai kurie pripažįsta, kad teritorijoje gyveno ir abchazų, bet šalia gruzinų, kurie visgi dominavę[9]. Klausimas reikšmingas tiek, kiek juo remiamasi grindžiant teises į dabartinę teritoriją. Abchazijos modernios situacijos komplikacijos sietinos su XIX a. pradžia ir Rusijos imperijos politika.

Paprastai teigiama, kad Rusijos imperija prisijungė Abchaziją 1810 m., kai dalis Abchazijos aristokratijos, nesiveldama į jokį karinį konfliktą, prisiekė pavaldumą Rusijai. Tiesa, pagal XIX a. dokumentus aišku, kad didžiąją amžiaus dalį Rusijai Abchazija egzistavo tik diplomatiniu formaliu lygmeniu. Tik tada, kai 1864 m. įveikti Kaukazo kalniečiai, Rusijos valdžia pasidarė matomesnė. Kaip tik tuo metu prasidėjo masinė abchazų emigracija į osmanų žemes (dabar tai – Turkija, Sirija, Jordanija ir net Kosovas), kuri vyko ne tik dėl karų, bet ir dėl 1866 ir 1878 m. sukilimų. Georgis Derluguianas teigia, kad tuo metu, antrojoje XIX a. pusėje, ten išvyko pusė, o gal trys ketvirtadaliai abchazų[10]. Nuo tada iki 1917 m. šioje teritorijoje ėmė

[8] Ghia Nodia, *Causes and Visions of Conflict in Abkhazia*, p. 26–27.

[9] Iš: „Report. Volume II", p. 66.

[10] Georgi Derluguian, „The Forgotten Abkhazia: Anatomy of Post-Socialist Ethnic War", *PONARS Eurasia Policy Memo*, no. 163, 2000. Ghia Nodia sako, kad dauguma musulmonų abchazų – apie 60 proc. – emigravo į Osmanų imperiją (Ghia Nodia, *Causes and Visions of Conflict in Abkhazia*).

daugėti armėnų, rusų ir gruzinų. Pavyzdžiui, 1914 m. gruzinai (tiksliau, megrelai) sudarė 28 proc. teritorijos gyventojų[11].

Abchazijos kaip atskiro teritorinio darinio su savo teisėmis egzistavimas susijęs su 1917–1921 m. bolševikų vykdyta politika. Abchazas Nestoras Lakoba vadovavo vietiniams, Gruzijos teritorijoje veikusiems, bolševikų dariniams, kurie kovojo su Gruzijos socialdemokratine valdžia (menševikais). Būtent jis, atsakingas ir kontroliavęs savigynos karinius dalinius ir Abchazijoje, susitarė su Rusijos bolševikais dėl Abchazijos teritorinės autonomijos. 1917 m. lapkričio 8 d., iškart po revoliucijos, Maskvoje sukurta Abchazijos liaudies taryba, valdžioje išsilaikiusi tik keletą 1918 m. mėnesių. Naująją abchazų valdžią 1918 m. liepą nuvertė Gruzijos Demokratinė Respublika, kovodama su bolševikais. Šiai pralaimėjus bolševikams, 1921 m. kovą sovietų valdžia įkurta ir Abchazijoje, kuri keletui mėnesių netgi buvo gavusi sovietinės respublikos statusą[12]. 1921 m. gruodžio 16 d. nuspręsta, kad Abchazijos SSR ir Gruzijos SSR privalo pasirašyti sąjungos sutartį, pagal kurią Abchazijos SSR įėjo į Gruzijos SSR sudėtį (sąjunginės respublikos statusu – tai buvo keistas konfederacinis darinys). Šis statusas įrašytas į 1925 m. Gruzijos SSR konstituciją, taip pat ir į tais pačiais metais priimtą Abchazijos SSR konstituciją, kurios galiojimą 1992 m. kaip tik ir atnaujino Abchazijos parlamentas. 1931 m. sovietų valdžia priėmė sprendimą paversti Abchaziją Autonomine Sovietų Socialistine Respublika Gruzijos SSR sudėtyje. Abchazijos istorikai šį pamažu vykusį teritorijos statuso menkėjimą aiškina ne sovietų, o Gruzijos politikos pasekme. Anot jų, tai buvo ne specialaus statuso suteikimas tam tikrai etninei mažumai (mėgstama

[11] Georgi Derluguian, „The Tale of Two Resorts: Abkhazia and Ajaria Before and Since the Soviet Collapse", in: *The Myth of 'Ethnic Conflict': Politics, Economics, and Cultural Violence*, ed. Beverly Crawford, Ronnie D. Lipschutz, Berkeley: University of California, 1998, p. 267.

[12] „Report. Volume II", p. 67.

Gruzijos istorijos pasakojimų interpretacija), o priverstinis dviejų kaimyninių valstybių sujungimas, vieną inkorporuojant į kitą[13].

1936 m. Lavrentijus Berija, tuometinis Gruzijos komunistų partijos pirmasis sekretorius, pradėjo Abchazijos „gruzinizaciją". Tuomet iš Gruzijos perkelta daug kolūkiečių ir kitų specialistų – „kovoti su atsilikimu", o gruzinų kalba oficialiai pakeitė abchazų[14]. Tai valymų epocha, pasižymėjusi ir aktyviu nacionalinių autonomijų mažinimu. Tačiau Abchazijoje pastebėjo ir neužmiršo, kad ir Stalinas, ir Berija buvo etniniai gruzinai, – dažnai minima istorinė aplinkybė, iki dabar, pasak kai kurių abchazų, grindžianti bendrą nepasitikėjimą visais gruzinais. Abchazams teko išgyventi terorą ir persekiojimą, kalbos draudimus iki pat Stalino mirties[15].

1953 m., mirus Stalinui, Abchazijoje išlikusi inteligentijos dalis bei vietinis komunistų partijos elitas pasistengė išnaudoti pasikeitusią politinę atmosferą ir vis dar turimą titulinės tautos statusą autonominėje respublikoje. Teritorijoje daugėjo gruzinų, be to, atvyko daug rusų, vėliau pradėjo gausėti armėnų, tad abchazai pagal skaičių pamažu tapo mažuma – nors ir didele. Visą sovietmetį santykiai tarp abchazų ir gruzinų buvo gana įtempti ar bent jau pilni vienų nepasitenkinimo kitais. Stalininės represijos, abchazų nerimas dėl demografinio ir politinio gruzinų dominavimo, konkurencija dėl išteklių (tarp Tbilisio ir Suchumio), dėl finansinės paramos iš SSRS centrinės valdžios, dėl kadrų politikos Abchazijoje ir panašios problemos sukurdavo daug įtampų. Be to, nemokėdami gruzinų kalbos abchazai negalėjo daryti karjeros Gruzijoje.

Tad sovietmečiu būta gana akivaizdžių įtampų tarp abchazų ir gruzinų politiniu lygmeniu. Maskvos kontrolė neleisdavo įtampoms

[13] Emil Souleimanov, *Understanding Ethnopolitical Conflict*, p. 115.

[14] Georgi Derluguian, „The Tale of Two Resorts: Abkhazia and Ajaria Before and Since the Soviet Collapse", p. 266.

[15] Stephen D. Shenfield, „The Stalin-Beria Terror in Abkhazia, 1936–1953", *Abkhaz World*, 2010-07-30.

virsti smurtiniais veiksmais, tačiau visu laikotarpiu nepasitenkinimas kokia nors forma prasiveržd avo. Abchazai (tiksliau, jų kultūrinio ir politinio, komunistinio, elito atstovai) mažiausiai tris kartus – 1957 m., 1967 m. ir 1978 m. – SSRS centrinės valdžios prašė įtraukti Abchaziją į Rusijos Sovietinės Federacinės Socialistinės Respublikos sudėtį. Reikalavimus palydėdavo ir neramumai, protestai, kuriuos valdžiai reikėdavo „tvarkyti", dažniausiai pasirenkant teikti naujų nuolaidų abchazų elitui. Visi vieši prašymai pakeisti Abchazijos statusą ir atskirti ją nuo Gruzijos buvo nerezultatyvūs, tačiau kartu po jų SSRS centrinė valdžia suteikdavo tam tikrų išlygų ar privilegijų abchazams – didesnių ekonominių investicijų regione arba stipresnės politinės galios ir daugiau politinių postų.

Jau 8 dešimtmečio pabaigoje tapo akivaizdu, kad valdžia Gruzijoje vis mažiau kontroliuoja procesus Abchazijoje. Pavyzdžiui, 1990 m. du trečdaliai ministrų tarybos autonominėje respublikoje buvo abchazų tautybės, o tai reiškė, jog ši grupė kontroliavo ir beveik visą teritorijos ekonomiką – tiek viešą, tiek šešėlinę[16]. Turint minty-je, kad teritorijoje gyveno dauguma gruzinų, tokia situacija Gruzijos valdžiai Tbilisyje negalėjo būti priimtina.

Gruzijoje organizuojantis nacionaliniam judėjimui, nacionaliniai judėjimai prasidėjo burtis ir dviejose autonominėse teritorijose. Abchazijoje toks judėjimas „Aydgylara" („Vienybė") susikūrė 1988 metais. Gruzijos opozicija šį procesą ir nacionalistinių nuotaikų plėtrą Abchazijoje (greitai – ir Pietų Osetijoje) stebėjo itin nepalankiai. Abchazai visų pirma baiminosi gruzinų nacionalizmo ir juto jų priešiškumą, tad ieškojo sau užtarimo iš SSRS centrinės valdžios. Tai juos beveik automatiškai „darė" prosovietiniais, o vėliau, ieškant paramos Rusijoje, – ir prorusiškais.

[16] Georgi Derluguian, „The Tale of Two Resorts: Abkhazia and Ajaria Before and Since the Soviet Collapse", p. 269.

1989 m. kovo 18 d. įvyko didelis abchazų susirinkimas netoli Suchumio, prie Lychny ežero[17], kuriame dalyvavo apie 20 000 žmonių[18]. Pagrindinis susirinkusiųjų reikalavimas buvo suteikti Abchazijai sovietinės respublikos statusą – tokį, kokį ji turėjo 1921 metais. Demonstracija buvo surengta reaguojant į intensyvėjantį gruzinų nacionalistinį diskursą ir iš to besirandantį nesaugumo jausmą. Po šios demonstracijos įvyko garsioji, ankstesniame skyriuje minėta, balandžio 9 d. demonstracija Tbilisyje, kurioje protestuota ir piktintasi taip pat ir Abchazijos įvykiais bei jų savarankiškumo siekiais ir kur antisovietiniai šūkiai persipynė su antiabchaziškais.

Kiek vėliau, 1989 m. liepos 15–16 d., po bandymų padalyti Suchumio universitetą į dvi dalis, iš kurių viena turėjo tapti Tbilisio valstybinio universiteto dalimi (šis pasiūlymas traktuotas kaip bandymas pakenkti Abchazijos švietimo sistemai), taip pat pačiame Suchumyje įvyko tarpetniniai susidūrimai, kuriuose žuvo 16 žmonių ir buvo šimtai sužeistų[19]. Rugpjūtį, priėmus minėtąjį įstatymą dėl gruzinų kalbos kaip valstybinės, įtampos ir nepasitenkinimas Abchazijoje dar labiau stiprėjo.

1990 m. kovą Gruzija paskelbė suverenitetą, kartu atkurdama 1925 m. Abchazijos SSR konstituciją. Tada ir Abchazijos politikai pradėjo ruoštis ir formuluoti savo nepriklausomybės siekius, o 1990 m. rugpjūčio 25 d. Abchazijos AT priėmė Deklaraciją dėl Abchazijos ASSR suvereniteto, kartu numatydama siekti naujos sąjungos sutarties SSRS sudėtyje. Nors oficialiai ryšiai su Gruzija nebuvo nutraukti (o dėl deklaratyvios sprendimo prigimties – ir negalėjo būti nutraukti), tačiau noras likti SSRS sudėtyje visiškai nederėjo

[17] Lychny – neatsitiktinė vieta. Ji istoriškai simbolinė, svarbi nacionalinėje mitologijoje, pagal kurią ten auga šventasis medis. Laikoma ir pagoniška, ir krikščioniška; joje ilgai buvo Abchazijos valdovų (Šervašidzių ar Čačbų) rezidencija.

[18] Georgi Derluguian, „The Tale of Two Resorts: Abkhazia and Ajaria Before and Since the Soviet Collapse", p. 270.

[19] Ronald Grigor Suny, *The Making of the Georgian Nation*, p. 323.

su Gruzijos tikslais. Tuometinė Gruzijos AT šį sprendimą iškart paskelbė negaliojančiu.

Kai jau bebyrančioje Sovietų Sąjungoje 1991 m. kovo 17 d. organizuotas referendumas dėl šios išsaugojimo, didžioji dalis Gruzijos gyventojų jį boikotavo. Tačiau Abchazijos ne gruzinų dauguma (kaip ir Pietų Osetijos) referendume dalyvavo (52 proc. galinčiųjų balsuoti, iš jų 99 proc., sakoma, pasisakė už SSRS išsaugojimą[20]). Analizuojantieji konfliktą šį laikotarpį dažnai vadina „įstatymų karais" – būtent dėl konkuruojančių dokumentų gausos, lėmusios, kad Abchazijos administravimas faktiškai vyko savarankiškai[21]. 1991 m. balandį, Gruzijai paskelbus nepriklausomybę, Abchazija save laikė savarankiška respublika *de facto*, savo statusą laikydama lygiu Gruzijos, kuri vis dar laikyta SSRS dalimi, statusui.

Tiesa, bandymų rasti išeitį ir susitarti dėl to, kas ir kaip valdo, būta. Kiek rimtesnį kompromisą neseniai prezidentu tapęs Gamsachurdija bandė pasiekti 1991 m. liepą ir rugpjūtį, kai su Abchazijos lyderiais susitarta dėl dalijimosi valdžia ir susiderėta dėl rinkimų apygardų ribų (iš esmės pagal etninį pasidalijimą). Pagal susitarimus kiekviena etninė grupė turėjo kvotą būsimajame 65 vietų Abchazijos parlamente[22]. Remiantis šiais susitarimais, metų gale Abchazijoje keliais turais vyko rinkimai ir netgi galėjo atrodyti, kad situacija nevirs smurtine, kaip jau beveik prieš metus buvo nutikę Pietų Osetijoje (apie tai plačiau kitame skyriuje). Tačiau susitarimas neįgyvendintas.

[20] „Report. Volume II", p. 74.

[21] Christoph Zürcher, *The Post-Soviet Wars: Rebellion, Ethnic Conflict, and Nationhood in the Caucasus*; „South Ossetia: The Burden of Recognition".

[22] Taip gruzinai, sudarantys 45,7 proc. gyventojų 1989 m., būtų gavę 26; abchazai su 17,8 proc. – 28 vietas, o kitos grupės (armėnai 14,6 proc. ir rusai 14,3 proc.) būtų gavę likusias 11. Būtų reikėję dviejų trečdalių balsų konstituciniams pakeitimams (tad nė viena pusė vienašališkai negalėjo priimti sprendimų): Ghia Nodia, *Causes and Visions of Conflict in Abkhazia*.

Susitarimo nesilaikyta, nes 1991 m. pabaigoje žlugo Gamsachurdijos vyriausybė, o jam pačiam teko bėgti iš šalies. Paskui Ševardnadzės administracija stengėsi delegitimizuoti viską, ką padarė Gamsachurdija, kartu norėjo išvengti kaltinimų prorusiškumu (susitarimas buvo itin palankus abchazams), kurių dėl Ševardnadzės sovietinės karjeros ir išlikusių ryšių su Rusija būtų buvę gausu. Abchazijos lyderiai, matydami, kaip Gruzijos valstybė ir valdžia praranda legitimumą, irgi ėmė eskaluoti situaciją[23]. Tad galų gale nė vienai pusei nebesinorėjo išlaikyti pusiausvyros ar būti nuosaikiai. 1992 m. pavasario pabaigoje gruzinų frakcija pasitraukė iš Abchazijos AT ir nebesugrįžo, o dar po dviejų mėnesių, 1992 m. liepos 23 d., Abchazijos AT, neturėdama reikalingų dviejų trečdalių daugumos, priėmė sprendimą dėl 1978 m. Abchazijos konstitucijos galiojimo sustabdymo ir 1925 m. konstitucijos įsigaliojimo. Pastarojoje konstitucijoje įtvirtintas Abchazijos kaip sovietinės socialistinės respublikos statusas; remiantis tuo, Abchazija paskelbta suverenia valstybe[24].

Karas Abchazijoje prasidėjo 1992 m. rugpjūčio 14 d., kai į šios teritoriją įžengė apie 5 000 Gruzijos Nacionalinės gvardijos karių, iš kurių apie tūkstantis pasiekė Gagrą, kad užblokuotų Abchazijos sieną su Rusija. Pretekstas buvo siekis išgelbėti Gamsachurdijos pajėgų pagrobtus įkaitus, pagal gandus slepiamus Galyje, pietiniame Abchazijos rajone, pagal kitus šaltinius – norėta apginti geležinkelį, siekiant išlaikyti susisiekimą tarp Rusijos ir Armėnijos[25]. Bet kokiu atveju Nacionalinės gvardijos kariai nužingsniavo gerokai toliau nei Galio rajonas, užpuolė ir plėšė Abchazijos sostinę Suchumį bei apylinkes.

[23] Pagal: Christoph Zürcher, *The Post-Soviet Wars: Rebellion, Ethnic Conflict, and Nationhood in the Caucasus*.

[24] Celine Francis, *Conflict Resolution and Status: The Case of Georgia and Abkhazia (1989–2008)*.

[25] Pirmoji versija minima: Christoph Zürcher, *The Post-Soviet Wars: Rebellion, Ethnic Conflict, and Nationhood in the Caucasus*; antroji: „Report. Volume II".

Pirmąją karo savaitę gruzinai sėkmingai plėšė Suchumį ir Gagrą, tačiau netrukus pradėjo aiškėti, kad abchazai nusiteikę ilgai priešintis. Rugsėjį apie tūkstantis savanorių atvyko iš Šiaurės Kaukazo respublikų, dalis kurių veikė kaip Šiaurės Kaukazo kalnų konfederacijos atstovės[26], o spalio pradžioje prie Gagros gruzinų pajėgos sumuštos. Remiama vietinių gyventojų, taip pat turkų diasporos, abchazų verslininkų Maskvoje, o paskui ir Šiaurės Kaukazo, ypač Čečėnijos (ir savanoriais, ir ginklais), Abchazija pradėjo stiprinti pajėgas. Abchazijos sėkmei kare daug įtakos turėjo vidinė mobilizacija bei išorinė parama bei visiškas Gruzijos kariuomenės bei politinės valdžios neorganizuotumas ir neaiškūs tikslai.

Karas truko keturiolika mėnesių, jo oficialia pabaiga laikoma 1993 m. rugsėjo 30 d., kai Abchazija (dar kartą) paskelbė savo nepriklausomybę. Keliomis dienomis anksčiau – rugsėjo 27 d. – atsiimtas Suchumis, netrukus paskutinės Gruzijos pajėgos nustumtos į pietus, už Ingurio upės, ir Abchazija jau kontroliavo visą teritoriją.

Bandymų sudaryti paliaubas Rusijai tarpininkaujant buvo nuo pat konflikto pradžios. Pirmosios sudarytos, nors ir neišsilaikė, dar 1992-aisiais. Jos išsiskyrė tuo, kad išgautas Abchazijos sutikimas pripažinti teritorinį Gruzijos vientisumą. Kitos Rusijos tarpininkaujamos paliaubos sudarytos 1993 m. liepos 27 d. ir vadinamos Sočio susitarimu. Jose jokių nuostatų dėl teritorijos vientisumo nebeliko, o abchazai jau svarstė tik dviejų darinių konfederaciją[27]. Tad galima sakyti, kad jau tada pradeda formuotis skirtingos prielaidos dviem skirtingoms, viena kitą išstumiančioms teritorialumo sampratoms formuotis – dar vis įmanoma įsivaizduoti sėkmingą konflikto baigtį, tačiau lygiai taip pat galima matyti ir teritorinimo procesus, kurie

[26] Tai organizacija, formaliai egzistuojanti iki šiol; ji siekė suvienyti Šiaurės Kaukaze gyvenančias tautas. Abchazijos ir Gruzijos kare ji oficialiai palaikė abchazus.

[27] Celine Francis, *Conflict Resolution and Status: The Case of Georgia and Abkhazia (1989–2008)*.

vis stiprėja (procesai, vykę jau XXI a., atskleidžiami IV knygos dalyje). Minėtosios paliaubos irgi neišsilaikė, tačiau sukūrė pagrindą tolesnėms deryboms ir susitarimams. Remdamosi jomis JT įsteigė JT stebėjimo misiją Gruzijoje (JTSMG; *United Nations Observation Mission in Georgia*) ir labai greitai atsiuntė pirmuosius stebėtojus. Pilietinis karas pačioje Gruzijoje baigėsi tik po dar keleto mėnesių.

Konflikto sprendimo tarpininkėmis laikytos Rusija ir Jungtinės Tautos. 1993 m. gruodžio 1 d. Ženevoje prasidėjo taikos derybos ir pasirašytas susitarimo memorandumas. 1994 m. balandžio 4 d. Maskvoje pasirašytas susitarimas dėl Gruzijos–Abchazijos konflikto politinio sureguliavimo priemonių, kuris paskui įtvirtintas paliaubų sutartimi. Paliaubos sutvirtintos, kai 1994 m. liepą į Abchaziją įvesta 3 000 Rusijos taikos palaikymo karių, atsiųstų pagal NVS mandatą. Abiejose paliaubų linijos pusėse nustatyta saugumo zona (ji iš esmės ėjo palei Ingurio upę ir sutapo su Abchazijos autonominės respublikos administracine linija, nustatyta sovietmečiu). Didžioji dalis Abchazijoje gyvenusių etninių gruzinų – manoma, jog jų buvo apie 200 000 (keliuose kituose šaltiniuose kartais skaičiuojama iki 250 000), – pasitraukė arba buvo priversti pasitraukti iš Galio rajono, kuriame dauguma gyveno[28]. Gruzija kontroliavo tik Kodorį – tarpeklį Abchazijos šiaurės rytuose.

Rusijos vaidmuo kare – kontroversiškiausias. Oficialiai Rusijos valdžia bandė tarpininkauti tarp konfliktuojančių pusių ir siūlė siekti kompromiso, labiau rūpindamasi ne Abchazijos likimu, o Šiaurės Kaukazo kontrole. Sykiu Rusijos kariuomenė, buvusi Abchazijoje, teikė jos kariams pagalbą ginkluote, nors apie jos tiesioginį įsitraukimą nėra patvirtintos informacijos[29]. 10 dešimtmečio pradžioje

[28] Derluguianas teigia, kad 240 000 pabėgėlių atvyko į Gruziją, neaiškus skaičius pabėgo į Rusiją, o etniniai graikai išvyko į Graikiją: Georgi Derluguian, „The Tale of Two Resorts: Abkhazia and Ajaria Before and Since the Soviet Collapse", p. 274.

[29] Christoph Zürcher, *The Post-Soviet Wars: Rebellion, Ethnic Conflict, and Nationhood in the Caucasus*.

Rusijos kariai tiekė ginklų (tiksliau, pardavinėjo nelegaliai) ir gruzinams. Tiesa, parama Abchazijai buvo didesnė: gauta ginkluotės iš Rusijos pajėgų bataliono Suchumyje, keletui savanorių mokymo stovyklų vadovavo Rusijos instruktoriai, padėta logistiškai ir kartkartėmis iš sovietinių oro pajėgų bazių Abchazijoje vykdyti oro išpuoliai prieš Gruziją[30]. 1993 m. Rusijoje vyko kova dėl valdžios, ir tai gerokai ribojo jos dėmesį aplinkiniams įvykiams.

Pirmuosius dešimt konflikto sprendimo metų bandyta rasti sutarimą dviem klausimais: koks turėtų būti Abchazijos politinis statusas ir kaip susitarti dėl priverstinai perkeltų žmonių iš Abchazijos (*internally displaced persons*, IDP) sugrįžimo. Maždaug iki 1999 m. abchazai dar buvo linkę diskutuoti ir tartis dėl konfederacijos, tačiau Gruzijos valdžios pozicija buvo griežta – nenorėjo tartis dėl didesnės autonomijos. Tarp Abchazijos atstovų idėjos apie jų teritorijos buvimą Gruzijos sudėtyje liko vis mažiau populiarios, prie to prisidėjo ir įvairios karinės Gruzijos avantiūros – pavyzdžiui, 1998 m. bandymas susigrąžinti Galio rajoną. Tad 1999 m. surengtame referendume priimta konstitucija, kurioje Abchazija skelbiama nepriklausoma valstybe ir tarptautinės teisės subjektu. Netrukus, tų pačių metų spalį, nepriklausomybė paskelbta dar kartą. Nuo tada abchazai jau atsisako diskutuoti apie ką nors kita nei nepriklausomybė.

Tuo tarpu Gruzija buvo linkusi kalbėti apie tam tikras federacijos formas, bet negalėjo net svarstyti klausimo dėl galimos teisės atsiskirti nuo Gruzijos. Verta paminėti ir tai, kad 1996 m. NVS susitarė dėl santykių ir kontaktų su Abchazija ribojimo, įvedant jai ekonominį embargą. Abchazijoje sprendimas laikytas Gruzijos interesų gynimu ir dar labiau sustiprino ir šiaip nemenkas antigruziniškas nuotaikas[31].

[30] *Ibid*.

[31] „Newsline – January 22, 1996", *RadioFreeEurope / RadioLiberty*, 1996-01-22.

Vienas paskutinių ryškesnių bandymų formuluoti santykių ir bendrabūvio viziją įvyko 2001 m., kai JT specialusis patikėtinis Dieteris Bodenas pasiūlė sprendimą, paskui vadintą Bodeno dokumentu, gavusį ir JT ST palaikymą[32]. Jame siūlytas vienos valstybės modelis, tačiau joje Abchazija turėtų suverenitetą. Numatytos ir tarptautinės garantijos, aiškiai atsisakyta konfederacijos idėjos bei atsiskyrimo teisės[33]. Teoriškai toks sprendimas galėjo pradėti spręsti statuso klausimus. Tačiau jis jau nebetiko Abchazijai, kuri nuo 2001 m. beveik nustojo dalyvauti konflikto sprendimo mechanizmuose (tenka pripažinti, kad ir idėja, jog galima turėti suverenitetą suverenioje valstybėje, buvo paini).

Perkeltų asmenų sugrįžimas nebuvo vien humanitarinis ar netgi ekonominis klausimas. Mat gruzinų, gyvenusių Abchazijoje ir priverstų pasitraukti, sugrįžimas būtų reiškęs ryškų etninės sudėties pokytį teritorijoje, taigi ir galios santykių keitimąsi, kuris grėsė, kad mažės Abchazijos nepriklausomybės palaikymas. Nors oficialių susitarimų pasiekti taip niekad ir nepavyko, netrukus po karo pradėjo vykti tai, kas vadinama „spontaniškų sugrįžimu“ į Galio rajoną. Spėjama, kad apie 2000 m. sugrįžusių gyventojų skaičius siekė 40 000[34]. Bet teritorija buvo nesaugi, o didžioji dalis infrastruktūros sunaikinta. 1997 ir 1998 m. vykę neramumai ir plėšimai nemažą dalį Abchazijos gruzinų privertė grįžti atgal į Gruzijos kontroliuojamą teritoriją. Išsamesnė perkeltų asmenų situacijos analizė ir santykis su teritorialumo procesais pateikiami IV dalies skyriuje „Išvietinti“.

Tad pastangų spręsti situaciją rodyta, tačiau rezultatų įvardyti beveik neįmanoma. Panašu, kad dauguma derybų ir bandymų tartis

[32] Ilgasis jos pavadinimas: *Basic Principles for the Distribution of Competences between Tbilisi and Sukhumi*.

[33] Sarah Stephan, „The Proliferation of Status Proposals for Abkhazia – Distinct Concepts or Mere Labels?“, *International Journal on Minority and Group Rights*, vol. 20, no. 1, 2013, p. 119–140.

[34] „Report. Volume II“, p. 85.

buvo formalūs. Rusija kaip pagrindinė mediatorė irgi ne itin rimtai vykdė savo funkciją, o JT misija neturėjo nei tinkamų įgaliojimų, nei pakankamai išteklių pasiekti ką nors prasminga. Būtent šie dešimt metų po paliaubų (1994–2004) ir leido pradėti kalbėti apie „įšaldytus“ konfliktus Gruzijoje ir formavo Abchazijos politinį, ekonominį ir idėjinį atsiskyrimą *de facto* nuo Gruzijos teritorijos.

PIETŲ OSETIJA: ATSISKYRIMO LINK

Panašus atsisiejimo procesas ir konflikto „įšaldymas“ vyko ir Pietų Osetijoje. Žmonių, save laikančių osetinais, judėjimas į Gruziją, pagal vieną iš versijų, prasidėjo maždaug XIII a. po mongolų-totorių antplūdžio, pagal kitą, – maždaug XVII a., kai jie kraustėsi į Pietų Kaukazo kalnų regioną ir apsigyvendavo Gruzijos feodalų teritorijose Kartlijos karalystės karaliaus leidimu. XVIII a. jų daugėjo, daugiausiai telkėsi prie Didžiosios Liachvės upės (dalis dabartinės Pietų Osetijos teritorijos). XIX a. pradžioje, Gruziją įtraukus į Rusijos sudėtį, osetinų migracija tęsėsi, jų kaimų radosi ir dabartinėse Gruzijos teritorijose vakaruose bei centre[35].

Tarp osetinų ir gruzinų istorikų irgi intensyviai ginčijamasi, kada osetinai atvyko į aplinkines teritorijas. Osetinai tvirtina, kad teritorijoje abiejose Kaukazo pusėse jie gyvena „nuo senų laikų“ ir yra tiek pat seni gyventojai kiek ir gruzinai, o gal net senesni. Taip pat teigiama, kad osetinai ir pietuose, ir šiaurėje 1744-aisiais patys nusprendė prisijungti prie Rusijos imperijos – anksčiau nei Gruzija ir nuo jos nepriklausomai. Gruzinų istorikai tvirtina, kad osetinų tėvynė – Kaukazo kalnų šiaurėje ir judėti į pietus jie pradėjo tik prieš keletą amžių. Kaip ir abchazų atveju, šis ginčas susijęs su tuo, kas yra „tikrieji“ istoriniai gyventojai ir kas turi teisę pretenduoti į turimas teritorijas[36].

Gruzinai retai vadina regioną Pietų Osetija, daug dažniau – Cchinvalio regionu, kartais vartoja pavadinimus Samašablo (tai yra Mašabelių – gruzinų aristokratų šeimos – žemė) arba Šida Kartlija (vidinė Kartlija). Cchinvalio regionu Pietų Osetija pradėta vadinti po 1990 m. gruodžio, kai panaikinta jos autonomija; šis pavadinimas (kartais rašomas per pasvirąjį brūkšnį greta Pietų Osetijos)

[35] Trialetijos, Boržomio, Bakurianio, Kachetijos regionuose.

[36] „Georgia: Avoiding War in South Ossetia“, p. 2.

oficialiuose dokumentuose vartojamas iki šiol. Visa tai tam, kad būtų pabrėžta, jog, net jei dabar šioje teritorijoje gyvena dauguma osetinų, regionas vis vien gruziniškas.

Kaip ir Abchazijoje, 1918–1921 m. šioje teritorijoje – kovų ir neramumų metas. 1918 m., Gruzijai sukūrus savo valstybę, osetinai priešinosi prijungimui ir palaikė Sovietų Rusijos invaziją. Po susidūrimų gruzinų menševikai karine jėga įtvirtino teritorijos kontrolę ir dabartinės Pietų Osetijos teritorija tapo Gruzijos Demokratinės Respublikos dalimi. Beveik iš karto kilo konfliktas ir kovos tarp bežemių osetinų, palaikiusių bolševizmo idėjas, taip pat Rusijos invaziją, ir menševikinės Gruzijos vyriausybės. Konflikto priežastys buvo ekonominės, bet jis labai greitai pasidarė etninis. Osetinai surengė keletą sukilimų prieš Gruzijos režimą: 1918 m. kovą, 1919 m. spalį ir 1920 m. balandį–birželį[37]. Tuometinė Gruzijos valdžia bet kokias kalbas apie apsisprendimą laikė nepriimtinomis ir sukilimus žiauriai malšino. Ypač 1920 m. sukilimą, kuriame žuvo apie 3 000–5 000 osetinų, vėliau dar 13 000 mirė nuo bado ir ligų[38], o apie 20 000 pasitraukė į Šiaurės Osetiją[39]. Šis įvykis dabar užima svarbią vietą osetinų istoriniame diskurse ir kartais vadinamas pirmuoju osetinų genocidu[40]. Kaip ir abchazus, osetinus rėmė Rusijos bolševikai.

1921 m. Raudonajai armijai įžengus į Gruziją, nuvertus menševikų valdžią ir sukūrus Gruzijos SSR, sukurta Pietų Osetijos autonominė sritis (1922 m. balandį). Gruzijos pusė interpretavo tai kaip bolševikų atsilyginimą už išdavystę, nes Pietų Osetija niekuo kitu nenusipelnė atskiro statuso. Dalis osetinų kovotojų ir jų atstovų norėjo jungtis su Šiaurės Osetija ir likti Sovietų Rusijoje. Tad, pasak

[37] Julian Birch, „Ossetiya – Land of Uncertain Frontiers and Manipulative Elites", p. 502.

[38] „Georgia: Avoiding War in South Ossetia", p. 2.

[39] Julian Birch, „Ossetiya – Land of Uncertain Frontiers and Manipulative Elites", p. 502.

[40] „Report. Volume II", p. 69.

kitos interpretacijos, statusas buvo kompensacija už tai, kad šis sujungimas su Šiaurės Osetija neįvyko; kartu, įtraukus keletą aplinkinių gruzinų kaimų, kiek išplėsta Pietų Osetijos teritorija, o tuo metu vienas didžiausių miestelių Cchinvalis, kuriame nebuvo osetinų daugumos, paskelbtas Pietų Osetijos sostine[41].

Sovietmečiu, kitaip nei Abchazijoje, santykiai tiek tarp Cchinvalio ir Tbilisio, tiek tarp Pietų Osetijoje gyvenančių gruzinų ir osetinų buvo taikūs iki pat 1988-ųjų. Kad labiau sutarta tarpusavyje, lėmė ir tai, jog teritorijoje osetinų buvo ryški dauguma, ir tai, jog teritorija nebuvo turtinga ar ekonomiškai sėkminga. Nors kildavo įvairių problemų. Kartais jos prisimenamos pasakojant neseną istoriją: pavyzdžiui, *Tarptautinės krizių grupės* ataskaitoje tvirtinama, kad sovietmečiu gruzinai laikė Pietų Osetiją dirbtiniu dariniu ir manė, kad osetinai per daug pelnosi ir yra privilegijuojami[42]. Patys osetinai linkę pasakoti, kad jų autonominės srities statusas buvo nominalus, iš tiesų vykdyta intensyvi gruzinizacija ir osetinai patyrė gruzinų priespaudą – pavyzdžiui, visi toponimai pakeisti į gruziniškus, osetinai buvo priversti mokytis gruzinų kalbos (tiesa, kaip ir Abchazijoje, oficialiai susirašinėjant vartota rusų kalba)[43].

Nors Gruzijos valdžia sovietmečiu su Pietų Osetija turėjo gerokai mažiau atvirų nesutarimų negu su Abchazija, būtent Pietų Osetijoje 1989 m. lapkritį įvyko pirmieji smurtiniai tarpusavio (gruzinų ir osetinų) susidūrimai ir 1991 m. sausį prasidėjo pirmasis karas, pasibaigęs 1992 m. birželį. Pietų Osetijos įvykiai rodė, jog nėra ir nebuvo būtina sovietmečiu turėti didesnį etninį nepasitenkinimą ar nacionalinį judėjimą, kad prasidėtų karo veiksmai ir etninis konfliktas (o prasidėjęs karas toks ir buvo). Kaip jau buvo galima

41 Emil Souleimanov, *Understanding Ethnopolitical Conflict*, p. 113.

42 „Georgia: Avoiding War in South Ossetia", p. 2.

43 *Ibid*., p. 2.

suprasti iš šios dalies pirmojo skyriaus apie Gruzijos nepriklausomybės kovas, gruzinų nacionalizmas skatino osetinų ir abchazų nacionalinius judėjimus, o šie savo ruožtu veikė ir intensyvino pačių gruzinų nacionalines kovas ir idėjas, taip pat ir baimes dėl savo šalies valstybingumo.

1988 m., kaip ir Abchazijoje, sukurtas vietinis nacionalinis judėjimas „Ademon Nychaz" (dažniausiai verčiama kaip „Liaudies frontas"), kurio pagrindinis tikslas buvo siekti daugiau autonomijos nuo Gruzijos. Vėliau, 1989 m. pradžioje, didesnio savarankiškumo norėta siūlant jungtis su Šiaurės Osetija – autonomine Rusijos Federacijos respublika. Kaip ir Abchazijoje, iš pradžių kovos vyko įstatymus priimančiose institucijose. Pavyzdžiui, 1989 m. rugpjūtį, Gruzijos AT priėmus įstatymą dėl gruzinų valstybinės kalbos, osetinai savo Taryboje irgi priėmė rezoliuciją dėl kalbos – pagal ją osetinų kalba tapo oficialia Pietų Osetijos kalba (srityje dominavo rusų kalba, bet spaudimas vartoti gruzinų vis didėjo)[44].

1989 m. lapkričio 10 d. Pietų Osetijos regioninė taryba kreipėsi į Gruzijos Aukščiausiąją Tarybą bei į SSRS Aukščiausiąją Tarybą, prašydama pakeisti Pietų Osetijos statusą iš autonominės srities į autonominės respublikos, – t. y. jos statusas turėjo tapti toks pat kaip Abchazijos. Gruzijos AT atsisakė kaip nors į tai reaguoti, o Gruzijos komunistų partija ir Gruzijos nacionalinė opozicija šį veiksmą traktavo kaip separatizmą, taigi ir grėsmę būsimai Gruzijos nepriklausomai valstybei. Tad Gamsachurdija, tuo metu ryškiausias ir populiariausias nacionalinio judėjimo lyderis, lapkričio 23 d., reaguodamas į Pietų Osetijos sprendimą dėl statuso ir siekdamas dar labiau mobilizuoti nacionalinį judėjimą, suorganizavo demonstraciją Cchinvalyje, kurioje turėjo dalyvauti apie 20 000–30 000 į miestą atvežtų gruzinų. Jiems į miestą įžengti sukliudė SSRS vidaus saugumo pajėgos, tačiau

[44] Pagal 2004 m. darytus interviu (*Ibid*., p. 3).

prievartinių susidūrimų būta. Šis įvykis, kaip ir 1989–1990 m. pasipriešinimai protestams Abchazijoje, buvo geras pavyzdys, kaip Gruzijos nacionalinis judėjimas savo mobilizaciją ir vienijimąsi grindė ne tik priešiškumu SSRS centrinei valdžiai Maskvoje, bet ir priešiškumu kitų nacionalinių judėjimų savo teritorijoje atžvilgiu, nevengdamas ir populistinės retorikos. Pavyzdžiui, 1990 m. birželį Gamsachurdija mišrias santuokas tarp gruzinų ir osetinų pavadino grėsme Gruzijos tautos išlikimui[45], o osetinus – „nedėkingais svečiais“[46].

1990 m. rugpjūtį, ruošiantis pirmiesiems nepriklausomiems rinkimams į parlamentą, Gruzijos AT priėmė rinkimų įstatymą, draudžiantį dalyvauti tik regionuose aktyvioms politinėms grupėms – kitaip tariant, neleido rinkimuose dalyvauti „Ademon Nychaz“. Rugsėjo 20 d. Pietų Osetijos regioninė taryba, reaguodama į planuojamus rinkimus Gruzijoje, paskelbė Pietų Osetiją demokratine respublika SSRS sudėtyje, nepriklausoma nuo Gruzijos SSR. Kitą dieną Gruzijos AT šią deklaraciją anuliavo, tačiau Pietų Osetijoje jos sprendimas ignoruotas ir jau spalį paskelbti rinkimai. Spalio mėnesį vykusius rinkimus Gruzijoje osetinai boikotavo[47].

Gruodžio mėnesį Pietų Osetija suorganizavo savo rinkimus; kitą dieną naujasis Gruzijos parlamentas, kurio daugumą po spalio rinkimų turėjo Gamsachurdijos šalininkai, juos paskelbė negaliojančiais ir panaikino regiono autonomiją. Regione paskelbta ypatingoji padėtis, į Cchinvalį atsiųstos Gruzijos vidaus reikalų ministerijos pajėgos. Taip pat pradėta ekonominė regiono blokada, atjungta elektra ir dujų tiekimas; blokada tęsėsi iki 1992 m. liepos. Po tokių veiksmų osetinai ėmė šnekėti, kad gruzinai jiems kelia daug didesnį pavojų

[45] Julian Birch, „Ossetiya – Land of Uncertain Frontiers and Manipulative Elites“, p. 503.

[46] „Report. Volume II“, p. 71.

[47] Julian Birch, „Ossetiya – Land of Uncertain Frontiers and Manipulative Elites“, p. 503.

nei Rusijos imperializmas, nemaža dalis buvo įsitikinę, kad gruzinų tikslas – išstumti juos iš jų namų į Šiaurės Osetiją[48].

Tiesioginė karinė konfrontacija Pietų Osetijoje prasidėjo 1991 m. sausio 5 d., kai į Cchinvalį įžengė keli tūkstančiai neseniai sukurtos Gruzijos Nacionalinės gvardijos karių. Prasidėjo plėšimai, vyko nuolatiniai kariniai susidūrimai. Pietų Osetija, kaip ir Abchazija, atsisakė dalyvauti 1991 m. kovo 31 d. referendume dėl Gruzijos nepriklausomybės (tačiau nemaža dalis gyventojų dalyvavo kiek anksčiau vykusiame referendume dėl SSRS išlikimo, tiesa, duomenys iš Pietų Osetijos neįtraukti į oficialius rezultatus[49]).

1991 m. vasarą įtampa teritorijoje nebuvo didelė (iš dalies ir dėl nusiųstų SSRS karių), kita konflikto eskalavimo banga prasidėjo rugsėjį, kai Gamsachurdija, kurio atžvilgiu pradėjo stiprėti opozicija, vėl įsakė Nacionalinei gvardijai žygiuoti į Pietų Osetiją. Tikėdamasis pergalės, jis taip siekė išsaugoti ir prezidento postą. Tačiau Nacionalinė gvardija nenorėjo įsitraukti į ilgą karą neturtingame regione. Tad tik keletas būrių pabandė suorganizuoti atakas, tačiau jas atrėmė Pietų Osetijos karo pajėgos.

1992 m. sausį, po karinio perversmo, Gamsachurdija nuverstas, tad atsirado galimybių deeskaluoti konfliktą. Tą patį mėnesį Pietų Osetijos vadovai suorganizavo referendumą, kuriuo dauguma pasisakė už atsiskyrimą ir integraciją į Rusiją. Referendumą Gruziją paskelbė neteisėtu, tačiau Pietų Osetijos parlamentas 1992 m. gegužės 29 d. paskelbė Pietų Osetijos nepriklausomybę. Visą 1992 m. pavasarį vyko gana intensyvūs susidūrimai ir kovos, kartu, tarpininkaujant Rusijai, bandyta pradėti derybas dėl taikos.

Galų gale, 1992 m. birželio 24 d., po Rusijos Federacijos Prezidento Boriso Jelcino ir Ševardnadzės susitikimo, kuriame dalyvavo Pietų ir Šiaurės Osetijų atstovai, pasirašytas paliaubų susitarimas ir

[48] *Ibid*., p. 504.

[49] „Report. Volume II“, p. 72.

sutarta dėl taikos palaikymo pajėgų įvedimo – tai Sočio susitarimas dėl Gruzijos ir Osetijos konflikto taikaus sprendimo principų[50]. Pagal jį nutraukti karo veiksmai, paskelbtos paliaubos, kurias turėjo prižiūrėti Bendros taikos palaikymo pajėgos, sudarytos iš Rusijos, Gruzijos ir Šiaurės Osetijos dalinių. Kiekviena pusė galėjo siųsti iki 500 karių, pajėgoms vadovavo Rusijos atstovas.

Pagal Sočio susitarimus ir vėlesnius patikslinimus, teritorijos kontrolė paskirstyta gana kebliai: didžiąją dalį palikta kontroliuoti buvusiai srities valdžiai (Cchinvalio, Džavos, Znauro rajonus, dalį Achalgorio rajono), o centrinė Tbilisio administracija kontroliavo likusią Achalgorio dalį ir keletą etninių gruzinų kaimų Cchinvalio rajone (žr. 6 pav.). Be to, sukurta Bendra kontrolės komisija (*Joint Control Commission*, JCC) – keturšalė institucija iš Gruzijos, Rusijos, Šiaurės Osetijos ir Pietų Osetijos atstovų, dalyvaujant ESBO (tuomet ji dar buvo ESBK[51]), turėjusi prižiūrėti susitarimų laikymąsi bei taikos palaikymo pajėgų veiklą, vėliau dažnai buvusi ginčų sprendimo vieta. Sočio susitarimas laikytas Ševardnadzės sėkme, nes ne tik sustabdė kovas ir leido ieškoti politinių sprendimo būdų, bet ir reiškė, kad galima koncentruotis į didėjančią Abchazijos problemą ir stabilizuoti situaciją pačioje Gruzijoje[52].

Po 1992 m. Sočio susitarimo tarp Gruzijos valdžios ir Pietų Osetijos iki pat 2004 m. neįvyko jokios atviros konfrontacijos. Dvylika metų po paliaubų sudarymo, kaip ir Abchazijoje, derėtasi vangiai, atsargiai ir su įtampomis. Derybos koncentravosi ties trimis klausimais: ekonominiu teritorijos atstatymu, pabėgėlių / perkeltų asmenų

[50] Paliaubų susitarimas su Abchazija irgi pasirašytas Sočyje, tad, vartojant trumpuosius pavadinimus, abu skamba vienodai; kartais susitarimas Pietų Osetijoje vadinamas Dagomyso susitarimu.

[51] ESBO – Europos saugumo ir bendradarbiavimo organizacija, kuri iki 1995 m. vadinosi ESBK – Europos saugumo ir bendradarbiavimo konferencija.

[52] Apie Sočio susitarimus žr.: „Georgia: Avoiding War in South Ossetia".

problemos sprendimu ir Pietų Osetijos politinio statuso klausimu. Dar 1994 m. ESBO buvo paskelbusi, jog, ieškant Pietų Osetijos statuso klausimo sprendimo, reikia remtis Gruzijos teritorinio vientisumo išsaugojimo ir kiek įmanoma didesnės Pietų Osetijos autonomijos principais[53]. Oficiali Gruzijos valdžios pozicija irgi buvo tokia, kad jie sutinką derėtis dėl visko tol, kol gerbiamas Gruzijos teritorinis vientisumas[54]. Politiniu lygmeniu Gruzija, Rusija ir Pietų Osetija bandė kalbėtis dėl taikos ir saugumo, ekonominio atstatymo, pabėgėlių sugrįžimo, tartasi dėl kai kurių biudžeto priemonių, tačiau bet kokiems galutiniams susitarimams trukdė nesikalbėjimas ir nenorėjimas kalbėtis dėl statuso.

Vienas ryškiausių susitarimų pasiektas 1996 m. gegužės 16 d., kai šalys pasirašė Memorandumą dėl saugumo priemonių ir abipusio pasitikėjimo stiprinimo tarp Gruzijos–Osetijos konflikto šalių[55]. Susitarta dėl palaipsnio konflikto zonos demilitarizavimo, pasienio postų skaičiaus, taip pat dėl karo nusikaltimų aiškinimosi, amnestijos taisyklių. Derybos dėl politinio sprendimo prasidėjo tik 1999 m. vasarį Vladikaukaze (Šiaurės Osetijoje) ir gana vangiai vyko iki 2003 metų[56]. Apskritai 1996–1999 metai buvo periodas, kai atrodė, kad bus galima rasti sprendimą: ir Rusijos santykiai su vakarais buvo sąlyginai draugiški, ir Rusijos–Gruzijos santykiai, palaikomi asmeninio abiejų šalių prezidentų ryšio, neįtempti, tvyrojo tam tikras pasitikėjimas tarp bandančių kalbėtis osetinų ir gruzinų atstovų[57].

Tačiau jau 1999 m. rudenį Pietų Osetija pradėjo reikšti nepasitenkinimą ir priekaištus Gruzijai. Viename iš jų teigta, kad kon-

[53] Julian Birch, „Ossetiya – Land of Uncertain Frontiers and Manipulative Elites", p. 509.

[54] „Report. Volume II", p. 5.

[55] *Memorandum on Measures of Providing Safety and Strengthening of Mutual Confidence Between the Sides in the Georgian-Ossetian Conflict* (*Ibid*., p. 95).

[56] „Georgia: Avoiding War in South Ossetia", p. 4.

[57] „Report. Volume II", p. 96.

flikto sprendimas niekada nebuvęs vidinis Gruzijos reikalas ir kad Gruzija Pietų Osetijai taiko ekonominę priespaudą[58]. Toks pozicijos pasikeitimas kartais aiškinamas tuo, jog mažėjo Liudvigo Čibirovo, nuo pat 1993 m. Pietų Osetijos prezidento *de facto*, populiarumas, ypač dėl jo konstruktyvios pozicijos derybose, bet kartu, matyt, ir dėl blogėjančios ekonominės situacijos teritorijoje. Kaip tik 1999 m. Pietų Osetija išgyveno pirmuosius antivalstybinius / antivyriausybinius protestus. 2001 m. gruodį Čibirovas pralaimėjo prezidento rinkimus palankiai Rusijos atžvilgiu nusiteikusiam Eduardui Kokoitui, kuris atsisakė kalbėti apie bet kokį politinį susitarimą, ypač apie Pietų Osetijos ateitį Gruzijos sudėtyje, ir konflikto sprendimo procesas iš esmės sustojo, o 2003 m. – visiškai nutrūko. Kaip ir Abchazijos atveju, Pietų Osetijos atsiskyrimas vyko pamažu, ir iki pat XXI a. pradžios sunku kalbėti apie aiškaus, sienomis apriboto teritorialumo formavimąsi. Kaip rodoma IV šios knygos dalyje, dalies teritorijų priklausomybė ir pavaldumas buvo pasidalyti, dalies – iš viso neaiškūs, o „pilkosios" zonos kėlė rūpesčių ir gruzinų, ir osetinų valdžiai. Kita vertus, ilgai nepasiektas susitarimas dėl taikos, statuso ir bendrabūvio visgi formavo atskiras erdves – Gruzijos kontroliuojamą erdvę ir Gruzijos nekontruoliuojamą erdvę Abchazijoje ir Pietų Osetijoje, – kurioms anksčiau ar vėliau teko ieškoti apčiuopiamesnės ir tarptautinių santykių praktikose apibrėžtesnės formos.

[58] *Ibid*.

NESĖKMINGAI IEŠKANT IŠEIČIŲ

2004 m. Gruzija pradėjo naują politinio gyvenimo etapą, kurio pagrindiniu lyderiu ir simboliu greitai tapo Michailas Saakašvilis – jis, žadėdamas reformas ir pokyčius, atėjo į valdžią po 2003 m. lapkričio „rožių" revoliucijos. Jam pavyko stabilizuoti politinę situaciją šalyje, atkurti ekonomiką, atlikti daug reikalingų reformų valstybės valdymo ir teisėsaugos srityse. Užsienio politikoje šiuo laikotarpiu Gruzijos valdžia besąlygiškai renkasi vadinamąjį Vakarų kelią: pasiskelbia norinti tapti NATO ir ES nare, daro daug aktyvių veiksmų šia linkme – pavyzdžiui, itin greitai pradėta derėtis dėl dalyvavimo ES Kaimynystės politikoje, aktyviai siekta NATO narystės veiksmų plano. Energingas, pilnas idėjų ir charizmatiškas Saakašvilis Gruzijos politikoje dominavo dešimt metų. Jo valdymo metai vertinami prieštaringai: viena vertus, jis daug prisidėjo šalyje mažinant korupciją, sutvarkė teisėsaugos, vidaus reikalų sistemą, atliko ekonomines reformas. Kita vertus, ypač per antrąją kadenciją, pradėjo ryškėti nedemokratinis valdymo stilius, išoriniai stebėtojai vis daugiau kritikos išsakė valdymo kokybei, kritikuota tai, kad nepakankamas laikytasi demokratinių procedūrų[59].

Knygoje analizuojamų klausimų kontekste svarbiausia, jog Saakašvilis jau pirmojoje, inauguracinėje, kalboje paskelbė, kad jo pagrindinis tikslas – vieninga ir suvienyta Gruzija[60]. Tad visą savo valdžios legitimumą ir prestižą jis „pastatė" šiam klausimui išspręsti (greta kovos su korupcija). Kaip greitai paaiškėjo, taip suformulavus tikslą bet koks manevravimas ir kompromisas dažniausiai reiškė pralaimėjimą.

[59] Plačiau apie Saakašvilio laikotarpį žr. Stephen Jones, *Georgia: A Political History Since Independence*; Ronald Asmus, *A Little War That Shook the World: Georgia, Russia, and the Future of the West*.

[60] „President Saakashvili's Inauguration Speech", *Civil Georgia*, Civil.Ge, 2004-01-25.

Sprendžiant separatizmo klausimus Gruzijoje, Saakašvilio planas pirmiausia buvo sureguliuoti situaciją Adžarijoje, tada pereiti prie Pietų Osetijos klausimo, o paskui jau išspręsti sunkiausiąjį, kaip buvo įsivaizduojama, galvosūkį – Abchazijos[61]. Adžarijos klausimas išspręstas gana paprastai ir greitai: 2004 m. gegužę pašalintas vietos vadovas Aslanas Abašidzė, iki tol buvęs vienvaldžiu lyderiu regione ir beveik nekoordinavęs savo veiksmų su Gruzijos vyriausybe. Jam leista pasitraukti į Rusiją[62]. Po sėkmės Adžarijoje Saakašvilis tikėjosi, kad ir turimus du, daug rimtesnius, teritorinius konfliktus bus galima išspręsti panašiai taikiai, valingai ir efektyviai. Tačiau vien perėjus prie Pietų Osetijos klausimo viskas pasirodė ne taip paprasta – paaiškėjo, kaip lengva padaryti klaidų, sukelti įtampų ir net priartėti prie karinio konflikto.

Kadangi naujoji Gruzijos vyriausybė pirmiausia nusprendė išspręsti Pietų Osetijos situaciją ir tik vėliau bandyti rasti būdų suartėti su Abchazija, šįkart pradėsiu nuo Pietų Osetijos. Ją, nors ir turėjusią vyriausybę *de facto*, kontroliavo keli politiniai-ekonominiai klanai, pelnęsi iš kriminalinės pseudolaisvos ekonominės zonos. Didžioji dalis prekybos Pietų Osetijoje buvo kontrabandinė, vyko daug nelegalios veiklos (prekyba ginklais, narkotikais, pelnytasi iš pagrobimų ir plėšimų)[63]. Gruzijos valdžia nekontroliavo Pietų Osetijos sienos su Rusija, tad negalėjo surinkti muitų, o savo muitinės postų statyti palei liniją su Pietų Osetija buvo neįmanoma – tai būtų reiškę Pietų Osetijos savarankiškumo pripažinimą. Iš tokios situacijos pelnėsi ir Gruzijos pareigūnai, su osetinais dalydavęsi pelnu, ir Rusijos

[61] Walter Kaufmann, „A European Path for Abkhazia: Yesterday's Pipe Dreams?", *Caucasus Analytical Digest*, vol. 7, 2009, p. 2.

[62] Plačiau apie situaciją Adžarijoje žr. Monica Duffy Toft, *The Geography of Ethnic Violence: Identity, Interests, and the Indivisibility of Territory*, Princeton: Princeton University Press, 2005, 7 skyriuje.

[63] „Georgia: Avoiding War in South Ossetia", p. 9.

taikos palaikymo pajėgų kariai[64]. Tad galima sakyti, kad susiklosčiusi situacija daug kam nekliuvo, kartu nebuvo intereso spręsti ir politinių konflikto aplinkybių. Pagrindinė šių ekonominių veiklų vieta buvo Ergnečio turgus, kuriame vyko ir įprasta prekyba. Tai miestas Gruzijos kontroliuojamoje dalyje, prie pat Pietų Osetiją skiriančios administracinės linijos, visiškai netoli Cchinvalio ir paprastai pasiekiamas gruzinams (žr. 3 pav.). Sakoma, kad turgaus klestėjimo laikais ten susirinkdavo iki 3 000 žmonių per dieną[65].

Gruzijos valdžia, siekdama spręsti Pietų Osetijos klausimą, nusprendė koncentruotis būtent į kovą su kontrabanda ir nelegalia prekyba, nes manė, kad tai pagrindinis separatistinės teritorijos pajamų šaltinis. Todėl ji visiškai neskyrė dėmesio kalboms apie galimus santykius su Pietų Osetija ar jos lyderiais. Į Pietų Osetijos vyriausybę *de facto* pažiūrėta instrumentiškai: manyta, kad jos politinio elito galią lemia tai, kad jie kontroliuoja teritorijos ekonomiką, tad jei neturės pinigų, negalės išlaikyti gyventojų lojalumo (pavyzdžiui, negalės teikti pašalpų). Tačiau buvo neįvertinta tai, kad Ergnečio turguje prasimaitindavo ir smulkūs prekybininkai bei žemdirbiai, o turint mintyje, kad visa Pietų Osetija kentėjo nuo ekonominės stagnacijos, tai buvo daugeliui žmonių svarbus pragyvenimo šaltinis[66]. Atsiskyrusi teritorija turėjo mažai galimybių gauti pajamų iš kitokios legalios veiklos.

Saakašvilis, spręsdamas Pietų Osetijos klausimą, pasirinko dvi veiksmų kryptis. Viena iš jų buvo kovos su kontrabanda kampanija, siekiant sumažinti vietinės osetinų valdžios naudą, gaunamą iš nelegalios prekybos. Kita veiksmų dalis buvo susijusi su agresyvios

[64] Plačiai tokia ekonominė veikla ir Pietų Osetijoje, ir Abchazijoje aprašyta čia: Alexandre Kukhianidze, Alexandre Kupatadze, Roman Gotsiridze, *Smuggling through Abkhazia and Tskhinvali Region in Georgia*, Tbilisi: Transnational Crime and Corruption Centre, 2004.

[65] „Report. Volume II", p. 104.

[66] „Georgia: Avoiding War in South Ossetia, p. 10.

humanitarinės pagalbos kampanijos organizavimu, tikintis laimėti vietos gyventojų palankumą. Abi šios kampanijos rėmėsi ekonominėmis konflikto sprendimo prielaidomis: manyta, kad, vietos valdžiai nebegalint užtikrinti išgyvenimo, Pietų Osetijos žmonės atsisuks prieš savo valdžią / elitą, o galimą pyktį Gruzijos valdžios atžvilgiu numalšins humanitarinė pagalba[67].

Vykdant antikontrabandinę kampaniją, 2004 m. pavasario gale uždarytas Ergnečio turgus, tada 2004 m. vasaros pradžioje Pietų Osetijos teritorijoje ėmė daugėti Gruzijos vidaus sistemos pajėgų, atsirado patikrinimo punktai, kai kur gruzinų pajėgos įžengė net ten, kur jų nebuvo nuo pat konflikto pabaigos 1992 metais. Abiejų pusių apsižodžiavimai kartkartėmis peraugdavo į pasišaudymą ar atnešdavo aukų. Intensyvėjant osetinų nepasitenkinimui, gruzinai teisinosi kovojantys su kontrabanda, paskui atsirado deklaruojamas siekis ginti gruzinų kaimus – o tai osetinai jau traktavo kaip ruošimąsi karo veiksmams. Pagaliau įsikišo Bendroji kontrolės komisija, kuri pareikalavo panaikinti patikrinimo punktus ir pasitraukti. Gruzinai reagavo itin lėtai, įtampa išliko iki pat vasaros pabaigos. Tik po kelių nesėkmingų bandymų susitarti vasaros gale Gruzijos vidaus sistemos pajėgos visgi atsitraukė – ginklu šios situacijos nebuvo įmanoma išspręsti, drauge neprarandant tarptautinio palaikymo[68].

Antroji Pietų Osetijos susigrąžinimo strategija – humanitarinė – irgi galiausiai nebuvo sėkminga. Per Gruzijos nepriklausomybės dieną, 2004 m. gegužės 26 d., Saakašvilis kreipėsi į abchazus ir osetinus jų kalbomis, skatino pradėti taikos derybas ir kvietė prisijungti prie Gruzijos visuomenės, siūlydamas plačią autonomiją[69]. Tuo pat metu prasidėjo įvairių gruziniškų socialinių kultūrinių projektų įgyvendinimas – paleista televizija osetinų kalba, pradėta

[67] *Ibid*., p. 11–12.

[68] *Ibid*., p. 14.

[69] „Saakashvili Speaks of Peace Amid Show of Force", *Civil Georgia*, Civil.Ge, 2004-05-26.

siūlyti pensijas, vėl padėjo veikti Cchinvalio geležinkelis, teikta ir humanitarinė pagalba. Organizuoti Gruzijos valdžios vizitai į Pietų Osetiją[70]. Tiesa, pastangos buvo vienašalės, nekoordinuotos su vietine valdžia, tad ir reakcija buvo kategoriškai neigiama. Pavyzdžiui, prezidentas *de facto* Kokoitas pareiškė, kad Pietų Osetija nutraukia bet kokius santykius su Gruzijos valdžia. Jis jautėsi tikrai tvirtai, nes jo partija „Vienybė" gegužės gale su didele persvara jau buvo laimėjusi parlamento *de facto* rinkimus, o gyventojų nepasitenkinimas Gruzijos valdžios politika tik augo. Dabar Pietų Osetija kalbėjo jau tik apie du ateities variantus: nepriklausomybę arba integraciją į Rusiją (prisijungiant prie Šiaurės Osetijos).

Tad vietoje numatyto sėkmingo rezultato Pietų Osetijoje išėjo priešingai: osetinai susivienijo palaikydami savo prezidentą *de facto* ir demonstravo nepasitikėjimą Gruzijos valdžios veiksmais ir žodžiais. Saakašvilis ir tuometinė valdžia darė prielaidą, kad ekonominės priemonės padės spręsti konfliktą, tačiau neatsižvelgė į skirtingas ir jau itin įsitvirtinusias istorijos interpretacijas, vis dar egzistuojančias ir lengvai „suaktyvinamas" nuoskaudas dėl 1991–1992 m. karo, ypač dėl iškeldinimų ir žmogaus teisių pažeidimų, geopolitinių interesų, institucinių sutvarkymų, o tik paskui – politinės ekonominės padėties.

Taip 2004 m., kai jau atrodė, kad teritorijose gyvenimas, santykiai tarp bendruomenių ir su Tbilisyje esančia valdžia nusistovi, padėtis suiro. Vėl išaugo bendras nesaugumo jausmas, konflikto zonos remilitarizacija sunaikino visą, kad ir ne itin didelę, dešimtmečio pažangą ir besiformuojantį balansą. Kartu aiškėjo, kad bet koks konflikto sprendimas užims laiko, o pernelyg ryžtingi veiksmai nėra tinkama strategija tai padaryti. Trūko veiksmų derinimo, politinio sutarimo, kas yra daroma; manyta, kad net keli mėnesiai, paskirti konfliktui spręsti, jau yra per daug. Nepadėjo ir pačių osetinų po-

[70] Tiesa, *International Crisis Group* teigia, kad daugiausia – į gruzinų kaimus („Georgia: Avoiding War in South Ossetia").

litinio elito nuostatos ir visiškas nenusiteikimas kalbėtis dėl Pietų Osetijos statuso.

Saakašvilio strategijoje sureguliuoti konfliktus ir suvienyti Gruziją Abchazija buvo laikoma kebliausiu atveju ir su ja susitvarkyti planuota vėliausiai. Vos konfliktu nevirtęs Pietų Osetijos problemos sprendimas 2004-aisiais privertė abchazus suklusti, o gruzinų atstovus – elgtis atsargiau. Kaip ir Pietų Osetijoje, manyta, kad šių teritorijų gyventojus visų pirma turi sugundyti ekonominė Gruzijos sėkmė, ir jie jau nebeturės kito pasirinkimo – tik atsigręžti į Gruziją. Dėl to, pavyzdžiui, daug vilčių kurį laiką dėta į Gruzijos tapimą ES Kaimynystės politikos dalimi, per kurią, atrodė, galima bus rasti būdų, kaip ES bendradarbiauti ir Abchazijoje[71]. V dalies skyriuje „Valstybingumo nepripažinimas pagal ES" parodau, kaip ir ES kurį laiką pritarė tokiai idėjai, dalį savo paramos skirdama Abchazijai remti ir taip sutikdama su kitokiu šios statusu. Bet ten pat kartu atskleidžiu, kaip teritorialumo dviprasmiškumas ir pačios ES atsargumas bei įsipareigojimas Gruzijai niekaip negalėjo leisti tokiam bendradarbiavimui išsiplėtoti.

Abchazijos politinis elitas savo ruožtu irgi turėjo lūkesčių: daliai, neatsisakiusiai nepriklausomybės siekių, atsiverti Europai atrodė kaip galima politinė alternatyva didelei Abchazijos priklausomybei nuo Rusijos ir galbūt tvirtos taikos su Gruzija galimybė[72]. Tiesa, požiūris į ES tuo metu buvo gana atsargus: ji laikyta Vakarų dalimi, taigi įžvelgtas neišvengiamas šališkumas ir palankumas Gruzijai. Be to, Rusija vis tiek laikyta vienintele šalies gynėja nuo Gruzijos. Tad didesnis ES įsitraukimas į Abchazijos ekonomiką kai kuriems galėjo atrodyti kaip šioks toks balanso kūrimas ir galbūt galimybė ekonomiškai pagerinti situaciją Abchazijoje.

[71] Walter Kaufmann, „A European Path for Abkhazia: Yesterday's Pipe Dreams?", p. 2.

[72] *Ibid*.

2005 m. Saakašvilio vyriausybė bandė gerinti santykius su Abchazija, kalbėta apie būtinybę užmegzti tiesioginių kontaktų, pradėti kalbėtis dėl susitarimų. Kaip pastebi to meto komentatoriai, būta daug nekoordinuotų veiksmų. Viena vertus, paskirtas specialusis Gruzijos prezidento pasiuntinys Abchazijai Iraklis Alasanija intensyvino bendradarbiavimą ir įvairaus lygmens susitikimuose su vyriausybės *de facto* atstovais susilaukdavo gana palankių reakcijų. Kita vertus, Saakašvilio lūpomis grasinta nutraukti susitarimus dėl taikos palaikymo, nes Rusija esą per daug besikišanti; tokie pareiškimai keldavo įtampą[73].

Tuo metu kai kam netgi atrodė įmanoma įsivaizduoti, kad galima rasti laikiną ir pragmatišką sprendimą, kuris įtrauktų Abchaziją į ES Kaimynystės politikos programą, nediskutuojant dėl jautraus statuso klausimo. Pačioje Abchazijoje, 2005 m. išrinkus Sergejų Bagapšą prezidentu (*de facto*), ėmė populiarėti idėjos apie „daugiakryptę užsienio politiką", tad dar iki 2006 m. buvo galima galvoti apie priimtinus sprendimus. Tiesa, būtina suvokti, kad nebuvo jokių ženklų, jog Abchazijoje mažėja ar yra mažinama priklausomybė nuo Rusijos ar norima pademonstruoti ES, jog ketinama atsižvelgti į galimus jos reikalavimus bei rekomendacijas[74].

Dėl Saakašvilio blaškymosi Gruzijos politika jau porą metų svyravo tarp konflikto deeskalacijos ir nuolatinės konfrontacijos, tačiau 2006 m. liepos pabaigoje įvyko lemtingas posūkis. Pirmiausia iš pareigų atleistas specialusis pasiuntinys Abchazijai Alasanija, nemažai prisidėjęs prie santykių su Abchazija gerinimo. Paskui Gruzijos gynybos ministro įsakymu Gruzijos kariuomenė Kodorio tarpeklyje (tai buvo Abchazijos regionas *de facto*, tačiau jo daugumą sudarė etniniai gruzinai ir teritoriją kontroliavo Gruzijos valdžia) pradėjo

[73] Paata Zakareisvili, „Georgia's Relationship with Abkhazia", *Caucasus Analytical Digest*, vol. 7, 2009, p. 7.

[74] Walter Kaufmann, „A European Path for Abkhazia: Yesterday's Pipe Dreams?", p. 4.

didelio masto operaciją, vadintą antikriminaline. Ta operacija sulaužytas 1994 m. Maskvos susitarimas, pagal kurį nė viena iš pusių į šį tarpeklį negalėjo siųsti kariuomenės[75]. Operacijos metu regionas pervadintas „Viršutine Abchazija“; čia perkelta progruziniška Autonominės Abchazijos Respublikos valdžia emigracijoje. Suchumyje esanti Abchazijos valdžia pasipiktino tokios vyriausybės palaikymu ir sustabdė bet kokias derybas[76]. Po įvykių Kodoryje santykiai su Abchazija nebepagerėjo, nebesiūlyta jokių konflikto sprendimo būdų (o po 2008 m. tai jau tapo nebeįsivaizduojama). Rusija neabejotinai užsiiminėjo provokacijomis, tačiau ir Gruzijos valdžios sprendimai prisidėjo prie to, kad Abchazijos manevravimai ir savarankiškų iniciatyvų užuominos baigėsi, sugrįžta prie tiesmukos prorusiškos politikos, dvišalės konsultacijos nutrūko. O 2008 m. sukurta „nauja realybė“, saugumo situacija pasikeitė.

2008 m. karas buvo lūžinis. Jis prasidėjo Pietų Osetijoje, greitai peržengė jos teritoriją ir apėmė beveik visą Gruziją. Tiesa, Abchazijoje karo veiksmų beveik nevyko, regionas buvo labiau tranzito zona Rusijos kariams patekti į Gruzijos kontroliuojamą teritoriją. Pagrindiniai susidūrimai vyko tame pat Kodorio tarpeklyje Abchazijos šiaurės rytuose. 2008 m. rugpjūčio 9 d. Abchazijos vadovybė paprašė JTSMG, stebėjusios Kodorį, palikti Abchazijos teritoriją. Kodoryje buvusios Gruzijos vidaus pajėgos kartu su dalimi gyventojų irgi pasitraukė. Tą pačią dieną pradėtos oro atakos, ir tuo pat metu Rusijos karo pajėgos kirto Gruzijos–Abchazijos paliaubų liniją per Ingurio upę, pajudėjo į Gruzijos teritoriją, užimdamos keletą artimiausių Gruzijos miestų[77].

Galima teigti, kad Saakašvilio vyriausybės lūkesčiai ir ambicijos regionų atžvilgiu buvo nerealistiškos, ypač atsižvelgiant į tai, kokią

[75] Paata Zakareisvili, „Georgia's Relationship with Abkhazia“, p. 8.

[76] Taip teigiama čia: „Report. Volume II“, p. 91.

[77] „Abkhazia: Deepening Dependence“, p. 2.

stiprią antipatiją ir osetinai, ir abchazai visgi jautė Gruzijos valdžiai, o dažnai ir gruzinams. Situacija buvo smarkiai neįvertinta, o panaudotos priemonės, bent jau žvelgiant retrospektyviai, atrodė skubotos, grubios, sugriovusios bet kokius kelius ir galimybes šnekėtis bei bet kokias galimybes įtikinti pasirėmus ekonominiais interesais (dėl Pietų Osetijos antikontrabandinės kampanijos). Visiškai žlugo bandymas sukurti „alternatyvias" Abchazijos ir Pietų Osetijos vyriausybes, kurios funkcionuotų Gruzijos kontroliuojamos teritorijos dalyje, – panašu, tai dar viena nemaža Gruzijos valdžios klaida, neleidusi kurti pasitikėjimo tarp šalių. Idėjos apie autonomijos suteikimą, siūlant ją vietoj nepriklausomybės, atmestos iš karto. Teritorijų politinis elitas baiminosi, kad už tokių pasiūlymų tėra noras nuversti jų vyriausybes. Gruzijos valdžia savo ruožtu darė prielaidą, kad užtenka ekonominių ir iš dalies politinių iniciatyvų, ir galima nelįsti ir nesiaiškinti konflikto radimosi prielaidų, nesėkmingų jo sprendimo priežasčių.

2008 m. rugpjūčio Gruzijos ir Rusijos karas aprašytas ir išanalizuotas įvairiausiuose šaltiniuose, tad čia nėra prasmės nei dar sykį apie jį kalbėti, nei analizuoti jo priežasčių[78]. Paminėsiu tik, kad 2008 m. situacija pradėjo greitai blogėti ir įtampa vis stiprėjo. Buvo manoma, kad kaip tik Abchazijoje ta įtampa ir prasiverš, tad daugiausia dėmesio iš pradžių buvo skiriama jai. Pavasario gale–vasaros pradžioje Saakašvilis dar bandė siūlyti Abchazijai neribotą autonomiją ir itin lanksčią atstovavimo sistemą, tačiau pasiūlymai nepriimti. Bandyta kalbėtis ir su Rusija: birželį Saakašvilis nusiuntė laišką prezidentui Dmitrijui Medvedevui su pasiūlymais spręsti situaciją Abchazijoje[79]. Medvedevas pareiškė, kad derėtis reikėtų ne su

[78] Žr. I dalies 100 išnašoje minimą literatūrą.

[79] „Report. Volume II", p. 99. Tarp pasiūlymų: įsteigti laisvąją ekonominę zoną Galio ir Očamčara rajonuose, turėti jungtinę Gruzijos ir Abchazijos administraciją ir rūpintis IDP sugrįžimu, atstatyti geležinkelio liniją, išvesti NVS taikos palaikymo pajėgas, kad susitarimas būtų grįstas tarptautinėmis garantijomis (taip pat ir Rusijos), nenaudoti jėgos.

Rusija, o su Abchazija ir pačiai mažinti įtampą, kurią Gruzija sukėlė dar prieš dvejus metus (Kodoryje). Blogėjančią situaciją jautė ir kiti tarptautiniai veikėjai, siuntę ar bandę siųsti diplomatines misijas, pasiuntinius, tačiau pastangos, kaip žinome, sėkmės neatnešė[80].

2008 m. Gruzijos ir Rusijos karas, prasidėjęs Pietų Osetijos teritorijoje, truko penkias dienas: nuo rugpjūčio 7 d. iki rugpjūčio 12 d., kai Maskvoje Medvedevas, Saakašvilis ir Prancūzijos prezidentas Nicolas Sarkozy, atstovaudamas ES, pasirašė paliaubų susitarimą[81]. Po karo Gruzija neatgavo nei Pietų Osetijos, nei Abchazijos kontrolės, santykiai su Rusija liko įtempti, net ir 2012 m. pasikeitus Gruzijos valdžiai, o karo pasekmes šalis jaučia iki šiol[82]. Rusija pripažino abi teritorijas nepriklausomomis valstybėmis, pasirašė su jomis draugystės sutartis, netrukus pažadėjo sienų apsaugą ir kitą pagalbą ir iki šiol (2017 m. vidurio) prisideda prie šių darinių gyvybingumo palaikymo. Kaip tik šią, Abchazijoje ir Pietų Osetijoje po 2008 m. susiklosčiusią ir besiklostančią, situaciją toliau, IV ir V dalyse, aptarsiu ir analizuosiu. Daugiausia dėmesio bus kreipiama į tai, kaip randasi ir funkcionuoja šių darinių teritorialumas ir kaip prie šio įvairiopo veikimo prisideda skirtingi veikėjai – pati Gruzija, taip pat Rusija ir ES.

* * *

Šioje dalyje pateikiau istorinį analizuojamų atvejų kontekstą. Knygos analizės kontekste – siekiant atskleisti valstybinio teritorialumo procesų tvarumą ir galią – svarbiausi trys dalykai. Pirma –

[80] „UN Team Heads to Region to Assess Georgian-Abkhaz Peace Process", UN News Service, 2008-07-03.

[81] „Protocole d'accord", *UN Peacemaker*, 2008-08-12.

[82] Po 2008 m. karo Gruzija, be to, prarado iki tol turėtą Pietų Osetijos Achalgorio rajono, o Abchazijoje – Kodorio tarpeklio kontrolę.

ekskliuzyvių tautinių valstybinių bendruomenių kūrimasis, iš karto atmetęs taikios koegzistencijos tarp grupių, turinčių panašių nacionalinio / etninio savarankiškumo siekių, galimybę. Dabartinės situacijos lemiamos prielaidos formavosi paskutinius dvejus trejus SSRS gyvavimo metus, Gruzijai intensyviai ir aistringai siekiant nepriklausomybės ir formuluojant savo valstybingumo idėjas. Šios buvo neatsiejamos nuo idėjos kurti etniškai monolitišką tautinę valstybę, kurioje klestėtų gruzinų kalba ir būtų gera gyventi gruzinams. Net jei tai dažniausiai ir neįgaudavo itin radikalių formų, šis ekskliuzyvumas neatsiejamas nuo Gruzijos valstybės radimosi. Tad vos didesnis nukrypimas nuo šio idealo, kitokios etninės autonomijos, išskirtinumo ar tiesiog noro būti pastebėtiems reiškimasis suvoktas kaip pasikėsinimas į Gruzijos nacionalinį projektą. Didžioji Gruzijos nesėkmė buvo ta, kad šį iššūkį pasirinkta spręsti prievarta, kuri ir kurios prisiminimas daugeliui metų apsunkino bet kokias galimybes susitarti.

Antra – tai SSRS vykdytos teritorinės federacinės politikos palikimas. SSRS egzistavo skirtingo lygmens teorinės ir praktinės autonomijos dariniai (ir čia smarkiai išsiskyrė mažoji Gruzija, turėjusi ir autonominę sritį, ir dvi autonomines respublikas). Yrant Sovietų Sąjungai, susiformavo nuostata, kad tik sovietinės respublikos statusą turėjusios valstybės galėjo pretenduoti į suverenitetą su – tai itin svarbu – SSRS tuomet nustatytomis respublikų sienomis. Tad tautų apsisprendimo principas, kuriuo remtasi formuluojant savarankiškumo ir suvereniteto siekius, neišvengiamai buvo taikomas selektyviai ir istoriškai nulemtomis aplinkybėmis. Tai, kad Sovietų valdžios sprendimai (sąjunginių respublikų kūrimas ir statuso teikimas) daryti kontekste, kuris daugeliu atveju laikytas ir laikytinas neteisėtu ar tiesiog nemoraliu, nevaidino jokio vaidmens. Vienos sovietinės sienos leido reikštis tarptautinio subjektiškumo siekiui, kitos tokios galimybės nesudarė.

Trečia, abi valstybės *de facto* – Abchazija ir Pietų Osetija – pasirinko tokį pat būdą savo problemoms spręsti ir baimėms įveikti kaip ir Gruzija: sukurti kiek įmanoma etniškai monolitišką teritorinę valstybę. Tiesa, prie šios idėjos prieita ne iškart nuosekliai ir ryžtingai, o svarstant įvairius įsitraukimo ar neįsitraukimo į Gruziją būdus. Tad galima sakyti, kad maždaug dešimt–dvylika metų nuo tada, kai sustabdyta prievarta, iki maždaug 2000-ųjų metų pradžios egzistavo „galimybių langas", kai dar buvo galima svarstyti šių teritorijų virsmą Gruzijos teritorijos dalimi (ar grįžimą į ją). Dėl skirtingų priežasčių, veikėjų interesų dėliojimosi, sutapimų ir susidūrimų, kaip parodyta šioje dalyje, pradėta judėti prie aiškiausio ir tam tikra prasme mažiau komplikuoto valstybės kūrimo modelio.

Kodėl būtent šis pasirinkimas yra svarbus ir kodėl jį vadinu sąlyginai nekomplikuotu, pradedama aiškinti jau kitoje dalyje. Joje pristatomos bazinės knygos sąvokos – erdvė, teritorija, sienos – ir atliekama analizė, paaiškinanti teritorinę tarptautinių santykių veikimo logiką. Ši logika leidžia suprasti, kaip tarptautinėje sistemoje „užkoduojami" teritorialumo pertrūkiai ir atsiranda galimybės formuotis ir sąlyginai sėkmingai ilgai egzistuoti valstybingumams *de facto*.

III DALIS

Valstybingumo teritorinimas: teoriniai kontekstai

Šioje dalyje, analizuodama tris esmines knygos sąvokas – *erdvė*, *teritorija* ir *sienos*, atskleidžiu teorines tyrimo prielaidas ir mąstymo apie šiuolaikinį valstybingumą ir jo veikimą tarptautinėje politikoje pagrindus. Šia dalimi taip pat pradedama analizė, kurią tęsiu IV dalyje, t. y. čia aptariamos teritorialumo ir sienų kūrimo praktikos suteikia kontekstą Abchazijos ir Pietų Osetijos valstybių *de facto* veikimo ir išorinių tarptautinių veikėjų praktikų analizei.

Daugiausiai remiuosi kritinės socialinės (*human*) geografijos ir sienų tyrimų studijomis, kur dėmesys kreipiamas į sąvokų formavimąsi ir veikimą socialiniuose santykiuose ir siekiama suvokti reiškinių (aprašomų ir konstruojamų sąvokomis) įmanomumo sąlygas ir veikimo būdus (juos kiek vėliau tekste taip pat vadinu *technikomis*). Siekiant analizuoti svarbiausius socialinės realybės reiškinius, reikia visų pirma klausti, kas juos sudaro ir kaip jie padaryti[1]. Taip pat – pabrėžti teorijų ir sąvokų ypatybę steigti (*constitute*) jų aprašomą ir analizuojamą pasaulį, kuriame vartojami ir reprodukuojami teoriniai žodynai, bei sąvokų istoriškumą, t. y. kad jos randasi ir veikia tam tikrame kontekste. Bet kuriame tyrimo lauke funkcionuoja kelios esminės sąvokos, per kurias tą tyrimo lauką suvokiame ir per kurias suformuluotos teorijos. Kitaip tariant, taip turime tam tikrą kalbą, kuria apibrėžiame ir reiškinius, kuriuos norime suprasti, ir teorinius

[1] Stefano Guzzini tokį teoretizavimo būdą vadina ontologiniu: Stefano Guzzini, „The Ends of International Relations Theory: Stages of Reflexivity and Modes of Theorizing", *European Journal of International Relations*, vol. 19, no. 3, 2013, p. 521–541.

rėmus, kuriais aiškiname[2]. Atlikdama minėtų sąvokų analizę kaip tik ir siekiu išsiryškinti, kas tam tikrame reiškinyje svarbiausia, kaip sąvokos susijusios tarpusavyje ir kokias kryptis tyrimams nurodo.

Atspirties taškas – Michelio Foucault kritinė sąvokų analizė. Jam sąvokos yra politinės ta prasme, kad visada nustato tam tikrą daiktų ir pasaulio tvarką ir kad yra neatsiejamos nuo galios[3]. Atliekant tokią analizę, siekiama išsiaiškinti ne tiek tai, kaip sąvokos buvo vartojamos anksčiau, kiek tai, kaip jos skatina tam tikru būdu mąstyti. Jos ne tik įprasmina socialius ir materialius procesus ir reiškinius – jos juos kuria, „sistemiškai formuoja objektus, apie kuriuos kalba"[4], be to, yra „susipynusios" į socialines praktikas. Stefano Guzzinis šitokią analizės prieigą apibendrina taip: „Teorija yra ne tik žinojimo rezultatas, bet ir žinojimo galimumo sąlyga"[5].

Tad toliau tekste, vadovaudamasi šiomis idėjomis, analizuoju sąvokas siekdama atsakyti į tokius klausimus: ką kiekviena iš sąvokų pasako apie socialinę realybę ir tarptautinę politiką; kur slypi jų problemiškumas ir / ar produktyvumas; kaip jos leidžia suprasti šiuolaikines tarptautinių santykių praktikas ir įvertinti marginalaus subjekto, norinčio įveikti savo marginalumą, veikimo galimybes. Marginalusis subjektas mano atveju yra tikro, išbaigto valstybingumo siekiantys (ir negalintys pasiekti) subjektai. Pradedu analizę nuo, atrodytų, bendriausios erdvės sąvokos ir paaiškinu, kodėl siekiant mąstyti apie teritorialumą prasminga pradėti būtent nuo jos, taip pat – kaip tą mąstymą skatina santykinis (*relational*) ir

[2] Plačiau žr. Felix Berenskoetter, „Approaches to Concept Analysis", *Millennium*, vol. 45, no. 2, 2017, p. 151–173.

[3] Žr., pvz., Michel Foucault, *Disciplinuoti ir bausti. Kalėjimo gimimas*, vert. Marius Daškus, Vilnius: Baltos lankos, 1998.

[4] Michel Foucault, *The Archaeology of Knowledge*, trans. Alan M. Sheridan Smith, New York: Vintage Books, 2010, p. 49.

[5] Stefano Guzzini, „The Ends of International Relations Theory: Stages of Reflexivity and Modes of Theorizing", p. 531.

konstruktyvistinis mąstymas apie erdvę. Paskui kalbu apie teritorijos ir teritorialumo idėjas ir dominuojančią jo išraišką – modernią teritorinę valstybę, parodydama, kaip šis mąstymo būdas stabilizuoja erdvę ir suteikia jai formą (*contains*). Jau įvade pateiktoje literatūros apžvalgoje parodyta, kaip siejasi teritorialumo ir sienų tyrimai. Kaip konkrečiai jie svarbūs šiam tyrimui – pristatoma šioje dalyje.

VALSTYBINĖS ERDVĖS GAMYBA

Tarp gausybės „posūkių", kuriuos išgyveno socialiniai ir humanitariniai mokslai XX a. pabaigoje, buvo ir erdvinis (*spatial*), išryškinęs ne tik kai kurių tyrėjų tyrimo objektą, bet ir apibūdinęs vėlyvąją modernybę kaip erdvės performulavimo ir perkonceptualizavimo laikotarpį[6]. Jis įvyko dėl to, jog iki tol ilgai dominavo kantiškasis erdvės traktavimas. Laikantis jo, erdvė laikyta žmogaus patirties universalija, išorine koordinate, nekintančia dėžute, kurioje egzistuoja ar randasi objektai, arba linijų tinklu, atskiriančiu skirtingus socialinius santykius ar sritis. Tai vadinta absoliučiąja erdve. Absoliučiosios erdvės universalumą siekė įveikti formalioji erdvinė geografija, bandžiusi rasti apčiuopiamus, įvertinamus būdus konkrečiai erdvei nusakyti ir išmatuoti. Taip priartėta prie fizikinių ir matematikos mokslų, kartu netenkant ryšio su socialine analize ir kontekstu.

Kai radosi vis daugiau kritikos biheivioristiniam analizės būdui, vietoje klausimo „kas yra erdvė ir kaip ją aprašyti" pradėjo rūpėti kitoks: „kaip skirtingos žmogaus veiklos sukuria ir naudojasi skirtingomis erdvės konceptualizacijomis"[7]. Kitaip tariant, absoliučiosios ir formaliosios erdvės sampratų kritikai siekė pabrėžti, jog erdvė nėra tiesiog abstrakti kategorija ar konteineris, kur visiems reikia tiesiog rasti vietą. Erdvė pilna objektų ir santykių, ji socialinė, jos ypatybės, reikšmės priklauso nuo tų daiktų išsidėstymo, ji yra jų formuojama. Kitaip tariant, erdvė visada yra kuriama[8].

Kaip minima įvade, Lefebvre'o „erdvės gamybos" (*la production de l'espace*) idėja ir 1974 m. to paties pavadinimo knyga smarkiai

[6] Edward W. Soja, *Postmodern Geographies: The Reassertion of Space in Critical Social Theory*, London, New York: Verso, 1989.

[7] Derek Gregory, Geraldine Pratt, Michael Watts, Michael Whatmore, Ron Johnson (eds.), *The Dictionary of Human Geography*, Malden, Oxford: Wiley-Blackwell, 2009.

[8] Doreen B. Massey, *For Space*, London: Sage, 2005.

prisidėjo prie minėto mąstymo pokyčio ir padarė didelį poveikį tolesnėms diskusijoms[9]. Šioje knygoje jis parodė, jog socialinė erdvė, taip pat ir jos teritorinės konfigūracijos (pavyzdžiui, valstybė, miestas, namai), – socialinis produktas. Tokia, pagaminta, erdvė yra idėjų ir veikimo, taip pat kontrolės, taigi – dominavimo bei galios, įrankis[10]. „Galima kalbėti apie erdvės politiką, nes erdvė yra politiška", – teigia Lefevbre'as. Kitaip tariant, nėra savaime suprantama, kaip erdvėje bus sutvarkyti socialiniai santykiai: erdviniai santykiai turi kovos dėl apibrėžimų istoriją, savo gamybos procesą.

Suvokti erdvės kaip konstituojančios reikšmę reiškė į socialines sąveikas ir santykius žiūrėti per tai, kaip jie išrikiuoti, sudėlioti erdviškai. Erdvė nėra atrandamas ir ištiriamas objektas ar konteineris, kuris tiesiog „turi" kažką viduje. Toks požiūris remiasi supratimu, kad aktyviai gaminant erdvę formuluojami socialiniai santykiai ir interesai, kad besikeičiantys socioerdviniai santykiai nėra natūralūs. Šie santykiai – tai ne tiesiog ekologinis prisitaikymas prie pokyčių, o galios santykių ir konkurencijos išraiška.

Ką reiškia analizuoti erdvę suprantant ją kaip konstituojančią? Čia vėl galima pradėti nuo Lefebvre'o, mat jis kalba apie trinarę erdvės konceptualizaciją: institucines / politines praktikas (valdžios, valstybės sritis – *la concu*); gyvenamąją erdvę (kasdienybės erdvė, kur individai ar jų grupės adaptuoja erdvę sau ir savo gyvenamam pasauliui, kurią iš abstrakčios paverčia konkrečia, fizine, – *la percu*); kūrybinę erdvę / praktikas (kuriama erdvė – *la vecu*). Pastaroji, pagal Lefevbre'ą, ir yra ta dimensija, kur įmanomi erdvės perkonceptualizavimai ir gimsta pasipriešinimo dominuojančiam erdvės sutvarkymui mechanizmai.

[9] Į anglosaksiškąją akademinę erdvę, per kurią ir išpopuliarėjo, Lefebvre'as atėjo per Davidą Harvey, Edwardą Soją, Neilą Smithą, Eleonore Kofman ir Elizabeth Lebas.

[10] Henri Lefebvre, *The Production of Space*, p. 26.

Pagal šią trinarę sistemą Lefebvre'as konstruoja kitą sąvokinę triadą, susidedančią iš erdvės praktikų, erdvės reprezentacijų ir reprezentacijos erdvių (dvi paskutinės į anglų kalbą verčiamos atitinkamai *representations of space* ir *spaces of representations*)[11]. Erdvės praktikos susideda iš fizinių praktikų, kuriančių erdvę (pavyzdžiui, sienų žymekliai, pasienio patikros punktai, miesto vartai). Erdvės reprezentacija – tai konceptualizuota, žinojimo erdvė, mokslininkų, planuotojų, kartografų, urbanistų, technokratų ir socialinių inžinierių erdvė. Tai mentalinis, įsivaizduojamas konstruktas. Reprezentacijų erdvė – tiesiogiai gyvenama, susijusi vaizdais, simboliais, taigi gyventojų kasdienybėje naudojama erdvė[12]. Erdvės reprezentacijos ir reprezentacijų erdvės leidžia, pavyzdžiui, užčiuopti ir pabrėžti skirtumą tarp to, kaip teritoriją įsivaizduoja ir reprezentuoja tarptautinės politikos praktikai, geopolitikai, valstybės veikėjai, urbanistai ir kaip, kita vertus, migrantai, pabėgėliai, okupuojantys kariai – žmonės, kurie naudojasi sukonstruota erdve darydami pasirinkimus ir kartu apibrėždami, ką reiškia būti, pavyzdžiui, migrantu.

Taigi erdvės gamyboje, kuri savo ruožtu formuoja socialinio veikimo ir socialinių santykių sąlygas joje, dalyvauja galybė socialinių politinių procesų ir reiškinių. Šis pliuralistinis ir dinamiškas erdvės traktavimas neturi sutrukdyti pastebėti galios veikimo, kuris reiškia, jog tam tikros erdvės konfigūracijos yra stabilizuojamos ir natūralizuojamos.

Ši erdvės triada suteikia įrankius analizuoti erdvės (su)valdymo formas bei mechanizmus. Toks erdvės teorizavimas skatina galvoti apie įtampas ir sutapimus tarp politinių institucijų bei politinių ir kasdienių praktikų, pabrėžia, jog būtina skirti ir kreipti dėmesį į struktūruojančias valdžios praktikas ir individualias ar kolektyvines adaptavimosi prie siūlomų reikšmių strategijas.

[11] *Ibid*., p. 33, 38–39.

[12] *Ibid*., p. 39.

Tad mąstyti apie tai, kaip formuojasi politiniai socialiniai santykiai (o kartu ir dariniai, kuriuose šie santykiai plėtojami), reiškia pripažinti, kad jie formuojasi socialinėje erdvėje. Ši nėra neutrali, absoliuti kategorija, kurioje kažkas vyksta. Ji kuriama, ir šio proceso rezultatas susijęs su politine realybe, ją veikia.

Šitoks erdvės perkonceptualizavimas pastūmėjo nemažą dalį kritinių geografų intensyviau analizuoti kapitalistinės sistemos veikimą ir atskleisti, kaip tam tikros sistemos prieštaros nukreipiamos, išvietinamos, iškeliamos iš centro ir taip (laikinai) „išsprendžiamos“[13]. Man šios paradigmos idėjos svarbios kiek kitu aspektu: toks erdvės traktavimas padaro ją neatsiejamą nuo socialinių santykių analizės, o šie susiejami su mąstymu apie erdvę[14]. Tad taip galima turiningiau kalbėti ir apie tarptautinės sistemos veikimą bei reprodukavimąsi veikiant specifinės teritorinės erdvės sampratai.

Šiuolaikiniame, moderniame, pasaulyje dominuoja politinis erdvės sutvarkymo būdas, erdvę susiejantis su teritorialumu, t. y. jis neatsiejamas nuo valstybės – teritorinio politinių ir socialinių santykių organizavimo būdo. Pasaulio politikoje dabar nėra valstybės be teritorijos ir (beveik) nėra teritorijos be valstybės. Teritorija – politinė erdvės forma, kurią kuria moderni valstybė ir kuri nuo modernios valstybės neatsiejama[15].

Diskusijos apie socialinę erdvę kaip tam tikrą socialinį santykį skatina galvoti, ką naujam, besirandančiam dariniui reiškia formuoti

[13] Neil Smith, *Uneven Development: Nature, Capital, and the Production of Space*, Athens: University of Georgia Press, 2008; David Harvey, *Spaces of Capital: Towards a Critical Geography*, New York: Routledge, 2001; David Harvey, *Spaces of Global Capitalism: A Theory of Uneven Geographical Development*, London, New York, NY: Verso, 2006.

[14] Margit Mayer, „To What End Do We Theorize Sociospatial Relations?“, *Environment and Planning D: Society and Space*, vol. 26, no. 3, 2008, p. 414.

[15] Neil Brenner, Stuart Elden, „Henri Lefebvre on State, Space and Territory“, *International Political Sociology*, vol. 3, 2009, p. 362.

savo erdvės reikšmes, dar daugiau: kuria prasme iš erdvės analizės pozicijų reikia mąstyti apie separatistinius darinius ir klausti, kokią vietą ir kaip jie siekia užimti tam tikroje stabilioje erdvinių politinių reikšmių struktūroje, kurioje neįmanomi kitokie kolektyvinio politinio subjekto egzistavimo būdai. Tad valstybės *de facto* egzistavimas sukuria neišvengiamą įtampą, netgi antagonizmą „normaliai" valstybei. Ta įtampa yra bent dvejopa. Viena – įtampa tarp dominuojančios (suverenios valstybės) erdvės reprezentacijos formos ir marginalios, trinamos erdvės reprezentacijos. Kita kyla susiduriant skirtingų subjektų kasdienių reprezentacijų erdvėms ir erdvinėms praktikoms, iš kurių savo ruožtu kuriasi, yra palaikomos tam tikros erdvinės praktikos, įtvirtinančios (kaip konkrečiai įtvirtinamos – parodoma IV dalyje) valstybių *de facto* erdves. Tad erdvės teritorialumas valstybių subjektiškumo kūrimosi kontekste kaip tik ir skatina analizuoti teritorijos ir teritorialumo reikšmes.

TERITORINIAI SPĄSTAI

Teritorija – apribotas žemės plotas, „apribota socialinė erdvė, turinti tam tikrą prasmę materialiame pasaulyje“[16]. Socialinės geografijos žodyne aptariant teritorijos sąvoką pabrėžiamos erdvė, galia ir kontrolė: teritorija – tai „tam tikra erdvės dalis, kurią naudoja, organizuoja ir valdo socialinė grupė, individas arba institucija, kad kontroliuotų prieigą prie žmonių ir vietų“[17]. Teritorijos esminiai elementai paprasti: tam tikrą reikšmę turinti apribota erdvė, kurioje vyksta tam tikras veiksmas ar veikla. Bet teritorija yra ir politinis reiškinys, o šia prasme ji daugiau nei jos elementai – kaip pabrėžta skyriuje apie erdvę, tai specifinis erdvės kontroliavimo būdas, kurį vykdo politinė organizacija ar darinys, siekiantys kontroliuoti socialinę (ir politinę) tvarką.

Teritorialumas – tai „strateginis teritorijos naudojimas siekiant tam tikrų organizacinių tikslų“[18]. Šis naudojimas gali reikšti, jog erdvė tam tikru būdu dalijama, skaidoma, klasifikuojama kaip teritorija; įdedama tam tikrų žymeklių, žyminčių teritorijos egzistavimą, sąlygas į ją įžengti ar iš jos išeiti. Kartu teritorialumas apima ir praktikas, ne tik jį sukuriančias, bet ir įtvirtinančias, veikiančias jau egzistuojančiose erdvėse ir teritorijas nužyminčiose linijose[19].

Taigi teritorialumas yra teritorijos veikimo būdas – tai nėra tiesiog teritorijos ypatybė ar statusas. Tiesa, sąvokos vartojimo tradicijoje galime atrasti biologinę ir socialinę teritorialumo sampratas, nors skirtis tarp jų nėra tokia aiški, kaip teigia jas vartojantys autoriai. Pirmuosiuose tyrimuose į teritoriją žvelgta per biologijos prizmę ir remtasi analogijomis su gyvūnų elgesiu. Tad teritorija buvo lyg tam

[16] David Delaney, *Territory: A Short Introduction*, p. 14.

[17] Derek Gregory, Geraldine Pratt, Michael Watts, Michael Whatmore, Ron Johnson (eds.), *The Dictionary of Human Geography*.

[18] *Ibid*.

[19] David Delaney, „Territory and Territoriality“, in: *International Encyclopedia of Human Geography*, vol. 11, ed. Rob Kitchin, Nigel Thrift, Oxford: Elsevier, 2009, p. 196.

tikras gyvūnų būriavimosi ir telkimosi būdas, būdingas ir žmonėms. Taip išvedamas teritorialumas laikomas žmogaus gyvenimo konstanta, pasireiškiančia skirtinguose kontekstuose, tačiau neatsiejama nuo jo prigimties[20]. Tokio traktavimo trūkumas: juo remiantis gal ir galima ką nors pasakyti apie žmonių elgesį erdvėje, tačiau mažai ką – apie pačią teritoriją ar, tuo labiau, teritorialumo veikimą. Be to, neišvengiamai tenka pripažinti ir tai, kad socialiniai santykiai yra smarkiai nutolę nuo biologinio elgesio ir juos sunku tiesiogiai su juo susieti.

Teiginio, kad teritoriniai procesai yra socialiniai, raida pristatyta knygos įvade[21]. Taip suprantama teritorija galėjo būti tiesiog žemės paviršius, ant kurio ir su kuriuo veikiama, ar tiesiog sienomis apribotas darinys. Pavyzdžiu galėtų būti Anthony'o Giddenso teritorijos apibrėžimas kaip „atribotos galios talpyklos" (*bordered power-container*) arba politinėje geografijoje populiari idėja tapatinti ją su erdvės kontrole sienomis. Galiausiai prieita iki dabartinių diskusijų apie teritoriją kaip išskirtinį socialinės / erdvinės organizacijos būdą, priklausantį nuo istorinių ir geografinių aplinkybių ir jų, o ne biologinių instinktų ar socialinių poreikių, ribojamą[22].

Nors teritorija lyg tėra žemės plotas, jos materialumas apipintas reikšmėmis ir neatsiejamas nuo politinių ir diskursinių praktikų. Šioje vietoje verta prisiminti ankstesniame skyriuje minėtas pirmąsias dvi erdvės dimensijas – praktinę ir reprezentacinę; ši idėja čia atsikartoja mąstant jau apie teritorijas. Diskursai ne tiesiog komunikuoja reikšmes ar yra retoriniai įrankiai – tai „tam tikri struktūruoti mąstymo, kalbėjimo, rašymo ir veikimo būdai, kurie sukuria esencialistines, universalizuojančias pasekmes, specifinę erdvinę ontologiją"[23]. Teritorija kažką „turi" ir kartu „teigia", „kalba" ir „daro". Toliau bus paaiškintas to „kažko" turinys.

[20] Stuart Elden, *The Birth of Territory*, p. 4.

[21] Žr. I dalies skyriuje „Teritorijos ir sienos".

[22] Stuart Elden, *The Birth of Territory*, p. 10.

[23] R. B. J. Walker, *Inside / Outside: International Relations as Political Theory*, p. ix.

Labai dažnai šiuolaikinis teritorialumas siejamas su tvarka. Teritorija ir konstruoja tam tikrą socialinę tvarką, ir ją išreiškia, reprezentuoja. Socialinės tvarkos neįmanoma suprasti nenurodant (kad ir netiesiogiai) į tai, kaip ji teritoriškai sutvarkyta ar išreikšta. Teritorijos sutvarkomumo ir tvarkingumo reikšmė dažnai susijusi ir siejama su taika, saugumu, aiškumu, efektyvumu. Teritorija leidžia užsiverti ir savo kiaute daryti ką nori (beveik viską), jei tik ji susiejama, jei prie šių reikšmių prisirišama. Pavyzdžiui, taikos ir saugumo siekiu galima pagrįsti patekimo į teritoriją ar išėjimo iš jos ribojimus, efektyvumo siekiu – teritorinių paribių atsiradimą ir panašiai. Dėl to kartu galima teigti, kad socialinė realybė gali būti teritorinama taip, kad didėtų neefektyvumas, atsirastų nepasitenkinimas, formuotųsi priklausomybė bei paklusnumas. Teritorija gali atimti galią (*disempower*), skaldyti ir valdyti, apriboti, imobilizuoti, išstumti, fragmentuoti ir izoliuoti[24]. Galios asimetrija ir konfliktas irgi užfiksuoti teritorijoje.

Šitoks dviprasmis (net prieštaringas) teritorijos interpretavimas neturėtų trikdyti: tam tikro erdvinio sutvarkymo siekis nėra savaime suprantamas. Dėl to teritorinių procesų analizė leidžia suvokti įvairius socialinių santykių aspektus, jų subjektų veikimą. Pavyzdžiui, leidžia pamatyti institucijų (mokyklos, kalėjimo, ligoninės, kariuomenės, bažnyčios, korporacijos), veiklų (vaikų žaidimų, narkotikų vartojimo, pinigų plovimo) arba tapatybių teritorialumą[25]. Teritorialumo sąvoka kaip tik ir žymi tokį ar panašų teritorijos naudojimą tam tikrame kontekste tam tikru tikslu bei pabrėžia teritorijos veikimą (Lefebvre'o žodžiais tariant, gamybą).

Tad dauguma tyrėjų sutinka ir savo tyrimais demonstruoja, kad teritorinimas yra socialinis ir socialiai kosntruojamas reiškinys ir jį būtina suvokti ir analizuoti istoriškai. Visgi teritorijos sąvoka vartojama specifiniame kontekste ir siejama, Eldeno žodžiais

[24] *Ibid*., p. 14.

[25] *Ibid*.

tariant, su „ribotu skaičiumi praktikų ir minčių, koks yra vietos ir galios santykis“[26]. Čia galima prisiminti Maxą Weberį, apie valstybę kalbėjusį kaip apie žmonių grupę tam tikroje teritorijoje, kurios esminis bruožas – sėkmingas legitimios fizinės prievartos monopolis. Moderni teritorijos samprata susijusi su modernios valstybės erdve ir jos reiškiama teise turėti toje erdvėje absoliučią kontrolę apibrėžtų sienų ir gyventojų atžvilgiu; pasiremiant Foucault, galima sakyti, kad „teritorija – neabejotinai ir geografinė sąvoka, tačiau visų pirma tai juridinė politinė sąvoka – tai plotas, kurį kontroliuoja tam tikra galia“[27]. Ši teritorijos sąsaja su modernia valstybe ir jos galios / prievartos aparatu dominuoja ir dabar; jau daug darbų skirta šiai „neproblemiškai“ sąsajai ir savaime suprantamumui dekonstruoti[28].

Modernus (valstybinis) teritorialumas siūlo aiškią viziją: planetą kaip vientisą darinį, kuriame egzistuoja ekskliuzyvios, (daugiau mažiau) suverenios valstybės, sudarančios tai, kas vadinama tarptautine sistema. Ši valstybių sistema yra save palaikanti ir autoreferencinė: valstybių subjektiškumas kyla iš to, kad jos visos viena kitą pripažįsta kaip teritorinius suverenius subjektus. Valstybės teritorialumas – esminis jos bruožas (galima teigti, kad ir sovereniteto sąvoka yra teritorinė), tad jos tapatumas neišvengiamai teritorinis, susijęs su ribų nuo kitų valstybių brėžimu, o per tai – su savo vietos pasaulyje nusakymu[29].

[26] Stuart Elden, *The Birth of Territory*, p. 7.

[27] Michel Foucault, „Questions of Geography“, p. 176.

[28] John Agnew, „The Territorial Trap“; Richard K. Ashley, „Untying the Sovereign State: A Double Reading of the Anarchy Problematique“; Stuart Elden, *Terror and Territory: The Spatial Extent of Sovereignty*, Minneapolis: University of Minnesota Press, 2009; Gearóid Ó Tuathail, „Postmodern Geopolitics? The Modern Geopolitical Imagination and Beyond“, in: Gearóid Ó Tuathail, Simon Dalby (eds.), *Rethinking Geopolitics*, p. 16–38; Derek Gregory, *Geographical Imaginations*, Oxford: Wiley-Blackwell, 1994; R. B. J. Walker, *Inside / Outside: International Relations as Political Theory*.

[29] Dovilė Jakniūnaitė, „Baltijos valstybės ir Rusija: liminali dvišalių santykių būsena“, *Politologija*, nr. 71, 2013, p. 26.

Teritorinė valstybė – istorinis darinys, atsirandantis ir besiformuojantis XVI–XVII a. Europoje, o iki XX a. vidurio išsiplėtęs visame pasaulyje tiek, kad dabar mąstymas apie politinę galią dažniausiai neatsiejamas nuo teritorialumo. Toks politinio teritorialumo reikšmės išbaigtumas ir aiškumas leidžia apie ją nemąstyti ir nematyti galios ir prasmės, ideologijos klausimų, taip pat – egzistuojančių pertrūkių bet kokioje stabilumo siekiančioje teritorinėje-valstybinėje sistemoje. Ryšį tarp šiuolaikinių politikos, erdvės ir valstybės sąvokų Eldenas atskleidė taip:

> Būti teritorijoje reiškia paklusti suverenitetui; tu paklūsti suverenitetui būdamas teritorijoje, o ne už jos; teritorija yra erdvė, kurioje suverenitetas taikomas: tai suvereniteto erdviškumas (*spatial extent*). Tad suverenitetas yra taikomas teritorijai: teritorija yra tai, kur paklūstama suverenitetui.[30]

Pagrindinė modernaus su valstybe siejamo teritorialumo dominavimo pasekmė ir yra jo savaime suprantamumas, itin svarbus valstybingumo siekiančių teritorinių darinių analizės kontekste. Johnas Agnew kalba apie teritorinius spąstus (*territorial trap*), į kuriuos patekusi visa šiuolaikinė tarptautinė politika[31]. Kalevis J. Holstis tokį pat reiškinį vadina teritorine sutartimi (*territorial compact*) ir kalba apie teritorinio pasaulio pasidalijimo „užšaldymą“[32] – erdvinis valstybės nekintamumas suvokiamas kaip esminė teritorialumo ypatybė (vertybė arba trukdis, priklausomai nuo žiūros taško).

Teritorinių spąstų metafora siekia išryškinti politinės galios koncentraciją suvereniuose teritoriniuose vienetuose, taip pat tarptautinio pasaulio stebėtojų, tyrėjų ir valstybės veikėjų mąstymo automatizmą, kai kalbama apie politines teritorijas tarptautiniuose

[30] Stuart Elden, *The Birth of Territory*, p. 329.

[31] John Agnew, „The Territorial Trap“.

[32] K. J. Holsti, *Taming the Sovereigns: Institutional Change in International Politics*, Cambridge: Cambridge University Press, 2004.

santykiuose. Pasak Agnew, teritoriniai spąstai remiasi trimis prielaidomis[33]. Pirmoji: egzistuoja išskirtinė – suvereni – teisė į tam tikrą teritoriją, kurią įkūnija valstybės. Valstybės suverenitetas savo teritorinės erdvės atžvilgiu absoliutus, o visas pasaulis padalytas į teritorines valstybes. Dėl šio išskirtinumo viena saugumo samprata tampa centrinė: svarbiausia – valstybei gebėti išlikti ir absoliučiai kontroliuoti savo teritoriją.

Antroji prielaida numano, jog yra dvi atskiros, atsietos politinės erdvės: vidus ir išorė (ir kitos susijusios dichotomijos: vidaus ir užsienio politika, nacionalinė ir tarptautinė erdvė, savas ir svetimas). Šiose dviejose erdvėse žaidžiama pagal dvi skirtingas taisyklių sistemas. Šita prielaida, anot Agnew, ignoruoja teritorijos vertikalumą (t. y. kad tam tikrame žemės plote gali veikti keletas teritorinių sutvarkymų bei galios lygmenų) ir pabrėžia jos horizontalumą, tai reiškia – kreipia dėmesį į jėgas ir procesus, kuriuos lengviau suvesti į plokštumą, į teritorinės galios vienamatiškumą. Pagal trečiąją prielaidą, valstybės sienos sutampa su visuomenės sienomis, valstybė egzistuoja tam, kad joje būtų patalpinta ir apsaugota tam tikra visuomenė. T. y. valstybė – tai „konteineris“, kuriame egzistuoja visuomenė. Išeina, kad turi būti sukurta valstybė, jog galėtų egzistuoti visuomenė (dažniausiai nacionalinė).

Alexanderis Murphy, tarsi apibendrindamas ir pratęsdamas Agnew, kalba apie teritorijos apžavus (*allure*) ir pabrėžia, kad santykį tarp valstybių ir mūsų planetos paviršiaus nusako ir valdo trys idėjos: žemės paviršius turi būti padalytas į aiškius teritorinius vienetus; valstybės turi sietis su politinėmis kultūrinėmis bendruomenėmis, atspindėti jas; valstybių kontroliuojamas žemės paviršius turi nepriklausyti nuo išorinių įtakų[34]. Tokia situacija – spąstai, nes

[33] John Agnew, „The Territorial Trap“, p. 59.

[34] Alexander B. Murphy, „Territory's Continuing Allure“, *Annals of the Association of American Geographers*, vol. 103, no. 5, 2013, p. 1213.

visas pasaulis yra teritoriškai padalytas į suverenius darinius, kurie privalo gyventi remdamiesi išvardytomis prielaidomis. Teritoriškai padalytas pasaulis tampa aistoriškas, stabilizuotas ir priimamas kaip duotybė[35]. Stabilizuotas valstybės teritorialumas erdvę paverčia absoliučia bei nekintančia kategorija.

Tad jei tiriant ir komentuojant tarptautinės politikos reiškinius daroma ši ar šios prielaidos, pakliūvama į spąstus, kurie trukdo vertinti, suvokti, kas vyksta. Pavyzdžiui, teritoriniai spąstai į karą skatina žiūrėti kaip į X ir Y valstybės susidūrimus, abu darinius laikant aiškiomis vientisomis kategorijomis. Kai mąstymo atspirties taškas – neprobleminami teritorialumas ir valstybingumas, neprobleminami (arba rečiau probleminami) tokie reiškiniai kaip globalusis militarizmas, ekonominės naftos kontrolės pasekmės, religinis fundamentalizmas ir panašiai[36]. Tai nereiškia, kad šių reiškinių visiškai nepastebima ar kad nesuvokiamas valstybės kaip konteinerio metaforos problemiškumas apskritai. Agnew labiau pabrėžia tai, kad toks mąstymas automatinis, nuo jo atsispiriama, o geopolitiniame strateginiame lygmenyje dažnai iš jo neišeinama.

Spąstai – negatyvi sąvoka, kurią Agnew renkasi siekdamas kritikuoti, skatinti atsisakyti šio, įprasto, mąstymo apie teritoriją. Teigdamas, kad „socialinis, ekonominis ir politinis gyvenimas negali būti ontologiškai išlaikytas valstybės teritorinėse ribose“, jis užima normatyvinę poziciją[37]. Žmonių judėjimas, augantis kapitalo mobilumas, ekologinė tarpusavio priklausomybė ir informacinė ekonomika meta iššūkį konvenciniam tarptautinių santykių suvokimui. Pasak jo, „spąstus spendžiančią“ teritorialumo sampratą reikia dekonstruoti, parodyti tokio mąstymo automatiškumą, taip pat prasminga paaiškinti ir prievartines, represines valstybės priemones neišeiti kita-

35 Žr. plačiau: Gearóid Ó Tuathail, *Critical Geopolitics*.

36 John Agnew, „The Territorial Trap“.

37 *Ibid*., p. 77.

pus šių teritorialumo prielaidų. Taip jis siekė mesti iššūkį socialinių mokslų atstovams įveikti šiuos spąstus – intelektualiai ribojančias teritorijos vaidmens politiniame ekonominiame gyvenime sampratas. Tačiau kartu Agnew ir kiti autoriai, kritikuojantys esamos politinės teritorinės santvarkos veikimą, aiškiai atskleidė mechanizmus ir principus, pagal kuriuos įmanomas ir palaikomas sistemos veikimas[38]. Jie nurodė, kokios stabilizuojančios praktikos taikytinos siekiant išlaikyti tiek įprastus valstybinius darinius, tiek pačios tarptautinės sistemos veikimą, ypač jei norima tapti jos dalimi.

Kitaip tariant, palaikyti modernų teritorialumą reiškia būti įvaldžius įvairiausias politines, geografines, teisines, žymėjimo, žemėlapiavimo, kontrolės ir panašias praktikas (technikas). Kaip dažnai mėgsta priminti Eldenas, teritorija nėra tik veiksmų, daromų jos atžvilgiu, rezultatas, „teritorija yra procesas – daromas ir perdaromas, formuojamas ir formuojantis, aktyvus ir reaktyvus“[39]. O tai reiškia, kad tų praktikų galima išmokti, technikas galima taikyti ir išgauti daugiau mažiau įprastus teritorialumo efektus.

Galvojant apie separatistinių teritorialumų strategijas, teritorialumo sampratos ir veikimo kritinį vertinimą ir analizę, verta šią kritiką apversti ir ją traktuoti kaip rekomendacijas, diagnostinius įrankius, nurodančius, ko norėti ir kaip to norėti. Kitaip tariant, valstybiniai dariniai *de facto* labiausiai nori (bent jau turėtų norėti) būti pagauti, nori patekti į šiuos teritorinius spąstus, sukurti ir įtvirtinti visas įmanomas šio „sučiupimo“ prielaidas; siekia nustatyti aiškias skirtis tarp vidaus ir išorės ir įtikinti, jog būtent jų darinys tinka tapti tam tikro kolektyvo konteineriu. „Spąstų“ pranašumas tas, jog dabar egzistuojanti sistema nusako aiškius ir suprantamus būdus, ko reikia

[38] Gearóid Ó Tuathail, „Postmodern Geopolitics? The Modern Geopolitical Imagination and Beyond“; Richard K. Ashley, „Untying the Sovereign State: A Double Reading of the Anarchy Problematique“; Nicholas Blomley, „The Spaces of Critical Geography“, *Progress in Human Geography*, vol. 32, no. 2, 2008, p. 285–293.

[39] Stuart Elden, *The Birth of Territory*, p. 17.

siekti tampant pripažintu sistemos dalyviu, tačiau kartu ir užsimena apie sunkumus tokio statuso siekiant.

Esminė problema – būtent tarptautinis pripažinimas, kurį gauti itin sunku ar beveik neįmanoma[40]. Tai reiškia, kad, egzistuojant šiam neįmanomumui būti pripažintai suverenia valstybe ir siekiant neatsisakyti savo tikslo, tenka nuosekliai, kantriai ir atkakliai daryti visa kita – pavyzdžiui, statyti sienas, įvesti sienų reguliavimo mechanizmus, turėti pasų ir leidimų sistemą ir panašiai. Taigi – vaidinti, imituoti politinį valstybinį teritorialumą savo erdvėje, užsiimti ne tik diskursiniais valstybingumo žaidimais, bet ir atlikti teritorialumo praktikas.

[40] Plačiau apie papildomus tarptautinio pripažinimo veiksnius ir iššūkius žr. V dalies skyriuje „Valstybingumo pripažinimas pagal tarptautinę teisę“.

SIENOS KAIP PRAKTIKOS

Modernus teritorialumas neatsiejamas nuo mąstymo apie sienas ir sienų veikimą[41]. Politinėje praktikoje abi šios kategorijos (teritorija ir sienos) veikia viena kitą. Sienos duoda teritorijai apibrėžtumą ir aiškumą, jos atskiria tvarką ir pažinumą nuo nežinomybės. Sienijimas (sienų radimosi, formavimosi, kitimo procesas) tam tikra forma neišvengiamas, kad veikėjai būtų veikėjais, galėtų daryti sprendimus, turėtų savo tapatybę. Yra prasmės analitiškai atsieti sienas nuo teritorialumo, nes per sienas ir ypač jų tiesimą / žymėjimą / kūrimą geriausiai (ir visų pirma) atsiskleidžia teritorijos veikimas ir teritorialumo konstitutyvumas.

Sienų studijose (*border studies*) sienos kaip analizės objektas suvokiamos itin plačiai, pradedant valstybių, miestų, regionų, grupių sienomis ir baigiant mentalinėmis, įsivaizduojamomis sienomis, o aptariamos problemos įvairios: sienų konceptualizavimas, santykis su tapatybėmis, jų nykimas, kitimas; socialinis, ekonominis, politinis vaidmuo; jų ryšis su kitomis – pavyzdžiui, lyties, rasės ar klasės – socialinėmis kategorijomis[42]. Tokios sienų studijos, kaip ir kiti du – erdvės ir teritorijos – analitiniai kritiniai projektai, užima antiesencialistinę poziciją, atsisako idėjos, kad sienos – tai aiški linija, skirianti homogeniškas teritorijas, ir siekia suvokti sienų vaidmenį arba funkcijas bei būdus, kuriais jos kuriamos:

> Siena ir sienijimas (*bordering*) neatsiejami nuo bet kokio lingvistinės ar socialinės tvarkos supratimo. Žmogaus suvokimas priklauso nuo kalbos, kuri įprasmina pasaulį, o kalba priklauso nuo sienų, kurios reikalingos sąvokoms, būtinoms suvokimui ir bendravimui, konstruoti.[43]

[41] James Anderson, Liam O'Dowd, „Borders, Border Regions and Territoriality: Contradictory Meanings, Changing Significance", p. 598.

[42] Plačiau žr. I dalies skyriuje „Teritorijos ir sienos".

[43] Yosef Lapid, „Identities, Borders, Orders: Nudging International Relations

Šiame skyriuje kreipiu dėmesį į valstybių sienas. Aptariami keturi sienų analizės aspektai, atskleidžiantys sienų, teritorijų ir erdvės santykį bei sienų praktikas, per kurias įtvirtinamas suverenus teritorialumas: a) jungianti ar skirianti sienų funkcija; b) produktyvioji sienų funkcija; c) konstitutyvinis sienų praktikų ir technikų dėmuo; d) „kasdienybės" ir sienų santykis. Tai kiek atkartoja skyriuje apie erdves minėtą lefevriškąją triadą, pagal kurią pirmieji du aspektai susiję su erdvių reprezentacijomis, trečiasis su praktikomis, o ketvirtasis – su kūrybiškąja kasdienybės dimensija (reprezentacijų erdve).

Analizuojant sienų vaidmenį tradiciškai kalbama apie dvejopą jų pobūdį: jos kartu ir skiria, ir jungia. Viena vertus, siena visada apriboja, užsidaro, kažką gina. Ji teikia prieglobstį tam, kas už jos, – savam. Vladimiras Toporovas teigia, kad tai endocentrinis žiūrėjimas – iš saugaus centro[44]. Noelas Parkeris ir Rebecca Adler-Nissen, remdamiesi Niklasu Luhmannu, pastebi, kad taip suprantama siena „sumažina sąlyčio taškų su aplinka ir sukuria vidines sąlygas sąveikai [jau pagal save nustatytai – D. J.] su aplinka"[45]. Kita vertus, kaip irgi dažnai pastebima reflektuojant sienas, jos yra ir tai, per ką įmanoma jungtis, komunikacija ir santykiai[46], t. y. tai, kas veda į išorę, pas svetimą, atveria kelią „savam" ir „svetimam", juos suveda. Kitaip tariant, už sienų neišvengiamai susiduriama su neaiškumu, neapibrėžtumu,

Theory in a New Direction", in: *Identities, Borders, Orders: Rethinking International Relations Theory*, p. 13.

[44] Владимир Топоров, „Функция границы и образ 'соседа' в становлении этнического сознания (русско–балтийская перспектива)", in: Владимир Топоров, *О мифопоэтическом пространстве: избранные статьи*, ed. Михаил Евзлин, Николай Михайлов, Pisa: Instituto di Lingua e Letteratura russa, 1994, p. 281–298.

[45] Noel Parker, Rebecca Adler-Nissen, „Picking and Choosing the 'Sovereign' Border: A Theory of Changing State Bordering Practices", *Geopolitics*, vol. 17, no. 4, 2012, p. 777.

[46] Франсис Конт, „Граница: смысл и восприятие", in: Франсис Конт, *К политической антропологии советской системы: Внешнеполитические аспекты*, Москва: Языки славянской культуры, 2003, p. 13.

tuo, kas nepažįstama. Taip suvokiamos sienos kuria stabilumą ar bent jau stabilumo ar tvarkos jausmą, suteikia konkretumo ir leidžia drąsiau susidurti su kitais. Šiedu sienų vaidmenys – tarsi dviejų durų funkcijų interpretacija: durys gali būti skirtos užsidaryti arba išeiti.

Diskutuojant apie jungiančią ar skiriančią sienos funkciją, itin dažnai ir neišvengiamai kalbama ir apie „Kito", esančio už linijos, kategoriją. Kitas visada kelia klausimą apie skirtingumą ar panašumą ir apskritai apie tapatybių stabilumą ir (arba) konstruojamumą. Itin dažnai valstybės užsienio politikos kontekste Kitas yra svetimas, keliantis pavojų ar didinantis riziką, tad ir sienos kirtimas dažnai siejamas su Kito įsiveržimu, todėl – su rizikos elementu[47].

Dabartinės valstybės sienos tampa vis įvairesnės, žmonių mobilumas kelia klausimą, kurį dažniausiai ir turi išspręsti valstybės sienų praktikos: ar kolektyvinis tapatumas yra išskirtinis. Šios praktikos yra „stiprus ir galingas ideologinis užtaisas"[48], identifikuojantis žmones. Per jas nusprendžiama, kas įleidžiamas, o kam atsakoma. Kitaip tariant, suvokiama, kad sienos irgi negali būti atsietos nuo to, ką jos daro, šiuo atveju – ką jos daro su į jas „įsitraukiančiais, bendraujančiais" žmonėmis.

Šią arba–arba skirtį, kurią atskleidžia ir santykio Aš(Mes)–Kitas analizė, siekia suardyti pasienio zonų (*borderlands*) tyrimai. Štai Robertas Alvarezas teigia, kad sienos yra vietos (*sites*), kur susitinka kultūriniai skirtumai ir kur neišvengiamai kvestionuojamos politinės tiesos ir teiginiai apie kiekvienos iš pusių kultūrinį homogeniškumą. Tyrinėjant pasienio zonas „reikia analizuoti paradoksą, konfliktą, prieštaravimą ir kontrastus"[49]. Tokios pasienio sąvokos įvedimas skatina nelaikyti tapatybių ir kultūrų, kurias sienos skiria, fiksuotomis,

[47] Apie tai daug rašė: David Campbell, *Writing Security: United States Foreign Policy and the Politics of Identity*, Minneapolis: University of Minnesota Press, 1992.

[48] Sarah Green, „Borders and the Relocation of Europe", p. 349.

[49] Robert R. Alvarez Jr., „The Mexican-US Border: The Making of an Anthropology of Borderlands", p. 462.

ribotomis ar autoreferencinėmis. Per sienų žemes judantys žmonės (dalis jų vadinami migrantais) rodo, kaip sienos pačios sau meta iššūkį vien dėl to, kad tai vietos, kur įvairiomis prasmėmis susiduriama su skirtingumu, kuris lyg ir atrodo aiškus, tačiau itin dažnai skirtys persidengia, susimaišo, hibridizuojasi. Tad verta klausti, kaipgi tos stabilios sienos atsiranda, būna perdaromos ir kartais sunaikinamos.

Yra ir kitų dichotomijų, susijusių su sienomis ir jas lydinčių: jos gali būti vartai arba barjerai, gali ginti, bet gali ir įkalinti, gali teikti galimybių arba kurti nesaugumą, konfliktą, skatinti bendradarbiauti arba konkuruoti. Šitas sienų dvilypumas varijuoja, priklauso nuo konkrečios erdvės ir laiko arba gali egzistuoti ir tame pačiame objekte; paprasčiausias pavyzdys gali būti namų durys, sudėtingesnis – konkrečios valstybės sienų režimas.

Šis pastebėjimas verčia atkreipti dėmesį į trečiąją sienų funkciją – jų produktyvumą, ne tiek konstruojamumą, kiek galią konstruoti. T. y. šiuo aspektu dėmesys kreipiamas ne į sienų santykį su kažkuo kitu (pavyzdžiui, migrantais ar bendrapiliečiais), bet į jas pačias, į tai, ką jos daro. Sienos nėra tik simbolinis ar materialus objektas (kliūtis ar jungtis), jos ne tik apibrėžia bendruomenių tapatumą ir sukuria bendravimo sąlygas, bet pačios kuria darinius, reiškinius[50]. Pavyzdžiui, sienų kirtimo (ir legalaus, ir nelegalaus) praktika yra prasminga tik dėl sienų egzistavimo. Parkeris ir Adler-Nissen kalba kategoriškiau: jiems sienos yra pirminės, „jos padeda sukurti pasaulį, kurį tam tikru būdu suvokiame“[51]. Sienų režimų pokyčiai reiškia ir erdvės perklasifikavimą. Erdvės, kurią jos pačios ir atskiria. Taip sienos perkvalifikuojamos į žinojimo praktikas, kurios, kaip tvirtino Foucault, neatsiejamos nuo galios veikimo[52].

[50] Plačiau žr. Sarah Green, „Borders and the Relocation of Europe“, p. 350–351.

[51] Noel Parker, Rebecca Adler-Nissen, „Picking and Choosing the 'Sovereign' Border: A Theory of Changing State Bordering Practices“, p. 777.

[52] Michel Foucault, *Disciplinuoti ir bausti. Kalėjimo gimimas*.

Tad šiame kontekste iškyla klausimas, kaip politinės sienos prisideda prie erdvių, kurias jos skiria, kategorizavimo ir tapsmo, t. y. kokie yra sienų režimai ir kaip jie keičiasi, nes valstybės negyvena be sienų. Taigi reikia analizuoti būdus, kuriais valstybės kuria („įrašo“) savo sienas. Būtent šis klausimas padės formuoti tolesnę analizę: kaip vyksta konkrečios sienų ir sienijimo praktikos, kokios jos, koks jų mechanizmas ar veikimas ir kaip galima įvertinti, nusakyti jų pasekmes valstybingumo, teritorialumo procesams. Klausimai apie sienų produktyvumą kreipia tyrimus ir kita kryptimi: verčia klausti apie sienų produktyviosios galios veikimo mechanizmus – technikas ir praktikas. Sienos, kaip ir erdvė, niekada nėra galutinės, įtvirtintos, net jei tokios atrodo; jas visada reikia tvirtinti, kartoti, kad būtų priimtas jų stabilumas. Kadangi dėl jų nuolat deramasi ir persiderama – tai procesas. Tad ir turi būti analizuojamas kaip toks.

Ankstesniame skyriuje teigiau, kad mąstyti apie teritorialumą reiškia mąstyti apie teritorines praktikas (technikas). Sienų technikos – neatsiejama šių technikų dalis. Pats žodis nurodo į Marcelio Mausso esė „Kūno technikos“ (1973); joje kalbama apie idėją, kad kūno formą formuoja, lipdo socialiai išmokstamos technikos, kurios keičiasi ir yra kitokios skirtingose erdvėse ir laike. Sienijimo praktikos persidengia, sutampa, koordinuojasi su teritorialumo praktikomis, o kartais – ir sunkiai nuo jų atskiriamos. Pavyzdžiui, Eldenas visas teritorinio valdymo praktikas, taip pat sienų valdymo mechanizmus, priskiria teritorijos technikoms – politinių, geografinių, teisinių, praktinių klausimų visumai[53].

Technikos dažnai suvokiamos siaurai – kaip technologijos, susijusios su technine-industrine pažanga. Sekdamas Martinu Heideggeriu, Eldenas technikas suvokia plačiai ir teigia, kad tai pasaulio suvokimo būdas, galima pridėti – ir kontrolės būdas. Tai tokios valdymo technikos kaip teisinės sistemos ir prielaidos, politiniai debatai,

[53] Stuart Elden, *The Birth of Territory*, p. 13.

teorijos, sąvokos ir praktikos, kolonizavimai ir užkariavimai, kalbų žodynai, mitai ir istoriniai pasakojimai, sykiu technikos siaurąja prasme: geometriniai, žemės matavimo įrankiai, statistikos metraščiai, žemėlapiai, žemėtvarkos įrankiai ir gyventojų kontrolės ir priežiūros priemonės[54]. Taigi praktikos yra ne tik apibrėžimai, reprezentacijos, diskursai, teisiniai reguliavimai, bet ir matavimo bei kontrolės būdai.

Analizuojant sienų technikas ir praktikas – kaip konkrečiai kuriami, palaikomi, keičiami, kontroliuojami sienų režimai – atskleidžiamas konstitutyvus sienų veikimas. Šis veikimo būdas nėra savaime suprantamas: konkreti valstybė visada renkasi, ką pabrėžti, o ko nedaryti (nors kiti veikėjai, kitos valstybės gali pasirinkti, ar tai taikyti). Šiuos būdus ir galima vadinti sienijimu.

Valstybės sienijimo praktikos – valstybės veikla, kuria formuojamos, palaikomos, keičiamos sienos[55]. Praktikos įvairios – nuo pačių aiškiausių ir aktyviausių (pavyzdžiui, barjerai, apribojimai) iki mažiau akivaizdžių, pasyvesnių veiklų (pavyzdžiui, stebėjimo kameros). Sienijimo veiklos apima ne tik veiklas, kurios tiesiogiai skirtos sienyti, bet ir ne tokias akivaizdžias veiklas, kurių šalutinės pasekmės konstruoja ir perkonstruoja sienas. To pavyzdys galėtų būti susitarimas dėl bendrų geležinkelio standartų tarp šalių, nes tai pakeičia tranzitą tarp formalių valstybių sienų. Tarp galimų analizuoti praktikų – karo veiksmai, kuriais aiškiai nustatoma siena, fizinis sienos pastatymas, jos panaikinimas sąjungos sutartimi tarp kaimyninių valstybių, ženklų pastatymas ir jų matymas artėjant prie sienos (arba kitų gąsdinimo ar įspėjamųjų priemonių diegimas), judėjimo per sieną organizavimas tam tikru būdu (pavyzdžiui, atvirai ir slaptai tikrinant transporto priemones ar žmones, kertančius sienas), koncentruoti kariuomenę prie sienos, organizuoti karines pratybas, statyti

54 *Ibid*., p. 322.

55 Noel Parker, Rebecca Adler-Nissen, „Picking and Choosing the 'Sovereign' Border: A Theory of Changing State Bordering Practices", p. 776.

karinius įrengimus, nustatyti tranzito taisykles, atverti arba uždaryti sieną ar sienos kontrolės postus[56].

Į analizuotinas praktikas taip pat patektų vizų režimas, pasų suteikimas ir kitoks biurokratinis bei teisinis reguliavimas, susijęs su buvimu teritorijoje ir sienomis, ar naujų stebėjimo technologijų diegimas (pavyzdžiui, pirštų antspaudų ėmimas oro uoste). Visa tai ir daug kitų veiksmų gali būti vadinama sienijimo praktikomis. Tai praktikos, kurios kuria, išlaiko ir keičia sienas. Jų dalis taip pat būtų išsienijimo (*debordering*) veiklos.

Technikų ir praktikų analizė paprastai neapima vienos dimensijos, kuri yra svarbi norint suprasti kaitos ir stabilumo sąlygas bei leidžia įtraukti veikimą (*agency*) ir subjektą, – visų šių praktikų receptyviosios (suvokimo) dimensijos. Ją geriausiai leidžia atskleisti vadinamieji „kasdienių praktikų" tyrimai, pabrėžiantys sienų ir teritorijų poveikį kasdienybei, įkūnytam žmogiškajam patyrimui. Ir čia grįžtame prie kompleksiškų santykių tarp teritorinės valstybės, subjekto ir sienų, taip pat – prie lefevriškosios erdvinių reprezentacijų analizės: gyvenamos erdvės, kuri priimama, ir gyventojų erdvės, kuri individualiai prisitaikoma[57].

Kasdienio patyrimo analizė reikalinga ne tik tam, kad būtų išsamiau teorine prasme suvoktas teritorialumo ir sienų veikimas. Anot Roxanne Doty, „esama žmonių, niekada negirdėjusių apie valstybės valdymą, bet jų gyvenimą veikia ši nesuvokta veikla, šis procesas, praktika, troškimas, kuris yra valstybės veikėjų ir tarptautinių santykių disciplinos sąmonėje"[58]. Į šį veikimą žmonės reaguoja, prie

[56] Didžioji dalis pavyzdžių iš: Noel Parker, Rebecca Adler-Nissen, „Picking and Choosing the 'Sovereign' Border: A Theory of Changing State Bordering Practices"; ankstyviausios idėjos išplėtotos: Liisa Malkki, „National Geographic: The Rooting of Peoples and the Territorialization of National Identity Among Scholars and Refugees".

[57] Henri Lefebvre, *The Production of Space*, p. 39.

[58] Roxanne Lynn Doty, „Desert Tracts: Statecraft in Remote Places", *Alternatives*, vol. 26, 2001, p. 526.

jo adaptuojasi ir jame gyvena. Kartais žmonių vaizduotė, įsitikinimai ar troškimai ardo valstybingumo formavimo projektą ardydami sienų vienareikšmiškumą, o kartais jos kūrybiškai persvarstomos. „Žmonėms sienos gali reikšti viską ir nieko. Gyvenimą ir mirtį."[59] Kaip tik per santykį su kūnais ir kūniškuoju subjektiškumu – kai patiriamas troškulys ir karštis, kai vejamasi, pagaunama, pristatoma, sulaikoma, – kaip tik čia, atrodo, galiausiai ir pasinaikina teritorijos konvencijos, tačiau kartu pasimato ir besitęsiantis valstybės praktikų, sukurtų remiantis teritorialumo normomis, efektyvumas.

* * *

Mąstyti apie valstybingumą, jo siekį šiuolaikinėje tarptautinėje politikoje reiškia mąstyti apie valstybės teritorialumo įtvirtinimą, apie konkrečios įprasmintos erdvės kontrolę, palaikomą sienijimo praktikų. Žinoma, efektyviam valstybingumui reikia daug kitų institucijų ir praktikų, tačiau jei domina pirminis, įsisteigimo, momentas, tai būtina, privaloma sąlyga – kontroliuoti teritoriją ir pripažinti jos teritorialumo praktikas. Šioje knygoje dalyje tos sąlygos atskleistos.

Analizuojant sąvokas iš socialinio konstruktyvizmo pozicijos, laikomasi istorinio požiūrio į socialinių reiškinių formavimąsi. Erdvės, teritorijos ir sienų sąvokos nelaikomos nei stabiliomis, nei vienareikšmėmis. Atskleidžiama, kad šiuo metu nusistovėjęs specifinis erdvės kontroliavimo būdas, dalijantis ją į uždarus, išskirtinius, politinius teritorinius darinius, kurių ribas brėžia konkrečios linijos – sienos. Šioje sistemoje neįmanoma (arba sunkiai įmanoma) įsivaizduoti alternatyvius, neteritorinius, politinės bendruomenės gyvavimo ir organizavimo būdus. Nereiškia, jog tokioje sistemoje nėra pertrūkių, lūžių, bandymų ją kvestionuoti, keisti, – separatistinių teritorinių darinių egzistavimas irgi rodo tik sąlyginį sistemos stabilumą ir fik-

[59] *Ibid*., p. 527.

suotumą. Svarbu ne tai, ar sistema atitinka idealą, o tai, kas laikoma norma, priimtinu būdu egzistuoti ir tvarkyti socialinius santykius.

Tokia erdvės analizė pabrėžia erdvės kaip reiškinio konkretumą ir socialumą, t. y. kad erdvė konstruojama socialiai, praktikomis ir reprezentacijomis, bei jos nuolatinį tapsmą, o ne statišką buvimą. Teritorijos ir teritorialumo analizėje, priešingai, atskleista, kad tarptautinio subjektiškumo siekiantiems dariniams neįmanoma būti kitaip (nevalstybiškai). Ši neįmanomybė įvardyta „spąstų" metafora, ji remiasi prielaidomis apie tai, kas yra stipri ir stabili valstybė ir kaip turi būti sutvarkyti tarptautiniai santykiai. Teritorijos formuoja ir yra formuojamos to, ką jos turi, laiko, apima (*contain*), kas į jas patenka ir kam patekti neleidžiama. Ir „konteineris", ir jo „turinys" abipusiškai vienas kitą formuoja. Teritorialumo svarba nulemia ir sienų reikšmę – kaip prisidedančių organizuojant teritorinį politinį ir socialinį gyvenimą.

Sienos gali atrodyti daugiau nei aiškios, stabilios suverenių valstybių ribos. Jei atsisakoma prielaidos, kad teritorija – tai užantspauduotas konteineris, kaip įmanoma analizuoti sienas ir ką reiškia analizuoti sienijimo praktikas? Sienų analizė skirta visų pirma priemonėms ir mechanizmams, leidžiantiems (ar galintiems leisti) judėti taip geidžiamų „spąstų" link (žvelgiant iš pagrindinio šios analizės subjekto – valstybingumo siekiančių teritorinių darinių – pozicijos). Siūlomas būdas teorizuoti erdvę ir teritorialumą leidžia analizuoti konfliktus iš kitos perspektyvos: žiūrėti į konfliktą ne kaip į veikėjų sąveikų ir interesų susidūrimą, net ne kaip į tapatybių susidūrimą, o kaip į specifinį elgesį tam tikroje erdvėje, naudojantis teritorialumo samprata, leidžiančia egzistuoti į teritorines valstybes padalytam pasauliui, bet kartu sukuriančia sąlygas, sistemos įtrūkius rastis dariniams, kuriems vietos šiame idealiame, sumodeliuotame pasaulyje neturėtų būti, bet kurie atsiranda ir siekia atitikti

tam tikrus modelius, įgyvendinti sėkmingas teritorialumo bei sienijimo praktikas, net jei jos represyvios.

Normalizavimo ir norminimo strategijos aktualiausios siekiant suvokti ir analizuoti nepripažintų teritorinių darinių strategijas. Aptarti teoriniai svarstymai ir tyrimai dažniausiai užsiima plačiai suprantama dekonstrukcija – siekia ne tik parodyti sampratų, reiškinių konstruojamumą, bet atskleisti mechanizmus, kuriais tos konstrukcijos palaikomos, įtvirtinamos, o kartais ir griaunamos. Kartu tokia analizė nurodo, kas yra priimtina ir greičiausiai būtina daryti siekiant išlaikyti stabilią sistemą ar „sukurti save" pagal jos nurodymus. Dėl siekio tapti legitimia tarptautinės sistemos dalimi ir kontroliuoti tvarką savo teritorijoje separatistinio teritorialumo subjektai užsiima atpažįstamomis sienijimo praktikomis ir tikisi numatomų rezultatų. Tačiau tie dariniai neveikia izoliuotai – aplink juos veikia įvairūs kiti veikėjai, savaip suvokiantys situacijas, turintys savų praktikų. Šiame kontekste svarbu valstybines sienijimo praktikas atlikti priimant struktūrines sąlygas: idealizuotą ir fiksuotą politinio teritorialumo sampratą bei teritoriniu būdu suvaldytą erdvę. Iš šių reikšmių ir praktikų susidūrimų bei konkurencijos formuojasi valstybingumų *de facto* situacija. Kokias praktikas ar strategijas renkamasi, kaip užtikrinama jų sėkmė ir kokius efektus jos sukelia – atskleidžiama kitose dviejose knygos dalyse.

IV DALIS

Sienijimas Abchazijoje ir Pietų Osetijoje

II dalyje parodžiau, kaip vyko Abchazijos ir Pietų Osetijos atsiejimas nuo Gruzijos ir kaip abu dariniai siekė formuoti savo valstybingumą bei išspręsti neapibrėžtą pokonfliktę būseną. Šioje dalyje susiaurinu žvilgsnį ir tiesiogiai pereinu prie klausimų, iškeltų įvade. III dalyje teigiau, kad, siekiant išsiaiškinti politinių darinių *de facto* ar bendruomenių egzistavimo galimybes ir sąlygas, reikia pradėti nuo šiuolaikinių teritorialumo praktikų veikimo analizės. Šios praktikos susijusios su konkrečių darinių konkrečiu veikimu – tai ir analizuojama šioje dalyje. Čia atskleidžiu, kaip Abchazijoje ir Pietų Osetijoje vykstantys teritoriniai procesai, besirandanti siena bei reakcijos į šiuos teritorinimo procesus reiškiasi kaip politinio subjektiškumo formavimosi pagrindas. Šie procesai taip pat susiję su tarptautinės bendruomenės veikėjų teritorinėmis praktikomis ir šių struktūrinančiomis ypatybėmis – tam skirta V knygos dalis.

Taigi šioje dalyje atskleidžiamos Abchazijos ir Pietų Osetijos teritorialumo praktikos, per kurias formuojamas ir formuluojamas subjektiškumas (valstybingumas) ir vyksta suverenios, atsietos, hierarchizuotos erdvės kūrimas. Valstybės savarankiškumas priklauso nuo pačios valstybės gebėjimo turėti ir kontroliuoti sienas, kurios, kaip išsiaiškinome, yra ne tik fizinis ar materialus darinys, o socialinės, politinės, diskursinės praktikos. Teritorija ir tai, kas vyksta su ja ir per ją, apima politinius, geografinius, teisinius, techninius, praktinius klausimus. Kiek įmanoma, šį kompleksiškumą ir atskleidžiu parodydama, kaip iš skirtingų praktikų ir tekstų galima „išskaityti“ teritorialumą.

Kitaip tariant ir dar kartą pabrėžiant knygos idėją: tik supratus teritorinimą ir sienijimą galima pradėti analizuoti tai, kas jose yra, kas tampa valstybingumu. Abbottas mano nuostatą gana žaismingai sutraukė į aforizmą: „Turime rasti ne daiktų ribas, bet ribų daiktus" (*We should not look for boundaries of things but things of boundaries*)[1]. Kitaip tariant, darinio daiktiškumas ir apibrėžtumas nėra duotas savaime – tai tam tikros vietos procesas ir joje formuojamo, besirandančio ir kuriamo skirtingumo rezultatas. Taigi tokio tipo sienijimo analizę domina ne sienos žemėlapyje ar tiesiog linijos žemėje, ar netgi konkrečios vietos (*locations*), o sienos kaip praktikos: kaip jos randasi, įsitvirtina ir keičia bei formuoja tai, kam yra kuriamos (šiuo atveju – valstybę *de facto*).

Pagrindinė empirinė medžiaga buvo surinkta trijų tiriamųjų vizitų Gruzijoje metu: 2015 m. balandžio–rugpjūčio mėn, 2016 m. vasario mėn. bei 2016 m. rugsėjo–lapkričio mėn.[2]. Šių vizitų metu dalyvauta keturiuose ESSM patruliavimuose palei administracinę liniją (AL): 2015 m. gegužės 4 d. ir 2016 m. lapkričio 14 d. kartu su ESSM Gorio biuro patruliais palei Pietų Osetijos AL, 2015 m. gegužės 6 d. ir 2016 lapkričio 16 d. su ESSM Zugdidžio biuro patruliais palei Abchazijos AL. Šios išvykos leido susipažinti su situacija palei dalį abiejų administracinių linijų, per jas stebėta, kaip misijos pareigūnai suvokia ir vertina situaciją, kaip mato savo vaidmenį Gruzijoje; atskirai atlikti interviu su trimis pagrindinio ESSM biuro Tbilisyje atstovais (šiais duomenimis taip pat naudojuosi ir kitoje dalyje). Per vizitus į Gruziją taip pat atliktas interviu su Gruzijos užsienio reikalų ministerijos atstovu, užsiimančiu konfliktų sprendimo problemomis, susitikta su keturiais Gruzijos ekspertais, atliekančiais situacijos Abchazijoje ir Pietų Osetijos tyrimus. Šie susitikimai leido

[1] Andrew Abbott, „Things of Boundaries", p. 857.

[2] Vizitai gavo ES programos „Marie Skłodowska-Curie veiksmai", įgyvendinant projektą „EU-PREACC", paramą.

surinkti duomenis apie Gruzijos oficialiąją politiką Abchazijos ir Pietų Osetijos atžvilgiu ir išsiaiškinti, kokie yra šios politikos vertinimai. Visais atvejais atlikti pusiau struktūruoti interviu. Kiek įmanoma, gautiems duomenims patikrinti ir papildyti naudotasi pirminiais oficialiais Gruzijos, kartais – Pietų Osetijos bei Abchazijos šaltiniais arba naujienų agentūrų pranešimais.

Knygos logika susijusi su teorine dalimi, kurioje atskleisti pagrindiniai sienų tyrimų elementai derinant juos su konkrečiu empiriniu atveju. Pagrindinis klausimas, ties kuriuo vyksta diskusijos dėl Abchazijos ir Pietų Osetijos savarankiškumo augimo, – atsirandanti siena, todėl nuo jos analizę ir pradedu, paskui judu prie institucinių sienijimo aspektų, o tada prie jo pasekmių vienai grupei – viduje perkeltiesiems – analizės. Esant reikalui išryškinami skirtumai tarp Abchazijos ir Pietų Osetijos situacijų. Tiesa, kaip parodau, šie skirtumai nėra reikšmingi tiek, kad būtų prasminga daryti išsamų abiejų separatistinių darinių tarpusavio palyginimą besiformuojančio valstybių *de facto* teritorialumo analizės kontekste.

Teritorialumo ir sienijimo praktikų analizę sudaro trys skyriai. Sienos prasideda nuo jungčių ir skirčių kūrimo, kuris visada yra produktyvus (Lefevbre'o žodžiais tariant – gaminantis). Tad pirmame skyriuje („Brėžti liniją“) analizuoju fizinės materialios sienos radimąsi, taip pat jos reprezentacinį veikimą (vaizdiniais ir demarkacijos ženklais), kad pademonstruočiau minėtuosius sienijimo efektus. Sienos nėra vien tiesioginės linijos ir infrastuktūra, žyminti linijas. Tai kartu ir procesas, ir institucijos, todėl antrasis skyrius („Kirsti ir kontroliuoti“) skirtas mobilumo praktikų analizei, į kurias įeina ir teritorijos kontrolės mechanizmų aptarimas – ko reikia sienai kaip institucijai išlaikyti. Trečiajame skyriuje („Išvietinti“), komentuodama šalies viduje perkeltų žmonių situaciją, analizuoju išvietinimą (*displacement*) ir aiškinu, ką reiškia gyventi vienoje apribotoje erdvėje ir būti susietam su kita (buvusia sava) erdve.

BRĖŽTI LINIJĄ

Kaip randasi siena ir kokių pasekmių ji (ir jos atsiradimas) turi? Grįžtu prie įvade papasakoto 2015 m. incidento ir Gruzijos pasipiktinimo dėl naujo sienos žymeklio, pastatyto osetinų. Gruzinų nepasitenkinimas tada buvo susijęs ne tik su šiuo konkrečiu įvykiu, o ir su procesu, kuris tuo metu jau buvo trukęs dvejus metus ir kurį ESSM stebėtojai vadina *borderizacija* (*borderisation*). Tai reiškia tiesiog teritorinės sienos statymą, arba tiesimą, kuris šiuo metu vyksta Gruzijoje ties Abchazijos ir Pietų Osetijos administracine linija.

Borderizacija – fizinis, apčiuopiamas veiksmas, kurį kiek ilgiau nei metus kasdien galėjo stebėti aplinkiniai gyventojai ir ESSM patruliai: per tam tikrą laiką ties linija, atskiriančia Pietų Osetiją, atsirado spygliuotos vielos, standartinės pasienio tvoros (*green fences*); linija, kuri egzistavo ir iki tol, bet daugiausiai buvo brėžiama žemėlapiuose, žmonių atmintyje arba pasijusdavo pakliuvus rusų ar osetinų / abchazų patruliams į rankas, dabar tapo materiali – apčiuopiama, matoma, juntama. Ji tapo vaizdu, žyminčiu ribą ir kliūtį bei pranešančiu kitokią valdžią – Pietų Osetijos, Abchazijos, o kai kam ir Rusijos. Siena neatsirado iš karto: linija, skirianti autonomines Abchazijos ir Pietų Osetijos teritorijas Gruzijoje, nubrėžta jau maždaug po Antrojo pasaulinio karo, bet istorija, kaip ji tapo siena, yra ir atsisiejimo bei naujo teritorialumo radimosi istorija.

Linija tampa siena

Apčiuopiamas, fiziškai matomas sienos statymo procesas, minėtoji *borderizacija*, ties Pietų Osetija prasidėjo 2013 m., Abchazijoje – dar po metų. II knygos dalyje rašiau, kad nuo pat pirmųjų karų, pasibaigusių paliaubomis, atsiskyrusios teritorijos gyveno gyvenimą, daugiau

mažiau politiškai ir administraciškai atsietą nuo Gruzijos: Pietų Osetija – nuo 1992-ųjų, Abchazija – nuo 1993-iųjų. Tada jos abi atskirtos *paliaubų* linijomis, kurios žemėlapyje buvo daugiau mažiau aiškios, tačiau realybėje nepažymėtos. Panašu, kad dėl tų linijų sutarta remiantis senuoju sovietiniu Gruzijos administraciniu padalijimu: jos atsirado ten, kur ėjo autonominės respublikos ar srities ribos. Palei tas linijas patruliavo taikos palaikymo pajėgos: Abchazijoje tai buvo NVS / Rusijos taikos palaikymo daliniai, veikę prie JTSMG, o Pietų Osetijoje sudarytos trišalės taikos palaikymo pajėgos, kurias koordinavo Bendra kontrolės komisija ir prižiūrėjo ESBO misija.

Tai buvo konflikto puses skyrusi linija, tad ji egzistavo darant prielaidą, kad tai laikina skirtis, nes pokonfliktė situacija turės būti vienaip ar kitaip išspręsta, greičiausiai – taikos susitarimu. O dabar linija reikalinga smurtui sustabdyti. Šis funkcinis, pragmatiškas, net technokratiškas sienos suvokimas ribotas bent vienu aspektu: jis neįvertina to, kas atsitinka su ja gyvenant, neįvertina kasdienybės ir įpročio galios. Pavyzdžiui, kaip rašo Prelz Oltramonti, paliaubų linijos gali virsti demilitarizuotomis ir kartu itin saugumizuotomis zonomis, kaip nutiko Kalnų Karabache, arba gali tapti pralaidžios ir beveik taikios, kaip nutiko Padniestrėje[3]. Jos gali veikti kitaip, nei sumanyta. Per ilgą paliaubų laikotarpį jos tampa skirtimis, net neturėdamos (beveik) jokio teisinio, dažnai – ir jokio materialaus žymeklio. O kartais jų sukūrimas, netgi nieko daugiau tiesiogiai nedarant, sukuria valstybes *de facto*, kaip nutiko Somalilando arba Šiaurės Kipro atveju.

Gruzijos paliaubų linijų nustatymas nepasibaigė taikos susitarimais, nors konfliktų dažniausiai ir leido išvengti. Abchazijoje ir Pietų Osetijoje ši linija nuo pat pradžių atliko pačią žinomiausią sienų funkciją – skyrimą, kartu produkuodama, kurdama su tuo susijusias

[3] Giulia Prelz Oltramonti, „Borders, Boundaries, Ceasefire Lines and De Facto Borders: The Impact of Mobility Policies", p. 158.

praktikas. Paliaubų linija pamažu pradėjo reguliuoti gyvenimą, formuoti skirtingo tipo erdves; ji dar nebuvo nei lemiama skirtis, nei valstybinė siena, tačiau santykiai (pavyzdžiui, ekonominiai ar socialiniai) jau formavosi atsižvelgiant į ją; saugumo ir kitų veikėjų praktikos irgi ėmė rastis per ją[4].

Kaip minėjau, paliaubų linijos žymėti nebuvo reikalo – „visi žinojo", kur prasideda Abchazija ar Pietų Osetija, o administracinės linijos egzistavo dar anksčiau, nuo Gruzijos SSR laikų (žr. 4 pav.). Abchazijoje „demarkaciją" kiek palengvino gamtinis žymeklis – Ingurio upė; ji leido Abchazijos valdantiesiems lengviau kontroliuoti teritorijas (žr. 5 pav.). Nuo 1996 m. NVS Abchazijai buvo įvedusi prekybos embargą ir šios organizacijos nariai negalėjo turėti oficialių santykių su teritorija iki 2008 m. pavasario, kai Rusija vienašališkai sankcijas atšaukė[5]. Tad oficialūs ekonominiai santykiai su išore buvo itin riboti, kaip ir bendradarbiavimas su Gruzijos centrine valdžia.

Nepaisant embargo, Gruzijos ir Rusijos ekonominiai veikėjai palaikė ryšius su Abchazijos gyventojais[6], mat skiriančioji linija buvo itin pralaidi, Abchazijos valdžia niekaip aktyviai nei ribojo, nei skatino žmones kirsti sieną[7]. Rusijos taikos palaikymo pajėgos kontroliavo paliaubų liniją, tačiau Abchazijos valdžia pasienio, kur gyveno etniniai gruzinai, situacijos kontrolę buvo palikusi kriminalizuotoms karinėms grupuotėms, kurios ilgą laiką kontroliavo Galio regioną, pagal savo supratimą (ir dažniausiai ekonominius interesus) formuodamos

[4] Plačiau žr. II dalies skyriuje „Nesėkmingai ieškant išeičių".

[5] Kaip pastebi Prelz Oltramonti, santykiuose su Rusija embargo nebuvo laikomasi griežtai – dar 1999 m. Vladimiras Putinas atšaukė nemažai prekybos apribojimų per Psou upę, nors ir teigė, kad blokada turi likti, tik esą neturi trukdyti komercinei veiklai ir privačioms investicijoms: Giulia Prelz Oltramonti, „Borders, Boundaries, Ceasefire Lines and De Facto Borders: The Impact of Mobility Policies", p. 159.

[6] *Ibid*., p. 161.

[7] Minna Lundgren, „Riskscapes: Strategies and Practices Along the Georgian-Abkhazian Boundary Line and Inside Abkhazia", p. 3.

saugumo ir nesaugumo zonas. XX a. 10 dešimtmečio pabaigoje–XXI a. 1 dešimtmečio pradžioje šis rajonas buvo periodiškai siaubiamas, saugumo požiūriu nestabili situacija skatino jo žmones dažnai judėti skersai Ingurio upę į vieną ir į kitą pusę[8]. Siekiantys vykdyti stambesnę ekonominę veiklą irgi nesunkiai įveikdavo paliaubų liniją – dėl korupcijos, tiek įsigalėjusios visais valstybės lygmenimis (abipusiai), kad apie paliaubų liniją kalbėta kaip apie „konkurencingą turgų"[9].

2004 m. naujoji Gruzijos valdžia bandė suvaldyti nelegalią veiklą, sukarintas grupes, korupciją, apriboti prekybą jūra. Panašu, kad didinti saugumą, bandant kovoti su nusikalstamumu, stengtasi ir iš Abchazijos pusės. 2008 m. dar pabandyta pradėti derėtis dėl ekonominio bendradarbiavimo, bet po rugpjūčio karo liovėsi net ir minimalūs bandymai. Tad iki 2008 m. skirtis tarp Abchazijos ir pagrindinės Gruzijos dalies egzistavo, ji buvo atpažįstama, nesaugi ir kriminalizuota. Ši skirtis egzistavo ne tiek kaip aiški linija, kiek kaip išsiskirianti pasienio (*borderlands* prasme) erdvė, kurią reikia įveikti pereinant iš vienos būsenos (pavyzdžiui, buvimo Gruzijoje) į kitą (pavyzdžiui, buvimo Abchazijoje).

Pietų Osetijoje, kurios ribos irgi suvoktos pagal sovietinį administracinį padalijimą, situacija buvo keblesnė. Ten skirtingas teritorijas pagal pokonfliktį susitarimą kontroliavo Tbilisio ir Cchinvalio valdžios. Tbilisis kontroliavo dalį Achalgorio rajono, keletą gruziniškų kaimų Cchinvalio rajone[10], Pietų Osetija išlaikė Cchinvalio, Džavos, Znaurio, dalies Achalgorio rajonų kontrolę[11] (žr. 6 pav.).

[8] Giulia Prelz Oltramonti, „Borders, Boundaries, Ceasefire Lines and De Facto Borders: The Impact of Mobility Policies", p. 161–163.

[9] Alexandre Kukhianidze, Alexandre Kupatadze, Roman Gotsiridze, *Smuggling through Abkhazia and Tskhinvali Region in Georgia*; Giulia Prelz Oltramonti, „Borders, Boundaries, Ceasefire Lines and De Facto Borders: The Impact of Mobility Policies", p. 161.

[10] Tamarašeni, Kurta, Kechvi ir Ačabeti – vadinamąjį Liachvės koridorių.

[11] Sergey Markedonov, „Why Russia's 'Borderization' Strategy Makes Georgia so Nervous", *Russia Direct*, 2015-07-29.

Tad situacija buvo komplikuotesnė, o siena – dar pralaidesnė nei Abchazijoje, būta praktinio žinojimo, kurios vietos yra saugesnės, kurios – ne tokios. Pavyzdžiui, buvo vietų, į kurias Gruzijos policija ar saugumo pajėgos nė kojos nekeldavo, buvo ir tokių, kur tam tikru metu nekeldavo jokia valdžia, ypač palei Pietų Osetijos AL. Bet kokiu atveju svarbu, kad Pietų Osetijos valdžia nekontroliavo visos teritorijos. Dar nepatogiau: kai kurie Tbilisio jurisdikcijoje likę gruziniški kaimai buvo anklavai, t. y. Pietų Osetijos kontroliuojamoje teritorijoje egzistavo tam tikros „gruziniškos" salelės.

Kitaip nei Abchazijoje, Pietų Osetijoje etniniai gruzinai dar nebuvo masiškai išstumti iš teritorijos (tai iš dalies nutiko jau po 2008 m. karo), tad mišriuose kaimuose kildavo visokiausios painiavos, ir Pietų Osetijos atsietumas nuo Gruzijos, kaip pastebiu ir II dalyje, buvo sąlygiškesnis, mažiau juntamas ir pripažįstamas[12]. Darinys egzistavo kaip dar neapibrėžta erdvė: separatistinis, smarkiai priklausomas nuo nelegalios ekonominės veiklos, nesaugus, kuriame nevertėjo pasitikėti valdžios (bet kurios) atstovais, lygiai kaip ir visais kitais prievartos veikėjais[13]. Iki 2003 m. pabaigos Pietų Osetijoje žmonės ir prekės judėjo beveik visiškai nevaržomai. Gruzija laikėsi atvirų durų politikos palei paliaubų liniją ir, kaip aprašyta II dalies skyriuje „Nesėkmingai ieškant išeičių", klestėjo šešėlinė ekonomika, sudariusi sąlygas žmonėms išgyventi, kai Gruzijos valstybė vis dar negalėjo sukurti nei stabilios politinės situacijos, nei efektyviau veikiančių valstybės institucijų.

Po antikorupcinės kampanijos 2004 m. pavasarį, vos nevirtusios atsinaujinusiu konfliktu, Pietų Osetijos teritorijoje buvo pagausėję Gruzijos vidaus saugumo pajėgų, vėliau pradėta neformali ekonominė blokada, vidaus ministerijos padaliniai kontroliavo kelius ir

[12] Plačiau žr. „Georgia: Avoiding War in South Ossetia".

[13] Būtina pastebėti, kad nesaugu buvo ne tik dėl separatizmo ir pokonfliktės situacijos – iki pat 2004 m. visa Gruzija buvo nesaugi ir nestabili erdvė.

kaimus pietinėse Pietų Osetijos teritorijose, o kai kurie keliai, kuriais naudojosi kontrabandininkai, tiesiog susprogdinti. Taip tikėtasi atimti Pietų Osetijos pragyvenimo šaltinį ir iš vidaus sugriauti jos valdžią. Tačiau taip supykdytas Pietų Osetijos politinis elitas bei nemaža dalis osetinų; Gruzinų vidaus daliniams teko atsitraukti, į bet kokius kitus Gruzijos valdžios veiksmus jau žiūrėta su įtarimu ir santykiai su Gruzijos valdžia beveik nutraukti, o Gruzijos vidaus pajėgoms teko pasitraukti ir iš tų vietų, kurios iki tol dar buvo pasiekiamos Gruzijos valdžiai. Tarpusavio santykiams nepadėjo ir Gruzijos parlamento sprendimas 2007 balandį suformuoti sau lojalią Laikinąją Pietų Osetijos administraciją[14].

Tad iki 2008 m. Abchazijoje ir Pietų Osetijoje galima kalbėti ne tiek apie sienas, o ir apie *pasienį* (*borderlands*): zonas, kurios sykiu yra ir speciali erdvė, kurioje jau įvyksta dviejų konflikto atskirtų pusių susidūrimas, perėjimo erdvė ir hibridinė erdvė, apibrėžiama visų pirma per ekonomines sąveikas. Foucault erdves ir vietas, kurios funkcionuoja nehegemoninėmis sąlygomis, buvo pavadinęs heterotopijomis[15]. Jos lyg ir atspindi kitas erdves, bet kartu jas apverčia, sugriauna ir iškreipia. Galima sakyti, kad tokios persimaišiusios heterotopijos formavosi ir aptariamu laikotarpiu. Čia erdvės susipina ir susipainioja, ypač dėl to, kad Gruzijos valdžia itin sąmoningai nenorėjo kurti jokių atskiriančių sričių, postų ar kontrolės punktų, siekdama pabrėžti, jog visur yra Gruzijos teritorija, o toji skirianti, paliaubų, linija – tiesiog vidinė administracinė (greičiausiai laikina). Tai yra Gruzijos valdžia nesėkmingai bandė homogenizuoti erdvę.

[14] „Sanakoev Appointed as Head of S.Ossetia Administration", *Civil Georgia*, Civil.Ge, 2007-05-10. Šios struktūros vadovu paskirtas osetinas Dmitrijus Sanakojevas – tai buvo Saakašvilio strategijos kiek įmanoma padaryti taip, kad konfliktas nebūtų etninis, dalis. Dėkoju Gražvydui Jasučiui, kad priminė šį faktą.

[15] Michel Foucault, „Of Other Spaces, Heterotopias", *Architecture, Mouvement, Continuité*, vol. 5, 1984, p. 46–49.

Kita vertus, su NVS susiderėtas embargas Abchazijai jau sąlygojo kitokią situaciją, kada pripažinta, kad pačios Gruzijos teritorijos dalį jau galima traktuoti kaip kažką kita. Įvedant embargą bandyta laikytis minties, kad „nepaklusniuosius" reikia bausti, oficialiai nedarant prielaidos, jog tai paskatins atsisiejimą. Bet į šią situaciją sunku žiūrėti kitaip kaip laikant ją vienu iš jau aiškios linijos kūrimo etapų, kada identifikuojama konkreti teritorija, kuriai taikomos tarptautinės organizacijos (tarptautinės politikos veikėjo) sankcijos, nukreiptos prieš tuos, kurie vis dar laikomi savais piliečiais[16]. Pietų Osetijoje Gruzija vykdė pragmatiškesnę, lankstesnę ir taikingesnę politiką. Tai nebūtinai buvo sąmoningas sprendimas – tokią pokonfliktę situaciją teritorijose leido suformuoti gyventojų „mišrumas", reljefas ir pilietinio karo dinamika. Tačiau naujosios Gruzijos valdžios 2004 m. padarytos klaidos ne tik supriešino su ja osetinus ir vėl grąžino nepasitikėjimą. Sykiu suvaržytas žmonių ir prekių judėjimas, o ilgesnis šios praktikos taikymas naikina ekonominius ir socialinius tinklus bei ryšius.

Nuo 2008 m. rugpjūčio karo jau galima kalbėti apie besirandančią sieną ir beveik „valstybinį" sienų režimą. Nors pagrindinė kovų vieta buvo Pietų Osetija, karas ir jo pasekmės palietė abi teritorijas. Tai buvo susiję su tuo, jog abiejų darinių valstybingumą tą pačią dieną – rugpjūčio 26 d. – pripažino Rusija ir jos Rusijai tapo valstybėmis, su kuriomis palaikomi tarpvalstybiniai diplomatiniai santykiai. Tiesa, valstybinių *de facto* sienų režimui šis pripažinimas pasekmių turėjo tik dar po pusmečio, pasirašius susitarimus dėl sienų apsaugos (apie tai kiek vėliau).

Sarkozy, Medvedevo ir Saakašvilio Šešių punktų susitarime, pabaigusiame 2008 m. karą, nenurodyta konkreti demarkacinė linija tarp konflikto šalių. Tačiau tuo pat metu, ieškant mechanizmų ir

[16] Pagal 1993 m. priimtą Pilietybės įstatymą Gruzijoje gyvenę žmonės, per nurodytą laiką neatsisakę pilietybės, automatiškai imti laikyti Gruzijos piliečiais („Report. Volume II", p. 147–183).

įrankių šiam susitarimui įgyvendinti, pradėta vartoti terminą *administracinė linija* (AL; *administrative boundary line*). AL – tai linija, skirianti konfliktuojančias puses Gruzijoje[17]. Tai terminas, kurį vartoja ESSM, siekusi ir siekdama šią AL stebėti ir palei ją patruliuoti. ESSM turėjo stebėti AL iš abiejų pusių, tačiau nei iš Abchazijos, nei iš Pietų Osetijos pusės niekada tokios prieigos neturėjo. Misijos stebėtojai patruliuoja, stengdamiesi neperžengti AL, nes kitoje pusėje esantys Rusijos arba Pietų Osetijos / Abchazijos pasieniečiai tokį veiksmą, pežengimą, laikytų provokacija ir konflikto eskalacija, – šių dalykų ES kiek įmanoma stengiasi išvengti.

2008 m. rugsėjo 17 d. Pietų Osetija ir Abchazija su Rusija pasirašė Draugystės, bendradarbiavimo ir abipusės pagalbos sutartis[18]. Pagal susitarimus, kurių tekstas identiškas, pradeda nykti riba tarp Rusijos ir Pietų Osetijos / Abchazijos teritorijų, nes tarp jų nenumatyta sienų kontrolė. Planuojamas laisvas piliečių judėjimas per sieną su Rusija, abiejų teritorijų sienų apsaugą numatoma įgyvendinti kartu, be to, Rusija prisiima atsakomybę už sieną ir muitinės bei pasienio kontrolės valdymą.

Formaliai valstybių *de facto* sienijimo proceso pradžia galime laikyti 2009 m. balandį, kai Rusijos pasienio tarnyba pasirašė susitarimus su abiejų atsiskirti norinčių regionų atstovais, kad Rusijos pasieniečiai padėsią apsaugoti jų „valstybines sienas“, iki regionai patys galėsią vykdyti tikrą sienų kontrolę. Susitarimai vadinosi „Dėl bendrų pastangų saugant valstybines sienas“, sutarčių tekstai su abiem teritoriniais dariniais ir šįsyk buvo identiški[19]. Pagal susita-

[17] Apie tai, kur ir kaip ji brėžiama, žr. kitame šio skyriaus poskyryje: „Sienos ženklai ir vaizdiniai“.

[18] „Договор о дружбе, сотрудничестве и взаимной помощи между Республикой Абхазия и Российской Федерацией“, 2008-09-17; „Договор о дружбе, сотрудничестве и взаимной помощи между Российской Федерацией и Республикой Южная Осетия“, 2008-09-17.

[19] „Соглашение между Российской Федерацией и Республикой Абхазия о совместных усилиях в охране государственной границы Республики Абхазия“,

rimus valstybinės sienos apsauga perduodama Rusijos Federacijai. Netrukus kiekvienoje teritorijoje atsirado po 19 Rusijos Federacijos pasienio tarnybos bazių, sugriežtėjo taisyklės dėl sienos, arba AL, kirtimo, tapo daug sunkiau judėti tarp teritorijų, tačiau pačiõs bent kiek materialios sienos vis dar nebuvo, nors besiformuojančios kontrolės ir priežiūros institucijos vis aiškiau kūrė sąlygas jai egzistuoti[20].

2013-ieji – dar vienas, jau paskutinis, šios sienos radimosi istorijos etapas. Būtent nuo tada ES biurokratinėje kalboje, o vėliau ir žiniasklaidoje populiarėja sąvoka *borderizacija*. Ja įvardijamas procesas, kada pradėta statyti valstybinė *de facto* siena, kuria siekiama atsiriboti nuo Gruzijos kontroliuojamos teritorijos (sienijimas palei sieną su Rusija nevyksta). Šį procesą visiškai ar beveik visiškai finansavo Rusija, kurios rangovai projektą ir įgyvendino. Minėtieji 2009 m. susitarimai dėl sienų apsaugos buvo teisinis pagrindas jam pradėti. Tiesa, patys RF atstovai linkę pabrėžti, kad siena randasi pačių valstybių *de facto* pastangomis. Susitikus su ESSM ekspertais teko išgirsti įvairių versijų, kodėl pradėta sienyti būtent tuo metu[21]. Juolab kad apie 2012–2013 m. įsivaizduota, jog į valdžią atėjus naujai valdančiajai koalicijai „Gruzijos svajonė" santykiai su Rusija pradės gerėti; bandymų juos keisti vyko. Vieniems atrodė, kad taip Rusija rodo nenorinti gerų santykių su Gruzija, nors tam tikrų nuolaidų ir būta – pavyzdžiui, atšauktos sankcijos gruziniškiems produktams. Kiti prasidėjusią *borderizaciją* interpretavo kaip normalų 2009 m. sienų sutarčių įgyvendinimo procesą – tiek laiko biurokratiniam Rusijos procesui prireikė suorganizuoti sutarčių

2009-04-30; „Соглашение между Российской Федерацией и Республикой Южная Осетия о совместных усилиях в охране государственной границы Республики Южная Осетия", 2009-04-30.

[20] Plačiau apie kontrolę ir jos pasekmes rašoma kitame knygos skyriuje: „Kirsti ir kontroliuoti".

[21] 2015 m. gegužės 15 d. susitikimo su ESSM ekspertu ir 2015 m. gegužės 6 d. ESSM stebėtojų medžiaga.

įgyvendinimą, suplanuoti pirkimus ir pradėti statybas[22]. Kitaip tariant, šis pavyzdys rodo, kad politinis ir biurokratinis procesai nebūtinai siejasi tarpusavyje.

Pietų Osetijoje sienos statymo procesas prasidėjo maždaug 2013 m. rugpjūtį, pagrindiniai darbai atlikti 2013-aisiais. Abchazijoje jie prasidėjo pačioje 2014 m. pabaigoje ir intensyviai vyko per visus 2015-uosius. Procesas buvo visiškai paprastas: Pietų Osetijoje pradėta tiesti spygliuotos vielos tvorą, o Abchazijoje, matyt, dėl reljefo, o gal dėl mažesnio finansavimo, be spygliuotų vielų, atsirado iškastų griovių, perkastų kelių, supiltų užtvarų. Regimas šio proceso rezultas: apie 55 km sienos su fizinėmis kliūtimis Pietų Osetijoje ir apie 22 km analogiškos sienos Abchazijoje (žr. 7 ir 8 pav.).

Visą Pietų Osetijos AL sudaro apie 350 km, iš kurių maždaug 70 km pietuose laikoma lengvai įveikiamomis atkarpomis, tad intensyviausi statymo darbai ten ir vyko (rytuose, pietryčiuose ir vakaruose pereiti sunku dėl aukštų kalnų, o ir gyventojų ten mažai). Iki 2013 m. Pietų Osetijos atstovai gana griežtai prižiūrėjo apie 35 km linijos, o nuo 2013 m. rugpjūčio iki 2015 m. vidurio nutiesta apie 20 km sienos (daugiausia spygliuotos vielos). Manoma, kad „borderizacija" Pietų Osetijoje baigėsi: atitvertos judriausios zonos.

Bendras Abchazijos AL ilgis – apie 145 km. Sienijimo procesas Abchazijoje suintensyvėjo 2014 m. viduryje. Maždaug 59–62 km atkarpą gana lengva kirsti palei ar per Ingurio upę; rytuose, kaip ir Pietų Osetijos atveju, kliudo dar aukštesni kalnai. 2015 m. viduryje suskaičiuota maždaug 22–27 km[23] fizinės sienos, o ESSM patruliai

[22] Гиоргий Шаишмелашвили, Тато Хундадзе, Гиоргий Гобронидзе, *Россия–Грузия: Политические, правовые и гуманитарные последствия на разделительной линии*, Caucasian House, 2014.

[23] Gruzijos Užsienio reikalų ministerijos 2016 m. IV ketvirčio ataskaitoje „Apie žmogaus teisių padėtį Gruzijos okupuotose teritorijose" kalbama apie 48 km („Fourth Quarterly Report (October–December 2016) of the Ministry of Foreign Affairs of Georgia on the Human Rights Situation in the Occupied Regions of Georgia", Ministry

teigė, kad daugiau nei trečdalis lengviausiai kertamos Abchazijos AL tampa vis sunkiau pereinama siena[24].

Tad fizinis, apčiuopiamas „tradicinės valstybinės" sienos, skiriančios Abchaziją ir Pietų Osetiją nuo Gruzijos, vaizdinys egzistuoja tik paskutinius keletą metų, tačiau skirtys ir įvairios kitokios sienų formos egzistuoja ilgiau. Paskutinis „valstybinės sienos įforminimo" etapas kartu ir simboliškas: fiziškai užtvirtina atsiskyrimo procesą, vykusį nuo pat konfliktų pradžios. Galima teigti, kad bet kurio teritorinio konflikto atveju visada randasi skirčių; svarbiausias klausimas: kas nutinka teritorijai, kai konfliktas sustabdomas. Abchazijoje ir Pietų Osetijoje jis sustabdytas ilgam, tik „įšaldymo" metafora, taip mėgta populiariuose komentaruose, nebuvo tam tinkama: atskyrimas ir atsiskyrimas nėra momentinis dalykas – tai procesas, kurį reikėjo palaikyti net negriaunant jungčių. Tačiau jis leido palei skiriančias linijas rastis kitokioms sąveikų formoms, išryškinusioms erdvės palei skiriančią liniją, tapusią siena, išskirtinumą. Fizinės sienos pastatymas visgi nebuvo tiesiog pokonfliktės atskirties tąsa. Tai buvo takios, netolydžios, vietomis hibridiškos heterotopijos trynimas ir siekis suteikti jai apibrėžtą formą. Turbūt niekas negalėtų to padaryti ir apie tai pranešti aplinkiniams akivaizdžiau nei spygliuota viela.

Sienos ženklai ir vaizdiniai

Sienos nėra tik fizinės linijos ar statiniai, su kuriais susiduri prie jų priėjęs ar privažiavęs. Kad ir koks galingas būtų sienos materialumas,

of Foreign Affairs of Georgia, 2016). Tai sutampa su mano pačios 2016 m. lapkritį gauta informacija apie spėjimus, kad Abchazijoje visa lengviau pereinama linijos dalis yra su kliūtimis, tiesiog dėl gamtinių sąlygų tas kliūtis ir vielas sunku pamatyti.

[24] Informacija gauta 2015 m. gegužės 6 d. ir 2016 m. lapkričio 14 d. susitikimuose, vykusiuose Goryje, su ESSM stebėtojais.

jis neatsiejamas nuo reikšmių, vaizdinių, pasakojamų apie ją ar su ja susijusių. Šiuolaikinis teritorialumas kartu yra tekstinis ir vizualus[25]. Pavyzdžiui, ženklas „Privati valda", pakabintas prie vandens telkinio ar tiesiog miške, ne tik aiškiai nurodo draudimą, tačiau kartu ir pasako, kad prieita nematoma linija, kad toje vietoje erdvės reikšmė pasikeičia. Panašiai veikia ir kiti ženklai: „Parkuoti automobilį draudžiama", „Mokyklos teritorijoje rūkyti draudžiama", „Tik darbuotojams". Visi šie ženklai žymi ribas ir paaiškina socialinę erdvės reikšmę. Kitaip tariant, viena iš teritorijos nusakymo funkcijų yra pažymėti ir paženklinti, gal net ir supaprastinti gyvenimą. Tad svarbi sienijimo proceso analizės dalis – suprasti, kaip jis vaizduojamas ir kaip apie jį pranešama, kalbama, kokios reprezentacinės kovos vyksta.

Viena iš kovų prasideda bandant nusakyti, kas yra toji matoma, statoma ir įsivaizduojama skirtis tarp Gruzijos kontroliuojamos teritorijos ir teritorijų, kurias kontroliuoja Abchazija / Pietų Osetija. Pastarosioms visiškai aišku, kas jas skiria nuo Gruzijos, – joms tai valstybinė siena su visomis iš to kylančiomis pasekmėmis (pavyzdžiui, sienų kontrolė ir jos kirtimo režimas, analizuojami kitame knygos skyriuje). Europos Sąjungai, kaip jau minėta, tai AL – *administracinė linija* (*boundary line*), terminas, kuriuo sąmoningai vengiama *sienos* (*border*) sąvokos. Gruzija irgi vartoja šį terminą, kartais dar – *kontrolės linija* (*line of control*). Gruzijos viešojoje erdvėje ir politikų kalbose nuolatos minima *okupacinė linija* – terminas, atsiradęs po 2008 m. karo ir „išpopuliarintas" Gruzijos įstatymo dėl okupuotų teritorijų (plačiau apie jį – taip pat kitame skyriuje). Tiesa, pačiame įstatyme dominuoja kitas terminas – *skiriamoji linija* (*dividing line*)[26].

[25] David Delaney, *Territory: A Short Introduction*, p. 29.

[26] „Law of Georgia on Occupied Territories", *Legislative Herald of Georgia*, 2008-10-23.

Alternatyvių valstybinės sienos pavadinimų gausu, ir visuose juose yra dėmuo *linija* – turbūt pats bendriausias žodis, kuriuo galima kalbėti apie egzistuojančią skirtį. Tad diskursiniame lygmenyje pavadinimų kova aiški, kaip ir pozicijos, kurias norima palaikyti ir kurios susijusios su valstybingumo (ne)pripažinimo klausimu. Šios diskursinės kovos kontekste taip pat aiškiai išryškėja lemiamas valstybingumo teritorinis aspektas – valstybinės sienos pavadinimas, ypač to pavadinimo priėmimas neatsiejamas nuo valstybingumo radimosi. Kita vertus, pavadinimų ir terminų kovose būtina pastebėti ir dviprasmybę, kurią kuria ESMM vartojama sąvoka *borderizacija*. Ji visada vartojama gana kritiškame Abchazijos / Pietų Osetijos / Rusijos atžvilgiu kontekste, tačiau pati „išsitaria" apie kuriamą sieną – *border*. Tai ne visada privalo reikšti valstybinę sieną, tačiau labai dažnai, kaip buvo pabrėžta ir III knygos dalyje, būtent ją ir reiškia, siaurai suvokiant teritorialumą.

Ši dviprasmybė dar labiau atsiskleidžia, kai ieškome atsakymo į klausimą: o kaipgi ESMM žinojo, kur eina AL, kol dar nebuvo vielų, arba kodėl kartais, nutiesus tvorą, kalbama apie „šliaužiančią okupaciją" (*creeping occupation*), o kartais – ne. Tai yra kodėl kartais sakoma, kad sieną Pietų Osetija stato ne ten ir pasiima „dar daugiau žemės", o kartais tesipiktinama dėl tvoros radimosi fakto, bet ne dėl to, kur ji atsirado. Ir čia diskusijos persikelia į žemėlapių plotmę – kokius juos ir kaip reikia naudoti.

Šiuo metu pripažįstama, kad siena statoma remiantis sovietiniais žemėlapiais – tiksliau, 1984 m. 1 : 50 000 mastelio SSRS generalinio štabo žemėlapiu, kurio pagrindu atlikti kiti, stambesni, SSRS žemėlapiai bei 1988 m. Gruzijos (žr. 4 ir 9 pav.). Būtent pagal juos savo patruliavimą žymisi ESMM – taip teigiama oficialiuose osetinų pranešimuose, su tuo sutinka ir Gruzijoje atliekami vertinimai[27].

[27] Informacija apie ESSM praktikas gauta 2015 m. gegužės 4 d. ir 2015 m. gegužės 6 d. vizituose Goryje ir Zugdidyje; „Для Российских журналистов организован

Tiesa, kartais, kaip rodo patirtis, naudojamasi ir kitais kriterijais ar žemėlapiais, jei norima kontroliuoti strategiškai svarbią teritorijos vietą. Pavyzdžiui, vykstant 41-ajam Incidentų prevencijos ir reagavimo mechanizmo (IPRM, *Incident Prevention and Response Mechanism*)[28] grupės susitikimui (2014 m. sausį), Pietų Osetijos pasienio tarnybos vadovai ginčijamas teritorijas Koška–Kere regione siekė priskirti Pietų Osetijai remdamiesi 1989 m. SSRS 1 : 25 000 mastelio žemėlapiu. Taip pat pasitaikydavo situacijų, kai vietiniai saugumo veikėjai ir gyventojai abiejose pusėse laikėsi prielaidos, kad linija atitinka tokias natūralias ar nusistovėjusias linijas kaip upės krantas, irigacijos kanalas, įgriuva, kadastrinė linija. Nors šios interpretacijos kartais skirdavosi nuo 1984 m. žemėlapio[29], visgi panašu, kad nukrypimai nebuvo dideli, daryti labiau pragmatiniais sumetimais. Abchazijoje tokių nukrypimų nuo „oficialaus" žemėlapio pastebėta dar mažiau (arba apie juos nėra informacijos)[30].

Kitaip tariant, prieš akis – situacija, kai visos dėl sienos besiginčijančios pusės naudojasi tuo pačiu žemėlapiu, kad atskirtų, kur yra prieinama ar neprieinama teritorija, kada galima piktintis vienaip, o kada kitaip. Svarbu ir tai, kad SSRS žemėlapiu naudotasi

пресс-тур по Южной Осетии", Государственное информационное агентство „Рес", 2013-07-23; Gruzijos atstovų išvados daromos, pvz., čia: „Creeping Occupation of Georgia Following the 2008 War", Institute for Development of Freedom of Information, 2015-10-26.

[28] IPRM – incidentų prevencijos ir reagavimo mechanizmas (*Incident Prevention and Response Mechanism*), dėl kurio susitarta Ženevos derybose 2009 m. Jis skirtas kasdienėms palei AL iškylančioms problemoms spręsti. Jame dalyvauja ESSM, Gruzijos, Rusijos, Pietų Osetijos (arba Abchazijos) atstovai. Apie jį taip pat rašoma V dalies skyriuje „Valstybingumo nepripažinimas pagal ES".

[29] Гиоргий Шаишмелашвили, Тато Хундадзе, Гиоргий Гобронидзе, *Россия-Грузия: Политические, правовые и гуманитарные последствия на разделительной линии*, p. 21.

[30] Šis vertinimas apytikslis ir neoficialus, remiasi darbine stebėtojų patirtimi. Mano informacija gauta iš keleto skirtingų žmonių per įvairius pokalbius.

administracinėms, nedaug praktiškai apčiuopiamų pasekmių turėjusioms reikmėms; administracinių darinių sienos nebuvo niekaip žymimos; jomis nesistengta atsižvelgti į žemės ūkio praktikas, nuosavybę. Tačiau praėjus daugiau kaip dvidešimčiai metų ir valstybei, kurios žemėlapiu naudojamasi, kuo seniausiai nebeegzistuojant, tasai žemėlapis tampa valstybingumą pagrindžiančiu ar bent jau konfliktus sprendžiančiu daiktiniu „įrodymu“ ar „argumentu“. ESSM, norėdama išvengti susidūrimų ir įtampų, priversta juos remtis; kita vertus, jis palengvina situaciją ir kasdienius sprendimus: pavyzdžiui, dėl šio žemėlapio keliskart minėtas 2015 m. liepos incidentas ESSM neatrodė kaip „sienos paslinkimas“, tiesiog kaip dar vienas (kritikuotinas) borderizacijos atvejis, kuris vyko pagal *de facto* pažįstamas procedūras – t. y. pagal tą patį sovietinį žemėlapį. Kaip pakomentavo vienas iš ESSM pareigūnų, „rusų / osetinų pasieniečiai tiesiog leido ten gruzinams dirbti žemę, bet ta žemė visada buvo jų“[31]. „Žemėlapio linijos kuria sieną“, – tvirtino Eldenas[32]. Gruzijos atvejis – ideali šio teiginio iliustracija.

Atskirai paminėti reikia ir kitą sienos reprezentaciją – sienos žymeklius, arba ženklus. Prasidėjus borderizacijai, jie atsirado ne iš karto, tačiau netrukus abipus AL jų pradėjo daugėti. Palei Pietų Osetiją ESSM sakosi suskaičiavusi daugiau nei du šimtus tokių ženklų. Jie gali būti rusų ir osetinų arba gruzinų ir anglų kalbomis; visi praneša štai čia esant „Pietų Osetijos Respubliką“ (žr. 10 pav.). Abchazijoje tokių ženklų irgi yra, tačiau juos sunkiau pastebėti dėl upės, be to, ten ir jų poreikis mažesnis. Tuo tarpu Pietų Osetijoje daug atviros erdvės, dirbamų laukų ir, svarbiausia, dėl smarkiai vingiuojančios sienos reikia daug dažniau pažymėti, kur kokia teritorija yra. Šie žymekliai – tai fizinės linijos, virstančios siena, infrastruktūros

[31] Iš pokalbio su ESSM stebėtoju 2015 m. rugpjūtį.

[32] Stuart Elden, *The Birth of Territory*, p. 323–324.

dalis, tačiau kartu tai ir svarbūs reprezentaciniai sienos elementai, visų pirma žiniasklaidoje vaizduojantys, kas vyksta palei Abchazijos ir Pietų Osetijos administracines linijas.

Prie šių sienos vaizdinių, kuriamų ir cirkuliuojančių medijose, dabar ir noriu pereiti. Neturėjau tikslo išsamiai išanalizuoti Gruzijos konflikto reprezentacijų – man veikiau rūpi parodyti tipinį vadinamosios borderizacijos vaizdavimą ar kalbėjimą apie ją, nes joje pagrindinio veikėjo vaidmenį atlieka būtent atsiradusi ar besirandanti siena bei jos infrastruktūra. Du iliustratyvūs atvejai: nuotraukų ciklas „Pakraštyje: gyvenimas palei skiriančiąją liniją", sukurtas Monicos Ellenos 2013 m. ir pasirodęs svetainėje „Civil Georgia"[33], ir 2015 m. naujienų agentūros svetainės „Agenda.ge" nuotraukų ciklas „Gruzija: Velykos už spygliuotos vielos"[34]. Abu projektai daryti Pietų Osetijoje, abiejų publikavimo vieta – gruziniškos naujienų interneto svetainės anglų kalba, t. y. apie konfliktą kalba tarptautinei auditorijai. Nesunku pastebėti, kad jų naudojami vaizdų tipai pasikartoja populiariausioje vakarietiškoje žiniasklaidoje[35].

Verta atkreipti dėmesį į tris dalykus. Pirma, nuotraukose dominuojantis elementas – nutiesta spygliuota susukta vielinė tvora. Įprastai būna reljefinė nuotrauka, kurioje matosi tvoros ilgis, arba pritraukta, kone ornamentinė nuotrauka stambiuoju planu, kur matyti tik viela arba sienos riboženklis fone (žr. 11 pav.). Taip pat mėgstama situacija, kur spygliuota viela eina per kokio nors žemdirbio

33 Monica Ellena, „On Edge – Life Along the Dividing Line", *Civil Georgia*, Civil.Ge, 2013-11-17.

34 Lali Tsertsvadze, „Georgia: Easter behind Barbed Wire", Agenda.Ge, 2015-04-22.

35 Andrew Higgins, „In Russia's 'Frozen Zone,' a Creeping Border With Georgia", *The New York Times*, 2016-10-23; Shaun Walker, „Russian 'Borderisation': Barricades Erected in Georgia, Say EU Monitors", *The Guardian*, 2013-10-23; Andrew North, „Georgia Accuses Russia of Violating International Law over South Ossetia"; Erin McLaughlin, Sebastian Shukla, „Returning Home to Find Your House in a 'Different Country'", CNN, 2017-01-10; „EU Warning over Russia 'Land Grab' in South Ossetia Border Row", BBC News, 2015-07-16.

sodybos kiemą ar dalija jo/s dirbamos žemės plotą (žr. 12 pav.). Antra, dažnai kartojasi tipinė nuotrauka su žmonėmis, esančiais arba šalia, arba už spygliuotos vielos, kartais – skirtingose tvoros pusėse, jie bando vienas kitą pasiekti ar ką nors perduoti (žr. 13 pav.). Trečias dažnai atsikartojantis tipinis vaizdas – panoraminės nuotraukos, kur kalnų ar dirbamos žemės fone matyti vielos ar tvoros, žali sienų riboženkliai. Jose itin aiškiai rodoma padalyta erdvė, kuri, atrodytų, turėtų būti tiesiog gražus ar net įspūdingas gamtos vaizdas, bet ją suardęs įsikišimas (žr. 14 pav.). Visi šie vaizdų tipai kalba apie sienos materialumą, apie jos tvirtumą ir nepereinamumą. Jais taip pat parodoma, kaip suskaidoma, dirbtinai padalijama erdvė bei kaip ji ardo, trikdo žmonių gyvenimą ir kasdienybę.

Dauguma žiniasklaidoje skelbiamų ir tiražuojamų nuotraukų – iš Pietų Osetijos. Didžiąja dalimi tai galima paaiškinti tuo, kad ši AL yra gana arti Tbilisio, norint iki jos nusigauti nereikia nė valandos automobiliu. Tuo tarpu iki Abchazijos tektų keliauti beveik šešias valandas. Šį pragmatinį dalyką papildo ir tai, kad Pietų Osetijoje darytos nuotraukos išeina gerokai vaizdingesnės – tiek panoraminės, tiek padalytų kiemų ir savo žemių negalinčių pasiekti žmonių. Abchazijoje vaizdams „trukdo“ medžiai, taip pat upė, kurios nuotraukos niekaip neperduoda, jog ji irgi yra siena. Tad Abchazijos skirčių vaizdiniuose dominuoja pagrindinio tilto per Ingurio upę vaizdas, dažniausiai su žmonėmis, einančiais per jį (žr. 15 pav.). Tiltas čia tampa kliūtimi (ilgas), kartu tai ir jungiančios ar skiriančios sienos simbolis – per jį galima kažkur patekti, bet kartu jis rodo, kad tai įmanoma padaryti tik per itin siaurą ir apribotą erdvę.

Medijos – ir fotografija, ir pasakojanti žiniasklaida, – atrinkdamos, kurdamos, reprodukuodamos borderizacijos vaizdinius, simboliškai steigia būtent materialias, aiškiai matomas, sunkiai įveikiamas skirtis ir sykiu „diskvalifikuoja“ ne tokias aiškias ar tik numanomas.

T. y. medijos, kaip ir žemėlapiai, kontroliuodamos vaizdus, vizualiai gamina sienų materialumą[36].

Pastatyta siena tampa fizine kliūtimi tiems, kas yra šalia jos ar nori per ją pereiti, tuo tarpu sienos vaizdiniai praneša apie jos materialumą esantiems toli nuo susidūrimo ir sienos atsiradimo vietų. Kartu šie pasikartojantys sienos Gruzijos teritorijoje vaizdiniai tampa turistiniais vaizdais – ta prasme, kad norintiems ją pamatyti tikrovėje (būtent – pamatyti ir suprasti, „kaip ten yra iš tikrųjų“) reikia būtent tokių, kokie buvo parodyti. Jei lankaisi palei Abchazijos AL, neišvengiamai pamatysi Ingurio tiltą, jei palei Pietų Osetijos – ESSM stebėtojai parodys kelias vaizdingas vietas ir papasakos tas pačias istorijas. Atvažiavę ir apžiūrėję, dar kartą įsitikiname, kad siena iš tikrųjų yra, – ir įsitikiname būtent matydami jos materialumą.

Taip siena stabilizuojama. Ji gali būti laikoma „linija smėlyje“, tačiau pažymėta materialiais objektais tampa ne tokia pažeidžiama vėjo, vandens ar žemės ūkio darbų. Taip ginčų ir sienos interpretacijų sumažėja arba išnyksta. Pavyzdžiui, kai kuriems netoliese gyvenusiems žmonėms, užsiėmusiems žemės ūkio darbais ir dažnai rizikuodavusiems būti suimtiems ir nubaustiems pažeidus sieną, netgi tapo lengviau, kaip jie patys teigia: kai atsirado aiškumo, sumažėjo pavojaus, net ir padaugėjus kitokių apribojimų. Tad taip įgyvendinama tradicinės valstybinės sienos idėja ir paskirtis – per ją ir su ja sukurti aiškius darinius, nepaliekant vietos net mažiausioms dviprasmybėms ar daugiaprasmybėms. Jos tampa tuo, apie ką kalbėjau poskyryje apie sienas, – vartais ir barjerais, kai kažkas yra priimamas, turi leidimą įeiti, o kažkam trukdoma patekti, kai tapatybinis ambivalentiškumas tampa grėsme, o apibrėžtumas – privalumu.

Kaip pastebi Jamesas Andersonas ir Liamas O'Dowdas, skirtinguose kontekstuose šios dichotomijos gali veikti skirtingai – vienos būti svarbesnės, kitos nusmukti, o kartais netgi gali abi derėti

[36] Už šią idėją dėkoju Natalijai Arlauskaitei.

sąmonėje ir veiksmuose tų pačių žmonių, veikiančių dažnai ne vienoje, o dviejose valstybėse[37]. Kartu šis procesas žymi judėjimą nuo pasienio, kur netgi galima buvo kalbėti apie hibridiškumą, heterotopijų susimaišymą ir santykinumą, prie šios erdvės sunykimo arba transformavimosi iš *borderlands* į *border* zoną – valstybinio pasienio zoną, kur kiekviena pusė veikia pagal savo taisykles, kur naikinant heterotopijas norima įtvirtinti savo *topos*.

[37] Iš: James Anderson, Liam O'Dowd, „Borders, Border Regions and Territoriality: Contradictory Meanings, Changing Significance", p. 595–596.

KIRSTI IR KONTROLIUOTI

Kasdienybėje siena pasireiškia, kai ją reikia kirsti. Tuomet tai nebėra linija, ne zona, o procesas, kurį reikia atlikti; kai kam tai kasdienė ar reguliari praktika. Kirsti sieną – tai judėti erdvėje ir kartu keisti savo būseną, pavyzdžiui, iš piliečio tapti turistu ar pabėgėliu. Sykiu sienos kirtimas – momentas, kai, dalyvaujant konkrečiam sieną kertančiam subjektui ir gausybei kitų veikėjų ir institucijų, sienos tampa aktualios jiems visiems. Čia kartu su sienomis kaip skiriančiomis ir jungiančiomis linijomis veikia institucijų, administracinių taisyklių, neformalių praktikų sistema. Kertant sienas funkcionuoja muitų, patikrinimų, leidimų sistema – visa, kas susiję su valdžios ženklais, informuojančiais, kad įžengiama į kitokią erdvę, kitokį teritorinį sutvarkymą. Susidurti su valdžia kertant sieną – tai susidurti su kontrole, kuri taip pat reiškia ir sprendimą, kas gali kirsti sieną, o kas ne. Tad analizuojant sienijimo procesą reikia kreipti dėmesį ir į komplikuotesnes institucines sienijimo praktikas, per kurias dar aiškiau susiduriama su valdžia, jos efektais bei bandymais jiems pasipriešinti.

Analizuojant sienos kirtimą nepaliauja matytis visos trys sienų funkcijos (jungti, skirti ir produkuoti), kartu išryškėja ir dar du sienų elementai – sienų raiška kasdienybėje ir sienų kaip technikų veikimas, atskleidžiantys, kaip vyksta sienos stabilizavimas ir formuojasi fiziškai atskiri teritoriniai dariniai, palaikomi administracinių institucinių ir kasdienių praktikų. Tokias praktikas atlieka ir Abchazija / Pietų Osetija, ir Gruzija, net jei, kaip minėta, jai formaliai sienos tose vietose nėra.

Kaip minėta, 2009 m., po susitarimų su Rusija dėl sienos, Abchazijoje ir Pietų Osetijoje atsirado po 19 Rusijos Federacijos pasienio tarnybos bazių, sugriežtėjo taisyklės, kaip pereiti iš vienos teritorijos į kitą, pradėta riboti prekyba (pavyzdžiui, atsirado formalūs ir neformalūs muitai), tapo sunkiau kasdien ar reguliariai lankytis savo

turėtose žemėse, vis dažniau buvo sulaikomi ir baudžiami žmonės, judantys po teritoriją ne nurodytose vietose (sienų kirtimo punktuose). 2014–2015 m., po įvykdytos *borderizacijos*, tapo beveik neįmanoma į Pietų Osetiją patekti nepastebėtam. Palei AL įrengta daug stebėjimo punktų, nuolat patruliuoja pasieniečiai, atsiranda vis daugiau skaitmeninės stebėjimo įrangos, o kur viso to nėra, stovi tvoros.

2015 m. gegužės pradžioje, kai pirmą kartą dalyvavau ESSM stebėjimo misijoje Abchazijoje, borderizacija dar nebuvo laikoma užbaigta – buvo daug neoficialių sienos kirtimo punktų ir žmonių, užsiimančių šia veikla (upė sudarė tam sąlygas). Egzistavo penki oficialūs perėjimo punktai, tačiau jau tada girdėjosi gandų, jog ilgainiui jie visi būsią uždaryti ir liksiąs tik vienas – per Ingurio tiltą. 2017 m. pradžioje būtent tai ir vyksta – pastaruoju metu uždaryti trys perėjimo punktai[38]. Tiesa, Abchazijos valdžia teigia sukūrusi tinkamą infrastuktūrą, tad gyventojai nepatirsiantys sunkumų: nutiestas kelias palei sieną, veikia transporto sistema, padedanti pasiekti Ingurio tiltą, ir panašiai. Bet kokiu atveju, gerokai apsunkėjo sąlygos norint iš Abchazijos pusės patekti į Gruziją. Svarbu paminėti, kad 2009–2013 m. veikė tik vienas perėjimo punktas – per Ingurio tiltą, bet Abchazijos institucijos atidarė dar keturis – spėjama, tam, kad sumažintų nekontroliuojamų (nelegalių) perėjimų. Tad tikslinga borderizacija Pietų Osetijoje ir Abchazijoje buvo nepasibaigusi ir 2017 m. viduryje, kai ši knyga atiduota spausdinti; kita vertus, ši konkreti borderizacija yra sienijimo proceso dalis, o šis, kaip jau atkreipiau dėmesį III dalies skyriuje „Sienos kaip praktikos", negali pasibaigti: sienas nuolat reikia įtvirtinti ir apie jas „pranešti". Tad net jei ir vielomis bus padengta visa kurio nors darinio AL, sienijimas vis tiek turės tęstis.

Sieną dažniausiai kertama dėl kasdienių, buitinių priežasčių. Pietų Osetiją lanko priverstinai perkeltieji, kurie susitinka su

[38] „Population of Gali, Abkhazia Protests Closure of Administrative Boundary Lines".

giminėmis, tvarko nuosavybę; iš Pietų Osetijos žmonės atvyksta dėl medicinos paslaugų. Norint patekti į Pietų Osetiją, reikia turėti jos išduotą leidimą. Pietų Osetijos AL prižiūrintys osetinų ar rusų pareigūnai ilgai ribojo gyventojų judėjimą, kartais tiesiog nenuspėjamai neįleisdami žmonių ar neplanuotai, neperspėję keisdami taisykles[39]. Tačiau apie 2016 m. situacija tapo labiau prognozuojama: leidimų išdavimo sistema pasidarė aiškesnė ir juos turint paprastai nebekyla problemų kertant sieną[40].

Abchazijoje pagrindinis sienos perėjimo punktas yra tiltas per Ingurį, kuriuo pereina nuo 900 iki 1 600 žmonių per dieną (skaičiai priklauso nuo sezono). Tai pati intensyviausia vieta teritorijoje (žr. 15 pav.). Iš Abchazijos ir į ją dažniausiai juda etniniai gruzinai, gyvenantys Galio rajone ir ten turintys nuosavybės, o į Gruziją atvykstantys lankyti šeimų, dalyvauti šventėse, į turgų, siekiantys gauti Gruzijos valdžios mokamas išmokas. Kitaip tariant, mobilumo kontrolę patiria daugiausiai aplinkiniai gyventojai, turintys ryšių su Gruzijos kontroliuojama dalimi ir norintys juos išlaikyti.

Ką reiškia kirsti sieną? Patekimo į Abchaziją procesą geriausiai galima stebėti ir jame dalyvauti ties „oficialiu" pagrindiniu kirtimo punktu per Ingurio tiltą, kuris yra beveik 1 km ilgio. Per jį negalima važiuoti jokia transporto priemone (yra keletas išimčių), o tai reiškia, jog einant pėsčiomis trunka 15–20 minučių. Tiesa, per tiltą galima pervažiuoti greičiau, sumokėjus žmogui, turinčiam arkliuką su vežimu, – tai oficialiai pripažįstama ir leidžiama transporto priemonė per Ingurio tiltą. Tad ties tiltu formuojasi ekonominė infrastruktūra: galima ne tik pasisamdyti vežėją, bet ir nusipirkti daiktų, veikia kavinė, parduotuvė, stovi mobilus bankas, išmokantis pašalpas. Gruzijos

[39] Duomenys apie Pietų Osetijos AL kertančius žmones gauti 2015 m. gegužės 4 d. ir 2016 m. lapkričio 14 d. per vizitus ESSM Gorio padalinyje, taip pat susitikime su ESSM ekspertu 2015 m. gegužės 15 d.

[40] Už naujausią informaciją dėkoju Gražvydui Jasučiui.

pusėje nedaroma jokių patikrinimų, nors tiltą stebi Gruzijos policija. Daugiausia kliūčių ir patikrinimų vyksta jau Abchazijos pusėje: ten tenka pereiti patikrinimo punktus, aptvertus spygliuota viela, dokumentus tikrina Abchazijos atstovas, o kiek vėliau jau „rimtą" pasų kontrolę ir, galima spėti, gabenamų daiktų kontrolę atlieka Rusijos Federacijos pasienietis. Kažkuriuo metu atsirado ir atskira muitinės zona, kurią valdo patys abchazai. Perėjus užkardas tuoj pat patenkama į ekonominę erdvę – šįkart transportą siūlo taksi, autobusai ir maršrutiniai autobusai („maršrutkės"), nuvežantys, kur reikia[41].

Didžiausias iššūkis kertant sieną per oficialius kirtimo punktus – turėti tinkamus ir „užskaitomus" dokumentus. Abchazija, atrodo, yra paskutinė vieta pasaulyje, kur dar galioja SSRS pasai, – turint pase tinkamą įkliją, gautą Abchazijoje, dažniausiai be problemų galima patekti į jos teritoriją[42]. Pietų Osetija ir Abchazija taip pat turi leidimų, kuriais patvirtinamas „rezidento" ir turinčio teisę judėti per sieną statusas, sistemą. Jų galiojimo laikas ribotas, juos reikia periodiškai atnaujinti ir tai nemažai kainuoja. Turint Rusijos pasą taip pat galima nesunkiai patekti į abi teritorijas.

Į Pietų Osetiją iš Gruzijos pusės, be aplinkinių gyventojų, iš esmės negali patekti daugiau niekas, o Abchazija turi savo „vizų režimą" ir taisykles, pagal kurias į teritoriją gali atvykti užsieniečiai. Tad oficialus, legalus perėjimas į ir iš Abchazijos ir Pietų Osetijos teritoriją komplikuotas, reikalauja specialių žinių, kurios apima ne tik oficialių taisyklių išmanymą, bet ir orientavimąsi tarp neformalių praktikų. Pavyzdžiui, stebint žmones, einančius per Ingurio tiltą, aišku, jog jie viską daro ne pirmą kartą: niekas nesiblaško, neklausinėja, visi žino rutiną ir nenori būti trukdomi. Pavojus ir neaiškumas yra „ten", kur

[41] Patirtis Abchazijos pusėje perpasakojama iš: Minna Lundgren, „Riskscapes: Strategies and Practices Along the Georgian-Abkhazian Boundary Line and Inside Abkhazia", p. 7–8.

[42] Ar Pietų Osetijoje dar galioja sovietinis pasas, nėra aišku.

plevėsuoja Abchazijos vėliava ir kur kontrolė labai matoma; Gruzijos pusėje veikia infrastruktūra judantiems iš ir į „ten". Ją, viena vertus, sudaro ekonominiai veikėjai, kita vertus – valstybės atstovai policijos, socialinių išmokų davėjų ir medikų pavidalu. Tai ypatinga erdvė, kuri priklauso Gruzijai, bet kartu – specifinė, tarpinė erdvė, skirta tai daliai žmonių, kurie atvyksta iš Abchazijos.

Kita reikšminga sienų kirtimo proceso dalis – vadinamieji nelegalūs kirtimai, arba, ESSM terminais tariant, „kirtimai per neoficialius kirtimo punktus". Nelegaliais jie laikomi žiūrint iš Abchazijos / Pietų Osetijos / Rusijos pozicijų, kai siena kertama jų neleidžiamose vietose ir (arba) neturint tinkamų dokumentų. Žiūrint iš kertančiųjų pusės, tai visiškai kitoks procesas nei kertant oficialiai – savos rizikos, praktikos, savos žinios. Tokiu atveju sienos (ne)pralaidumas labai priklauso nuo individualių, specifinių žinių: kurios vietos ir keliai yra saugūs, kuo galima pasitikėti, kuo ne, į ką kreiptis, jei reikia pagalbos ieškant saugių perėjimo vietų, kokios kainos. Pagrindinė rizika – būti sulaikytam, nuvežtam į kalėjimą, kuriame gali tekti išbūti nuo kelių dienų iki kelių mėnesių, ir sumokėti piniginę baudą[43].

Sulaikymai ir baudos už nelegalų sienos kirtimą vyksta nuo 2009-ųjų. Kol nebuvo aiškių fizinių žymeklių, žmonės kitos pusės įsivaizduojamą sieną kirsdavo netyčia, kartais tiesiog nežinodami, kur ji yra, o kartais – Rusijos pasienio tarnybos pareigūnams vadovaujantis savo supratimu, kas ir kur gali judėti. Tad ne kartą, jau pastačius sieną, atskiriančią Pietų Osetiją, iš situacijos stebėtojų teko girdėti komentarus, kad „dabar tapo lengviau", t. y. aišku, kur galima eiti, o kur einant tikėtis būti nubaustam. Siena sumažino nesaugumo jausmą bei leido aiškiau suvokti, kuo rizikuojama.

[43] Duomenys apie kirtimus išsamiai pateikiami Gruzijos užsienio reikalų ministerijos ketvirtinėse ataskaitose apie žmogaus teisių padėtį Abchazijoje ir Pietų Osetijoje. Atskirais atvejais galima būti ir keleriems metams įkalintam, jei organizuojamas grupės žmonių perėjimas ir jei įrodoma, jog suvokta, kad buvo kertama valstybinė siena. Už šį patikslinimą dėkoju Gražvydui Jasučiui.

Visi šie pavyzdžiai rodo, kaip institucionalizuojamas sienos kirtimo procesas, kaip jis aplipdomas teisiniais, administraciniais ir prievartos mechanizmais, reguliuojančiais ir kontroliuojančiais žmonių srautus. Ši erdvė tampa įprasta pasienio erdve (ypač Abchazijoje), įskaitant ir subversyvius procesus – pavyzdžiui, vadinamuosius „fasilitatorius“ („palengvintojus“), galinčius be dokumentų pervesti per AL. Sienijimas vyksta atkakliai, primygtinai, galia rodoma tiesmukai, beveik nesitaikant prie besipriešinančio veikėjo – Gruzijos valdžios – ir aktyviai jam priešinantis. Tai reiškia, jog būtina suvokti ir tai, ką daro Gruzija, ir kaip jos kova veikia šį sienijimo procesą ir besiformuojančias institucijas.

1991 m. gavusi nepriklausomybę, Gruzija nebegalėjo nustatyti savo administracinės teritorinės struktūros (tai reiškia – nusakyti Abchazijos ir Pietų Osetijos statuso), ši nebuvo apibrėžta ir 1995 m. Konstitucijoje, nes neišspręsti teritoriniai konfliktai. Tad kokios nors konkretesnės savo teritorijos tvarkos, apibrėžimo vizijos Gruzijos valstybė neturi. Pagrindinis argumentas, kuriuo operuoja jos politikai, – tarptautinės teisės principas, pabrėžiantis teritorinį valstybės vientisumą ir būtinybę jį išsaugoti. Šiuolaikinėje tarptautinių santykių praktikoje tikras atsiskyrimas ir naujos valstybės formavimasis nekolonijiniame kontekste įmanomas tik gavus pagrindinės valstybės sutikimą[44]. Taigi, pagal Gruzijos politiką, bet kokios derybos dėl konflikto sprendimo reiškia, jog kalbama apie politinį statusą Gruzijos sudėtyje. Apie jokį kitą variantą nediskutuojama, t. y. tai visiškai neįmanoma Gruzijos politiniame diskurse. Būtent dėl to nėra kaip analizuoti tiesioginio Gruzijos valdžios dalyvavimo sienijimo procesuose. Sienos ar kitos aiškios skirties nebuvo dar 2004 m. Saakašviliui imantis nesėkmingų reformų, o dabar juo sunkiau ginčytis su faktine fizine kliūtimi, tad belieka kalbėti apie sienos egzistavimo neteisėtumą ir veiksmų amoralumą.

[44] Plačiau apie tarptautinį pripažinimą ir Kosovo išimtį – V dalies skyriuje „Valstybingumo pripažinimas pagal tarptautinę teisę“.

Viena iš ankstyvesnių strategijų siekiant retoriškai kovoti su faktu, kad Gruzija nekontroliuoja dalies savo teritorijos, buvo bandyti teigti, kad Abchaziją ir Pietų Osetiją užvaldžiusios kriminalinės, pasipelnyti siekiančios grupuotės, o gyventojai „iš tikrųjų" nenori taip gyventi. Štai Saakašvilis, 2004 m. kalbėdamas JT, kaltino „minidiktatūras, kontroliuojamas [kriminalinių – D. J.] elito grupių", kurios sukūrusios „juodąsias skyles" ir „saugias erdves kontrabandininkams", ir teigė, kad tų teritorijų gyventojai nori gyventi gerai, Gruzijos sėkmės pavyzdys turėtų juos pritraukti ir sugundyti[45]. Saakašvilio vyriausybei ekonomiškai sugundyti teritorijų gyventojų visiškai nepavyko, ir jam bei kitiems politikams teko sušvelninti retoriką Abchazijos ir Pietų Osetijos politinių lyderių atžvilgiu. Tačiau bendra strategija išliko: nelaikyti teritorijų atstovų legitimiais ir kiek įmanoma nerodyti bei nedaryti jokio veiksmo, kuris leistų galvoti, jog jiems priskiriamas koks nors subjektiškumas ar tų darinių atžvilgiu vyksta pripažinimo veiksmai.

Nuostata dėl absoliutaus, neginčijamo teritorinio vientisumo leidžia Gruzijai laikytis tik vienos politikos Abchazijos ir Pietų Osetijos atžvilgiu – nepripažinimo. Taigi oficialiai Gruzijai tose vietose siena neegzistuoja. Tiesa, netoli budi specialiosios paskirties saugumo padaliniai, tačiau jų pagrindinė funkcija yra stebėti situaciją. Jie gali sustabdyti judančius Pietų Osetijos ar Abchazijos link, juos apklausti, bet formaliai negali neleisti į tas teritorijas eiti. Lygiai taip pat atėjusių iš Abchazijos ir Pietų Osetijos niekas Gruzijos „pusėje" netikrina, neveda jokios oficialios apskaitos. Gruzija stengiasi nė vienu sprendimu ar pareiškimu nesukurti vaizdo, kad pripažįstanti savarankiškų teritorijų egzistavimą, ir pagal jos nepripažinimo politiką stengiamasi nematyti linijos, tapusios siena.

Negalima atlikti jokio veiksmo, kuris galėtų būti interpretuojamas kaip pripažinimo ženklas. Pavyzdžiui, vienoje iš Gruzijos

[45] „Speech at the 59th Session of the UN General Assembly", UN General Assembly, 2004-09-21.

nevyriausybinės organizacijos „Kaukazo namai“ ataskaitų teigiama, kad 2013–2014 m. būta bent vieno kito osetinų bandymo ar siūlymo neformaliai kalbėtis su Gruzija ir bandyti susitarti dėl kai kurių žemės plotų palei AL priklausomybės. Mat buvo daug atvejų, kai osetinų žemė, pagal anksčiau aptartą sienos suvokimą, atsidūrė Gruzijos kontroliuojamoje pusėje ir atvirkščiai. Gruzija atsisakė įsitraukti tiek į neformalias, tiek į formalias derybas, o Paata Zakareišvilis, tuometinis Reintegracijos reikalų ministerijos ministras, teigė:

> Jie labai nori įtraukti Gruzijos valdžią į derybas dėl sienų. Tai mums visiškai nepriimtina. Pietų Osetijos teritorijoje nėra jokios sienos. Ten tik skiriamoji linija, ir mes jokiu būdu neįsitrauksime į šį žaidimą, organizuojamą Rusijos. Jie gal ir atiduotų 400 ar 500 metrų, kad tik įtrauktų Gruzijos vyriausybę į derybas.[46]

Šią nuostatą taip pat gerai iliustruoja institucinė Gruzijos politika. Iki 2008 m. sausio Gruzijos vyriausybėje veikė Valstybės ministerija konfliktams spręsti, vėliau ji pervadinta Valstybės reintegracijos reikalų ministerija[47]. Šis sprendimas nuosekliai derėjo su Saakašvilio skelbtais suvienijimo siekiais, bet visiškai nepatiko Abchazijos ir Pietų Osetijos atstovams. Pavadinimo keitimas siuntė žinią apie Gruzijos teritorinį vientisumą bei vienintelį konflikto sprendimo kelią. Dar po šešerių metų, 2014 m. sausį, ministerija pervadinta dar sykį – ji tapo Valstybės susitaikymo ir pilietinės lygybės ministerija[48]. Paskutiniu sprendimu jau demonstruota, kad Gruzijos vyriausybė nori kalbėtis, kad ji laikosi įsitraukimo politikos.

[46] Cit. iš Гиоргий Шаишмелашвили, Тато Хундадзе, Гиоргий Гобронидзе, *Россия-Грузия: Политические, правовые и гуманитарные последствия на разделительной линии*, p. 20.

[47] „State Minister for Reintegration Says President Drags Out Renaming of Ministry“, *Civil Georgia*, Civil.Ge, 2013-03-08.

[48] „State Ministry for Reintegration Renamed“, *Civil Georgia*, Civil.Ge, 2014-01-02.

Tačiau panašu, kad šis sprendimas niekaip nepaveikė Abchazijos ar Pietų Osetijos atstovų sprendimų ir apskritai atsirado per vėlai, kad turėtų bent simbolinę reikšmę.

Pagrindinis Gruzijos politikos iššūkis – padaryti viską, kad nebūtų sutikta su besirandančia siena, kiek įmanoma ją delegitimuoti. Kaip šiame kontekste, laikantis absoliutaus nepripažinimo politikos, įmanoma „įsitraukti" ir ką tai reiškia? Reaguodama į naują (susiformavusią po 2008 m.) pokonfliktę situaciją, Gruzijos valdžia priėmė du svarbius dokumentus: *Įstatymą dėl okupuotų teritorijų* (2008)[49] ir *Valstybės strategiją okupuotose teritorijose: įsitraukimas bendradarbiaujant* (2010)[50]. Šiais dokumentais įtvirtinta antroji oficiali Gruzijos nuostata Abchazijos ir Pietų Osetijos atžvilgiu (po teritorinio vientisumo viršenybės nuostatos) – šios teritorijos okupuotos Rusijos, t. y. jos nėra savarankiškumo siekiančios, „juodosios skylės" ar separatistai. O tai reiškia, kad iš tiesų vyksta tarptautinis – Rusijos ir Gruzijos – konfliktas. Taip Gruzijos prioritetas yra pagalba tų teritorijų žmonėms, nes jie yra aukos ir nukentėję Gruzijos žmonės, kuriems Gruzijos valdžia nori padėti. Tokiu atveju Gruzijai nereikia aiškinti, kodėl ji nesikalba su politiniais teritorijų atstovais.

Strategiją, nors ji ir koncentravosi į humanitarinius socialinius projektus, buvo sunku įgyvendinti dėl biurokratinių kliūčių, be to, pati Abchazijos valdžia jai nepritarė ir nelabai buvo linkusi prie veiklų prisidėti (strategija buvo skirta tik Abchazijai), o Rusija irgi reiškė nepritarimą. Gruzijos kontrastrategijų ir santykio su teritorijos saugojimu bei sienijimo procesais kontekste šis retorinis posūkis buvo svarbus tuo, kad juo perkvalifikuotas teritorijos praradimas, tarptautinėje politikoje surastas aiškesnis kaltininkas; tai leido kalbėti apie teritorijos atplėšimą – žiaurų ir neteisingą veiksmą, o ne

[49] „Law of Georgia on Occupied Territories".

[50] „State Strategy on Occupied Territories: Engagement Through Cooperation", Government of Georgia, 2010-01-27.

apie kažkieno norą atsiskirti – veiksmą, kurį diskutuojant apie tautų apsisprendimo principo įgyvendinimą lengviau traktuoti palankiai. Abi strategijos – pabrėžti teritorijos vientisumą ir okupacijos faktą – formuluojamos per santykį su teritorija, abi yra teritorinės technikos, abiem įsitraukimo ar neįsitraukimo elementas ir santykis su teritorijos žmonėmis – antrinis, formuluotas nesikalbant su „antrąja" šalimi; svarbiausia rasti tinkamą būdą suformuluoti santykį su prarandama teritorija.

Gruzijos siūlomos įtraukimo retorikos kaip nors apčiuopiamai realizuoti nepavyko dar ilgai. Įtraukimui ir ypač bendradarbiavimui reikia kitos pusės noro ir intereso, o to neketino rodyti nei Abchazijos, nei Pietų Osetijos valdžia. Reintegracinė Gruzijos retorika, susijusi su pasitikėjimo kūrimu – dar viena mėgstama retorinė formuluotė, – irgi liko populiari tik dokumentuose; praktikoje net nebuvo aišku, kaip ji galėtų atrodyti. Rengiant šią knygą, pasirodė dar vienas dokumentas, siūlantis naujausią konfliktų sprendimo strategiją, – naujos Gruzijos valstybės susitaikymo ir pilietinės lygybės ministrės Ketevan Cichelašvili 2017 m. vasarį pasiūlyta Taikos politika[51]. Šia politika siekiama deokupacijos ir bendruomenių, atskirtų konflikto, susitaikymo. Dokumente pabrėžiamas pragmatiškumas ir pasiryžimas kalbėtis (taip pat ir su Rusija), tiesa, laikantis savo principų. Turbūt vienas ryškesnių retorinių posūkių čia yra įtraukimo termino atsisakymas ir atviras kalbėjimas apie susitaikymą – tai aiškus žingsnis subjektiškumo kitai pusei suteikimo link. Kiek ir kaip šis dokumentas ir pastangos veikti pagal jį turės įtakos – jau kitų tyrimų klausimas.

Sienų kontrolei reikšmingas yra minėtasis Gruzijos Įstatymas dėl okupuotų teritorijų, priimtas 2008 m. spalį[52]. Jis svarbus dėl trijų

[51] „Ketevan Tsikhelashvili: 'Our Policy of Peace Provides for 8 Main Objectives'", Office of the State Minister of Georgia for Reconciliation and Civic Equality, 2017-02-02.

[52] „Law of Georgia on Occupied Territories".

dalykų. Pirma, dar kartą įtvirtinamas ir skelbiamas vienintelis tikslas – reintegracija. Antra, įstatymu įtvirtintas situacijos apibūdinimas: Rusijos okupacija. Trečia, įstatyme numatyti judėjimo po Abchazijos ir Pietų Osetijos teritorijas apribojimai. Pagrindinis jų: tose teritorijose be Gruzijos vyriausybės rašytinio sutikimo draudžiama bet kam vykdyti bet kokią ekonominę veiklą, įvažiuoti ar įžengti leidžiama tik iš Gruzijos kontroliuojamos pusės, o nesilaikantiems reikalavimo skiriamos baudos ir kalėjimas; šių teritorijų pareigūnai laikomi neteisėtais. Pačioje pirmoje įstatymo versijoje draudimas įžengti į šias teritorijas taikytas net tarptautinėms humanitarinėms organizacijoms ir veikloms, susijusiomis su konflikto sprendimu. Šie draudimai, spaudžiant tarptautinei kritikai, 2010 m. pataisomis panaikinti, tačiau humanitarinės pagalbos organizacijos vis tiek turi derinti veiklą su Gruzijos valdžia. Šių apribojimų tikslas: kiek įmanoma neleisti teritoriniams dariniams funkcionuoti taip, kad jie įgytų gebėjimų (ar stiprintų turimus), kurie vestų prie suvereniteto *de facto* ir šie galėtų pagrįstai viltis tarptautinio pripažinimo. Tai buvo daroma įtvirtinant specialų teritorijų statusą ir suformuojant papildomą teritorijos kontrolę, kuri dar labiau pabrėžtų atskirtį, ribotų daugelio suinteresuotų grupių mobilumą.

Taip teritorijos tampa dar uždaresniais ir izoliuotais konteineriais, o tai reiškia – gyvybingumo neišvengiamai turi semtis iš savęs pačių ar jas remiančių veikėjų. Tad įstatymu dėl okupuotų teritorijų, galiojančiu iki šiol (2017 m.), iš principo išsprendžiama viena problema – kiek galima apriboti bet kokias galimybes įgyti tarptautinį pripažinimą, – tačiau kartu įtvirtinamas teritorijų atsietumas, netiesiogiai palaikomos ir remiamos praktikos, įgyvendinančios teritorijos kontrolę.

Nors Gruzijos valdžios praktikos ir vykdo absoliučią nepripažinimo politiką, jos padeda normalizuoti sienijimo praktikas. Teritorinimas kontroliuojant sienos kirtimą vyksta skirtingai, tikslai

formuluojami skirtingi, tačiau visi šie procesai, kontroliuojant judėjimą, artikuliuoja erdvinį tiek Abchazijos, tiek Pietų Osetijos išskirtinumą. Sienijimo praktikos skirtingiems žmonėms skirtingos, tad ir taisyklių bei praktikų sistema aplink sienas komplikuota, reikalauja orientacijos ir specifinių žinių; sienų pralaidumas taip pat įvairuoja. Taip šią sudėtingą sistemą, palaikomą įvairių praktikų, vis sunkiau suardyti, kartu per ją reiškiasi absoliuti kategoriška valdžia, kuri, rūšiuodama žmones ar, kaip nutinka oficialiosios Gruzijos politikos atveju, ir pačias teritorijas, veikia visų praktikų apraiškas.

IŠVIETINTI

Iki šiol šioje dalyje rašiau, kaip per teritorialumo ir sienų praktikas tiesiogiai randasi ir įsitvirtina Abchazijos ir Pietų Osetijos valstybingumas, arba subjektiškumas. Šiame skyriuje dėmesį perkeliu į žmones, kurie pagal tarptautinės teisės terminologiją vadinami šalies viduje perkeltais asmenimis (*internally displaced persons*, įprastai trumpinama IDP). Man jie visų pirma rūpi dėl jų santykio su vieta, iš kurios buvo priversti pasitraukti, ir dėl klausimo, kaip jų egzistavimas leidžia mąstyti apie konkuruojančias teritorialumo sampratas, kaip valstybingumas gali formuotis per išstūmimą ir ką reiškia save sieti su priklausymu teritorijai. Kaip matyti iš skyriaus pavadinimo, žodį *displacement*, kuris, kalbant apie iš gyvenamosios vietos priverstus pasitraukti žmones, paprastai verčiamas kaip *priverstinis perkėlimas*, aš verčiu *išvietinimu*. Tai darau ne tik norėdama išvengti įprasto teisinio biurokratinio žodyno, bet norėdama pabrėžti sąvokos teritorialumą, kurio *perkėlimas* neatskleidžia[53].

Išvietinti – tai būti priverstam prarasti savo vietą. *Vieta* – teritorinė-erdvinė sąvoka, tačiau daug intymesnė ir privatesnė nei *teritorija*, kuri šioje knygoje siejama su valdžia, valstybe ir didele žmonių grupe. *Vieta* numano intymesnį ryšį, su namais, saugumo jausmu, kartu – su priklausymu konkrečiai artimai bendruomenei[54]. Būti išvietintam reiškia viso šito netekti. Išvietintasis yra tas, kas priverstas gyventi kitoje vietoje, teritorijoje, kurios greičiausiai nesirinko, ir kurio

[53] Jų įvardijimas – ginčijamas klausimas. Abchazijos valdžia tokius žmones vadina pabėgėliais, nurodydama į JT pabėgėlių konvencijos 1 straipsnį, kalbantį apie žmones, kurie yra „už savo šalies ribų“ (*UN Convention and Protocol Relating to the Status of Refugees*), Gruzijai jie yra IDP – žmonės, neperžengę valstybinės sienos. Į šias diskusijas aš nesigilinu; kai reikės šiuos žmones aprašyti, vartosiu tarptautinėje praktikoje įprastą terminą ir santrumpą IDP.

[54] Nira Yuval-Davis, „Belonging and the Politics of Belonging“, *Patterns of Prejudice*, vol. 40, no. 3, 2006, p. 197.

tapatumas apibrėžiamas ne per konkrečią vietą, kurios neteko, o bendriau – kaip vietos netekusio. Tad būti IDP – tai normatyviškai priklausyti tam tikrai vietai, kurioje gimta ar ilgai gyventa ir kurios nebeturima, o ne tai, kurioje esama čia ir dabar. Kitaip tariant, išvietinimo idėja leidžia suprasti, kad kiekvieno žmogaus tapatumas nusakomas pagal priklausomybę teritorijai, net jei jai ir nebepriklausoma. Priverstinė migracija tampa įprastinės natūralios tvarkos suardymu[55]. Malkki žodžiais tariant, „prielaidos, kad vietai priklausoma sėsliai, skatina apibrėžti išvietinimą ne kaip sociopolitinio konteksto faktą, bet kaip vidinę, patologinę išvietintojo būseną“[56].

Oficialiais duomenimis, Gruzijoje gyvena apie 259 000 išvietintųjų žmonių, kurie atsirado po konfliktų abiejose teritorijose – 1990 ir 2008 metais[57]. Šalies viduje priverstinai perkeltų asmenų stebėsenos centro (IDMC, *Internal Displacement Monitoring Centre*) skaičiavimais, 2015 m. pabaigoje tokių žmonių buvo 239 000[58]. Skirtumas atsiranda iš to, kad maždaug 45 000–60 000 etninių gruzinų sugrįžo į Abchazijos Galio rajoną ar bent dažnai ten lankosi ir dirba žemės ūkio darbus. Gruzija juos irgi įtraukia į savo sąrašus, ko nedaro minėtasis centras. Tiesa, etniniai gruzinai, gyvenę Suchumio, Gagros apylinkėse, neturėjo jokių galimybių sugrįžti net laikinai.

Didžioji dauguma išvietintųjų žmonių (apie 212 000) – iš Abchazijos, išvykę arba priversti išvykti per 1992–1993 m. karą arba po 1998 m., kai atsinaujino įtampos[59]. Po 2008 m. karo iš Abchazijos ir Pietų Osetijos pasitraukė dar apie 30 000 žmonių, didžioji dalis

[55] Apie tai plačiau žr. Liisa Malkki, „National Geographic: The Rooting of Peoples and the Territorialization of National Identity Among Scholars and Refugees“.

[56] *Ibid*., p. 33.

[57] „Number of Registered IDPs“, Ministry of Internally Displaced Persons from the Occupied Territories, Accommodation and Refugees of Georgia, 2014-09-17.

[58] „Georgia: Country Information 2015“, Internal Displacement Monitoring Centre, 2015-12-31.

[59] „Abkhazia: Deepening Dependence“, p. i.

(28 000) – iš Pietų Osetijos[60]. Tad dabar daugiau nei 5 proc. Gruzijos gyventojų sudaro išvietintaisiais vadinami žmonės[61]. Didžioji dalis jų daugiau nei 20 metų nebegyvena savo namuose, jų vaikai gimę Gruzijoje kaip IDP ir tie vaikai niekada nematė, o galbūt ir nepamatys tų namų, apie kuriuos jiems pasakoja ir kuriuos prisimena tėvai ar seneliai[62].

Didžioji iš Abchazijos priverstų pasitraukti žmonių yra iš vieno rajono – Galio, esančio arčiausiai Gruzijos Megrelijos regiono. Būtent Galio rajone etniniai gruzinai iki karo sudarė daugumą, iš čia dauguma ir pasitraukė, palikdami namus ir dirbamas žemes. Situacijai aprimus, būtent dėl palikto turto pradėjo grįžti, dažniausiai sezoniškai; gana ilgai jiems nebuvo trukdoma sugrįžti ar judėti pirmyn ir atgal, tik vėliau pradėjo daugėti kliūčių, jau aprašytų anksčiau.

Svarbu prisiminti, kad Abchazijos teritorijoje etniniai abchazai niekada nesudarė daugumos, ir tik XXI a. susiklostė situacija, kai beveik sudaro[63]. Manoma, kad jų yra nuo 118 000 iki 220 000; etninių gruzinų skaičiuojama nuo 29 000 iki 65 000 (skaičiai nėra patikimi – labiau apytiksliai, įskaičiuojami ir judantys pirmyn ir atgal žmonės)[64]. Abchazijos valdžia trukdo etniniams gruzinams tapti nuolatiniais ar bent jau oficialiais gyventojais. Pavyzdžiui, norint dalyvauti rinkimuose reikia turėti Abchazijos pasą, vadinasi – atsisakyti

[60] Elizabeth Cullen Dunn, „Humanitarism, Displacement, and the Politics of Nothing in Postwar Georgia", *Slavic Review*, vol. 73, no. 2, 2014, p. 289.

[61] Minna Lundgren, „Place Matters: Return Intentions among Forcibly Displaced Young Georgians from Abkhazia Living in Tbilisi and Zugdidi", p. 132.

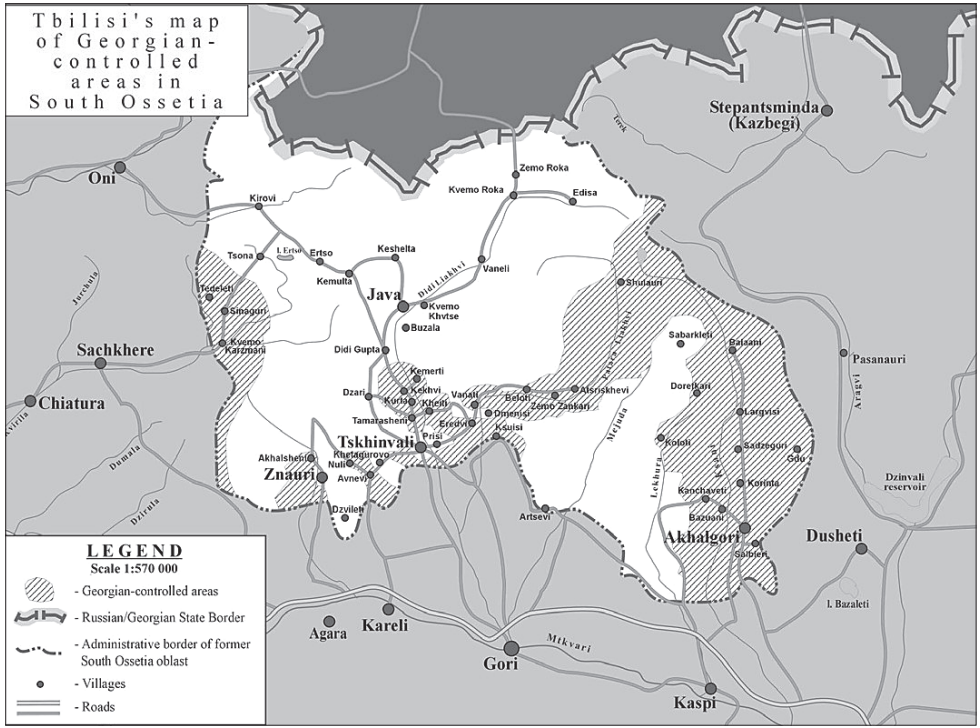
[62] Dauguma pabėgusiųjų gyvena jiems skirtose teritorijose prie Tbilisio ar Tbilisyje, Zugdidyje ir bendrai Samegrelo–Zemo Svanetijos rajone, kuris ribojasi su Abchazija.

[63] Bent jau taip kai kur skelbiamasi – žr. pavyzdį, kur įrašyta, jog abchazų yra 50,71 proc.: „Member Profile. Abkhazia", Unrepresented Nations and Peoples Organization, 2015.

[64] Nino Kereselidze, „The Engagement Policies of the European Union, Georgia and Russia towards Abkhazia", p. 311–312.

5 PAV. „Siena ir Ingurio upė, skiriančios Gruziją ir Abchaziją“
Šaltinis: © Google, 2017

6 PAV. „Gruzijos valdžios kontroliuotos teritorijos Pietų Osetijoje iki 2008 m. karo“
Šaltinis: Wikimedia Commons, 2007 (viešojo naudojimo)

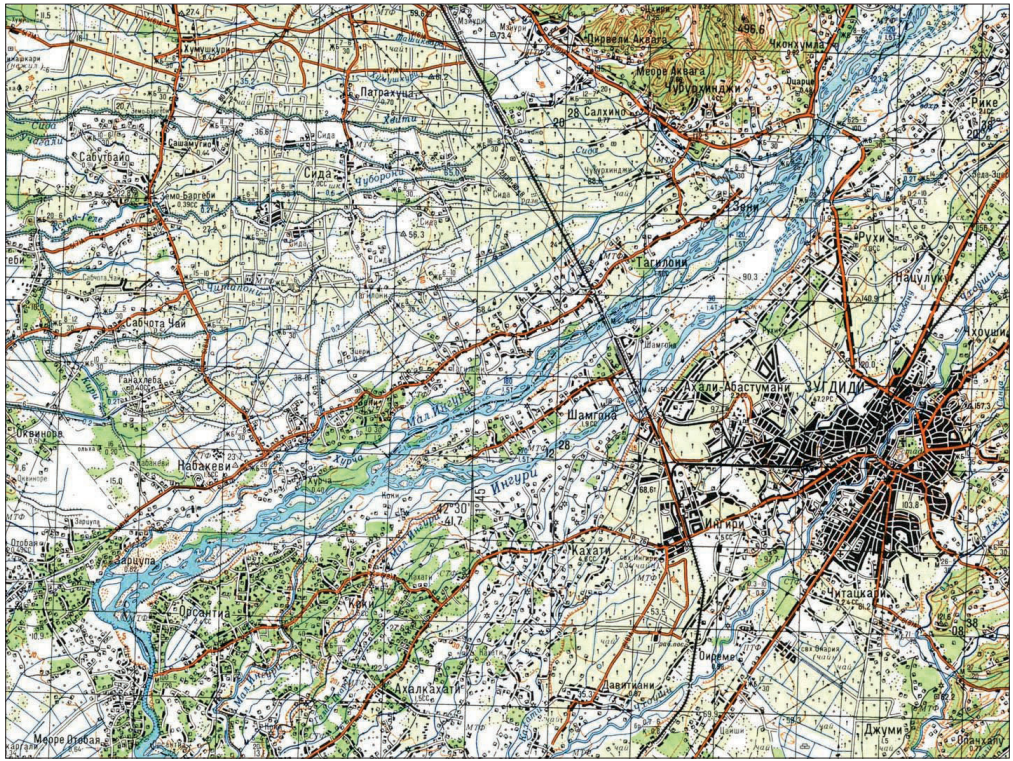

7 PAV. „Siena Pietų Osetijoje“
Šaltinis: asmeninis autorės archyvas, 2015

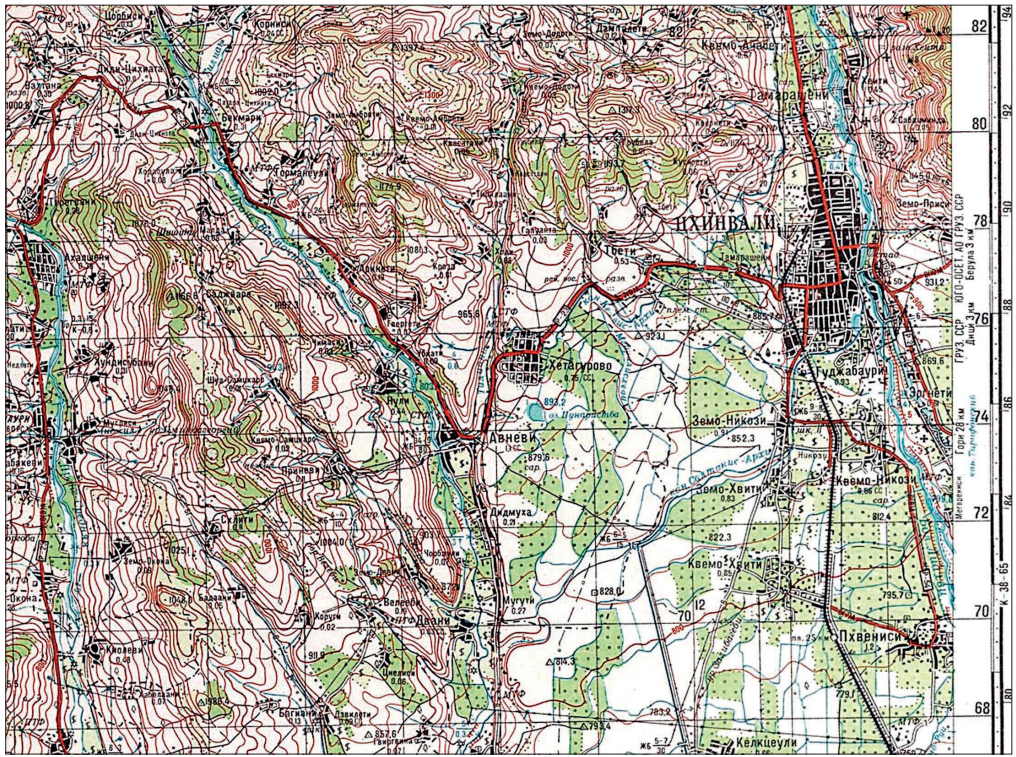

8 PAV. „Siena Abchazijoje“
Šaltinis: asmeninis autorės archyvas, 2016

9 PAV. „Sovietinio karinio topografinio žemėlapio fragmentai“

Teritorijos palei Abchaziją fragmentas (1 : 100 000 žemėlapis, atliktas 1986 m. pagal 1 : 50 000 žemėlapį)

Teritorijos palei Pietų Osetiją fragmentas (1 : 100 000 žemėlapis, atliktas 1987 m. pagal 1 : 50 000 žemėlapį)
Šaltinis: http://loadmap.net (viešojo naudojimo)

10 PAV. „Pietų Osetijos sienos ženklas“
Šaltinis: asmeninis autorės archyvas, 2016

11 PAV. „Spygliuota viela“

Šaltinis: © Agenda.ge, 2015, nuotraukos autorė Nino Alavidze, http://agenda.ge/article/2192/eng

Šaltinis: © Civil.ge, 2013, nuotraukos autorė Monica Ellena, http://www.civil.ge/eng/article.php?id=26697

12 PAV. „Spygliuota viela kieme“

Šaltinis: © Civil.ge, 2013, nuotraukos autorė Monica Ellena, http://www.civil.ge/eng/article.php?id=26697

13 PAV. „Skirianti tvora“

Šaltinis: © Agenda.ge, 2015, nuotraukos autorė Nino Alavidze, http://agenda.ge/article/2192/eng

Šaltinis: © Civil.ge, 2013, nuotraukos autorė Monica Ellena, http://www.civil.ge/eng/article.php?id=26697

14 PAV. „Siena laukuose“

Šaltinis: © Civil.ge, 2013, nuotraukos autorė Monica Ellena, http://www.civil.ge/eng/article.php?id=26697

15 PAV. „Ingurio tiltas“

Šaltinis: Flickr.com, nuotraukos autorius Clay Gilliland (CC BY-SA 2.0)

Šaltinis: © Hromadske International, 2017

16 PAV. „Europos Sąjungos stebėjimo misijos Gruzijoje veiklos žemėlapis“
Šaltinis: © European Union, 2017, www.eumm.eu

Gruzijos, o tai nėra priimtina pirmyn ir atgal judantiems Abchazijos gruzinams. Dėl to grėstų prarasti ir IDP statusą, taip pat – su šiuo susijusias pašalpas ir kitas socialines garantijas[65].

Grįžtant prie išvietintųjų žmonių situacijos Gruzijoje ir oficialiosios Gruzijos politikos, reikia pakartoti daugelio stebėtojų nuomonę, kad IDP gyvenimo sąlygos Gruzijoje nelengvos – jiems ilgai trūko gyvenamų vietų, iš pradžių (ir gana ilgai) jie turėjo gyventi įvairiuose viešosios paskirties pastatuose – mokyklose, darželiuose, buvusiuose viešbučiuose, ligoninėse, net fabrikuose, tik vėliau pradėta statyti specialias gyvenvietes, buvo trukdžių įsigyti nuosavą būstą[66]. Tai skurdi šalies gyventojų grupė, kur nedarbas didelis[67], o tiesioginė valstybės parama maža[68]. Iki 2003 m. šie žmonės negalėjo balsuoti, nes pagal to meto Gruzijos įstatymus balsavimo teisė buvo nustatoma pagal nuolatinę gyvenamąją vietą[69].

Gruzijos valdžia ilgai laikėsi nuostatos, kad šie žmonės yra laikini, išskirtiniai, gana ilgai jiems neleista tapti pastoviais gyventojais Gruzijoje (nes taip jie prarastų savo statusą)[70]. Jie iki šiol turi „savo" ministeriją[71]. Tad ilgai buvo atskirti nuo bendro socialinės rūpybos

[65] „Abkhazia: Deepening Dependence", p. 9.

[66] Iki 2003 m. egzistavo įstatymo nuostata, pagal kurią žmonės, įsigiję nuosavybę, rizikavo ne tik prarasti savo statusą, bet ir teisę pretenduoti į nuosavybę Abchazijoje, taigi grįžti į savo namus.

[67] Pasaulio banko vertinimu, maždaug ketvirtis galinčių dirbti išvietintųjų žmonių yra bedarbiai palyginti su 9 proc. bendru nedarbo lygiu (2013 m. duomenys, „Georgia Transitioning from Status to Needs Based Assistance for IDPs: A Poverty and Social Impact Analysis", *World Bank*, 2016-02, p. 22).

[68] 2017 m. pradžioje ji siekė 45 larius, tad 2017 m. liepą buvo 16,5 EUR (Lietuvos banko (www.lb.lt) nurodytas keitimo kursas).

[69] Minna Lundgren, *Boundaries of Displacement: Belonging and Return among Forcibly Displaced Young Georgians from Abkhazia*, p. 10.

[70] Peter Kabachnik, Joanna Regulska, Beth Mitchneck, „Where and When Is Home? The Double Displacement of Georgian IDPs from Abkhazia".

[71] Šalies viduje iš okupuotų teritorijų perkeltų žmonių ministerija; pilnas pavadinimas anglų kalba: Ministry for IDPs from the Occupied Territories, Accommodation and Refugees of Georgia (http://www.mra.gov.ge/eng).

sektoriaus, gyveno atskirtose gyvenvietėse, jiems buvo sunku socializuotis ir kurti naujus tinklus, taigi ir susirasti darbą. Ir visa tai – dėl oficialios nuostatos, kad tai laikini gyventojai, taigi – problema, būsianti išspręsta sudarius sąlygas ir susitarus dėl jų grįžimo.

Pavyzdžiui, Išvietintųjų gyventojų integracijos strategija suformuluota tik 2007 m., sulaukus didelio tarptautinio nevyriausybinių organizacijų spaudimo[72]. Strategijoje buvo teigiama, kad išskirti išvietintuosius Gruzijos žmones kaip atskirą grupę nėra teisinga. Kita vertus, joje pabrėžta, kad pagrindinis valstybės politikos tikslas – surasti galimybes išvietintiesiems žmonėms grįžti į savo namus teisingomis ir sąžiningomis sąlygomis. 2007 m. lapkritį Saakašvilis ištarė:

> Aš jums pažadu – ir tai ne rinkiminės kampanijos pažadas […]; sugrįšime į savo namus. Pažadu tai jums ir garantuoju. Niekada nesu kalbėjęs taip konkrečiai […]. Kartu su tarptautine bendruomene sukursime jums sąlygas saugiai ir oriai grįžti į Abchaziją.[73]

Ir tik 2012–2014 m. veiksmų plane atsisakyta kalbėti vien apie teritorinio integralumo atkūrimą ir sąlygų grįžti sudarymą, svarstyta, kaip didinti IDP socialinę ir ekonominę integraciją ir gerinti jų gyvenimo sąlygas, iki sugrįžti taps įmanoma[74].

Sugrįžimo politika – neatsiejama pabėgėlių politikos dalis, kylanti iš idėjos, kad ryšys tarp žmonių ir jų gyvenamos vietos yra stabilus, savaiminis ir nekintantis[75]. Dėl taip suprantamos teritorinės priklausomybės sugrįžimas yra labai svarbi taikos ir konfliktų reguliavimo procesų dalis – reikia taip išspręsti konfliktą, kad nebe-

[72] Vėliau ji pataisyta: įtraukti ir žmonės, priversti trauktis po 2008 m. karo.

[73] Cit. iš Peter Kabachnik, Joanna Regulska, Beth Mitchneck, „Where and When Is Home? The Double Displacement of Georgian IDPs from Abkhazia", p. 321.

[74] Minna Lundgren, *Boundaries of Displacement: Belonging and Return among Forcibly Displaced Young Georgians from Abkhazia*, p. 19.

[75] Žr., pvz., *Handbook for Repatriation and Reintegration Activities*, Geneva: United Nations High Commissioner for Refugees, 2004.

liktų priežasčių, dėl kurių reikėjo persikelti[76]. Tad ir Gruzijoje ilgai dominavo oficiali nuostata, kad būtina kalbėti tik apie sugrįžimą ir teisingumo atstatymą. Ši nuostata palaikė užsitęsusį laikinumą ir kartu kūrė specifinį valstybės ir visos nacionalinės bendruomenės santykį su išvietintaisiais žmonėmis, tolimame fone palikdama integraciją, vientisumo kūrimą. Įvertinus, kaip Gruzija formulavo savo nacionalinio saugumo tikslus ir kaip ji siekė savo teritorinių konfliktų sprendimą apibrėžti per šalies teritorinio vientisumo išsaugojimą, IDP klausimo sprendimas atrodo nuosekli šios saugumo politikos dalis: jis visų pirma susijęs su valstybinės teritorijos kontrole, ir tik paskui – su išvietintųjų būkle. Gruzijos valstybė, apsibrėždama per teritorijos netekimą ir būsimą jos susigrąžinimą, apie savo vietos netekusius piliečius gali galvoti tik kaip apie laikiną problemą.

Dėl to, pavyzdžiui, į Abchaziją sugrįžtantys ar nuolat pirmyn ir atgal judantys žmonės negali prarasti savo kaip išvietintųjų statuso, nes tai reikštų, kad Abchazija tampa teisėtais jų namais. Tai neįmanoma, kol teritorija nėra reintegruota, kol nesusiderėta dėl jos politinio statuso. Kaip pastebi Lundgren, taip išvietintieji žmonės nėra nei pastovūs šalies gyventojai, nei svečiai – jie tarsi įstrigę tarp praeities ir ateities, tarp čia ir ten[77]. Šis dvigubas išvietinimas, laike ir erdvėje, kuria žmones, turinčius keliagubas vidines ar išorines tapatybes[78]. Išvykę iš Abchazijos gruzinai yra savo gyvenamosios šalies, Gruzijos, piliečiai, kur priklauso etninei daugumai, tačiau kartu jie laikini, svečiai – tol, kol galės grįžti į gimtąją Abchaziją. Kita vertus, dėl užsitęsusio laikino statuso jie visgi tampa esamos visuomenės

[76] Minna Lundgren, „Place Matters: Return Intentions among Forcibly Displaced Young Georgians from Abkhazia Living in Tbilisi and Zugdidi", p. 130.

[77] Minna Lundgren, *Boundaries of Displacement: Belonging and Return among Forcibly Displaced Young Georgians from Abkhazia*, p. 32.

[78] Tai pastebima ir čia: Peter Kabachnik, Joanna Regulska, Beth Mitchneck, „Where and When Is Home? The Double Displacement of Georgian IDPs from Abkhazia", p. 321.

dalimi. Šios įtampos ir skirtumai formuojasi per erdvines priklausomybes, kurios paskui virsta socialinio statuso ir tapatybių skirtumais. Sienos atsiranda ir tada, kai pradedama kategorizuoti, išskirti tam tikras grupes. Išvietintųjų žmonių kategorija randasi dėl sienų, nes jų namai yra už sienų, o jie patys – čia, kitoje pusėje. Tad viena „tikra" siena sukuria kitas skirtis.

Kitą atvejį, tirdama išvietintųjų žmonių būsenas, pateikia Elizabeth Cullen Dunn, ilgą laiką praleidusi išvietintųjų iš Pietų Osetijos stovykloje. Anot jos, šios stovyklos ilgą laiką buvo ne rūpinimosi savo piliečiais ženklas, o žaizdų, patirto skausmo simbolis, nuolat primindavo apie praradimą, tuštumą ir versdavo ilgėtis praeities[79]. Bendraudama su stovyklose gyvenančiais žmonėmis, tyrėja pastebėjo, jog vienas pagrindinių žodžių, vartotas aprašyti savo būsenai ir planams, buvo „niekas", kuris, anot jos, rodė skeptišką ir pasyvų santykį su savo valstybe ir nenorą įprasminti savo gyvenimą iš naujo, – tie žmonės palikti „ilgalaikiame užsitęsusiame išvietinimo limbe"[80]. Anot Cullen Dunn, išvietintojo žmogaus užduotis – perdaryti savo gyvenamąjį pasaulį po katastrofinio įvykio ir vėl virsti vientisu subjektu, sukurti naują normalumą, iš naujo surenkant „egzistencijos fragmentus į prasmingą struktūrą", net jei ji dar nėra graži, laiminga ar patogi[81].

Šis apibūdinimas tinka Gruzijos oficialiai politikai įvertinti – mat jos būsena be prarastų teritorijų kaip tik ir yra niekio ir tuštumos būsena. Išvietintieji žmonės Gruzijoje nėra ir negali būti „tinkamoje" vietoje tol, kol pati Gruzija nebus tinkama – su visomis savo teritorijomis. Taigi Gruzijoje išvietinimas reiškia ne tiek vietą, kurią prarado konkretus žmogus, o tai, ką prarado valstybė ar jos

[79] Elizabeth Cullen Dunn, „Humanitarism, Displacement, and the Politics of Nothing in Postwar Georgia", p. 305.

[80] *Ibid*., p. 289.

[81] *Ibid*., p. 291.

tauta, – valstybės teritorijos dalį. Kita vertus, kaip pastebi visi šiame skyriuje minėti tyrėjai, dabartis negali ilgai būti tiesiog laikina, nesusijusi su ateitimi. Juolab kad pažadai, jog sugrįžimas „tuoj tuoj įvyks" – taip mėgo kartoti Saakašvilis – kuo ilgiau, tuo labiau ėmė rodytis tušti. Kasdienybė pripratina prie naujumo, padaro jį savą, pažįstamą; poreikis normalizuoti gyvenimą dažniausiai stipresnis už gyvenimą praeitimi ar belaukiant sugrįžimo. 2012 m., priimdama dar vieną veiksmų planą dėl išvietintųjų asmenų, Gruzijos valdžia jau daug daugiau dėmesio skyrė integracijai, išvietintųjų žmonių gyvenimo normalizacijai. Gruzijos valdžia visgi neatsisako galvoti apie sugrįžimą, kaip ir apie teritorijos susigrąžinimą, tačiau tai vis labiau tampa svajone, kuri vis labiau tolsta ir skiriasi nuo individualios, kolektyvinės ir valstybinės kasdienybės.

* * *

Ši knygos dalis buvo skirta parodyti, kaip vyksta sienijimas Abchazijoje ir Pietų Osetijoje ir kaip valstybiniam teritorialumui sukurti taikomos praktikos kuria ne ką kita kaip valstybinį teritorialumą. Sienos gali daryti daug ką, bet, norint jas paversti valstybinėmis, jos visų pirma turi skirti, atsieti ir pranešti apie valdžios pasikeitimą, kartu žymint, kad įžengiama į kitą teritoriją, kur galioja kitos taisyklės ir praktikos. Bendradarbiavimas, jungtys, pralaidumas gali atsirasti tik šiam procesui pasibaigus.

Paradoksus mėgęs Jeanas Baudrillard'as rašė, kad „žemėlapis eina pirma teritorijos"[82]. Abchazijoje ir Pietų Osetijoje taip ir yra: jų sienos pirma egzistavo kaip linijos, net ne skyrusios, o žymėjusios skirtingas, bet kartu tas pačias erdves. Lamont ir Molnár skiria

[82] Jean Baudrillard, *Simuliakrai ir simuliacija*, vert. Marius Daškus, Vilnius: Baltos lankos, 2009, p. 7.

simbolines ir socialines sienas. Simbolinės sienos, anot jų, yra konceptualiosios skirtys, kategorizuojančios socialinius reiškinius (žmones, objektus ir praktikas). Simbolinės sienos gali transformuotis į socialines ir taip tapti socialinio veikimo dalimi[83]. Tad sienos yra ne tik simboliai ir galios santykių apraiškos rezultatas, bet ir socialinės institucijos, prie kurių per įvairias praktikas įprantama. Analizuojamu laikotarpiu sienos ties Abchazija ir Pietų Osetija tampa materialios, matomos, jos tampa sienos kirtimo punktais, stebėjimo, pasų ir kitų dokumentų sistema, nepriimtinos veiklos stabdymo, suvaržymo erdve. Sienos apauga vaizdiniais, asociacijomis, pasakojimais, galų gale jos, apribodamos ir suskaidydamos erdvę, kuria teritoriją, padaro ją matomą, identifikuojamą.

Analizuodama sienijimą, žvelgiau iš marginalizuotų darinių, kurie siekia atsikratyti savo neapibrėžtos būsenos *de facto*, perspektyvos ir ieškojau, kokios praktikos priartina prie įsivaizduojamo normalumo. Tačiau taip pat atkreipiau dėmesį į tai, kad teritorinimas nėra vienakryptis: Gruzija šioje teritorinimo situacijoje irgi formuoja savo sąlygas. Situacija įdomi tuo, kad Gruzijos tikslai yra priešingi – jokiu būdu neprisidėti prie Abchazijos ir Pietų Osetijos pripažinimo radimosi, jokiais veiksmais nė neleisti įsivaizduoti, kad gali būti atsisakyta teritorinio vientisumo idėjos.

Bet Gruzija vis tiek patenka į „teritorialumo spąstus“: visiškas separatistinių darinių ignoravimas ar blokavimas didina atskirtį ir konsoliduoja atsiskyrusias visuomenes ar bent jų elitą, o bet kokios pastangos bendrauti sukuria sąlygas, verčiančias į Abchaziją ir Pietų Osetiją žiūrėti kaip į subjektus, galinčius ir turinčius teisę kontroliuoti savo teritoriją. Gruzijos valdžios pasirinkta strategija teigti Rusijos okupaciją iš dalies sprendžia bendradarbiavimo, bet ne pripažinimo dilemą, tačiau kartu viktimizuoja Abchaziją ir

[83] Michèle Lamont, Virág Molnár, „The Study of Boundaries in the Social Sciences“.

Pietų Osetiją, nepripažindama jų teisės kalbėti ir veikti. Ši prieštaringa praktika veikia ir pačioje Gruzijoje jos išvietintųjų žmonių atžvilgiu, kai idėja apie jų privalomą sugrįžimą namo kada nors ateityje (tai reiškia – ir teritorinės tvarkos atstatymą) šią žmonių grupę padaro laikiną, ypatingą, paverčia įvykusios neteisybės bei nuolatinio teritorinio Gruzijos nerimo simboliu.

DALIS

Struktūrinė teritorialumo galia

Vykstant dažnam tarptautiniam konfliktui ir jam užsitęsus įprasta kalbėti apie tarptautinę bendruomenę, kuriai ta problema turėtų rūpėti ir kuri turėtų prisidėti prie sprendimo. Gruzijos teritorinių konfliktų atveju irgi veikia tarptautiniai veikėjai, siekiantys keisti situaciją: tai Rusija, Europos Sąjunga ir kai kurios atskiros jos narės tam tikru konflikto laikotarpiu, ESBO, JT, tarptautinės nevyriausybinės humanitarinės organizacijos kaip Raudonasis kryžius ar „HALO Trust“[1].

Tačiau tarptautinė bendruomenė nėra tik veikėjai, besistengiantys išspręsti konfliktą, o kai kuriais atvejais jį ir eskaluojantys. Tarptautinė bendruomenė taip pat yra sąlygos, kuriomis ši veikia: tarptautinių santykių teorijoje tai dažniausiai vadinama struktūriniais veiksniais arba struktūros veikimu. Tai įvairūs ribojantys ir įgalinantys veiksniai ir sąlygos, dėl kurių tampa įmanoma konkrečiai veikti tarptautinėje politikoje. Šioji struktūra apima ir tam tikrą normų ir reikšmių sistemą, kurią per ilgą laiką suformavo ir dėl kurios susiderėjo patys tarptautinių santykių veikėjai. Jos struktūruoja, veda, veikia visų veikėjų veiksmus. Tai nereiškia, kad būtinai veikiama normų nurodoma kryptimi ar kad visi elgsis vienodai. Normatyvinės struktūros suvokimas leidžia apibrėžti ir nepriimtiną, nukrypstantį elgesį. Struktūrų veikimą geriausiai galima suprasti iš praktikų ir jų analizės[2], t. y. analizuojant nusistovėjusius tarptautinių santykių

[1] „HALO Trust“ iš teritorijų po konflikto išvalo priešpėstines, klasterines minas ir kitą pavojingą užsilikusią ginkluotę.

[2] Roxanne Lynn Doty, „Aporia: A Critical Exploration of the Agent-Structure

veikėjų elgesio būdus, formalias ir neformalias taisykles, veikėjų įpročius, priimtinas ir nepriimtinas elgesio formas bei diskursų išraiškas, taip pat jų priimtinumo ribas[3].

II knygos dalyje, aptardama erdvės, teritorijos ir sienos sampratas, suformulavau patį bendriausią struktūrinį kontekstą, pagal kurį, mano įsitikinimu, reikia suprasti ir analizuoti nepripažintų valstybių reiškinį ir, dar svarbiau, jų praktikas. Ten atskleidžiau nusistovėjusias teritorialumo praktikas ir egzistuojančias struktūrines įtampas. Valstybių *de facto* egzistavimas – iššūkis tarptautinei tarpvalstybinei sistemai, nes „normaliai" veikiančioje valstybių sistemoje jų neturėtų būti. Ankstesnėse dalyse parodžiau teritorialumo ir sienijimo procesus, per kuriuos tampa įmanoma kalbėti apie valstybes *de facto* – įgyvendinant konkrečias teritorines ir sienijimo praktikas, jas atliekant. Dabar belieka aptarti paskutinį tyrimo elementą – kaip konkrečios tarptautinių santykių praktikos ir veikėjai sudaro sąlygas atsirasti valstybingumui *de facto* ir (ne)leidžia jam įsitvirtinti.

Dalį pradedu analizuodama tarptautinio valstybių pripažinimo klausimą – tai pagrindiniai „rėmai". Per santykį su jais formuojasi Abchazijos ir Pietų Osetijos tikslai bei politika, taip pat kitų valstybių bei tarptautinių organizacijų santykių su jomis apsibrėžimo būdas. Kituose dviejuose skyriuose analizuojama dviejų pagrindinių įsitraukusių veikėjų – Rusijos ir ES – politika Abchazijos ir Pietų Osetijos atžvilgiu. Rusija svarbi dėl savo tiesmuko kišimosi: ji palaiko abiejų darinių gyvybingumą, nusprendė pripažinti jų valstybingumą, tad smarkiai pakeitė konflikto aplinkybes, kontekstą bei sąlygas, kuriomis jis toliau gali plėtotis. ES yra konkuruojanti ar konkuruoti bandanti ir šiuo metu vienintelė, be Rusijos, likusi tarptautinė

Problematique in International Relations Theory", *European Journal of International Relations*, vol. 3, no. 3, 1997, p. 365–392.

3 Emanuel Adler, Vincent Pouliot, 'International Practices', *International Theory*, vol. 3, no. 1, 2011, p. 1–36.

veikėja, kuri veikia „vietoje“, t. y. turi atstovų, stebėtojų Gruzijoje ir dalyvauja kasdieniuose šioje knygoje analizuojamuose konflikto procesuose. Šiųdviejų veikėjų praktikų analizė parodo, kaip skirtingai siekiama išlikti tarptautinės struktūros nusakytose ribose ir kaip išryškėja „pasaulinio“ teritorialumo veikimas, kaip jis palaikomas ir ką reiškia pripažinimo arba nepripažinimo politika.

VALSTYBINGUMO PRIPAŽINIMAS PAGAL TARPTAUTINĘ TEISĘ

Pripažinimo klausimas – svarbi kovos dėl valstybingumo dalis, be kurios neįmanoma dalyvauti dabarties tarptautinėje politikoje kaip tarptautinių santykių subjektui. Formali lygybė su kitomis valstybėmis ir galimybė visavertiškai dalyvauti tarptautiniuose santykiuose atsiranda po pripažinimo. Tik tada galimi įprasti diplomatiniai ir ekonominiai santykiai, narystė tarptautinėse institucijose, tarptautinių sutarčių ir susitarimų pasirašymas.

Pagrindiniai valstybingumo požymiai tarptautinėje teisėje, dabar tapę paprotinės tarptautinės teisės dalimi, apibrėžti 1933 m. Montevidėjo konvencijoje dėl valstybių teisių ir pareigų[4]. Konvencijos 1 straipsnyje teigiama, kad valstybė turi: 1) nuolatinius gyventojus; 2) apibrėžtą teritoriją; 3) vyriausybę; 4) gebėti užmegzti santykius su kitomis valstybėmis. Paskutinį punktą – gebėti megzti santykius – kai kurie autoriai sieja su valstybių pripažinimu. Nors, kaip pastebi Colinas Warbrickas, šia sąlyga tokio susiejimo nesiekta, ji tiksliau reiškia teisinį gebėjimą užmegzti santykius[5]. Be to, Montevidėjo konvecijos 3 straipsnyje rašoma:

> Valstybės politinis egzistavimas nepriklauso nuo kitų valstybių pripažinimo. Net prieš pripažįstama, valstybė turi teisę ginti savo integralumą ir nepriklausomybę, rūpintis savo išsaugojimu ir klestėjimu, taigi organizuotis, kaip jai atrodo tinkama, pagal savo interesus leisti įstatymus, administruoti paslaugas ir apibrėžti teismų jurisdikciją ir kompetencijas.

[4] „Convention on Rights and Duties of States", The Avalon Project: Documents in Law, History, and Diplomacy, 1933-12-26.

[5] Colin Warbrick, „States and Recognition in International Law", in: *International Law*, ed. Malcolm D. Evans, Oxford: Oxford University Press, ²2006, p. 229.

Kitaip tariant, formaliai pagal šį tarptautinį susitarimą nėra numatytas toks valstybės egzistavimas, kuris priklausytų išimtinai nuo gebėjimo užmegzti ryšius su kitais subjektais[6].

Šis neapibrėžtumas atsikartoja ir tarptautinėse teisės teorijos diskusijose. Esminė tarptautinės teisės disciplinos diskusija dėl valstybių pripažinimo sukosi ties klausimu, ar naujos valstybės atsiranda ir turi būti pripažįstamos, nes jos atitinka tam tikrus valstybingumo kriterijus, ar pats sprendimas pripažinti įsteigia naują valstybę[7]. Pirmoji pozicija įvardijama kaip deklaratyvioji teorija, antroji – kaip konstitutyvinė (arba steigiamoji). Jei pripažinimą suprantame pagal deklaratyviąją doktriną, jis neturi kokių nors esminių pasekmių konkrečios valstybės valstybingumui, nes jei valstybė pripažįstama, jau laikoma, jog ji turi viską, kad tokia būtų[8]. Valstybė yra valstybė nepriklausomai nuo to, ar ji pripažinta.

Jei valstybės atsiradimą laikome konstitutyviu aktu, tada pripažinimas ir yra ta procedūra, per kurią valstybė tampa valstybe. Tokiu atveju, jei nėra tarptautinio pripažinimo, nėra valstybės, nes valstybių teisės ir pareigos priklauso tik turinčioms tarptautinį pripažinimą[9]. Tačiau realiai net ir taikant tokį, atrodytų, aiškų kriterijų, aiškumas nėra savaime suprantamas, nes visada galima klausti: kiek pripažinimo užtenka? Štai, pavyzdžiui, Scottas Peggas pagal svarbą išvardija šiuos kriterijus: a) didžiųjų valstybių (JT ST narių) pripažinimas; b) valstybės, nuo kurios norima atsiskirti, pripažinimas; c) kaimyninių valstybių pripažinimas; d) daugumos valstybių JT

[6] Montevidėjo konvencija yra regioninė tarptautinė sutartis, sudaryta tarp Lotynų Amerikos valstybių ir formaliai netaikytina Europos valstybėms. Jos nuostatos tačiau yra svarbios, nes jos dabar laikomos tarptautinės paprotinės teisės dalimi.

[7] Hans Agné, „The Politics of International Recognition: Symposium Introduction", *International Theory*, vol. 5, no. 1, 2013, p. 95.

[8] Colin Warbrick, „States and Recognition in International Law", p. 249.

[9] Hans Agné, „The Politics of International Recognition: Symposium Introduction", p. 97.

narių pripažinimas; e) dalyvavimas tarptautinėse organizacijose[10]. Taigi pripažinimas gali būti dalinis, laipsniškas. 2017 m. viduryje Kosovą buvo pripažinusios 111 iš 193 JT narių, tad ar Kosovas egzistuoja toms, kurios jo nepripažino?

Jei stengiamės rasti išeitį tarp dviejų tarptautinės teisės pripažinimo teorijų, labai greitai atsiduriame akligatvyje. Problema ne tai, kurios teorijos reikėtų laikytis ar kaip teorijas būtų galima jungti, o tai, kad tarptautinėje praktikoje pripažinimas įvyksta dėl skirtingų priežasčių ir skirtingus atvejus gali geriau paaiškinti arba viena, arba kita teorija. Jei kreipiame dėmesį tik į valstybės egzistavimą ir jo teisinį pagrindimą, ignoruojame tarptautinio pripažinimo politiką ir jos įvairias išraiškas bei skirtingas sprendimų priežastis[11].

Pavyzdžiui, tarptautinis pripažinimas gali reikšti solidarumą su tam tikra grupe ir jos teisėmis (Bosnijos ir Hercegovinos atvejis), siekius susilpninti kitą valstybę (Rusijos pripažinimai Gruzijos atžvilgiu), padidinti pripažįstančios valstybės tarptautinę galią ar svarbą (matyt, visi ES valstybių pripažinimai buvusios Jugoslavijos teritorijoje gali būti priskirti šiam tipui), palaikyti daugumos siekius mažoje, o ne didesnėje teritorijoje (taip nutiko globaliai susitarus Pietų Sudano pripažinimo atveju)[12]. Lygiai taip pat nepripažinimas gali vykti dar dėl skirtingų priežasčių. Pavyzdžiui, Pietų Korėja nepripažįsta Šiaurės Korėjos, o Izraelio nepripažįsta kelios regiono valstybės – abu atvejai atsirado dėl politinių priežasčių.

Tad (ne)pripažinimas yra politinis veiksmas ir tarptautinių santykių praktika, turinti savo įpročius ir taisykles[13]. O pripažinimo

[10] Cit. iš: Celine Francis, *Conflict Resolution and Status: The Case of Georgia and Abkhazia (1989–2008)*; Scott Pegg, *International Society and the De Facto States*, p. 38.

[11] Žr. išsamią diskusiją apie tai: Hans Agné, „The Politics of International Recognition: Symposium Introduction", p. 94–176.

[12] *Ibid*., p. 98.

[13] Mikulas Fabry, „Theorizing State Recognition", *International Theory*, vol. 5, no. 1, 2013, p. 166.

taisyklės – principų, kuriais remdamasi tarptautinė bendruomenė pripažįsta vyriausybės legitimumą teritorijos ir jos gyventojų atžvilgiu, visuma – keitėsi.

Valstybės pripažinimo institutas neatsiejamas nuo modernios suverenios valstybės radimosi ir raidos. Nepripažintos teritorijos egzistavo visada, tik jų nepripažinimo priežastys skyrėsi. Ilgai, iki maždaug XIX a. pradžios, užteko vidinio suvereniteto: jei valdovas turėjo valdžią, to buvo gana. Tad kai tarptautinis pripažinimas tapo tarptautinės teisės dalimi, nuo tada ir galima šnekėti apie nepripažintas teritorijas, nes jos neužsitikrina išorinio suvereniteto. Valstybės pradėjo megzti santykius remdamosi teise, ir joms reikėjo kriterijų sprendžiant, ką galima pavadinti valstybe. Darinys, norintis tapti tarptautinės teisės subjektu, turėjo būti pripažintas suverenia valstybe, ir tai galėjo padaryti jau tokį statusą turintys. Kitaip tariant, kaip pastebi Mikulas Fabry, nėra jokios prigimtinės teisės į valstybingumą, valstybingumas yra neatsiejamas nuo valstybių sistemos[14], kaip jau įprasta sakyti – jie abipusiškai vienas kitą formavo ir formuoja.

Valstybingumo pripažinimas įtvirtinta praktika tapo per pastaruosius du šimtus metų; jis susijęs su idėja apie tautų apsisprendimo teisės radimąsi ir kito kartu kintant šiai idėjai[15]. Iš pradžių (1815–1945) idėja formuluota kaip negatyvi teisė: pripažinimas reiškė sutikimą su faktu, kad *de facto* egzistuoja žmonių grupės valstybingumas, pasireiškiantis kaip gebėjimas efektyviai kontroliuoti tam tikrą darinį. Taip XIX a. įvyko pripažinimų Centrinėje ir Pietų Amerikoje, Vakarų Europoje, Balkanuose ir po Pirmojo pasaulinio karo Vidurio ir Rytų Europoje[16].

[14] Mikulas Fabry, „The Contemporary Practice of State Recognition: Kosovo, South Ossetia, Abkhazia, and Their Aftermath", *Nationalities Papers*, vol. 40, no. 5, 2012, p. 662.

[15] *Ibid*., p. 663.

[16] *Ibid*.

Vidinis suverenitetas yra svarbus ir būtinas, tačiau Fabry teigia, kad nuo XX a. vidurio tarptautinėje praktikoje atsisakyta idėjos, kad tai būtina sąlyga valstybėms pripažinti. Nuo 6 dešimtmečio lemiantis veiksnys tampant valstybių bendruomenės dalimi – klausimas, ar darinys turi teisę į nepriklausomybę ir valstybingumą, o ne tai, ar jis yra nepriklausomas *de facto*[17]. Esminė tokio posūkio priežastis – visuotinė dekolonizacija ir kolonializmo pasmerkimas, sutarimas, kad toks valdymas, kaip ir nesuverenių priklausomų teritorijų statusas, nebepriimtinas. 1960 m. priimta JT Generalinės Asamblėjos Rezoliucija 1514 (Nepriklausomybės suteikimo kolonijinėms šalims ir tautoms deklaracija)[18]. Rezoliucija pirmą kartą apibrėžė, kokios tautos (*peoples*) turi teisę į valstybingumą: tos, kurios gyveno tam tikrose teritorijose, kurių sienos jau buvo nustatytos ir apibrėžtos kaip nesavarankiškos ir globojamos teritorijos (*non-self-governing and trust territories*). Tad tokiems teritoriniams dariniams jų egzistuojančių sienų ribose teisė į valstybingumą buvo suteikiama nesiginčijant, tam pakako nominalios valdžios egzistavimo[19]. Po 1960 m. pripažintomis galėjo tapti tik tos nesavarankiškos teritorijos, kurių teisė į apsisprendimą iki tol buvo ribojama: iširusių valstybių dariniai (pavyzdžiui, Malio federacijos) ir atsiskiriančios teritorijos, gavusios sutikimą iš motininės valstybės (kaip Singapūras). Kitaip tariant, visi nekolonijiniai apsisprendimo variantai turėjo paklusti teritorinio integralumo normai. Rezoliucijos 1514 6 straipsnyje rašoma, kad bet koks bandymas iš dalies ar visiškai sunaikinti nacionalinę vienybę ar teritorijos integralumą neatitinka JT Chartijos tikslų ir principų.

[17] Mikulas Fabry, *Recognizing States: International Society and the Establishment of New States Since 1776*, Oxford: Oxford University Press, 2010, p. 12.

[18] „Declaration on the Granting of Independence to Colonial Countries and Peoples Adopted by General Assembly Resolution 1514 (XV) of 14 December 1960", United Nations, 1960-12-14.

[19] Mikulas Fabry, „Theorizing State Recognition", p. 167.

Kokie yra kitokio tipo atsiskyrimai ar valstybingumo kūrimas? Vėl remiantis Fabry, galima teigti, kad tarptautinėje teisėje nenumatyta, jog egzistuotų atsiskyrimas nuo suverenios valstybės be šios pritarimo. Tam buvo daug pagrindo: nerimas dėl nesibaigiančių atsiskyrimų ir bandymų tai padaryti, patrigubėjęs valstybių skaičius per dekolonizaciją ir po jos, itin sudėtinga daugiaetninė demografinė daugelio buvusiųjų kolonijų realybė, prievarta ir nestabilumas, kurių neišvengimai kiltų ir kyla, kai pagrindinė valstybė nesutinka su atsiskyrimu, pagaliau jau vykstančių ir vis neišsprendžiamų konfliktų dėl suvereniteto atvejai (Airijos, Indijos ar Palestinos atvejai). Tad iš esmės dabar joks subvalstybinis darinys negali gauti tarptautinio legitimumo kaip valstybė be pagrindinės valstybės sutikimo, o šį išgauti itin sunku. Tai iš dalies pavyko tik Bangladešui 1971 m., nors JT nare jis tapo vis tiek tik pripažinus Pakistanui. Aiškų sutikimą pavyko gauti Singapūrui, kurį Malaizija „paleido" 1965 m.[20], o 1993 m., po trijų dešimtmečių kovos, Etiopija leido Eritrėjai suorganizuoti referendumą ir sudarė galimybes sukurti valstybę. Pietų Sudanas irgi tapo galimas kaip valstybė po kelių susitarimų dėl referendumo su centrine Sudano valdžia. Kitais atvejais atsiskyrę, daugiau mažiau savarankiškai egzistuojantys dariniai atsiduria politiniame limbe.

Šaltojo karo pabaiga nepakeitė pripažinimo normų, susiformavusių 7–8 dešimtmečiais. Nei 1975 m. Helsinkio aktas, nei 1990 m. Paryžiaus chartija neleido atsiskirti be suverenios valstybės sutikimo[21]. 1991 m. Sovietų Sąjungos iširimas prasidėjo kaip kai kurių darinių (dabartinių Baltijos valstybių, Gruzijos) separatizmas, tačiau didžiosios dalies užsienio valstybių pripažinimas įvyko, kai tapo aišku, kad centrinė valdžia nebesipriešina ir nebegali priešintis suirimui. Dauguma Vakarų valstybių laukė tokios sąlygos ir Baltijos

[20] Mikulas Fabry, „The Contemporary Practice of State Recognition: Kosovo, South Ossetia, Abkhazia, and Their Aftermath", p. 672.

[21] *Ibid*., p. 664.

valstybių atveju, nors dauguma pripažino jų okupaciją buvus neteisėtą[22]. Jugoslavijos iširimas irgi iš esmės traktuotas pagal šią normą – kaip federalinės valstybės suirimas, kuris sudaro sąlygas būti pripažintoms individualioms respublikoms[23]. Tačiau, kaip ir per dekolonizaciją susikūrusių ir pripažintų valstybių atveju, vėliau pradėta saugoti jų teritorinį integralumą, ir bandyti atsiskirti tam tikriems teritoriniams dariniams, pavyzdžiui, nuo Kroatijos ar Bosnijos Hercegovinos, nebepavyksta.

Kita vertus, kaip rašo Erika Leonaitė ir Dainius Žalimas, reikia pripažinti, kad tarptautinė teisė „tyli" atsiskyrimo klausimu, nes „nėra pakankamo pagrindo kalbėti apie teisę į secesiją [t. y. atsiskyrimą – D. J.] tarptautinėje teisėje, kita vertus, tarptautinė teisė iš principo nedraudžia vienašališkai skelbti nepriklausomybės"[24]. Tačiau jie taip pat mini, kad tarptautinė teisė parankesnė valstybėms nei atsiskirti norintiems dariniams, nes valstybės turi pagrindinę teisę – ginti savo teritorinį vientisumą[25]. Tad dabar teritorinis vientisumas saugomas ir toliau, jei nėra pagrindinės valstybės pritarimo, o jis viršesnis nei tautų apsisprendimo teisė – teisė, kurią itin sunku nuosekliai taikyti dėl visiško nesutarimo dėl jos apimties ir tautos apibrėžimo.

2008 m. vasario mėnesį dalis Vakarų valstybių pripažino Kosovo nepriklausomybę. Kaip aiškinau anksčiau, vienašalis tam tikro darinio, norinčio atsiskirti, tarptautinis pripažinimas be valstybės, nuo kurios atsiskiriama, pritarimo – itin reta praktika. Kosovas pripažintas nepaisant Serbijos, nuo kurios ir norėta atsiskirti, nepritarimo.

[22] Mikulas Fabry, „Theorizing State Recognition", p. 182.

[23] Mikulas Fabry, „The Contemporary Practice of State Recognition: Kosovo, South Ossetia, Abkhazia, and Their Aftermath", p. 665.

[24] Erika Leonaitė, Dainius Žalimas, „Krymo aneksija ir mėginimai ją pateisinti tarptautinės teisės kontekste", *Lietuvos metinė strateginė apžvalga*, t. 14: *2015–2016*, Vilnius: Generolo Jono Žemaičio Lietuvos karo akademijos leidykla, 2016, p. 23.

[25] *Ibid*., p. 24.

Kosovo nepriklausomybės pripažinimas itin nepatiko Rusijai, pabrėžusiai Serbijos teritorinį vientisumą. Rusija ne kartą po to skelbė, kad tai buvę neteisėta ir pažeidę esminius tarptautinės teisės principus. Taip pat ji teigė, kad Kosovas nebus vienetinis atvejis, nes toks sprendimas negali būti tiesiog išimtis – taip sukuriamas precedentas, kuris gali būti taikomas kitiems nepripažintiems dariniams, taip skatinant separatizmą[26]. Šis įvykis smarkiai paveikė ir itin pablogino Gruzijos ir Rusijos santykius, o paskui pasitarnavo kaip pretekstas ar pagrindas pripažinti Pietų Osetiją ir Abchaziją 2008 m. rugpjūtį. Dėl to Kosovo atvejį aptariu plačiau, juo labiau kad yra pagrindo teigti, jog be šio įvykio Pietų Osetijos ir Abchazijos pripažinimas būtų ne toks tikėtinas.

Kosovas po Antrojo pasaulinio karo buvo autonominė provincija Serbijos respublikoje, kuri kartu su dar penkiomis respublikomis sudarė Jugoslavijos Socialistinę Federacinę Respubliką. Šiai 9–10 dešimtmečiais pradedant irti ir intensyvėjant etninei nesantaikai, įtampos augo ir tarp Kosovo albanų bei serbų. 1992 m. Kosovo albanų atstovai paskelbė Kosovą nepriklausoma valstybe, kurią pripažinusi buvo tik Albanija. Kosovo atstovams nepavyko pasiekti, jog jų teritorijos statusas kažkaip būtų išspręstas, o įtampa ir nepasitenkinimas augo abiejose pusėse, iki 1998 m. tai virto žiauriu karu. NATO, siekdama Serbijos vadovą Slobodaną Miloševičių priversti patraukti Serbijos pajėgas iš Kosovo, 1999 m. kovą pradėjo Jugoslavijos bombardavimo kampaniją (be JT ST sutikimo). Pasibaigus kampanijai birželį JT įsteigė savo misiją Kosove, kuri turėjo padėti stabilizuoti situaciją ir prisidėti prie sprendimo paieškų. Išeitis buvo rasta tik 2008 m., priėmus sprendimą pripažinti Kosovo nepriklausomybę.

1999 m., kai NATO nusprendė bombarduoti Serbiją dėl Kosovo, tai buvo pirmas ryškus ir atviras Rusijos ginčas su Vakarais ir

[26] Vladimir Putin, „Transcript of Annual Big Press Conference", President of Russia, 2008-12-14.

nepasitenkinimas jais. Rusijai šis sprendimas buvo įrodymas, kad JAV nori savo normas ir taisykles primesti pasauliui ne tik taikiu būdu ir nesilaiko tarptautinės teisės: sprendimas priimtas negavus JT ST, kur Rusija turi veto teisę ir nebūtų leidusi jo priimti, pritarimo. Be to, tai buvo sprendimas pirmosios po šaltojo karo pabaigos NATO plėtros, irgi kėlusios nerimo Rusijai, kontekste, kai 1999 m. balandį į organizaciją priimtos Lenkija, Vengrija ir Čekijos Respublika. Jugoslavija ir Kosovas buvo tapę pagrindiniu Europos saugumo iššūkiu Europoje, kurį sprendžiant Rusija neįtraukta, tad ji itin jautriai reagavo į beveik visus didžiųjų Vakarų valstybių sprendimus šioje situacijoje[27]. Kaip parodė tolesni įvykiai, Rusijos politikai Kosovas išliko svarbus, ir ši situacija jai rodė Vakarų vienašališkumą ir dominavimą.

Tiesa, vėliau Rusija visgi įtraukta į Kosovo situacijos sprendimą. JT Misija Kosove įkurta JT ST Rezoliucija 1244 (1999), kurioje pripažintas Serbijos suverenitetas ir teigiama, kad būtina spręsti Kosovo savivaldos klausimą. Tai turėjo būti laikinas administracinis sutvarkymas, darant prielaidą, kad Serbija taps demokratiška ir stabilia valstybe, kurioje įvyks susitaikymas ir sumažės etninių įtampų.

JT misija susidūrė su rimtais iššūkiais. NATO narės darė prielaidą, kad reikia reaguoti į žmogaus teisių pažeidimus, tačiau vengė gilintis ir spręsti priežastis, atvedusias prie konflikto. Tad radosi įtampa tarp Vakarų rūpesčio Kosovo albanais ir priešinimosi jų vienašaliam separatizmui. Tačiau 1999 m. bombardavimo kampanija tik dar labiau paskatino Kosovo albanus, kurių atstovai buvo vienašališkai paskelbę „Kosovo Respublikos" nepriklausomybę dar 1992 m., siekti nepriklausomybės. Nors tuo metu JT ST ir kitos tarptautinės institucijos skelbė Kosovą integralia Serbijos dalimi, o šios vyriausybė kiek galėdama stengėsi pabrėžti, kad jokiomis sąlygomis nesutiktų su jos atsiskyrimu.

[27] Plačiau žr. Ronald Asmus, *A Little War That Shook the World: Georgia, Russia, and the Future of the West*, p. 90–93.

Reformos Serbijoje nevyko greitai, o pasaulio dėmesys nukrypo į kitus saugumo iššūkius (pirmiausia dėl 2001 m. rugsėjo 11 d. įvykių, nukreipusių dėmesį į Artimuosius Rytus). Nesėkmės ir įtampos Kosove skatino galvoti apie kitokį problemos sprendimą. Po beveik septynerių metų, kai įsitraukusių valstybių tikslai pradėjo kisti, o Kosovo albanų nepasitenkinimas vis augo, JT Misijos vadovas Kai Eide 2005 m. spalį rekomendavo pradėti derybas tarp Serbijos ir Kosovo albanų atstovų dėl politinio susitarimo, kuris nustatytų Kosovo politinį statusą. 2007 m. kovą, po metus trukusių nenuoseklių derybų, JT specialusis pasiuntinys deryboms Martti Ahtisaari pateikė JT ST ataskaitą, kurioje teigė, kad tuometinio *status quo* Kosove išlaikyti neįmanoma ir kad vienintelis įmanomas sprendimas užtikrinti taiką ir stabilumą būtų teritorinė nepriklausomybė, kurią iš pradžių turėtų prižiūrėti tarptautinė bendruomenė[28]. Šiai rekomendacijai priešinosi Serbija ir jau tada atvirai Rusija, teigdama, kad tai Serbijos teritorinio vientisumo, taip pat – minėtos JT ST rezoliucijos 1244 (draudžiančios atsiskirti be Serbijos sutikimo) pažeidimas.

Po kelių mėnesių niekur nevedusių derybų, kurioms tarpininkavo ES, JAV ir Rusija, 2008 m. vasario 17 d. Kosovo albanų valdžia vėl vienašališkai paskelbė nepriklausomybę. Nepaisant stipraus Rusijos ir Serbijos pasipriešinimo, argumentuojant, jog tai pavojingas precedentas ir taip daroma žala tarptautinei teisei, taip pat Kinijos, Indijos, Pietų Afrikos, Argentinos, Brazilijos, Ispanijos nepritarimo, Kosovą pripažino didžiosios Vakarų valstybės ir dar kelios kitos.

Taigi atsisakyta priešintis atsiskyrimo siekiams, tačiau, suvokiant galimas šio sprendimo implikacijas, buvo pabrėžiamos Kosovo atvejo unikalios aplinkybės, kartojant, kad pripažinimas yra išimtis

[28] Letter Dated 26 March 2007 from the Secretary-General Addressed to the President of the Security Council: Report of the Special Envoy of the Secretary-General on Kosovo's Future Status, S/2007/168, Refworld, UN Security Council, 2007-03-26.

sui generis iš egzistuojančios praktikos, o ne nauja praktika. T. y. ši išimtis niekaip negalėjo naikinti bendrosios teritorinio valstybių vientisumo normos reikšmės. JAV valstybės sekretorės Condoleezzos Rice pareiškimas kartotas ne sykį:

> Neįprasto Kosovo situacijos veiksnių derinio – įskaitant Jugoslavijos suirimo kontekstą, etninio valymo ir nusikaltimų prieš civilius Kosove istoriją bei ilgą JT administravimo laikotarpį – negalima rasti niekur kitur, ir tai daro Kosovą ypatingu atveju. Kosovas *negali būti laikomas precedentu* jokiai kitai situacijai šiandieniniame pasaulyje.[29] [išskirta mano – D. J.]

Vakarų kalbos, kad klausimas neturi precedentų, nebuvo jo racionalizacija sprendimui įvykus. Kai tik atsirado daugiau palaikančių Kosovo nepriklausomybę, iš karto bandyta formuluoti klausimą kaip išimtinį, beprecedentį, tikintis, kad jis ir bus priimtas kaip toks. Tačiau Rusija iš karto atsisakė priimti šią strategiją teigdama, kad taip skatinamas separatizmas, ir savo pozicijos nekeitė, visą diskusijų laiką išliko pagrindinė Kosovo pripažinimo oponentė[30]. Dar tik prasidėjus Ahtisaari deryboms, 2006 m. pradžioje, Putinas teigė: tai klausimas, kuris

> labai svarbus mums ne tik dėl tarptautinės teisės principų laikymosi, bet ir dėl posovietinės erdvės praktinių interesų. […] Dar ne visi konfliktai posovietinėje erdvėje išspręsti, ir mes negalime sau leisti sekti keliu, kuriame vieni principai taikomi vienam atvejui, o kiti principai – kitam. Visada turime prisiminti, jog reikia universalių sprendimo priėmimo pagrindų.[31]

[29] „U.S. Recognizes Kosovo as Independent State", Bureau of Public Affairs Department Of State. The Office of Electronic Information, 2008-02-18.

[30] Ronald Asmus, *A Little War That Shook the World: Georgia, Russia, and the Future of the West*, p. 103.

[31] „Excerpts from Transcript of Meeting with the Government Cabinet", President of Russia, 2006-01-30.

Rusijos pozicija buvo aiški – klausimas tik buvo, ką ji žodžiais ar veiksmais pasirengusi daryti, Kosovui pradėjus egzistuoti kaip nepriklausomai valstybei.

2008 m. spalį priimta JT Generalinės Asamblėjos rezoliucija A/RES/63/3, kuria palaikytas Serbijos prašymas pateikti klausimą dėl Kosovo vienašalio nepriklausomybės paskelbimo legalumo JT Tarptautiniam Teisingumo Teismui, prašant patariamosios nuomonės. 2010 m. teismas pateikė patariamąją nuomonę, kuri realiai mažai ką paaiškino apie Kosovo pripažinimo teisėtumą. Apskritai teismas nepasakė, ar Kosovas turėjo atsiskyrimo teisę arba teisę būti pripažintas[32]. 2017 m. pradžioje Kosovą yra pripažinusios 111 JT narių (iš 193).

Kosovo atveju buvo sprendžiama konkreti įsisenėjusi problema – tarpetninė nesantaika, iš kurios niekas negalėjo rasti išeities; kaip rodo minėtas JAV pareiškimas bei ES valstybių atsargumas, siekta, kad tai iš tiesų būtų ir liktų išimtis. Tačiau Rusijos atstovai, be bendros kritikos dėl tarptautinės teisės normų pažeidimo, ne kartą kartojo ir perspėjo, kad išimtis vienoje vietoje suaktyvins išimtis kitoje[33]. Tad pavojus Gruzijai buvo akivaizdus – paskui Rusija labai tiesmukai ir greitai tai įrodė.

[32] Mikulas Fabry, „The Contemporary Practice of State Recognition: Kosovo, South Ossetia, Abkhazia, and Their Aftermath", p. 673, 24 išn.

[33] Vladimir Putin, „Transcript of Annual Big Press Conference".

VALSTYBINGUMO PRIPAŽINIMAS PAGAL RUSIJĄ

Rusija – svarbiausia suinteresuota išorinė veikėja, svariai prisidėjusi prie to, kad Abchazija ir Pietų Osetija jau seniai net nediskutuoja dėl buvimo Gruzijos sudėtyje jokiu statusu; nuo jos paramos priklauso abiejų darinių gyvybingumas ir, be abejo, jų valstybingumas *de facto*. Tad šis skyrius – apie tai, kaip Rusija prisideda, pirma, prie Abchazijos ir Pietų Osetijos valstybingumo praktikų kūrimo; antra, prie šių darinių priklausomybės nuo savęs kūrimo; trečia, kaip ji žaidžia ir naudojasi tarptautinių santykių normatyvine struktūra, įskaitant tarptautinio pripažinimo praktikas ir ginčus, kuriuos analizavau ankstesniame skyriuje.

Rusija užsienio politika kaimynystėje dominuoja, dažnai būna kategoriška ir paskatomis bei įvairiomis priverstinėmis taktikomis kuria priklausomybę. Rusijos oficialiojoje politikoje jau seniai atsisakyta termino *artimasis užsienis*, kurį jos atstovai mėgo paskutiniu XX a. dešimtmečiu, tačiau Rusijos politikoje, taip pat kituose bandymuose konceptualizuoti santykius su valstybėmis, buvusiomis SSRS sudėtyje, nenutolstama nuo idėjos, kad tai ypatinga, Rusijos, erdvė ir niekas neturėtų stebėtis dėl Rusijos dėmesio jai. Prieš dešimtį metų rašytoje knygoje, kur analizavau Rusijos kaimynystės politiką Baltijos šalių atžvilgiu, minėjau, kad Rusija neturi apibrėžtos, sau priimtinos sienų sampratos ir kad analizuojant įvairius diskursus galima pamatyti, kad jos teritorijos idėja nėra stabilus, apibrėžtas žemės plotas – jai veikiau rūpi, kad šiuo metu šis žemės plotas dėl įvairių priežasčių susitraukęs[34]. Tačiau tai nereiškia, kad kas nors kitas gali pretenduoti į veiklas aplink Rusijos sienas[35]. Štai dar 2008 m.

[34] Dovilė Jakniūnaitė, *Kur prasideda ir baigiasi Rusija: kaimynystė tarptautinėje politikoje*, Vilnius: Vilniaus universiteto leidykla, 2007.

[35] Daugiau apie Rusijos užsienio politiką regione žr.: Bertil Nygren, *The Rebuild-*

tuometinis Rusijos prezidentas Dmitrijus Medvedevas, kalbėdamas apie Rusijos užsienio politiką ir Europos saugumo ateitį, pabrėžė, kad šalys gali turėti „privilegijuotų interesų" tam tikrose erdvėse ir Rusija šiuos interesus pasiruošusi ginti[36].

Šis interesų gynimas aiškiai atsiskleidžia diskusijose dėl galimos NATO plėtros. Rusija „suvirškino" Lietuvos, Latvijos ir Estijos narystę, tačiau bet kokie tolesni planai Rytų Europos ir Pietų Kaukazo regione nepriimtini. Būtent dėl to Rusijai itin nepatiko 2008 m. NATO viršūnių susitikimo sprendimas Bukarešte, kai buvo pasakyta, kad Ukraina ir Gruzija galėsiančios tapti NATO narėmis. Tiesa, šioms dviem valstybėms nieko konkretaus nebuvo pasakyta ar pažadėta, nebuvo pasiūlytas narystės veiksmų planas, tad jų politikai dėl tokio sprendimo irgi ne itin džiaugėsi. Tokia deklaracija bendrai laikyta kompromisu ir nuolaida Rusijai, nes nieko konkretaus nepažadėta. Tačiau Rusijos politiniam elitui taip neatrodė – nepasitenkinimas buvo garsus, nenumalšęs iki šiol, praėjus beveik dešimčiai metų[37].

Gruzijai narystė NATO visų pirma siejosi su jos teritoriniais konfliktais – ji tikėjosi gauti saugumo garantijų ir vienareikšmį palaikymą sprendžiant teritorinius konfliktus. Kaip pastebėta IV dalies skyriuje „Kirsti ir kontroliuoti", pasirinkta konfliktų internacionalizacijos strategija, kuri visų pirma reiškė Rusijos kaltinimą okupacija ir jos atgrasymą. Todėl maždaug nuo 2004 m. vidurio Gruzijos valdžia pakeitė retoriką savo teritorinių konfliktų atžvilgiu; toje retorikoje svarbiausią vaidmenį pradeda užimti Rusija. Kalbama ne apie separatizmą Gruzijoje, ne apie gruzinų ir osetinų ar abchazų

ing of Greater Russia: Putin's Foreign Policy Towards the CIS Countries, London, New York: Routledge, 2007; Robert H. Donaldson, Joseph L. Nogee, *The Foreign Policy Of Russia: Changing Systems, Enduring Interests*, New York, London: M. E. Sharpe, 2005.

[36] „New Russian World Order: The Five Principles", BBC News, 2008-09-01.

[37] Plačiai apie tai rašoma: Ronald Asmus, *A Little War That Shook the World: Georgia, Russia, and the Future of the West*, 4 skyriuje.

etninius nesutarimus, o apie Gruzijos ir Rusijos santykių problemą. „Krizė Pietų Osetijoje nėra gruzinų ir osetinų problema – tai Gruzijos ir Rusijos problema“, – pačiame 2004 m. krizės Pietų Osetijoje įkarštyje, liepą, ištaria Sakaašvilis[38]. Nuo tada Gruzija laiko Rusiją aktyvia konflikto dalyve, ginkluojančia Gruzijos separatistines teritorijas ir kliudančia bet kokiems susitarimams. Tuo metu atsiranda ir „šliaužiančios okupacijos / aneksijos“ terminas[39], kurį Gruzijos politikai kartoja iki šių dienų. Šio posūkio idėja paprasta: pabrėžiant Rusijos įsikišimą (kuris, kaip rodoma toliau, buvo ryškus), ieškoti ir gauti pagalbos iš sąjungininkių (Vakarų valstybių) ir į Gruzijos problemų sprendimą įtraukti kuo daugiau tarptautinių veikėjų. Vakarų valstybių vadovai palaikė Gruzijos teritorinį vientisumą, tačiau stengėsi intensyviai neįsitraukti į situacijos sprendimą (apie tai plačiau kitame skyriuje), dažnai nenorėdami erzinti Rusijos.

Tad Rusiją nervino aktyvi naujosios Gruzijos valdžios su Saakašviliu priešakyje pro-NATO politika. Prasidėjo gruziniškų prekių boikotas, importo trukdžiai, manipuliavimas energetiniais ištekliais, sugriežtintas vizų režimas Gruzijos piliečiams, bandantiems rasti darbą Rusijoje. Rusija taip pat pradėjo labiau kontroliuoti vyriausybes *de facto*, į jų specialiąsias tarnybas ir ministerijas siųsdama buvusius saugumo tarnybų atstovus, dovanodama ginkluotės. Tai buvo intensyvesnis įsitraukimas į konfliktą, aiškiai palaikant ne Gruzijos pusę. Tačiau dar 2004 m. pradžioje būta lūkesčių, kad Gruzija ir Rusija galėtų formaliai susitarti. Kai pavasarį valstybių prezidentai kalbėjo apie bendrą kovą su terorizmu, atrodė, kad bus suderėta steigti Rusijos karines bazes Gruzijos teritorijoje. Bet šie veiksmai nebuvo plėtojami, o Gruzija ir Rusija perėjo į konfrontacinę santykių stadiją

[38] „Saakashvili: Russia to Blame for South Ossetia Crisis“, EurasiaNet, 2004-07-11.

[39] Pvz., William Wallace (Lord Wallace of Saltaire), „A Contradictory Line on the Caucasus“, *Financial Times*, 2004-09-06.

(prie to prisidėjo ir Pietų Osetijos konflikto paaštrėjimas 2004 m. vasarą), kuri iki 2017 m. dar nebuvo pasibaigusi. 2008 m. karas ir po jo įvykęs Abchazijos ir Pietų Osetijos valstybingumo pripažinimas bet kokį susitaikymą padarė nebeįmanomą.

Galima paminėti, kad 10 dešimtmečio pabaigoje Rusijos pozicija Gruzijos konfliktų atžvilgiu buvo gana atsargi: joje pačioje buvo daug nerimo dėl separatistinių jėgų Šiaurės Kaukaze, reikėjo stengtis gelbstint ekonomiką. Kadangi Rusija siekė stiprinti NVS ir 1995 m. priviliojo Gruziją prisijungti, 1996 m. Rusija sutiko per NVS pradėti ekonominę, politinę ir informacinę Abchazijos blokadą (vienašališkai Rusijos atšauktą tik 2008 m. pavasarį)[40]. Tiesa, Rusija visada buvo viena pagrindinių dalyvių, bandančių spręsti abu konfliktus: dalyvavo derybose dėl paliaubų sutarčių, toliau bandant tartis, taip pat prisidėjo prie abiejų taikos palaikymo misijų, yra viena iš Ženevos derybų tarpininkių. Apskritai Rusijos užsienio politika pradėjo keistis, tapo matomesnė ir kategoriškesnė maždaug nuo 2000 m. Tai susiję su Putino atėjimu į RF prezidento postą ir Rusijos ekonomikos stiprėjimu. Nuo tada Rusija pradėjo aktyviau reikšti nepasitenkinimą regione vykstančiais procesais, labiau į juos įsitraukti.

Galima kalbėti apie tris Rusijos užsienio politikos priemones, kuriomis ji tiesiogiai įsitraukė į tai, kas vyksta Abchazijoje ir Pietų Osetijoje: pasportizacijos politika, valstybingumo pripažinimas ir dvišalių sutarčių sistemos sukūrimas. Šiomis priemonėmis prisidėta prie darinių savarankiškumo, o vėliau – ir valstybingumo stiprinimo. Kaip atskleidžiama toliau, šios priemonės tiesiogiai susijusios su teritorialumo suvalstybinimu.

[40] Thomas Frear, „The Foreign Policy Options of a Small Unrecognised State: The Case of Abkhazia", *Caucasus Survey*, vol. 1, no. 2, 2014, p. 87.

Išdalyti pasus

Iki Abchazijos ir Pietų Osetijos valstybingumo pripažinimo vienas svarbiausių Rusijos padarytų dalykų buvo Rusijos vykdyta ir sėkmingai įgyvendinta *pasportizacija*: procesas, kada daugumai Abchazijos ir Pietų Osetijos gyventojų sudaryta galimybė gauti Rusijos pilietybę ir pasus. Manoma, kad maždaug 90 procentų Pietų Osetijos ir Abchazijos gyventojų yra RF piliečiai[41].

Pasų dalijimas suintensyvėjo, kai 2002 m. pakeistas RF pilietybės įstatymas, kuriuo supaprastintos procedūros gauti Rusijos pasą bet kam, turėjusiam Sovietų Sąjungos pilietybę ir neįgijusiam naujai susikūrusių valstybių pilietybės[42]. Po pirmųjų karų Abchazijoje ir Pietų Osetijoje Gruzija nekontroliavo tų teritorijų, jos valdžios institucijos negalėjo veikti, o tai reiškia, kad dauguma gyventojų vis dar gyveno su SSRS pasais. Per 2002 m. maždaug 150 000 Abchazijos gyventojų gavo naujus pasus, ir taip jau 70 proc. Abchazijos gyventojų tuomet buvo Rusijos piliečiai (50 000 šią pilietybę turėjo anksčiau)[43]. Pietų Osetijoje apie 90 proc. iš 100 000 skaičiuojamų gyventojų 2002 m. jau buvo gavę Rusijos pasus[44].

Teritorijų gyventojams, kurie nebuvo etniniai gruzinai ir neturėjo didelių paskatų palaikyti ryšius su Gruzija, Rusijos pasas turėjo įvairių privalumų: galima buvo gauti gerokai didesnę Rusijos pensiją, vykti į Rusiją ir susirasti ten darbo, pagaliau buvo galima gauti vizą ir išvažiuoti į užsienį[45]. Tad 2008 m. beveik visi Pietų Osetijos ir Abchazijos gyventojai buvo Rusijos piliečiai.

[41] Vincent M. Artman,„Documenting Territory: Passportisation, Territory, and Exception in Abkhazia and South Ossetia“, *Geopolitics*, vol. 18, no. 3, 2013, p. 690.

[42] „Федеральный закон ‘О гражданстве Российской Федерации’“, Российская Федерация, 2002-05-15.

[43] Inal Khashig, „Abkhaz Rush For Russian Passports“, Institute for War and Peace Reporting, 2002-07-02.

[44] Peter Roudik, „Russian Federation: Legal Aspects of War in Georgia“, Law Library of Congress, 2012.

Pasas apibrėžia gyventojų santykį su valstybe ir yra teritorinė priemonė šiam santykiui nusakyti: pilietybė nusako tam tikras teises ir pareigas teritorijoje. Kartu vienos pilietybės atsisakymas ir kitos priėmimas yra veiksmas, kuriuo deklaruojama pasikeitusi gyvenamoji vieta ir atsiradęs lojalumas ar interesai, susiję su kita teritorija. Vienas iš pasportizacijos Abchazijoje ir Pietų Osetijoje efektų: ji efektyviai naikino ryšį su Gruzija, pranešė, kad Gruzija ne tik nebekontroliuoja savo teritorijos – ji *de facto* nebegali turėti pretenzijų į tos teritorijos gyventojus. Teritorialumas susijęs ir su gyventojų kontrole toje teritorijoje, o tai reiškia ir teisę ginti savo gyventojus. Jei nėra ką ginti, iš valstybinės teritorijos atimama viena iš jos prasmių.

Kitas pasportizacijos efektas susijęs su tuo, kad gauti pasai yra Rusijos: šalies, kurioje gavusieji pasus negyvena. Stebėtojai dažnai kelia klausimą: ar Rusija gali ir kada gali sugalvoti reikšti pretenzijas į teritoriją, kurioje gyvena jos piliečiai? 2008 m. Rusijos kariuomenė įžengė į Pietų Osetiją teigdama, kad siekia apginti savo piliečius. Tad pagrindu intervencijai pasinaudota, to – kaip rodo ir Pietų Osetijos bei Abchazijos pareigūnų komentarai – galima tikėtis ir ateityje. 2014 m. kovą įvykusi Krymo okupacija (tiesa, pretekstas buvo ten gyvenusiųjų valia, išreikšta referendume) sukėlė dar daugiau baimių dėl to, ką gali padaryti Rusija. Kol kas aišku, kad Rusijos pasai kuria valstybingumo siekiančių teritorijų priklausomybę ir siekia formuoti mažų mažiausiai dvigubą lojalumą. O tai efektas, kurio valstybės kūrėjai nebūtinai nori, jei galvoja apie gyvybingą, savarankišką valstybę. Pasportizacija padidino valstybių *de facto* saugumą – jos gavo stiprų saugumo garantą, valstybę, pasiruošusią ginti savo piliečius, tačiau kartu sukūrė dvigubą lojalumą ir davė pagrindo dviprasmiškai traktuoti teritoriją.

[45] Tiesa, gauti vizas vis tiek nėra lengva: Abchazijai ir Pietų Osetijai išduoti pasai turi savo seriją, kuri yra žinoma užsienio šalių diplomatinėms tarnyboms, parašyta išdavimo vieta, tad nesunku išsiaiškinti žmonių kilmės vietą. O dauguma valstybių laikosi Abchazijos ir Pietų Osetijos nepripažinimo politikos.

Pripažinti

Abchazijos ir Pietų Osetijos nepriklausomybę Rusija pripažino 2008 m. rugpjūčio 26 d.[46] – praėjus dviem savaitėms po Gruzijos ir Rusijos karo pabaigos. Įvykęs karas neabejotinai buvo pretekstas, tačiau priežasčių, kodėl pripažinimas įvyko, reikia ieškoti kiek anksčiau. Pagrindinė jų – Kosovo valstybingumo pripažinimas, apie kurį rašiau ankstesniame šios dalies skyriuje „Valstybingumo pripažinimas pagal tarptautinę teisę". Rusija ne tik atvirai nepritarė šiam sprendimui ir diskusijose pasisakė prieš jį, bet ir atvirai siejo jį su Pietų Osetijos, Abchazijos ir Padniestrės atvejais. Dar 2007 m. Putinas tvirtino:

> Mūsų neįtikino partnerių teiginiai, kad Kosovas – unikalus atvejis. Nėra nieko, kas leistų tvirtinti, kad Kosovo atvejis skiriasi nuo Pietų Osetijos, Abchazijos ir Padniestrės. Vienu atveju suiro Jugoslavijos komunistinė imperija, kitu atveju – sovietų komunistinė imperija. Abiem atvejais buvo karo, aukų, nusikaltimų ir nusikaltimų aukų. Pietų Osetija, Abchazija ir Padniestrė iš esmės jau penkiolika metu gyvena kaip nepriklausomos valstybės, turi renkamus parlamentus, prezidentus ir patvirtintas konstitucijas. Skirtumo nėra.[47]

Gruzijos politikai puikiai suvokė Kosovo pripažinimo grėsmę jų šaliai ir teigė jokiu būdu jo nepalaikysiantys[48]. Ronaldas Asmusas tvirtina Saakašvilį tiesiog troškus, kad Serbija ir Kosovas pasiektų bendrą, savanorišką, taikų sprendimą, kuris galėtų tapti pozityviu

[46] Дмитрий Медведев, „Заявление Президента Российской Федерации Дмитрия Медведева", Президент России, 2008-08-26.

[47] „Interview with Newspaper Journalists from G8 Member Countries", President of Russia, 2007-06-04.

[48] „'Georgia Will Not Recognize Kosovo' – Foreign Minister", *Civil Georgia*, Civil.Ge, 2008-02-19; „Government: No Plans for Kosovo Recognition", *Civil Georgia*, Civil.Ge, 2008-04-05.

pavyzdžiu sprendžiant Gruzijos ir Abchazijos konfliktą. Aiškėjant, jog artėja Kosovo pripažinimas, Saakašvilis keliskart kalbėjosi su skirtingų valstybių vadovais bandydamas perspėti apie negatyvias tokio sprendimo pasekmes Gruzijai, tačiau buvo nuramintas, jog precedento nebus ir Rusija greičiausiai blefuoja[49].

2008 m. vasarį pripažinus Kosovą, Rusija jau pavasarį ėmėsi įvairiausių veiksmų: Rusijos Prezidentas vienašališkai atšaukė NVS sankcijas Abchazijai, paskelbta, kad užmezgami nuolatiniai santykiai su šiomis teritorijomis. Kovo pabaigoje priimta RF Dūmos rezoliucija dėl abiejų pripažinimo, o po minėtojo NATO Bukarešto viršūnių susitikimo Putinas nurodė užmegzti formalius santykius su Pietų Osetija ir Abchazija[50]. Tad signalai buvo siunčiami, įtampa didėjo pusę metų, kol viskas išsiliejo į penkių dienų karą, o rudenį Gruzijai ir tarptautinei bendruomenei teko pradėti gyventi *pakitusioje situacijoje* – šį terminą mėgsta kartoti Rusijos užsienio politikos atstovai, aiškindami radikalesnius šalies užsienio politikos pokyčius.

Apkaltinusi Gruziją *agresija* ir *genocidu* Rusijos vyriausybė paskelbė, kad esama ypatingų aplinkybių, pateisinančių atsisakymą palaikyti ilgai egzistavusį įsipareigojimą pripažinti Gruzijos teritorinį integralumą ir skatinančių pripažinti vienašališkas dviejų atsiskyrusių teritorijų nepriklausomybės deklaracijas[51]. Pripažinimą paskelbęs Medvedevas keliskart nurodė į Kosovo atvejį, atkreipdamas dėmesį, kad Rusija ne kartą minėjo tai pasitarnausiant kaip precedentą kitiems atvejams. Anot Asmuso,

> Gruzija buvo idealus Rusijos keršto objektas. Rusija norėjo, kad jos atsakas JAV būtų toks pats skausmingas, kaip Rusijai buvo Kosovas. Gru-

[49] Ronald Asmus, *A Little War That Shook the World: Georgia, Russia, and the Future of the West*, p. 100.

[50] *Ibid*., p. 108.

[51] Дмитрий Медведев, „Интервью телекомпании Би-Би-Си", Президент России, 2008-08-26.

zija buvo akivaizdus pasirinkimas – tai vieta, kur Rusija galėjo pabrėžti, kad taip pat turi savo įtakos zoną, kurioje privers Vakarus, ypač JAV, sumokėti.[52]

Iki 2017 m. vidurio Abchaziją buvo pripažinusios šešios JT narės: Rusijos Federacija (2008 m. rugpjūčio 26 d.), Nikaragva (2008 m. rugsėjo 5 d.), Venesuela (2009 m. rugsėjo 10 d.), Nauru (2009 m. gruodžio 15 d.), Vanuatu (2011 m. gegužės 23 d.) ir Tuvalu (2011 m. rugsėjo 18 d.). Abchazija taip pat palaikė santykius su Pietų Osetija, Padniestre ir Kalnų Karabachu. Pietų Osetiją buvo pripažinusios penkios valstybės: RF (2008 m. rugpjūčio 26 d.), Nikaragva (2008 m. rugsėjo 5 d.), Venesuela (2009 m. rugsėjo 10 d.), Nauru (2009 m. gruodžio 16 d.), Tuvalu (2011 m. rugsėjo 19 d.). Vanuatu savo sprendimą pripažinti Abchaziją atšaukė, kai 2013 m. užmezgė santykius su Gruzija ir pripažino jos teritorinį vientisumą[53], Tuvalu 2014 m. atsiėmė abu pripažinimus[54].

Aišku, kad tokių, pripažinusių, valstybių kontekste reikšmingas tik Rusijos pripažinimas. Ji pripažino Pietų Osetiją ir Abchaziją norėdama pademonstruoti, kokią klaidą padarė Vakarai pripažindami Kosovą ir, kaip teigė Rusija, sukurdami precedentą. Tačiau Rusija galų gale nenužengė taip toli, kad skelbtų pasikeitus normą. Išsisukta kitaip: sutikta, kad jei Kosovo atvejis ypatingas, tai Abchazijos bei Pietų Osetijos atvejai irgi tokie.

Kosovo atveju Rusija nemanė, jog esama pakankamai pagrindo pripažinti jį tarptautinės teisės subjektu, tačiau pačiai Rusijai priimant sprendimą pagrindo esą būta: Rusija teigė siekusi sustabdyti

[52] Ronald Asmus, *A Little War That Shook the World: Georgia, Russia, and the Future of the West*, p. 103.

[53] „Georgia, Vanuatu Establish Diplomatic Ties", *Civil Georgia*, Civil.Ge, 2013-07-15.

[54] „Tuvalu Retracts Abkhazia, S.Ossetia Recognition", *Civil Georgia*, Civil.Ge, 2014-05-31.

žmonių žūtis ir humanitarinę katastrofą, kad įgyvendintų teisingumą ir kad būtų realizuota dviejų tautų teisė į apsisprendimą. „Tarptautinėje teisėje nėra vienodų situacijų“, – taip savo pasisakymą, kuriame pranešė apie pripažinimą, baigė Medvedevas[55]. Kiek vėliau ir Sergejus Lavrovas, išsamiai aiškinęs situaciją, pabrėžė, kad Gruzija – ypatingas atvejis, kad, Rusija, pavyzdžiui, niekada neketina pripažinti Kalnų Karabacho, o sprendimas dėl abiejų Gruzijos teritorijų buvo būtinas, nes buvo iškilusi grėsmė žmonių, kurių dauguma buvo Rusijos piliečiai, gyvybėms. Tai buvęs vienintelis būdas užtikrinti taiką ir saugumą ateityje[56]. Tad nepaisant grasinimų ir įspėjimų, kad Kosovo atvejis sukurs naują taisyklę tarptautinėje teisėje, pripažindama Abchaziją ir Pietų Osetiją Rusija iš esmės naudojosi tuo pačiu argumentu – kad jų veiksmas yra ne naujos taisyklės ar normos įtvirtinimas, bet ypatinga situacija, išimtis iš egzistuojančių taisyklių.

Jei viena valstybė nusprendė vienašališkai kalbėti apie išimtį, tai ir kita gali pasielgti taip pat: tokia galų gale buvo Rusijos žinia tarptautinei bendruomenei. Galima teigti, kad po šio Rusijos sprendimo kitos valstybės bus dar atsargesnės kurti naujus atvejus, kurie yra tarptautinio pripažinimo paribiuose. O Rusija irgi neturi jokio intereso kvestionuoti po dekolonizacijos įsitvirtinusios teritorinio vientisumo normos – taip nesunkiai galima priartėti prie grėsmės pačios Rusijos teritorijos vientisumui.

[55] Дмитрий Медведев, „Интервью телекомпании Би-Би-Си“.

[56] Стенограмма выступления Министра иностранных дел России С. В. Лаврова на расширенном заседании Комитета Совета Федерации по международным делам, Министерство иностранных дел Российской Федерации, 2008-09-18.

Susaistyti

Trečioji Rusijos politikos kryptis Abchazijoje ir Pietų Osetijoje – dvišalių sutarčių sistemos sukūrimas, legitimuojantis abiejų valstybių *de facto* valstybingumą ir tęsiantis pripažinimo politiką. Pietų Osetija ir Abchazija pasirašė daug dvišalių tarpvalstybiniais ir tarpinstituciniais vadinamų susitarimų: Thomas Ambrosio ir Williamas Lange suskaičiavo daugiau nei 70, pasirašytų iki 2015-ųjų[57]. Atliekamai analizei svarbiausios trys: draugystės, dėl sienų apsaugos ir dėl partnerystės, arba sąjungos.

Beveik iš karto po pripažinimo 2008 m. rugsėjo 17 d. Pietų Osetija ir Abchazija su Rusija pasirašė Draugystės, bendradarbiavimo ir abipusės pagalbos sutartis[58]. Šios sutartys – visų tolesnių susitarimų pagrindas, į jas nuolatos nurodoma. Abi vienodos, vienintelis skirtumas – teritorijų pavadinimai. Galima spėti, kad jokių derybų ar bandymų tartis dėl turinio nebuvo: sutartys sudarytos praėjus mažiau nei mėnesiui po pripažinimo deklaracijos.

Draugystės sutarčių preambulėje pranešama apie „istoriškai tvirtus ryšius, draugystės tradiciją ir gerą bendravimą tarp šalių žmonių“ ir siekius santykius „pakelti į naują lygmenį“. Tas naujas lygmuo reiškia „artimai bendradarbiauti užsienio politikos srityje“, bendradarbiauti bendrai „ginant suverenitetą, teritorinį integralumą“; užpuolimo atveju abi pusės įsipareigoja nedelsdamos užtikrinti bendrą gynybą, taiką ir saugumą. Sutartyse išlaikomas abipusiškumas, tačiau skaityti kitaip nei kaip deklaraciją apie Rusijos globą siekiant

[57] Thomas Ambrosio, William A. Lange, „The Architecture of Annexation? Russia's Bilateral Agreements with South Ossetia and Abkhazia“, *Nationalities Papers*, vol. 44, no. 5, 2016, p. 673–693.

[58] „Договор о дружбе, сотрудничестве и взаимной помощи между Республикой Абхазия и Российской Федерацией“; „Договор о дружбе, сотрудничестве и взаимной помощи между Российской Федерацией и Республикой Южная Осетия“.

saugumo – sunku. Toliau sutartyse pranešama nykstant ribas tarp sutarties šalių: planuojamas „laisvas piliečių judėjimas“, o Rusija prisiima atsakomybę už sieną ir muitinės bei pasienio kontrolės valdymą. Numatyta galimybė abiejų šalių piliečiams turėti viena kitos pilietybę bei ginti viena kitos piliečius, taip pat – bendradarbiauti beveik visose įmanomose srityse.

Po aštuonių mėnesių – 2009 m. balandžio 30 d. – Abchazija ir Pietų Osetija pasirašė vėl beveik vienodus susitarimus su Rusija dėl bendrų pastangų saugoti Abchazijos / Pietų Osetijos valstybines sienas[59], pagal kuriuos valstybinės *de facto* sienos apsauga perduodama RF, o ši pažada saugoti sieną ją finansuodama ir kontroliuodama. Susitarimas turėjo galioti, kol abi teritorijos sukurs savo pasienio tarnybas, tačiau šis procesas arba užtruko, arba kol kas Rusija neturi planų atsiimti savo pasieniečių, pasienio postų, pasienio ir karinių bazių nuo Abchazijos ir Pietų Osetijos administracinės linijos su Gruzija. Šios sutartys buvo 2013–2015 m. vykusios borderizacijos teisinis pagrindas[60].

Kartu reikia žinoti, kad abiejų teritorijų „sienos“ su Rusija jau seniai buvo itin pralaidžios, ekonominiai ir prekybiniai santykiai su ja plėtoti labai intensyviai. Siena su Rusija prižiūrima ir kontroliuojama, tačiau fizinių barjerų ten nėra. Be to, kaip minėta anksčiau, dauguma žmonių abiejose teritorijose ir taip turi Rusijos pasus, tad sieną su Rusija gali kirsti be jokių apribojimų. Siena buvo statoma ir aiškumas kuriamas tik Gruzijos kontroliuojamoje teritorijoje; kaip pabrėžia Rusijos užsienio reikalų ministerija, viskas vyksta pagal tarptautines sutartis su nepriklausomomis valstybėmis, o siena

[59] „Соглашение между Российской Федерацией и Республикой Абхазия о совместных усилиях в охране государственной границы Республики Абхазия“; „Соглашение между Российской Федерацией и Республикой Южная Осетия о совместных усилиях в охране государственной границы Республики Южная Осетия“.

[60] Apie jį žr. IV dalies skyriuje „Brėžti liniją“.

statoma siekiant sumažinti neteisėtų ir netyčinių sienos kirtimų iš abiejų pusių[61]. Kitaip tariant, savo teikiamos pagalbos „demarkuojant sienas" Rusija nelaiko atskiru politiniu sprendimu – tik viena iš nuoseklių abiejų darinių pripažinimo proceso dalių (kartu su pripažinimo aktais ir bendra pagalbos politika kuriant Abchazijos ir Pietų Osetijos valstybingumą).

Borderizacijai įsibėgėjant, Rusijos santykiuose su Abchazija ir Pietų Osetija įvyko dar vienas reikšmingas epizodas: 2014 m. pradėta derėtis ir diskutuoti dėl integracijos su Rusija sutarčių. Šis procesas vyko Krymo okupacijos, paskui – karo veiksmų Rytų Ukrainoje ir bendrai Rusijos politikos suaktyvėjimo ir suagresyvėjimo kontekste. Tad jį stebėjusieji pradėjo nerimauti, jog vyksta dar vienos „naujos realybės" kūrimas.

2014 m. lapkričio 24 d. Abchazija ir Rusija pasirašė Sutartį dėl sąjungos ir strateginės partnerystės[62]. Kaip ir prieš šešerius metus pasirašytos draugystės sutarties atveju, norėta sukurti „kokybiškai naują lygį" Rusijos ir Abchazijos santykiuose. Derybos dėl susitarimo nebuvo lengvos, paviešinti trys projektai: vieną pateikė Rusija, kitą – kaip alternatyvą – Abchazija, vėliau suderėta dėl trečiojo varianto, kuris ir priimtas[63]. Dokumento paviešinimas nebuvo įprasta praktika, ir Abchazijos atstovai, matyt, tai padarė sąmoningai, kaip paaiškėjo, teisingai tikėdamasi, jog sutartis, kuri tada dar vadinosi „integracijos" sutartimi, sukels dalies abchazų pasipiktinimą. Viešai pasirodžiusiuose komentaruose baimintasi prarasti suverenitetą,

[61] „Комментарий заместителя директора Департамента информации и печати МИД России М. В. Захаровой в связи с высказываниями западных представителей по ситуации на границах Грузии с Южной Осетией и Абхазией", Министерство иностранных дел Российской Федерации, 2013-10-04.

[62] „Договор между оссийской Федерацией и Республикой Абхазия о союзничестве и стратегическом партнерстве", 2014-11-24.

[63] Visi trys tekstai lyginami čia: „Проекты российско-абхазского договора о союзничестве: сравнение", *Кавказский узел*, 2014-11-24.

kartu sutinkant, kad Rusija – svarbi sąjungininkė ir nuo jos priklauso Abchazijos gyvybingumas. Kita pusė atkreipė dėmesį, kad negalima pykdyti Rusijos, nes esminis Abchazijos interesas – saugumas. Bet kokiu atveju sutarta, kad būtina pasiūlyti kitą versiją, kur būtų sustiprinta vidinė Abchazijos autonomija ir aiškiau atsiskirta nuo Rusijos, kartu simboliškai demonstruojant lojalumą[64].

Tad galų gale sutartis tapo „partnerystės" ir jokių kalbų apie integraciją neliko; radosi idėja, kad šalys gali turėti ir skirtingų interesų, kad į tai bus atsižvelgiama, o esant bendriems interesams veiksmai bus koordinuojami. Abchazijos pastangomis pabrėžta nuostata, kad Rusija pasižada padėti siekti narystės tarptautinėse organizacijose, keliose vietose pabrėžta, kad Abchazija – atskiras politinis darinys. Didžiausia integracija turinti įvykti nacionalinio saugumo srityje, kur sukuriama bendra gynybos ir saugumo erdvė. Abchazijos sienos su Gruzija apsauga dabar yra Abchazijos Respublikos suvereniteto ir jurisdikcijos klausimas. Ši nuostata taip pat atsirado pabrėžiant Abchaziją kaip savarankišką vienetą.

Nuostatos dėl piliečių susilaukė daug diskusijų ir atskleidė Abchazijos nesaugumą dėl savo tapatybės. Rusijos projekte buvo reikalaujama abiejų pusių pasižadėti sukurti procedūras lengviau įgyti kitos šalies pilietybę. Abchazijoje tai interpretuota kaip grėsmė, nes leistų Rusijos verslui lengviau prieiti prie Abchazijos išteklių. O turint mintyje gyventojų skaičiaus skirtumus, išsigąsta, kad rusai pradės dominuoti politiniame gyvenime. Kaip teigia Sergejus Markedonovas, susirūpinta, kad „Abchazijos tapatybė išnyks ir bus transformuota į Didžiojo Sočio dalį"[65]. Tad nuostata dėl pilietybės tapo

[64] Diskusijas perpasakoju iš: Thomas Ambrosio, William A. Lange, „The Architecture of Annexation? Russia's Bilateral Agreements with South Ossetia and Abkhazia", p. 683.

[65] Сергей Маркедонов, „Российско-абхазский договор: на поверхности и между строк", Голос Америки, 2015-10-15.

vienakryptė: Rusija turėjo supaprastinti Rusijos pilietybės gavimą, bet ne atvirkščiai. Galiausiai sutartis sudaryta nebe neribotam laikui, kaip prašyta pradžioje, o dešimčiai metų, automatiškai atnaujinant kas penkerius, jei kita šalis to susitarimo nesustabdo.

Su Pietų Osetija dėl Sąjungos ir integracijos sutarties Rusija susiderėjo 2015 m. vasarį, o kovo 18 d., per Krymo prijungimo metines, iškilmingai tą sutartį pasirašė Maskvoje[66]. Pietų Osetijoje įvyko panašus procesas: pradinė sutarties versija, pasiūlyta Rusijos, pakeista ir kiek sušvelnėjo. Tik šiuo atveju išsiskyrė dviejų dominuojančių Pietų Osetijos jėgų pozicijos. Didžiausia parlamento partija „Vieningoji Osetija" ir jos vadovas Anatolijus Bibilovas pasisakė už kuo didesnę integraciją, ir ne tik saugumo srityje. O prezidentas Leonidas Tibilovas bei jo administracija priešinosi Rusijos pateiktam projektui, pagal kurį Pietų Osetija taptų Rusijos dalimi *de facto*[67]. Viešumoje pasirodė bent keturios sutarties versijos, galų gale priimta penktoji: kompromisas pasiektas, bet nuolaidų gauta gerokai mažiau, nei pavyko Abchazijai, ir integraciniai procesai numatyti intensyvesni.

Pirmojoje, Rusijos, versijoje buvo ilgas „integracijos uždavinių" sąrašas, pagal kurį nebeliko jokių Pietų Osetijos pretenzijų savarankiškai egzistuoti – tai reiškė „maksimaliai integruotos erdvės suformavimą" integruojant kariuomenę, vidaus pajėgas, saugumo institucijas, muitinę ir teismus. Šiose srityse Pietų Osetija turėjo perduoti galias Rusijai. Turėjo būti suformuota bendra ekonominė erdvė su bendra prekių, paslaugų ir kapitalo rinka, kuriama bendra transporto, energetikos ir informacinės sistema. Kitose srityse Pietų Osetija

[66] „Договор между Российской Федерацией и Республикой Южная Осетия о союзничестве и интеграции", 2015-03-18.

[67] „Проект договора между Российской Федерацией и Республикой Южная Осетия о союзничестве и интеграции (российский вариант)", Кавказский узел, 2015-01-20.

turėjo pažadėti „harmonizuoti savo sistemas“ pagal Rusijos. Numatytas referendumas dėl Pietų Osetijos inkorporavimo į RF. Tad Rusijos projektas akivaizdžiai panaikino bet kokius Pietų Osetijos valstybės likučius.

Galutinėje versijoje idėjų dėl savarankiško Pietų Osetijos egzistavimo visgi liko: pavyzdžiui, atsirado Rusijos pažadas rūpintis, kad kitos valstybės pripažintų Pietų Osetijos nepriklausomybę, padėti siekti narystės tarptautinėse organizacijose, neliko referendumo dėl prisijungimo, atsisakyta ir kalbų apie Rusijos įstatymų viršenybę bei planų sujungti ekonominę šalių infrastruktūrą. Tad išlaikytas bent minimalus atsiskyrimas nuo Rusijos. Tačiau Pietų Osetijai nepavyko išsiderėti jungtinių karo pajėgų, Rusija tiesiog prisiėmė atsakomybę už Pietų Osetijos gynybą ir saugumą. Muitinės sistema taip pat turėjo būti suvienyta, o patikrinimo punktai tarp valstybių – panaikinti[68]. Kiti sutarties elementai buvo panašūs į Abchazijos: koordinuota užsienio politika, palengvinta galimybė gauti Rusijos pilietybę. Vietoje pradinio „neriboto galiojimo“, sutartis galioja 25 metus, atnaujinant kas dešimt metų, nebent kuri nors iš šalių pageidauja ją nutraukti.

Nina Caspersen, kalbėdama bendrai apie valstybes *de facto*, pastebėjo, kad nepripažintos valstybės santykis su savo patronu ne visada yra aiškios hierarchijos santykis, valstybės kūrimo procesai gali vykti ir tokiomis neaiškumo sąlygomis[69]. Abiejų darinių – ir Abchazijos, ir Pietų Osetijos – derėjimasis ir Rusijos padarytos nuolaidos rodo, kokių manevravimo galimybių turi maži, nepripažinti teritoriniai dariniai. Atsiradę skirtumai dviejose „integracinėse“ sutartyse gana reikšmingi, jie rodo, kad bandoma reaguoti į vietinę situaciją[70].

[68] Thomas Ambrosio, William A. Lange, „The Architecture of Annexation? Russia's Bilateral Agreements with South Ossetia and Abkhazia“, p. 687.

[69] Nina Caspersen, *Unrecognized States: The Struggle for Sovereignty in the Modern International System*, p. 58.

[70] Thomas Ambrosio, William A. Lange, „The Architecture of Annexation? Russia's Bilateral Agreements with South Ossetia and Abkhazia“, p. 679.

Reikia pripažinti, kad vyksta daug neformalios veiklos ir susitarimų, kurie nebūtinai tampa greitai žinomi. Teritorijų ekonominė ir finansinė priklausomybė nuo Rusijos didelė: Rusija moka pensijas Pietų Osetijos ir Abchazijos gyventojams, turintiems Rusijos pilietybę, po karinės įtampos į Pietų Osetiją buvo nusiųsta daug humanitarinės pagalbos, Rusija bendrai turi daug svertų veikti valstybių *de facto* politiką ir jų subjektiškumo formavimąsi. Tad pakankamai aišku, jog Rusija kuria patronažinius, priklausomybės santykius su abiem teritorijomis ir smulkiu mastu radikaliai realizuoja savo kaimynystės politikos principus: užtikrina, kad ją suptų patikimi, priklausomi satelitiniai partneriai, su ja koordinuojantys savo politiką, ypač užsienio.

Be to, Rusijos politiką lydi nuolatinės prieštaros. Štai Rusija siekė integracinių sutarčių, o Pietų Osetijoje 2017 m. balandį įvykusiuose rinkimuose laimėjo Bibilovas, aiškiai pasisakantis už integraciją su Rusija ir pasiryžęs suorganizuoti referendumą šiuo klausimu[71]. Kita vertus, 2017 m. pradžioje Rusijos užsienio reikalų viceministras pareiškė, kad Rusija neketina atšaukti savo sprendimų pripažinti Abchaziją ir Pietų Osetiją. Tai esą buvęs apgalvotas ir ilgalaikis sprendimas[72]. Tad kol kas atrodo, kad Rusija ir toliau palaikys valstybingumus *de facto* ir toliau rūpinsis, kad abu teritoriniai dariniai galėtų vykdyti pagrindines, valstybę palaikančias ir apie valstybę pranešančias, praktikas – statyti ir kontroliuoti sienas, kurti gyventojų ryšį su atsieta teritorija, svarbiausia – pratinti Abchazijos ir Pietų Osetijos gyventojus gyventi atsietai nuo Gruzijos, panaikinant bet kokį ryšį tarp teritorijų. Būtent šia prasme ji prisideda prie šių valstybių teritorialumo palaikymo, taigi – prie subjektiškumo, kad ir itin trapaus, įtvirtinimo.

[71] Liz Fuller, „South Ossetia's Bibilov Wins Election, Puts Moscow In A Bind", *RadioFreeEurope / RadioLiberty*, 2017-04-11.

[72] „Karasin: Russia Won't Retract Abkhazia, S. Ossetia Recognition", *Civil Georgia*, Civil.Ge, 2017-03-01.

Taip pat reikia prisiminti, kad Rusija sprendžia ne tik tiesiogiai su Gruzija susijusius klausimus. Ji taip pat dalyvauja tarptautinės bendruomenės praktikose formuojant ir palaikant jos struktūrą – tai vyksta visiems veikėjams sąveikaujant, diskutuojant ir veikiant. Tačiau šiuo atveju dar svarbesnis galios vaidmuo, t. y. klausimas, į kieno veiksmus ir kalbėjimą atsižvelgiama labiau. Būtent dėl šitos galios – daryti įtaką tam tikrų normų egzistavimui ir funkcionavimui – kovoja Rusija. Ir jos kova susijusi su mąstymu apie save kaip apie absoliučią tam tikrų teritorijų kontrolierę bei įprastos, veikiančios, tarptautinių santykių tvarkos saugotoją.

VALSTYBINGUMO NEPRIPAŽINIMAS PAGAL ES

Išskyrus Rusiją, dauguma kitų svarbių tarptautinės politikos veikėjų oficialiai palaiko Gruzijos teritorinį vientisumą – taigi ir tai, kad Abchazija ir Pietų Osetija priklauso Gruzijai, – ir kritikuoja Rusijos sprendimą jas pripažinti. Nuo 10 dešimtmečio pradžios į bandymus spręsti pokonfliktes situacijas Abchazijoje ir Pietų Osetijoje buvo įsitraukę keletas reikšmingų tarptautinių veikėjų. Abchazijoje po paliaubų veikė NVS / Rusijos prižiūrimos taikos pajėgos, o JT buvo nusiuntusios savo misiją – JT Stebėjimo misiją Gruzijoje (JTSMG, *United Nations Observer Mission in Georgia*), įsteigtą 1993 m. rugpjūtį, kad stebėtų paliaubų liniją tarp Abchazijos ir Gruzijos[73]. JTSMG oficialiai nutraukė veiklą 2009 m. birželį po Rusijos veto JT ST, kai buvo balsuojama dėl misijos mandato pratęsimo. Anot Rusijos, misijos tikslai „nebeatitiko naujų politinių ir teisinių sąlygų“[74]. Misija nebeveikė *de facto* nuo 2008 m. rugpjūčio: tuomet Rusijos karo pajėgos įžengė į Abchaziją ir JTSMG stebėtojams duotos dvi valandos palikti Abchazijos teritoriją. Jau prieš tai ši misija neturėjo jokių politinių galimybių prisidėti prie konflikto sprendimo ir nekontroliavo taikos palaikymo pajėgų, o atliko, Vladimiro Socoro žodžiais tariant, „tam tikrą socialinį darbą“[75]. Tačiau kol Rusija sutiko, misijos mandatas būdavo pratęsiamas, nes atrodė, kad geriau bent toks tarptautinis buvimas Abchazijoje nei visiškai jokio.

Pietų Osetijoje buvo sukurta Bendra kontrolės komisija ir Bendros taikos palaikymo pajėgos iš Rusijos, Gruzijos ir Šiaurės Osetijos pajėgų (kiek plačiau apie tai – II dalies skyriuje „Pietų

[73] „Resolution 585 (1993)“, UN Security Council, 1993-08-24.

[74] Vladimir Socor, „UNOMIG, RIP: The Curtain Finally Falls on a Side-Show“, The Jamestown Foundation, 2009-06-17.

[75] *Ibid*.

Osetija: atsiskyrimo link“), o iš tarptautinių organizacijų veikė ESBO[76]. ESBO įsitraukė į Pietų Osetijos konfliktą nuo 1992 m. lapkričio, kai Cchinvalyje pradėjo misiją, siekiančią „šalinti konflikto įtampas“[77]. Kaip ir JT stebėjimo misijos atveju, pagrindinė ESBO veikla buvo susijusi su įvairiomis smulkiomis pasitikėjimo kūrimo priemonėmis, nedideliais projektais, įtraukiančiais NVO, jaunimą, moteris ar žurnalistus[78]. Padaryti ką nors daugiau, ypač politiniu lygmeniu, buvo sunku.

Visuose savo dokumentuose ESBO nuosekliai palaikė Gruzijos teritorinį vientisumą (misija vadinosi „Misija Gruzijoje“, jos pagrindinė veiklos vieta buvo Tbilisis). Tai netiko Pietų Osetijai, kuri nuolat įtarinėjo misiją šališkumu[79]. Tad ESBO buvo sunku užimti neutralios dalyvės poziciją. Be to, nors ESBO ir įsitraukė, visada buvo aišku, kad pagrindinė konflikto mediatorė – Rusija. ESBO buvimą Pietų Osetijoje irgi blokavo pati Rusija, tik šįkart ESBO struktūromis – vėl vetavo mandato pratęsimą, tad jis nustojo galioti 2008 m. gruodžio 31 d.[80] Rusija aiškino, kad Pietų Osetija, tapusi nepriklausoma, nebegali būti misijos Gruzijoje dalimi. ESBO stebėtojai nebeturėjo priėjimo prie Pietų Osetijos teritorijos nuo 2008 m. rugpjūtį prasidėjusio karo.

Iki šiol (2017 m.) veikia vienintelis tarptautinis forumas, kuriame visos konflikto pusės bei tarpininkai oficialiai susitinka kelis

[76] ESBO savo veiklos pradžioje Gruzijoje pradžioje dar vadinosi ESBK (Europos saugumo ir bendradarbiavimo konferencija); pavadinimą pakeitė 1995-aisiais. Patogumo dėlei visur naudoju vieną – ESBO – santrumpą.

[77] „Establishment of the Personal Representative of the Chairman-in-Office for Georgia“, Organization for Security and Co-operation in Europe, 17th CSO Meeting, 1992-11-06.

[78] „Georgia: Avoiding War in South Ossetia“, p. 19.

[79] „Report. Volume II“, p. 99.

[80] Jean-Christophe Peuch, „Georgia: Russia Says 'Nyet' to Extending OSCE Field Mission Mandate“, Eurasianet.org, 2008-12-21.

kartus per metus ir diskutuoja politiniais klausimais, – tai Tarptautinės Ženevos diskusijos, pradėtos organizuoti po 2008 m. karo skatinant kalbėtis dėl „saugumo ir stabilumo“[81]. Tiesa, derybomis šiuos susitikimus pavadinti sunku – tai labiau panėšėja į periodiškus apsikeitimus savo pozicijomis ir reikalavimų pakartojimą, pavyzdžiui, diskutuojant dėl išvietintųjų, jėgos nenaudojimo ir panašiai[82]. Vienintelis apčiuopiamas Ženevos susitikimų rezultatas – tai 2009 m. sukurtas Incidentų prevencijos ir reagavimo mechanizmas (IPRM, *Incident Prevention and Response Mechanism*). Šis mechanizmas – tai periodiški susitikimai, kuriuose dalyvauja pagrindinių saugumo veikėjų – Gruzijos, Pietų Osetijos / Abchazijos, Rusijos, ES stebėjimo misijos (ESSM) – atstovai. Pietų Osetijos IPRM vyksta ant administracinės linijos, skiriančios abi teritorijas, o Abchazijos IPRM – pačioje Abchazijoje, Galio mieste. Tai techninio pobūdžio susitikimai, skirti spręsti kasdien iškylančioms problemoms, pirmiausia susijusioms su siena.

ES įsitraukimas į Gruzijos reikalus vyko pamažu. Europos komisijos misija Tbilisyje pradėta vykdyti 1995 m.; rūpintasi daugiausiai humanitarinės pagalbos teikimu. Po dvejų metų, 1997 m., Europos komisija skiria pirmąją paramą, 3,5 mln. eurų, konflikto zonoms. Dar po dvejų metų, 1999 m., pasirašytas Partnerystės ir bendradarbiavimo susitarimas, pagal kurį irgi numatyta parama konfliktą patyrusiems regionams[83]. Nuo 2001 m. ES atstovai dalyvavo ir Pietų Osetijos Bendrosios kontrolės komisijos veikloje, prisidėdami prie darbo grupės ekonomikos klausimais[84].

[81] Diskusijose dalyvauja Gruzijos, Pietų Osetijos, Abchazijos atstovai, tarpininkauja Rusija ir JAV, kopirmininkauja JT, ESBO ir ES.

[82] Remiantis susitikimo su Gruzijos užsienio reikalų ministerijos atstovu, vykusiu 2015 m. gegužės 11 d.

[83] Nicu Popescu, „Europe's Unrecognised Neighbours: The EU in Abkhazia and South Ossetia“, CEPS, Bruxelles, 2007, p. 2.

[84] *Ibid*., p. 2–4.

Nuo 2003–2004 m. ES dėmesys Pietų Kaukazo regionui didėja: jau buvo užbaigtas didysis ES plėtros procesas Vidurio Rytų Europoje, pamažu formavosi ES Bendroji užsienio ir saugumo politika, dėmesį padidino „rožių" revoliucija ir Saakašvilio siekiai internalizuoti Gruzijos konfliktus bei kuo greičiau juos išspręsti. 2006 m., Gruzijai prisijungus prie ES Kaimynystės politikos, jos Veiksmų plane nebuvo pasakyta, jog ES kaip nors prisidės sprendžiant konfliktus, tačiau aiškiai paminėta, jog ES palaiko Gruzijos teritorinį vientisumą ir jos suverenitetą[85]. Ir tai įvairiomis progomis kartojama iki šių dienų.

Nuo 2006 m. ES tampa didžiausia tarptautine donore Abchazijoje. ES stengėsi įgyvendinti ekonominius humanitarinius projektus (pavyzdžiui, prisidėta prie Ingurio hidroelektrinės atstatymo, ligoninių atstatymo, komunalinių paslaugų infrastuktūros plėtros ir pan.), remė „HALO Trust" veiklą, bandė rengti susitikimus tarp Gruzijos ir Abchazijos nevyriausybinių organizacijų atstovų[86]. ES žymiai labiau domėjosi Abchazija nei Pietų Osetija. Pastarojoje dominavo infrastruktūriniai projektai (pavyzdžiui, mokyklų, elektros tinklų atstatymas), o veiklas, skatinančias žmonių pilietiškumą, remta itin mažai (kiek daugiau tai bandyta daryti Abchazijoje)[87]. Tokį ES pasirinkimą kai kurios nevyriausybinės organizacijos kritikavo dėl to, kad per mažai dėmesio skirta įprastoms konflikto sprendimo priemonėms (nusiginklavimui, žmogaus teisėms, teisės viršenybei) ir kad ES „vaikšto ratais"[88]. Kita vertus, ES skirdama pinigus visada laikėsi sąlygiškumo politikos; konflikto pusėms nesistengiant, jai

[85] „EU / Georgia Action Plan", European Commission, 2006-11.

[86] Nicu Popescu, „Europe's Unrecognised Neighbours: The EU in Abkhazia and South Ossetia", p. 13.

[87] *Ibid*.

[88] „Conflict Resolution in the South Caucasus: The EU's Role". *Europe Report* No. 173, International Crisis Group, 2006, p. 18.

sunku padaryti ką nors daugiau. Be to, ES pabrėžė palaikanti Gruzijos teritorinį vientisumą, tad gruzinų politikai darė prielaidą, kad ES – jų pusėje, o abchazų bei osetinų atstovai buvo įsitikinę, kad dėl to ji nėra neutrali konflikto sprendimo tarpininkė.

2008 m. karas ir po to paskelbti Rusijos pripažinimai smarkiai apribojo daugelio tarptautinių veikėjų įsitraukimą. Rusija jau nebebuvo konflikto tarpininkė, JT ir ESBO buvo priverstos pasitraukti iš konflikto regionų. Tad ES tapo svarbiausia ir ryškiausia tarptautine organizacija regione, kuri dar kaip nors susijusi su Gruzijos teritorialumo problemomis. ES tapo minėtų Ženevos diskusijų kopirmininke, pradėjo stebėjimo misiją Gruzijoje. Gruzijos teritorijoje veikia ESSM, prižiūrinti AL, stebinti galinčias kilti įtampas ir, esant reikalui, turinti jas deeskaluoti. Toliau plačiau aptariu ESSM veikimą ir ES bandymus apibrėžti savo politiką kaip „nepripažinti, tačiau įsitraukti".

Misija – stebėti

ES stebėjimo misija (ESSM) įsteigta 2008 m. rugsėjo 15 d. Tai viena greičiausiai pradėjusių veikti misijų – vos pusantro mėnesio po karinio konflikto pabaigos[89]. Jos tikslai: rūpintis, kad konfliktas neatsinaujintų, būtų atkurtas normalus ir saugus gyvenimas vietos bendruomenėse abipus AL, kurti pasitikėjimą tarp šalių, pranešti apie incidentus, prisidėti gerinant saugumo situaciją bei informuoti ES apie padėtį Gruzijoje[90]. Kitaip tariant, pagrindinė funkcija paminėta pavadinime – stebėjimas. Stebėti, stengtis neužimti šališkos pozicijos, neįsitraukti į jokius vietinius ginčus, nepasiduoti provokacijoms

[89] Iš susitikimo su ESSM pareigūnu, vykusio 2016 lapkričio 14 d.

[90] „Factsheet: European Union Monitoring Mission in Georgia", ESSM Georgia, 2017-02.

ir savo buvimu kurti stabilumo jausmą. Visa tai smarkiai susiję su tuo, kaip ESSM apibrėžia savo santykį su Gruzijos teritorija.

Pagal mandatą ESSM turi veikti visoje Gruzijos teritorijoje, tai reiškia – ir Abchazijoje bei Pietų Osetijoje, tačiau į šias teritorijas pateikti negali. Rusija, neleisdama to, teigia, kad misijos mandatas esąs tik Gruzijos kontroliuojamai teritorijai, o ne kitoms dviem, nepriklausomoms, teritorijoms. ESSM kasdien patruliuoja palei AL, didžiąją patruliavimo darbų dalį atlieka dviejų regioninių ESSM biurų – Goryje ir Zugdidyje – stebėtojai[91] (žr. 16 pav.). Patruliuojama kasdien ir siekiama užfiksuoti kiekvieną pokytį, įvykstantį Pietų Osetijos pusėje ar dėl jos atstovų veiksmų. Tad nuo 2008 m. teritorijos ruožas iš Gruzijos pusės palei abi AL tapo itin pažįstamas ESSM stebėtojams. Kaip pastebėjo ESSM atstovas, misijos patruliai „žino kiekvieną kupstą ir duobę", tad gali matyti kad ir smulkiausią pasikeitimą tiek palei AL, tiek gilyn į Pietų Osetijos ir Abchazijos teritoriją[92]. Pavyzdžiui, pastebimas kiekvienas naujas pasienio ženklas, visada galima pasakyti, kada jis atsirado, taip pat įvertinti, ar jis „teisingoje", ar „neteisingoje" vietoje. Nors šiaip jau sienos ženklų pagal ES poziciją ten iš viso neturėtų būti.

Kaip minėjau, ESSM stebėtojai stengiasi neperžengti AL ar tos linijos, kurią, kaip jie suvokia ir vertina, yra nubrėžę Rusijos pasieniečiai. Taigi ESSM niekaip nepripažįsta sienos egzistavimo ir elgiasi itin atsargiai, stengiasi nepadaryti nieko, kas galėtų būti interpretuojama kaip ES nepripažinimo politikos pokytis. Tačiau misijos judėjimą ties tam tikra Gruzijos teritorijos dalimi stabdo tarsi nematomas skydas (bent jau taip galima buvo sakyti, kol nebuvo atsiradę fizinių kliūčių). ESSM laikosi tų pačių saugumo taisyklių, kurias rekomen-

[91] ESSM biuras Goryje patruliuoja ties Pietų Osetijos AL, biuras Zugdidyje – ties Abchazijos AL. Taip veikia ir trečiasis biuras Mcchetoje, dengiantis dalį Pietų Osetijos AL šiaurės vakaruose.

[92] Iš susitikimo 2015 m. gegužės 4 d.

duoja aplink liniją gyvenantiems žmonės: nesiartinti prie linijos tiek, kad išprovokuotų sulaikymą ar būtų užfiksuotas pažeidimas („nelegaliai kertant sieną“). Kaip aprašyta dar IV dalies skyriuje „Brėžti liniją“, AL nustatyti naudojamasi tais pat sovietiniais žemėlapiais, kuriais naudojasi abchazai ir osetinai. Taip Gruzijos teritorijos vietos, net ir nepripažįstant tarptautiniams stebėtojams, neišvengiamai įgyja skirtingą statusą. Net ir nenorėdama jokia diskursine strategija pripažinti teritorijų ypatingumo, tarptautinė institucija įtraukiama į tą pačią sienijimo praktiką, kurios nepalaiko, tačiau priversta laikytis – ir tokiu būdu palaikyti.

Įsitraukti, bet nepripažinti

Kalbant apie ES bendrai, be to, kad ji besąlygiškai palaiko Gruzijos teritorinį vientisumą, galima pastebėti, kad nėra aiškiai oficialiai suformulavusi pozicijos ar parengusi strateginio dokumento, kuriuo nusakytų savo santykį bei poziciją Abchazijos ir Pietų Osetijos atžvilgiu. Tačiau ekspertai, komentuojantys padėtį regione, sutaria, kad 2009 m. pabaigoje–2010 m. pradžioje buvo apibrėžti ES politikos principai, apsvarstyti ir įvairiose ES institucijose, tik nevirtę oficialiu dokumentu[93]. Tokia politika vadinama įsitraukimu nepripažįstant (*engagement without recognition*). Idėja priklauso tuometiniam ES specialiajam patikėtiniui Pietų Kaukaze – Švedijos diplomatui Peteriui Semneby'ui[94], o išplėtota ekspertų bendruomenėje plačiai

[93] Žr. Alexander Cooley, Lincoln A. Mitchell, „Engagement without Recognition: A New Strategy toward Abkhazia and Eurasia's Unrecognized States“, *The Washington Quarterly*, vol. 33, no. 4, 2010, p. 59–73; Thomas de Waal, „Enhancing the EU's Engagement With Separatist Territories“, Carnegie Europe, 2017-01-17.

[94] Thomas de Waal, „Enhancing the EU's Engagement With Separatist Territories“.

paskleistame vadinamajame nedokumente (*non-paper*) „ES neįsitraukimo ir pripažinimo politika Abchazijoje ir Pietų Osetijoje“[95]. Šiame dokumente išsakyti esminiai iššūkiai ES politikai regione ir pabandyta išskirti galimas veiklas, kuriomis galėtų užsiimti ES. Mano analizės kontekste dokumento oficialumo lygis nėra itin svarbus: aišku, būtų įdomiau, jei būtų suformuluota oficiali strategija, kita vertus, galima neabejoti nepripažinimo politika. Dokumentas ir strategija įsitraukti nepripažįstant gerai atskleidžia santykių su tokiais nepripažintais teritoriniais dariniais paieškas ir jų problemiškumą, galbūt – neišsprendžiamumą.

Taigi šia politika siekta mąstyti, kaip ES galėtų bendrauti su separatistiniais regionais, nepažeisdama Gruzijos teritorinio vientisumo. Politika nesiekta išspręsti konflikto – tik padidinti ES įsitraukimą ir galbūt sukurti tam tikrus svertus regione (nepasakant kam, bet, žinoma, turint mintyje Rusijos veikimą)[96]. Tad jokių diskusijų dėl darinių suvereniteto pripažinimo negali būti ir bet kokie santykiai su valstybėmis *de facto* neturi reikšti pripažinimo. Naujų formuluočių prireikė, kai Rusija pripažino Abchazijos ir Pietų Osetijos valstybingumą: buvo nebeįmanoma palaikyti neapibrėžtų, lanksčių santykių su separatistiniais Gruzijos dariniais. Formaliai politika skirta abiem teritorijoms, tačiau realiai ją bandyta įgyvendinti tik Abchazijoje. Pietų Osetijoje Rusijos karo pajėgos buvo smarkiai matomesnės, turėjo daug daugiau įtakos, sienos buvo daug stipriau kontroliuojamos, o Pietų Osetijos vadovybė pati itin priešinasi bet kokiems kontaktams iš (vakarietiškos) išorės[97]. Beje, maždaug tuo pat metu Gruzija irgi bandė rasti naują santykių su Abchazija ir Pietų

[95] Sabine Fischer, *The EU's Non-Recognition and Engagement Policy towards Abkhazia and South Ossetia*, Brussels: European Union Institute for Security Studies, 2010.

[96] *Ibid*., p. 1.

[97] Thomas de Waal, „Enhancing the EU's Engagement With Separatist Territories“.

Osetija būdą (bendradarbiavimą nepripažįstant ir strategiją okupuotose teritorijose), kuris aptariamas IV dalies skyriuje „Kirsti ir kontroliuoti“. Gruzijos nuostata, pagal kurią draustas bet koks tarptautinių organizacijų ekonominis bendradarbiavimas be rašytinio Gruzijos vyriausybės sutikimo, irgi komplikavo įsitraukimo politiką.

Kaip ir Gruzijos atveju, pagrindinis klausimas: ką galėtų reikšti „įsitraukti nepripažįstant“? Nepripažinimo dalis aiški. Kaip minėjau, jos nuosekliai laikomasi: vos tik pasitaiko proga, nuolat akcentuojamas Gruzijos teritorinis vientisumas ir teritorijų suverenumo nepripažinimas. Pripažinimų virtinės, kurios Rusija galbūt tikėjosi po savo sprendimo, naudodamasi Kosovo analogija, nepasirodė. Ir nepanašu, kad artimiausiu metu tai nutiktų Gruzijai nesutikus.

Įsitraukimo dimensija strategijoje komplikuotesnė. Visų pirma, įsitraukimas suvokiamas kaip atsvara teritorijų izoliacijai – ilgą laiką Gruzijos vyriausybės naudotai politikai minimalizuoti bet kokius įmanomus kontaktus[98]. Dokumente pripažįstama, kad kaip tik izoliacija kuria konfliktus ir nestabilumą, kad taip naikinamos galimybės vietos gyventojams, pavyzdžiui, studijuoti Europoje ar pamatyti, „kaip ten gyvenama“. Antra, įsitraukimas taip pat suprantamas kaip atsvara Rusijai, pateikiant alternatyvų politinio gyvenimo naratyvą ir atsveriant itin vienašališką Rusijos retoriką[99].

Kaip šio įsitraukimo siūloma siekti? Minėtoje ataskaitoje kalbama, kad ES reikia „kūrybingai naudoti turimus instrumentus“, dar kitoje vietoje – būti lankstesnei[100]. Tokį pasiūlymą sunku kritikuoti, tačiau kartu jis reiškia itin mažai. Kitose vietose kiek konkrečiau siūloma intensyvinti ir stiprinti kontaktus su vietiniais gyventojais ir nevyriausybinėmis organizacijomis (tai vadinama *people to people* kontaktais), kuriant kuo mažiau apribojimų, – pavyzdžiui, „protingą

[98] Sabine Fischer, *The EU's Non-Recognition and Engagement Policy towards Abkhazia and South Ossetia*, p. 1.

[99] *Ibid*., p. 3.

[100] *Ibid*., p. 1.

vizų politiką“[101]. Taip pat kalbama apie švietimo, mokymo, ES „matomumo“ projektus. Kitaip tariant, iš šios trumpos santraukos galima suprasti, kad kalbama apie įprastas ES politikos priemones, kurių realiai neįmanoma taikyti nekontaktuojant su vietos valdžios atstovais.

Čia susiduriama su pagrindiniu iššūkiu – kontaktų su valdžia *de facto* buvimas yra „fundamentalus politinis klausimas“[102], kurio neįmanoma išspręsti. Nes neįmanoma išspręsti įtampos ir vidinės prieštaros tarp intensyvesnių kontaktų ir nepripažinimo. Nes nepripažinimas turi reikšti kontaktų ir ryšių nebuvimą. Neįmanoma kiekvieno susitikimo ar projekto pradėti ilga deklaracija apie nepripažinimą ir po to pereiti prie bendradarbiavimo. Iš to, kaip šiam įsitraukimo / nepripažinimo deriniui nepavyko bent kiek įsitvirtinti, panašu, kad jis ir negali būti sėkmingas. Tad ES belieka taip ir likti tokioje tarpinėje, neišbaigtoje būsenoje, suprantant, kad Gruzijos teritorinis vientisumas kuo toliau, tuo labiau lieka su jokiu veiksmu nesusieta deklaracija; priprasti prie to, kad teritorijų izoliacija stiprėja, o tai reiškia, kad stiprėja jų priklausomybė nuo vienintelės išorinės veikėjos, kuri nemato problemų retoriškai ir praktiškai gyventi su trimis teritorinio valstybių vientisumo normos išimtimis – Kosovu ir Abchazija su Pietų Osetija.

* * *

Tarptautinio pripažinimo normų galios, per įgalinimą ir apribojimą struktūruojančios tarptautines pripažinimo praktikas, bei dviejų į Gruzijos teritorinį konfliktą įsitraukusių veikėjų – Rusijos ir ES – veikimo ir jo rezultatų analizė leidžia konkrečiai parodyti, kaip veikia šiuolaikinis valstybinis teritorialumas. Pirma, šiuolaikinės,

[101] *Ibid*., p. 5.
[102] *Ibid*.

XXI a. galiojančios, tarptautinės teritorinio valstybingumo pripažinimo normos yra griežtos ir, atrodytų, ribojančios, tačiau šioje dalyje galima matyti, kad jos labiau veikia kaip tam tikra apytikslė ženklinimo ir norminimo sistema, kur veikėjams įmanoma užimti skirtingas pozicijas ir prisiimti skirtingas elgesio strategijas. Tai nebūtinai reiškia, kad bet koks elgesys ir sprendimai bus vertinami vienodai ar atneš panašių rezultatų tarptautinių santykių struktūroje. Kartu pripažinimo norma kalba apie beveik absoliutų tam tikrų teritorijų nedalomumą, taigi ir tendenciją tarptautinei sistemai išlikti kiek įmanoma stabilesnei. Valstybingumas yra intersubjektyvus – jį įmanoma turėti tik kitiems pripažįstant, kad tikrai turi, todėl teritorija tau gali priklausyti tik tada, kai kiti pripažįsta, kad ji tau priklauso.

IV knygos dalyje parodyta, kad pripažinimas nebūtinas tam, jog kuriamos ir įgyvendinamos teritorialumo ir sienijimo praktikos mėgdžiotų „normalių“ valstybių praktikas ir šios veiktų daugiau mažiau taip pat veiksmingai kaip įprastos valstybinės. Tai reiškia, kad normatyvinės taisyklės yra ekskliuzyvios ir griežtos, tačiau jos neleidžia uždrausti atlikti įprastų praktikų, net jei valstybinio teritorialumo praktikas atliekantis subjektas vis vien netaps valstybe tarptautinių santykių sistemos ar tarptautinės bendruomenės akyse. Šioje dalyje parodžiau, kad prie tokių atsiskyrimo praktikų palaikymo ir norimų valstybingumo efektų sustiprinimo prisideda ir išorinės veikėjos – šiuo atveju Rusija ir ES, nesiekiančios sugriauti esamos tarptautinių santykių tvarkos.

Rusijos veiksmai iš pradžių gali atrodyti dviprasmiški ar net prieštaringi. Viena vertus, ji meta iššūkį kitiems tarptautinės bendruomenės dalyviams ir pripažįsta darinius, kurių pagal tarptautinę teisę neturėtų pripažinti. Kita vertus, ji niekada neskelbia, kad kokiu nors būdu siekia pakeisti valstybinio teritorialumo egzistavimą, atvirkščiai – dar aktyviau ir nuosekliau šią idėją gina. Gina taip pat žaisdama valstybių *de facto* valstybingumo ir teritorialumo

žaidimus. Kosovo atvejo analizė parodė, kad kartu vyksta ir galios žaidimai, t. y. kova dėl to, kas, kiek, ko ir kam leidžiama šiuolaikinėje tarptautinėje politikoje. Rusijos atveju kova dėl galios pasireiškia kaip teritorialumo kovos[103]. Tad Rusijos, atrodytų, įžūlus tarptautinių normų nesilaikymas galų gale virsta tuo, kad ji stengiasi kiek įmanydama palaikyti įprastą teritorinių, ekskliuzyvių valstybinių darinių sistemą.

ES, laikydamasi strategijos išlikti kiek įmanoma neutrali ir akylai stebėti, kas vyksta, kartu palaikyti Gruzijos teritorinį vientisumą ir kalbėti apie Abchazijos ir Pietų Osetijos įtraukimą, niekaip negali pasipriešinti kategoriškai ir aiškiai Rusijos reiškiamam šių teritorinių darinių palaikymui. Dar daugiau: siekdama stabilizuoti ir normalizuoti konfliktinę situaciją ji kuo toliau, tuo labiau prisideda prie to, kad Abchazija ir Pietų Osetija įpranta gyventi atsietai, tegu ir su Rusijos pagalba. Atsižvelgus į Abchazijos ir Pietų Osetijos subjektiškumą, tenka pripažinti, kad nepripažinimas jokiu būdu negali virsti pozityvia Gruzijos teritorinį vientisumą atkuriančia strategija.

[103] Čia belieka dar kartą priminti Krymo okupaciją ir Rusijos įsikišimą į karą Rytų Ukrainoje, kuris prasidėjo 2014 m. ir 2017 m. dar niekaip nėra pasibaigęs.

VI DALIS

Įprotis būti valstybe. Išvados

Dauguma pasaulio valstybių atsirado po įtemptų ir ilgų kovų, taip pat – po kovų dėl teritorijų bei sienų. Savaime suprantama, kad pasaulis padalytas teritoriškai, tad galvodami apie valstybes dažniausiai automatiškai laikomės teritorialumo idėjos, nors tai, žinoma, nereiškia, kad kovos ir ginčai dėl sienų ir teritorijų pasibaigę. Šie ginčai dažniausiai kyla tarp jau egzistuojančių valstybių – jų sprendimai gali perbraižyti sienas ir sukurti naujų žemėlapių. Daug rečiau susiduriame su situacijomis, kai pradeda gyvuoti teritorinis darinys *valstybė de facto*, kurios pagal šiuolaikinės tarptautinės politikos taisykles ir praktikas neturėtų būti: ji nelaikoma legitimia tarptautinės bendruomenės dalyve. Šioje knygoje, tirdama Gruzijos teritorinius konfliktus Abchazijoje ir Pietų Osetijoje, norėjau išsiaiškinti, kokios teritorinės ir sienų technikos bei praktikos ir kaip leidžia kurti valstybinį *de facto* teritorialumą, kaip tarptautinei sistemai pavyksta ar nepavyksta su tuo susidoroti ir kokių pasekmių tai turi pačiai sistemai bei visiems įsitraukusiems veikėjams.

Kaip Abchazijai ir Pietų Osetijai pavyko atsirasti tokiu statusu ir pavidalu, kokios yra dabar? Tai klausimas ne apie konflikto vystymąsi ir šių teritorijų susiformavusį įprotį gyventi atsietai. Tai klausimas, kaip tokie dariniai apskritai tampa įsivaizduojami kaip valstybiniai, turintys konkrečią formą ir konkrečiai įvardijami. Neįmanoma staiga imti ir atsistoti ant bet kurio žemės ploto ir jame siekti kurti valstybingumą. Baudrillard'as knygoje *Simuliakrai ir simuliacija* rašė:

> Teritorija nebeina pirma žemėlapio ir negyvuoja ilgiau už jį. Nuo šiol žemėlapis eina pirma teritorijos – *simuliakrai eina pirma* – jis gimdo ją ir,

> prisimenant Borgeso pasaką, šiandien būtent teritorijos skutai palengva pūva skersai išilgai viso žemėlapio[1].

Ši Baudrillard'o frazė, „žemėlapis pirma teritorijos", kaip tik tinka Abchazijai ir Pietų Osetijai – kaip atskiri teritoriniai dariniai jos žemėlapyje egzistavo seniai, gerokai anksčiau, nei jų atstovai pradėjo siekti nepriklausomybės. Abiem valstybėms *de facto* beveik nebereikėjo įrodinėti, kur yra jų teritorijos ribos, – žemėlapyje darbas jau buvo atliktas, Abchazijos ir Pietų Osetijos teritorijos jau buvo jame pažymėtos, nes tai, ką jos dabar vadina valstybinėmis sienomis, iki tol buvo sienos, kurios iš esmės egzistavo tik popieriuje.

Baudrillard'o minima Jorge's Luiso Borgeso pasaka – apie imperijos kartografus, sukūrusius tikslų imperijos žemėlapį, kuris iro kartu su byrančia imperija, kol galų gale virto skutais ir taip susiliejo su tikrove. Tokia metafora mums įprastesnė; ja galima naudotis pasakojant apie buvusią Gruzijos teritoriją ir apie tai, kaip šiosios žemėlapiai vis dar nenori tapti skuteliais ir susilieti su apkarpyta dabartine jos teritorija. Tačiau bodrijariška mintis juda toliau: anot jos, žemėlapis yra, o Gruzijos teritorijos – tokios, kaip nupiešta, – jau nebėra, nes jau yra Abchazija ir Pietų Osetija. Galime jas net pavadinti simuliakrais, kurių realybėje neturėtų būti, bet kurios yra realybė, nes kažkada, jas nubrėžus, vėliau kažkas patikėjo jas esant ir skirtingi veikėjai pradėjo elgtis taip, lyg jos egzistuotų.

Tiesa, kitaip nei Baudrillard'as, aš neteigiu, kad visą realybę mes turėtume suvokti kaip medijuotus simuliakrus ar kad Abchazijos ir Pietų Osetijos simuliakrai atsirado vien iš valios ir tikėjimo. Priešingai: visoje knygoje siekiau parodyti, kiek svarbus yra valstybės radimosi materialumas, kuris visų pirma vyksta per sienijimą ir kasdienio, tikro teritorialumo patyrimo kūrimą. Šis materialumas, žinoma, vėliau

[1] Jean Baudrillard, *Simuliakrai ir simuliacija*, p. 7.

ar net kartu jį kuriant ir jam veikiant yra medijuojamas: kuriamos istorijos, vaizdai, jie dar labiau įtvirtina pirminės materijos veikimą.

Tad, mąstydama apie įvairiausius teritorinimo ir sienijimo procesus, žiūrėjau, kaip jie reiškiasi, veikia, kaip taikomi skirtinguose lygmenyse ir situacijose: valstybių *de facto* teritorialumo konstravimo praktikose, Gruzijos pasipriešinimo strategijose, tarptautinio pripažinimo taisyklėse ir normose, Rusijos ir ES sprendimuose ir veiksmuose. Šitoks atvejo „lukštenimas" skirtingais aspektais leido parodyti, kaip tarptautiniuose santykiuose, veikiant ir panaudojant nusistovėjusias tam tikros erdvės taisykles ir normas, sukuriamas daugiau mažiau toks rezultatas, kokį šios normos ir taisyklės turėtų sukurti, net jei tų taisyklių besilaikantis lyg ir neturi teisės jų laikytis. Kalbant konkrečiai: valstybių *de facto* savarankiškumo kūrimo strategija remiasi pažįstamomis valstybės teritorialumo kūrimo praktikomis, kurios paprastai ir konstruoja valstybę. Tad valstybių *de facto* analogiškos praktikos siekia priartėti prie šios, valstybingumo, būsenos. Valstybės *de facto* pralaimi paskutiniame, tačiau lemiamame etape, kai neįmanoma gauti tarptautinio pripažinimo, kuris susijęs su normatyviniu siekiu tarptautinę sistemą išlaikyti kuo stabilesnę ir suteikia pirmenybę egzistuojančiam teritoriniam padalijimui.

Nekartosiu ankstesniuose knygos skyriuose padarytų išvadų ir išskirsiu tris bendresnius dalykus, kuriuos atliktas tyrimas leidžia daryti teritorinių procesų tarptautiniuose santykiuose analizės kontekste.

Pirma, teritorinimo ir sienijimo procesų Abchazijoje ir Pietų Osetijoje tyrimas atskleidžia ir pabrėžia įpročio bei jo analizės svarbą tarptautinėje politikoje. Kaip valstybė susigyvena su teritorijos praradimu? Gruzija, žinoma, su juo nesusitaikė – bent jau oficialioji politinė jos retorika. Kita vertus, laiko veiksnys svarbus – Gruzijos valstybė vis ilgiau veikia neturėdama ryšių su Abchazija ir Pietų Osetija: jokio priėjimo prie teritorijos, jokios įtakos ten

vykstantiems ekonominiams ar socialiniams procesams, minimalūs ryšiai ir mažai žinių, kaip žmonės ten gyvena. Tad politinėje praktikoje Gruzijos veikėjai tiesiog žino, kad ten yra kažkas kita, kas veikia atskirai ir gyvena atsietai. Be to, egzistuojanti abiejų pusių ribojimų, draudimų strategija, kam leidžiama patekti į teritorijas, kas turi teisę jose veikti ir kokiu pagrindu, kas priima su tuo susijusius sprendimus, kasdienybėje sukuria atsietumo efektą, prie kurio priprantama. Priprantama gyventi „mažesnėje" teritorijoje, net jei jokia ideologinė konstrukcija nėra keičiama: Gruzija vis tiek išlieka ta pati, teritoriškai apribota, tautinė valstybė.

Pripratimas vyksta nepaisant oficialios beveik visos tarptautinės bendruomenės nepripažinimo politikos ir nepaisant palaikomo valstybių teritorinio vientisumo principo. Pripratimas keičia ir vaizduotės ribas – dabar, XXI a. pradžioje, itin sunku įsivaizduoti, kaip galėtų būti atkurtas Gruzijos vientisumas. Tai ir yra atsakymas, kaip įmanoma išgyventi su „nepilna", t. y. pažeista, teritorija. Būtent todėl būtina reflektuoti įpročio galią tarptautinėje politikoje. Įpročiai gali tiesiog atsirasti, darant kažką sąmoningai, tačiau jie gali būti ir formuojami nebūtinai sąmoningai kitiems pritariant ar net tai suvokiant. Būtent taip galima suprasti Rusijos strategiją darinių *de facto* atžvilgiu – ji turi (skiria) laiko veikėjams, įsitraukusiems į šią situaciją, priprasti, susigyventi, kartu aktyviai užkirsdama kelią alternatyviems įpročiams.

Naujo įpročio radimasis – naujos tvarkos formavimasis, kai tam tikri reiškiniai jau vyksta visiškai kitaip, nors tai dar ir nėra normatyvinės ar reflektuotos tarptautinių santykių tvarkos dalis. Naujo įpročio formavimasis Gruzijos atvejo kontekste taip pat nereiškia, kad visiems įsitraukusiems veikėjams jis patinka, tačiau jie vis vien dalyvauja, yra įtraukti į įvairių rūšių ir lygmenų praktikas ir taip padeda įtvirtinti įprotį. Analizuoti įpročio formavimąsi reiškia analizuoti naujus reguliarumus, taigi ir naujų praktikų radimąsi ir įtvirtinimą. Šiame tyrime tai reiškė analizuoti, kaip valstybinis

teritorialumas įtvirtinamas statant sienas, diegiant teritorijos kontrolę, ribojant arba skatinant tam tikras grupes dalyvauti atsiskyrusiuose dariniuose, naudojant jėgą arba tiesiog stebint ir laikantis kitų nustatytų taisyklių. Įprotis nėra formaliai įtvirtinta norma, tačiau jį pakeisti – ne mažiau sunku. Pokyčiui atsirasti reikia daugiau pastangų nei jį palaikyti, nes reikia kovoti su automatizmu ir nusistovėjusia rutina. Dažnai tam reikia arba marginalizuotų, taigi mažiau veikiamų struktūros, veikėjų, arba katastrofos, krizės, t. y. išorinio „smūgio". Galvoti apie įpročio analizę tarptautiniuose santykiuose reiškia papildyti veikėjų elgesio aiškinimą, kai kreipiame dėmesį ne tik į racionalumą, vertybes bei tapatybes, bet ir į automatizuotas, nereflektuotas kalbinio ir praktinio elgesio fromas.

Antra, sėkmingai „simuliuoti" valstybę galima ir nebūnant valstybe. Cynthia Weber knygoje *Simuliuoti valstybę: intervencija, valstybė ir simboliniai mainai* (1994) parodė, kad valstybės kūrimas niekada nesibaigia: valstybė yra idėja, kurią turi palaikyti jos gyvavimo praktika[2]. T. y. nėra tokio taško laike, kada galima būtų sustoti ir pasakyti, kad valstybė sukurta. Tad valstybės *de facto* parodo, kaip nepripažintas teritorinis darinys gali naudotis ir naudojasi tomis pačiomis įprastomis tarptautinės politikos praktikomis, per kurias ir pripažinta valstybė įtvirtina savo teritorialumą, taigi ir valstybingumą.

Čia vėl noriu priminti Agnew metaforą *teritoriniai spąstai*, kuri tiksliai apibūdina valstybių *de facto* strategiją: kuo tiksliau ir griežčiau kurti savo teritorialumą taip, kaip tai daro „normali" valstybė. Teritorijos kontrolė, sienų apsauga tampa valstybę steigiančiais ir palaikančiais veiksmais, net jei tokius procesus savo finansais ir statusu palaiko gerokai galingesnė valstybė. Šią teritorinių „spąstų" politiką vainikuoja siekis turėti „konteinerį", išreiškiamą paprasta formule: Abchazijos valstybė turi būti sukurta tam, kad tokia visuomenė

[2] Cynthia Weber, *Simulating Sovereignty: Intervention, the State and Symbolic Exchange*, Cambridge: Cambridge University Press, 1994.

kaip abchazai turėtų erdvinį indą, kuriame galėtų gyvuoti[3]. Kitaip tariant, analizuojant tokius atvejus galima parodyti, kad iš tiesų tam tikros praktikos ir taisyklės yra esminės ir jų laikytis būtina, tačiau tai nereiškia, kad negalima šiuo dominavimu ir visuotinumu naudotis ir jį išnaudoti siekiant tapti legitimia sistemos dalimi. Net jei tai reiškia, kad taip tą sistemą nesąmoningai siekiama griauti.

Kadangi šiuo metu neįsivaizduojamas kitoks buvimas politinėje erdvėje, nėra ir kitokio būdo mąstyti apie valstybinį teritorialumą – tik per ekskliuzyvų būdą kontroliuoti teritoriją ir kurti „konteinerį“, kuris saugotų nuo pavojingos, ar bent jau nuo kitokios, išorės. Tokiu atveju taikomos sienijimo ir teritorialumo praktikos yra itin pažįstamos ir atpažįstamos: nereikia itin svarstyti, ką ir kaip reikia teisingai atlikti, jei turima pakankamai galios. Sienijimo praktikos gerai pažįstamos, tad ir jų padariniai pakankamai greiti, nes valstybės teritorijos kontrolė per valstybinių sienų institutą – įprasta, ir šis įprastumas leidžia jai būti efektyviai.

Trečia, teritorinių simuliakrų kūrimas negali vykti vien tik suinteresuoto ir atkaklaus veikėjo pastangomis. Prie šio proceso prisideda ir tarptautinių santykių struktūros veikimas – jos veikėjų sprendimais ir interpretacijomis. Teritorinio vientisumo principas – idealas, kurį labai sunku išlaikyti nuoseklų; visada egzistavo ir egzistuoja atvejų, norinčių tapti bent jau išimtimis. Vis dėlto tarptautinių santykių politinė sistema siekia būti apibrėžta ir aiškiai nusakoma – remtis ekskliuzyviu teritorialumu ir viena jo politinio tvarkymo forma.

Teritorialumo praktikų įtvirtinimas valstybėms *de facto* nereiškia taip trokštamo stabilumo – vis vien reikia tarptautinio valstybingumo pripažinimo. Pietų Osetija ir Abchazija mokosi „valstybingumo“, simuliuoja jį, tačiau lieka limbe. Taip konfliktinė situacija lyg ir stabilizuojama, tačiau kartu tampa neišsprendžiama, taigi visada

[3] Lygiai taip pat – ir Pietų Osetijos atveju. Tik ji išsiskiria dėl ypatingo santykio su Rusijos Federacijos Šiaurės Osetijos respublika – šio santykio knygoje nenagrinėju.

potencialiai nestabilia. Tokia pat nestabili yra valstybės kaip teritorinio konteinerio su aiškiomis skirtimis tarp vidaus ir išorės idėja – t. y. normatyvinis idealas, kurį sunku praktikoje ne tik išlaikyti, bet ir sukurti. Valstybių sistema visada pilna lūžių ir pertrūkių, į kuriuos kas nors vis bando įsiterpti ir juos išplėsti.

Valstybės *de facto* yra vienas tokių įtrūkių, bandančių tapti normaliomis ir kartu atskleidžiančių, kaip svarbu nuolat kasdienybės praktikomis palaikyti teritorinę valstybių sistemą. Anksčiau minėtoji įpročio galia, atrodytų, prieštarauja minčiai apie valstybių sistemos lūžius ir iššūkius. Tačiau taip atrodo tik iš pirmo žvilgsnio, mat sistemoje veikia skirtingi automatiškumai, galintys konkuruoti tarpusavyje. Kita vertus, kaip tik nusistovėjusios praktikos trukdo pastebėti, jog struktūros, ir ypač reikšmių struktūros, nėra ir negali būti stabiliai įtvirtintos. Dėl to sistema, kuri visada prioritetizuoja *status quo*, privalo būti rigidiška. Tačiau konkuruojančios tarptautinių santykių normos, ypač susijusios su žmogaus teisėmis, neleidžia teritorialumo vientisumo principo įgyvendinti absoliučiai. Taip sistemoje atsiranda simuliakrų kūrimo galimybės.

Šitą principą suvokti ir jį išsamiai išanalizuoti – tai geriau suvokti vykstančius ar galinčius įvykti struktūrinius ar sisteminius tarptautinės politikos pokyčius. O teoriniu požiūriu dar svarbiau – mąstyti apie pokyčių įmanomumą tarptautinėje politikoje. Kadangi sistema kompleksiška, sunkiai įmanoma tiksliai prognozuoti tarptautinius santykius. Galima tik netyčia nuspėti, kaip ateityje atrodys pasaulio politika, tačiau verta ieškoti pertrūkių sistemoje arba savo suvokime ir ties jais galvoti apie vaizduotės ribas, suprasti, kas ir kaip ją riboja ir kokių sąlygų reikia, kad ji būtų įveikta. Todėl galima sakyti, kad valstybių *de facto* situacija atskleidžia teritorinio valstybingumo įtampas, leidžiančias atsirasti nesisteminiams veikėjams, ir kartu parodo, kurioje vietoje ir kaip tarptautinių santykių struktūra užsidaro, sutikdama ir įprasdama gyventi su „svetimkūniais“, o ne keistis.

LITERATŪRA

Abbott, Andrew

1995 – „Things of Boundaries", *Social Research*, vol. 62, no. 4, p. 857–882.

„Abkhazia: Deepening Dependence", *Report* No. 202, International Crisis Group, 2010. (https://www.crisisgroup.org/europe-central-asia/caucasus/georgia/abkhazia-deepening-dependence)

„Abkhazia: The Long Road to Reconciliation", *Report No.* 224, International Crisis Group, 2013. (https://www.crisisgroup.org/europe-central-asia/caucasus/abkhazia-georgia/abkhazia-long-road-reconciliation)

Adler, Emanuel

2011 (su Vincent Pouliot) – „International Practices", *International Theory*, vol. 3, no. 1, p. 1–36.

Agnew, John

1994 – „The Territorial Trap: The Geographical Assumptions of International Relations Theory", *Review of International Political Economy*, vol. 1, no. 1, p. 53–80.

2005 – „Sovereignty Regimes: Territoriality and State Authority in Contemporary World Politics", *Annals of the Association of American Geographers*, vol. 95, no. 2, p. 437–461.

Agné, Hans

2013 – „The Politics of International Recognition: Symposium Introduction", *International Theory*, vol. 5, no. 1, p. 94–107.

Alvarez, Robert R., Jr.

1995 – „The Mexican-US Border: The Making of an Anthropology of Borderlands", *Annual Review of Anthropology*, vol. 24, p. 447–470.

Ambrosio, Thomas

2016 (su William A. Lange) – „The Architecture of Annexation? Russia's Bilateral Agreements with South Ossetia and Abkhazia", *Nationalities Papers*, vol. 44, no. 5, p. 673–693.

Anderson, Benedict

1999 – *Įsivaizduojamos bendruomenės: apmąstymai apie nacionalizmo kilmę ir plitimą*, vert. Aušra Čižikienė, Vilnius: Baltos lankos.

Anderson, James

1999 (su Liam O'Dowd) – „Borders, Border Regions and Territoriality: Contradictory Meanings, Changing Significance", *Regional Studies*, vol. 33, no. 7, p. 593–604.

2002 – „Borders after 11 September 2001", *Space and Polity*, vol. 6, no. 2, p. 227–232.

Anzaldúa, Gloria

1987 – *Borderlands / La Frontera: The New Mestiza*, San Francisco: Aunt Lute Books.

Artman, Vincent M.

2013 – „Documenting Territory: Passportisation, Territory, and Exception in Abkhazia and South Ossetia", *Geopolitics*, vol. 18, no. 3, p. 682–704.

Ashley, Richard K.

1987 – „The Geopolitics of Geopolitical Space: Toward a Critical Social Theory of International Politics", *Alternatives*, vol. 12, no. 4, p. 403–434.

1988 – „Untying the Sovereign State: A Double Reading of the Anarchy Problematique" *Millennium – Journal of International Studies*, vol. 17, no. 2, p. 227–262.

Asmus, Ronald

2010 – *A Little War That Shook the World: Georgia, Russia, and the Future of the West*, New York: St. Martin's Press.

Bahcheli, Tozun

2004 (su Barry Bartmann, Henry Srebrnik) (eds.) – *De Facto States: The Quest for Sovereignty*, London: Routledge.

Bakke, Kristin M.

2014 (su John O'Loughlin, Gerard Toal, Michael D. Ward) – „Convincing State-Builders? Disaggregating Internal Legitimacy in Abkhazia", *International Studies Quarterly*, vol. 58, no. 3, p. 591–607.

Balibar, Étienne

2009 – *We, the People of Europe?: Reflections on Transnational Citizenship*, Princeton: Princeton University Press.

Baudrillard, Jean

2009 – *Simuliakrai ir simuliacija*, vert. Marius Daškus, Vilnius: Baltos lankos.

Beissinger, Mark R.

2002 – *Nationalist Mobilization and the Collapse of the Soviet State*, Cambridge: Cambridge University Press.

Berenskoetter, Felix

2017 – „Approaches to Concept Analysis", *Millennium*, vol. 45, no. 2, p. 151–173.

Berg, Eiki

2012 (su Martin Mölder) – „Who Is Entitled to 'Earn Sovereignty'? Legitimacy and Regime Support in Abkhazia and Nagorno-Karabakh", *Nations and Nationalism*, vol. 18, no. 3, p. 527–545.

Birch, Julian

1999 – „Ossetiya – Land of Uncertain Frontiers and Manipulative Elites", *Central Asian Survey*, vol. 18, no. 4, p. 501–534.

Biswas, Shampa

2002 – „W(h)ither the Nation-State? National and State Identity in the Face of Fragmentation and Globalisation", *Global Society*, vol. 16, no. 2, p. 175–198.

Blomley, Nicholas

2008 – „The Spaces of Critical Geography", *Progress in Human Geography*, vol. 32, no. 2, p. 285–293.

Brenner, Neil

1999 – „Beyond State-Centrism? Space, Territoriality, and Geographical Scale in Globalization Studies"", *Theory and Society*, vol. 28, no. 1, p. 39–78.

2009 (su Stuart Elden) – „Henri Lefebvre on State, Space and Territory", *International Political Sociology*, vol. 3, p. 353–377.

Broers, Laurence

2013 – „Recognising Politics in Unrecognised States: 20 Years of Enquiry into the De Facto States of the South Caucasus", *Caucasus Survey*, vol. 1, no. 1, p. 59–74.

2015 (su Alexander Iskandaryan, Sergey Minasyan) – „Introduction: The Unrecognized Politics of De Facto States in the Post-Soviet Space", *Caucasus Survey*, vol. 3, no. 3, p. 187–194.

Campbell, David

1992 – *Writing Security: United States Foreign Policy and the Politics of Identity*, Minneapolis: University of Minnesota Press.

Caspersen, Nina

2011 (su Gareth Stansfield) – *Unrecognized States in the International System*, New York: Routledge.

2012 – *Unrecognized States: The Struggle for Sovereignty in the Modern International System*, Cambridge: Polity Press.

Cerny, Philip G.

1995 – „Globalization and the Changing Logic of Collective Action", *International Organization*, vol. 49, no. 4, p. 595–625.

Ciobanu, Ceslav

2008 – „Frozen and Forgotten Conflicts in the Post-Soviet States: Genesis, Political Economy and Prospects for Solution", *Policy Documentation Center*, 2008. (http://pdc.ceu.hu/archive/00004063/)

Clogg, Rachel

2008 – „The Politics of Identity in Post-Soviet Abkhazia: Managing Diversity and Unresolved Conflict", *Nationalities Papers*, vol. 36, no. 2, p. 305–329.

Coakley, John

2004 – *The Territorial Management of Ethnic Conflict*, London: Routledge.

Coffey, Luke

2015-07-27 – „The Creeping Russian Border in Georgia", *Al Jazeera*. (http://www.aljazeera.com/indepth/opinion/2015/07/creeping-russian-border-georgia-south-ossetia-abkhazia-150722111452829.html)

Cole, John W.

1999 (su Eric R. Wolf) – *The Hidden Frontier: Ecology and Ethnicity in an Alpine Valley*, Berkeley, Los Angeles, London: University of California Press.

„Conflict Resolution in the South Caucasus: The EU's Role", *Report* No. 173, International Crisis Group, 2006. (https://www.crisisgroup.org/europe-central-asia/caucasus/conflict-resolution-south-caucasus-eu-s-role).

„Convention on Rights and Duties of States", The Avalon Project: Documents in Law, History, and Diplomacy, 1933-12-26. (http://avalon.law.yale.edu/20th_century/intam03.asp)

Cooley, Alexander

2010 (su Lincoln A. Mitchell) – „Engagement without Recognition: A New Strategy toward Abkhazia and Eurasia's Unrecognized States", *The Washington Quarterly*, vol. 33, no. 4, p. 59–73.

Coppieters, Bruno

1998 (su Ghia Nodia, Yuri Anchabadze) (eds.) – *Georgians and Abkhazians. The Search for a Peace Settlement-Contents*, Köln: Bundesinstitut für Ostwissenschaftliche und Internationale Studien. (http://poli.vub.ac.be/publi/Georgians)

2001 – *Federalism and Conflict in the Caucasus*, London: Chatham House.

2003 (su Richard Sakwa) – *Contextualizing Secession: Normative Studies in Comparative Perspective*, Oxford: Oxford University Press.

2012 – „Conflict Resolution after the 2008 Georgia-Russia War: The Taiwan and Kosovo Models as Tools for Mobilization and Comparison", *Nationalities Papers*, vol. 40, no. 5, p. 677–701.

Cordell, Karl

2009 (su Stefan Wolff) – *Ethnic Conflict: Causes, Consequences, and Responses*, London: Polity Press.

Cornell, Svante E.

2000 – *Small Nations and Great Powers: A Study of Ethnopolitical Conflict in the Caucasus*, Richmond, Surrey: Routledge.

2002 – „Autonomy and Conflict: Ethnoterritoriality and Separatism in the South Caucasus – Cases in Georgia", Uppsala Universtity, Department of Peace and Conflict Research. (http://isdp.eu/content/uploads/images/stories/isdp-main-pdf/2002_cornell_autonomy-and-conflict.pdf)

2002 – „Autonomy as a Source of Conflict: Caucasian Conflicts in Theoretical Perspective", *World Politics*, vol. 54, no. 2, p. 245–276.

2009 (su S. Frederick Starr) – *The Guns of August 2008*, New York, London: M. E. Sharpe.

„Creeping Occupation of Georgia Following the 2008 War", Institute for Development of Freedom of Information, 2015-10-26. (https://idfi.ge:443/en/changed-borders-of-georgia-after-occupation)

„Creeping Occupation: Russia Advances 2km into Georgian Territory", Agenda.Ge, 2015-07-14. (http://agenda.ge/news/38872/eng)

Cullen Dunn, Elizabeth

2014 – „Humanitarism, Displacement, and the Politics of Nothing in Postwar Georgia", *Slavic Review*, vol. 73, no. 2, p. 287–306.

Dalby, Simon

1996 (su Gearóid Ó Tuathail) – „The Critical Geopolitics Constellation: Problematizing Fusions of Geographical Knowledge and Power", *Political Geography*, vol. 17, no. 6–7, p. 451–456.

„Declaration on the Granting of Independence to Colonial Countries and Peoples Adopted by General Assembly Resolution 1514 (XV) of 14 December 1960", United Nations, 1960-12-14. (http://www.un.org/en/decolonization/declaration.shtml)

Delaney, David

2005 – *Territory: A Short Introduction*, Oxford: Blackwell.

2009 – „Territory and Territoriality", in: *International Encyclopedia of Human Geography*, vol. 11, ed. Rob Kitchin, Nigel Thrift, Oxford: Elsevier, p. 196–208.

Derluguian, Georgi

1998 – „The Tale of Two Resorts: Abkhazia and Ajaria Before and Since the Soviet Collapse", in: *The Myth of 'Ethnic Conflict': Politics,*

Economics, and Cultural Violence, ed. Beverly Crawford, Ronnie D. Lipschutz., Berkeley: University of California, p. 261–292.

2000 – „The Forgotten Abkhazia: Anatomy of Post-Socialist Ethnic War", *PONARS Eurasia Policy Memo*, no. 163.

Diehl, Paul

2002 (su Gary Goertz) – *Territorial Changes and International Conflict*, London: Taylor & Francis.

Donaldson, Robert H.

[3]2005 (su Joseph L. Nogee) – *The Foreign Policy Of Russia: Changing Systems, Enduring Interests*, New York, London: M. E. Sharpe.

Doty, Roxanne Lynn

1997 – „Aporia: A Critical Exploration of the Agent-Structure Problematique in International Relations Theory", *European Journal of International Relations*, vol. 3, no. 3, p. 365–392.

2001 – „Desert Tracts: Statecraft in Remote Places", *Alternatives*, vol. 26, p. 523–543.

Edwards, Maxim

2015-07-20 – „South Ossetia's Creeping Border", *OpenDemocracy*. (https://www.opendemocracy.net/od-russia/maxim-edwards/south-ossetia%27s-creeping-border)

Elden, Stuart

2009 – *Terror and Territory: The Spatial Extent of Sovereignty*, Minneapolis: University of Minnesota Press.

2010 – „Land, Terrain, Territory", *Progress in Human Geography*, vol. 34, no. 6, p. 799–817.

2013 – *The Birth of Territory*, Chicago: University of Chicago Press.

Ellena, Monica

2013-11-17 – „On Edge – Life Along the Dividing Line", *Civil Georgia*, Civil.Ge. (http://www.civil.ge/eng/article.php?id=26697)

„Establishment of the Personal Representative of the Chairman-in-Office for Georgia", Organization for Security and Co-operation in Europe,

17th CSO Meeting, 1992-11-06. (http://www.osce.org/georgia-closed/22213?download=true)

„EU / Georgia Action Plan", European Commission, 2006-11. (https://eeas.europa.eu/sites/eeas/files/georgia_enp_ap_final_en_0.pdf)

„EU Says Abkhazia Crossing Points Closure 'Detrimental' to Freedom of Movement", *Civil Georgia*, Civil.Ge, 2017-02-17. (http://civil.ge/eng/article.php?id=29886)

„EU Warning over Russia 'Land Grab' in South Ossetia Border Row", BBC News, 2015-07-16. (http://www.bbc.com/news/world-europe-33549462)

„Excerpts from Transcript of Meeting with the Government Cabinet", President of Russia, 2006-01-30. (http://en.kremlin.ru/events/president/transcripts/23411)

Fabry, Mikulas

2010 – *Recognizing States: International Society and the Establishment of New States Since 1776*, Oxford: Oxford University Press.

2012 – „The Contemporary Practice of State Recognition: Kosovo, South Ossetia, Abkhazia, and Their Aftermath", *Nationalities Papers*, vol. 40, no. 5, p. 661–676.

2013 – „Theorizing State Recognition", *International Theory*, vol. 5, no. 1, p. 165–170.

„Factsheet: European Union Monitoring Mission in Georgia", EUMM Georgia, 2017-02. (https://eumm.eu/data/image_db_innova/EUMM%20Factsheet%20ENG%202017%20APR.PDF)

Fischer, Sabine

2010 – *The EU's Non-Recognition and Engagement Policy towards Abkhazia and South Ossetia*, Brussels: European Union Institute for Security Studies. (https://www.iss.europa.eu/sites/default/files/EUISSFiles/NREP_report.pdf)

Florea, Adrian

2014 – „De Facto States in International Politics (1945–2011): A New Data Set", *International Interactions*, vol. 40, no. 5, p. 788–811.

Foucault, Michel

1984 – „Of Other Spaces, Heterotopias“, *Architecture, Mouvement, Continuité*, vol. 5, p. 46–49.

1998 – *Disciplinuoti ir bausti. Kalėjimo gimimas*, vert. Marius Daškus, Vilnius: Baltos lankos.

2007 – „Questions of Geography“, in: *Space, Knowledge and Power: Foucault and Geography*, ed. Stuart Elden, Jeremy W. Crampton, trans. Colin Gordon, New York: Routledge, p. 173–183.

2010 – *The Archaeology of Knowledge*, trans. Alan M. Sheridan Smith, New York: Vintage Books.

„Fourth Quarterly Report (October–December 2016) of the Ministry of Foreign Affairs of Georgia on the Human Rights Situation in the Occupied Regions of Georgia“, Ministry of Foreign Affairs of Georgia, 2016. (http://www.mfa.gov.ge/Occupied-Territories.aspx)

Francis, Celine

2011 – *Conflict Resolution and Status: The Case of Georgia and Abkhazia (1989–2008)*, Brussels: VUBPRESS.

Frear, Thomas

2014 – „The Foreign Policy Options of a Small Unrecognised State: The Case of Abkhazia“, *Caucasus Survey*, vol. 1, no. 2, p. 83–107.

Fuller, Liz

2017-04-11 – „South Ossetia's Bibilov Wins Election, Puts Moscow In A Bind“, *RadioFreeEurope / RadioLiberty*. (https://www.rferl.org/a/south-ossetia-bibilov-victory-presidential-election/28424108.html)

Geldenhuys, Deon

2009 – *Contested States in World Politics*, Basingstoke: Palgrave Macmillan.

George, Julie A.

2009 – *The Politics of Ethnic Separatism in Russia and Georgia*, New York: Palgrave Macmillan.

„Georgia: Avoiding War in South Ossetia“, *Report No.* 159, International Crisis Group, 2004. (https://www.crisisgroup.org/europe-central-asia/caucasus/georgia/georgia-avoiding-war-south-ossetia)

„Georgia: Country Information 2015“, Internal Dicplacement Monitoring Centre, 2015-12-31. (http://www.internal-displacement.org/database/country/?iso3=geo)

„Georgia Transitioning from Status to Needs Based Assistance for IDPs: A Poverty and Social Impact Analysis“, World Bank, 2016-02. (http://documents.worldbank.org/curated/en/493981468030331770/pdf/IDP-PSIA-Georgia-revised-Feb-2016.pdf)

„Georgia, Vanuatu Establish Diplomatic Ties“, *Civil Georgia*, Civil.Ge, 2013-07-15. (http://www.civil.ge/eng/article.php?id=26273)

„‘Georgia Will Not Recognize Kosovo’ – Foreign Minister“, *Civil Georgia*, Civil.Ge, 2008-02-19. (http://civil.ge/eng/article.php?id=17147)

„Georgian MFA Condemns Crossing Points Closure along Abkhazia“, *Civil Georgia*, Civil.Ge, 2017-03-06. (http://civil.ge/eng/article.php?id=29906)

„Georgian, Russian Deputy FMs Speak by Phone on S.Ossetia ‘Border’ Marking“, *Civil Georgia*, Civil.Ge, 2015-07-14. (http://www.civil.ge/eng/article.php?id=28432)

Gerrits, André W. M.

2016 (su Max Bader) – „Russian Patronage over Abkhazia and South Ossetia: Implications for Conflict Resolution“, *East European Politics*, vol. 32, no. 3, p. 297–313.

Gottmann, Jean

1973 – *The Significance of Territory*, Charlottesville: University Press of Virginia.

„Government: No Plans for Kosovo Recognition“, *Civil Georgia*, Civil.Ge, 2008-04-05. (http://civil.ge/eng/article.php?id=17528)

Green, Sarah

2013 – „Borders and the Relocation of Europe“, *Annual Review of Anthropology*, vol. 42, no. 1, p. 345–361.

Gregory, Derek

1994 – *Geographical Imaginations*, Oxford: Wiley-Blackwell.

[5]2009 (su Geraldine Pratt, Michael Watts, Michael Whatmore, Ron Johnson) (eds.) – *The Dictionary of Human Geography*, Malden, Oxford: Wiley-Blackwell.

2013 (su Allan Pred) – *Violent Geographies: Fear, Terror, and Political Violence*, New York: Routledge, 2013.

Guzzini, Stefano

2013 – „The Ends of International Relations Theory: Stages of Reflexivity and Modes of Theorizing", *European Journal of International Relations*, vol. 19, no. 3, p. 521–541.

Handbook for Repatriation and Reintegration Activities, Geneva: United Nations High Commissioner for Refugees, 2004.

Harvey, David

2001 – *Spaces of Capital: Towards a Critical Geography*, New York: Routledge.

2006 – *Spaces of Global Capitalism: A Theory of Uneven Geographical Development*, London, New York, NY: Verso.

Hewitt, B. G.

1993 – „Abkhazia: A Problem of Identity and Ownership", *Central Asian Survey*, vol. 12, no. 3, p. 267–323.

Higgins, Andrew

2016-10-23 – „In Russia's 'Frozen Zone,' a Creeping Border With Georgia", *The New York Times*. (https://www.nytimes.com/2016/10/24/world/europe/in-russias-frozen-zone-a-creeping-border-with-georgia.html)

Holsti, K. J.

2004 – *Taming the Sovereigns: Institutional Change in International Politics*, Cambridge: Cambridge University Press.

Houtum, Henk van

2005 (su Olivier Kramsch, Wolfgang Zierhofer) (eds.) – *B / Ordering Space*, London: Routledge.

„Interview with Newspaper Journalists from G8 Member Countries", President of Russia, 2007-06-04. (http://en.kremlin.ru/events/president/transcripts/24313)

Iskandaryan, Alexander

2015 – „In Quest of the State in Unrecognized States", *Caucasus Survey*, vol. 3, no. 3, p. 207–218.

Yemelianova, Galina M.

2015 – „Western Academic Discourse on the Post-Soviet de Facto State Phenomenon", *Caucasus Survey*, vol. 3, no. 3, p. 219–238.

Yuval-Davis, Nira

2006 – „Belonging and the Politics of Belonging", *Patterns of Prejudice*, vol. 40, no. 3, p. 197–214.

Jackson, Robert H.

1990 – *Quasi-States: Sovereignty, International Relations and the Third World*, Cambridge: Cambridge University Press.

Jakniūnaitė, Dovilė

2007 – *Kur prasideda ir baigiasi Rusija: kaimynystė tarptautinėje politikoje*, Vilnius: Vilniaus universiteto leidykla.

2013 – „Baltijos valstybės ir Rusija: liminali dvišalių santykių būsena", *Politologija*, nr. 71, p. 21–45.

Jones, Reece

2009 – „Categories, Borders and Boundaries", *Progress in Human Geography*, vol. 33, no. 2, p. 174–189.

Jones, Stephen

2015 – *Georgia: A Political History Since Independence*, London: I. B. Tauris.

Kabachnik, Peter

2010 (su Joanna Regulska, Beth Mitchneck) – „Where and When Is Home? The Double Displacement of Georgian IDPs from Abkhazia", *Journal of Refugee Studies*, vol. 23, no. 3, p. 315–336.

2012 (su Joanna Regulska, Beth Mitchneck) – „Displacing Blame: Georgian Internally Displaced Person Perspectives of the Georgia–Abkhazia Conflict", *Ethnopolitics*, vol. 11, no. 2, p. 123–140.

Kapitonenko, Mykola

2009 – „Resolving Post-Soviet 'Frozen Conflicts': Is Regional Integration Helpful?", *Caucasian Review of International Affairs*, vol. 3, no. 1. (http://cria-online.org/6_4.html)

„Karasin: Russia Won't Retract Abkhazia, S. Ossetia Recognition", *Civil Georgia*, Civil.Ge, 2017-03-01. (http://www.civil.ge/eng/article.php?id=29892)

Kaufmann, Walter

2009 – „A European Path for Abkhazia: Yesterday's Pipe Dreams?", *Caucasus Analytical Digest*, vol. 7, p. 2–6.

Kereselidze, Nino

2015 – „The Engagement Policies of the European Union, Georgia and Russia towards Abkhazia", *Caucasus Survey*, vol. 3, no. 3, p. 309–322.

„Ketevan Tsikhelashvili: 'Our Policy of Peace Provides for 8 Main Objectives'", Office of the State Minister of Georgia for Reconciliation and Civic Equality, 2017-02-02. (http://new.smr.gov.ge/NewsDetails.aspx?ID=883)

Khashig, Inal

2002-07-02 – „Abkhaz Rush For Russian Passports", Institute for War and Peace Reporting. (https://iwpr.net/global-voices/abkhaz-rush-russian-passports)

King, Charles

2001 – „The Benefits of Ethnic War: Understanding Eurasia's Unrecognized States", *World Politics*, vol. 53, no. 4, p. 524–552.

Kingston, Paul

2004 (su Ian S. Spears) – *States-Within-States: Incipient Political Entities in the Post-Cold War Era*, New York: Palgrave Macmillan.

Kocs, Stephen A.

1995 – „Territorial Disputes and Interstate War, 1945–1987", *The Journal of Politics*, vol. 57, no. 1, p. 159–175.

Kolossov, Vladimir

2005 – „Border Studies: Changing Perspectives and Theoretical Approaches", *Geopolitics*, vol. 10, no. 4, p. 606–632.

2011 (su John O'Loughlin) – „After the Wars in the South Caucasus State of Georgia: Economic Insecurities and Migration in the 'De Facto' States of Abkhazia and South Ossetia", *Eurasian Geography and Economics*, vol. 52, no. 5, p. 631–654.

Kolstø, Pål

2006 – „The Sustainability and Future of Unrecognized Quasi-States", *Journal of Peace Research*, vol. 43, no. 6, p. 723–740.

2008 (su Helge Blakkisrud) – „Living with Non-Recognition: State- and Nation-Building in South Caucasian Quasi-States", *Europe-Asia Studies*, vol. 60, no. 3, p. 483–509.

Kukhianidze, Alexandre

2004 (su Alexandre Kupatadze, Roman Gotsiridze) – *Smuggling through Abkhazia and Tskhinvali Region in Georgia*, Tbilisi: Transnational Crime and Corruption Centre. (http://traccc.gmu.edu/pdfs/publications/Georgia_Publications/Kukhianidze_Kupatadze_Smuggling_Georgia_Eng._2004.pdf)

Lamont, Michèle

2002 (su Virág Molnár) – „The Study of Boundaries in the Social Sciences", *Annual Review of Sociology*, vol. 28, no. 1, p. 167–195.

Lapid, Yosef

2001 – „Identities, Borders, Orders: Nudging International Relations Theory in a New Direction", in: *Identities, Borders, Orders: Rethinking International Relations Theory*, ed. Mathias Albert, David Jacobson, Yosef Lapid, Minneapolis: University of Minnesota Press, p. 1–20.

„Law of Georgia on Occupied Territories", *Legislative Herald of Georgia*, 2008-10-23. (https://matsne.gov.ge/en/document/view/19132)

Lefebvre, Henri

1999 – *The Production of Space*, trans. Donald Nicholson-Smith, Cambridge, MA: Blackwell.

Leonaitė, Erika

2016 (su Dainiumi Žalimu) – „Krymo aneksija ir mėginimai ją pateisinti tarptautinės teisės kontekste", *Lietuvos metinė strateginė apžvalga*,

t. 14: *2015–2016*, Vilnius: Generolo Jono Žemaičio Lietuvos karo akademijos leidykla.

Letter Dated 26 March 2007 from the Secretary-General Addressed to the President of the Security Council: Report of the Special Envoy of the Secretary-General on Kosovo's Future Status, S/2007/168, Refworld, UN Security Council, 2007-03-26. (http://www.refworld.org/docid/4a54bc380.html)

Lipschutz, Ronnie D.

1999 – „Members Only? Citizenship and Civic Virtue in a Time of Globalization", *International Politics*, vol. 36, no. 2, p. 203–233.

Lynch, Dov

2004 – *Engaging Eurasia's Separatist States: Unresolved Conflicts and De Facto States*, Washington, DC: United *States* Institute of Peace.

Lundgren, Minna

2016 – *Boundaries of Displacement: Belonging and Return among Forcibly Displaced Young Georgians from Abkhazia* [doctoral dissertation], Mid Sweden University.

2016 – „Place Matters: Return Intentions among Forcibly Displaced Young Georgians from Abkhazia Living in Tbilisi and Zugdidi", *Caucasus Survey*, vol. 4, no. 2, p. 129–148.

2017 – „Riskscapes: Strategies and Practices Along the Georgian-Abkhazian Boundary Line and Inside Abkhazia", *Journal of Borderlands Studies* [forthcoming].

Mayer, Margit

2008 – „To What End Do We Theorize Sociospatial Relations?", *Environment and Planning D: Society and Space*, vol. 26, no. 3, p. 414–419.

Malkki, Liisa

1992 – „National Geographic: The Rooting of Peoples and the Territorialization of National Identity Among Scholars and Refugees", *Cultural Anthropology*, vol. 7, no. 1, p. 24–44.

Mann, Michael

1997 – „Has Globalization Ended the Rise and Rise of the Nation-State?", *Review of International Political Economy*, vol. 4, no. 3, p. 472–496.

Markedonov, Sergey

2015 – „De Facto Statehood in Eurasia: A Political and Security Phenomenon", *Caucasus Survey*, vol. 3, no. 3, p. 195–206.

2015-07-29 – „Why Russia's 'Borderization' Strategy Makes Georgia so Nervous", *Russia Direct*. (http://www.russia-direct.org/opinion/why-russias-borderization-strategy-makes-georgia-so-nervous)

Massey, Doreen B.

2005 – *For Space*, London: Sage.

Matsuzato, Kimitaka

2008 – „From Belligerent to Multi-Ethnic Democracy: Domestic Politics in Unrecognised States after the Ceasefires", *Eurasian Review*, no. 1, p. 95–119.

McLaughlin, Erin

2017-01-10 (su Sebastian Shukla) – „Returning Home to Find Your House in a 'Different Country'", CNN. (http://www.cnn.com/2017/01/09/europe/georgia-south-ossetia-russia-border/index.html)

„Member Profile. Abkhazia", Unrepresented Nations and Peoples Organization, 2015 (http://unpo.org/downloads/1245.pdf)

Murinson, Alexander

2004 – „The Secessions of Abkhazia and Nagorny Karabagh. The Roots and Patterns of Development of Post-Soviet Micro-secessions in Transcaucasia", *Central Asian Survey*, vol. 23, no. 1, p. 5–26.

Murphy, Alexander B.

1990 – „Historical Justifications for Territorial Claims", *Annals of the Association of American Geographers*, vol. 80, no. 4, p. 531–548.

1996 – „The Sovereign State System as Political-Territorial Ideal: Historical and Contemporary Considerations", in: *State Sovereignty as Social Construct*, ed. Thomas J. Biersteker, Cynthia Weber, Cambridge: Cambridge University Press, p. 81–120.

2013 – „Territory's Continuing Allure", *Annals of the Association of American Geographers*, vol. 103, no. 5, p. 1212–1226.

Navaro-Yashin, Yael

2012 – *The Make-Believe Space: Affective Geography in a Postwar Polity*, Durham, NC: Duke University Press.

Newman, David

1998 (su Anssi Paasi) – „Fences and Neighbours in the Postmodern World: Boundary Narratives in Political Geography", *Progress in Human Geography*, vol. 22, no. 2, p. 186–207.

2001 – „Boundaries, Borders, and Barriers: Changing Geographic Perspectives on Territorial Lines", in: *Identities, Borders, Orders: Rethinking International Relations Theory*, ed. Mathias Albert, David Jacobson, Yosef Lapid, Minneapolis: University of Minnesota Press, p. 137–151.

2003 – „On Borders and Power: A Theoretical Framework", *Journal of Borderlands Studies*, vol. 18, no. 1, p. 13–25.

2006 – „The Lines That Continue to Separate Us: Borders in Our 'Borderless' World", *Progress in Human Geography*, vol. 30, no. 2, p. 143–161.

„New Russian World Order: The Five Principles", BBC News, 2008-09-01. (http://news.bbc.co.uk/1/hi/world/europe/7591610.stm)

„Newsline – January 22, 1996", *RadioFreeEurope / RadioLiberty*, 1996-01-22. (https://www.rferl.org/a/1141092.html)

Nygren, Bertil

2007 – *The Rebuilding of Greater Russia: Putin's Foreign Policy Towards the CIS Countries*, London, New York: Routledge, 2007.

Nodia, Ghia

1997 – *Causes and Visions of Conflict in Abkhazia* [working paper], Berkeley: University of California.

North, Andrew

2015-07-14 – „Georgia Accuses Russia of Violating International Law over South Ossetia", *The Guardian*. (https://www.theguardian.com/world/2015/jul/14/georgia-accuses-russia-of-violating-international-law-over-south-ossetia)

„Number of Registered IDPs", Ministry of Internally Displaced Persons from the Occupied Territories, Accommodation and Refugees of Georgia, 2014-09-17. (http://www.mra.gov.ge/eng/static/55)

O'Loughlin, John

2011 (su Vladimir Kolossov, Gearóid Ó Tuathail) – „Inside Abkhazia: Survey of Attitudes in a De Facto State", *Post-Soviet Affairs*, vol. 27, no. 1, p. 1–36.

2015 (su Vladimir Kolossov, Gerard Toal) – „Inside the Post-Soviet De Facto States: A Comparison of Attitudes in Abkhazia, Nagorny Karabakh, South Ossetia, and Transnistria", *Eurasian Geography and Economics*, vol. 55, no. 5, p. 423–456.

Oskanian, Kevork

2013 – *Fear, Weakness and Power in the Post-Soviet South Caucasus: A Theoretical and Empirical Analysis*, New York: Palgrave Macmillan.

Ó Beacháin, Donnacha

2012 – „The Dynamics of Electoral Politics in Abkhazia", *Communist and Post-Communist Studies*, vol. 45, no. 1–2, p. 165–174.

2015 – „Elections without Recognition: Presidential and Parliamentary Contests in Abkhazia and Nagorny Karabakh", *Caucasus Survey*, vol. 3, no. 3, p. 239–257.

Ó Tuathail, Gearóid

1994 – „(Dis)placing Geopolitics: Writing on the Maps of Global Politics", *Environment and Planning D: Society and Space*, vol. 12, p. 525–525.

1998 – „Postmodern Geopolitics? The Modern Geopolitical Imagination and Beyond", in: Gearóid Ó Tuathail, Simon Dalby (eds.), *Rethinking Geopolitics*, New York: Routledge, p. 16–38.

1998 (su Simon Dalby) – „Rethinking Geopolitics: Towards a Critical Geopolitics", in: Gearóid Ó Tuathail, Simon Dalby (eds.), *Rethinking Geopolitics*, New York: Routledge, p. 1–15.

1998 (su Simon Dalby) (eds.) – *Rethinking Geopolitics*, New York: Routledge.

Paasi, Anssi

1995 – „Constructing Territories, Boundaries and Regional Identities", in: *Contested Territory. Border Disputes at the Edge of the Former*

Soviet Empire, ed. Tuomas Forsberg, Aldershot: Edward Elgar Publishing Limited, p. 42–61.

1997 – *Territories, Boundaries and Consciousness: The Changing Geographies of the Finnish-Russian Border*, Chichester, New York: Wiley.

2005 – „Border Studies on the Move", *Geopolitics*, vol. 10, no. 4, p. 816–823.

Parker, Noel

2012 (su Rebecca Adler-Nissen) – „Picking and Choosing the 'Sovereign' Border: A Theory of Changing State Bordering Practices", *Geopolitics*, vol. 17, no. 4, p. 773–796.

Pegg, Scott

1998 – „De Facto States in the International System", Institute of International Relations, The University of British Columbia. (http://www.sirag.org.uk/defactostates-somaliland.pdf)

1998 – *International Society and the De Facto States*, Aldershot: Ashgate.

Pelkmans, Mathijs

2006 – *Defending the Border: Identity, Religion, and Modernity in the Republic of Georgia*, Ithaca: Cornell University Press.

Peuch, Jean-Christophe

2008-12-21 – „Georgia: Russia Says 'Nyet' to Extending OSCE Field Mission Mandate", Eurasianet.org. (http://www.eurasianet.org/departments/insight/articles/eav122208a.shtml)

Popescu, Nicu

2007 – „Europe's Unrecognised Neighbours: The EU in Abkhazia and South Osetia", CEPS, Bruxelles.

„Population of Gali, Abkhazia Protests Closure of Administrative Boundary Lines", Agenda.Ge, 2017-1-27. (http://agenda.ge/news/73803/eng)

Prelz Oltramonti, Giulia

2011 – „Borders, Boundaries, Ceasefire Lines and de Facto Borders: The Impact of Mobility Policies", *Eurolimes*, vol. 11, p. 157–169.

2015 – „The Political Economy of a De Facto State: The Importance of Local Stakeholders in the Case of Abkhazia", *Caucasus Survey*, vol. 3, no. 3, p. 291–308.

2017 – „Trajectories of Illegality and Informality in Conflict Protraction: The Abkhaz-Georgian Case“, *Caucasus Survey*, vol. 5, no. 1, p. 85–101.

„President Saakashvili's Inauguration Speech“, *Civil Georgia*, Civil.Ge, 2004-01-25. (http://www.civil.ge/eng/article.php?id=26694)

„Protocole d'accord“, *UN Peacemaker*, 2008-08-12. (http://peacemaker.un.org/georgia-protocol-abkhazia-ossetia2008)

Putin, Vladimir

2008-02-14 – „Transcript of Annual Big Press Conference“, President of Russia. (http://en.kremlin.ru/events/president/transcripts/24835)

„Report. Volume II“, Independent International Fact-Finding Mission on the Conflict in Georgia, 2009. (http://www.mpil.de/files/pdf4/IIFFMCG_Volume_II1.pdf)

„Resolution 585 (1993)“, UN Security Council, 1993-08-24. (http://www.un.org/en/ga/search/view_doc.asp?symbol=S/RES/858(1993))

„Resolution 1808 (2008)“, UN Security Council, 2008-04-15. (http://www.securitycouncilreport.org/atf/cf/%7B65BFCF9B-6D27-4E9C-8CD3-CF6E4FF96FF9%7D/Georgia%20SRES1808.pdf)

Robinson, William I.

2002 – „Remapping Development in Light of Globalisation: From a Territorial to a Social Cartography“, *Third World Quarterly*, vol. 23, no. 6, p. 1047–1071

Roudik, Peter

2012-04-30 – „Russian Federation: Legal Aspects of War in Georgia“, Law Library of Congress. (https://www.loc.gov/law/help/russian-georgia-war.php)

Ruggie, John Gerard

1993 – „Territoriality and Beyond: Problematizing Modernity in International Relations“, *International Organization*, vol. 47, no. 1, p. 139–174.

„Russia Quietly Encroaches on Georgia“, Stratfor, 2015-07-28. (https://www.stratfor.com/analysis/russia-quietly-encroaches-georgia)

„Saakashvili: Russia to Blame for South Ossetia Crisis", EurasiaNet, 2004-07-11. (http://www.eurasianet.org/departments/insight/articles/eavo-71204.shtml)

„Saakashvili Speaks of Peace Amid Show of Force", *Civil Georgia*, Civil.Ge, 2004-05-26. (http://civil.ge/eng/article.php?id=7009&search=)

Sack, Robert David

1986 – *Human Territoriality: Its Theory and History*, Cambridge: Cambridge University Press Archive.

Sahlins, Peter

1989 – *Boundaries: The Making of France and Spain in the Pyrenees*, Berkeley: University of California Press.

Salter, Mark B.

2004 – „Passports, Mobility, and Security: How Smart Can the Border Be?", *International Studies Perspectives*, vol. 5, no. 1, p. 71–91.

„Sanakoev Appointed as Head of S. Ossetia Administration", *Civil Georgia*, Civil.Ge, 2007-05-10. (http://www.civil.ge/eng/article.php?id=15089)

Saparov, Arsène

2014 – *From Conflict to Autonomy in the Caucasus: The Soviet Union and the Making of Abkhazia, South Ossetia and Nagorno Karabakh*, London, New York: Routledge.

Shenfield, Stephen D.

2010-07-30 – „The Stalin-Beria Terror in Abkhazia, 1936–1953", *Abkhaz World*. (http://abkhazworld.com/aw/history/499-stalin-beria-terror-in-abkhazia-1936-53-by-stephen-shenfield)

Smelser, Neil J.

2003 – „Pressures for Continuity in the Context of Globalization", *Current Sociology*, vol. 51, no. 2, p. 101–112.

Smith, Neil

[3]2008 – *Uneven Development: Nature, Capital, and the Production of Space*, Athens: University of Georgia Press.

Socor, Vladimir

2009-06-17 – „UNOMIG, RIP: The Curtain Finally Falls on a Side-

Show", The Jamestown Foundation. (https://jamestown.org/program/unomig-rip-the-curtain-finally-falls-on-a-side-show/)

Soja, Edward W.

1989 – *Postmodern Geographies: The Reassertion of Space in Critical Social Theory*, London, New York: Verso.

Souleimanov, Emil

2013 – *Understanding Ethnopolitical Conflict: Karabakh, South Ossetia, and Abkhazia Wars Reconsidered*, London: Palgrave Macmillan, 2013.

„South Ossetia: The Burden of Recognition", *Europe Report*, International Crisis Group, 2010. (https://www.crisisgroup.org/europe-central-asia/caucasus/south-ossetia-burden-recognition)

„Speech at the 59th Session of the UN General Assembly", UN General Assembly, 2004-09-21. (http://www.un.org/ga/search/view_doc.asp?symbol=A/59/PV.4)

„State Ministry for Reintegration Renamed", *Civil Georgia*, Civil.Ge, 2014-01-02. (http://civil.ge/eng/article.php?id=26842)

„State Minister for Reintegration Says President Drags Out Renaming of Ministry", *Civil Georgia*, Civil.Ge, 2013-03-08. (http://www.civil.ge/eng/article.php?id=25832)

„State Strategy on Occupied Territories: Engagement Through Cooperation", Government of Georgia, 2010-01-27. (http://gov.ge/index.php?lang_id=ENG&sec_id=225)

Stephan, Sarah

2013 – „The Proliferation of Status Proposals for Abkhazia – Distinct Concepts or Mere Labels?", *International Journal on Minority and Group Rights*, vol. 20, no. 1, p. 119–140.

Suny, Ronald Grigor

1994 – *The Making of the Georgian Nation*, Bloomington: Indiana University Press.

2001 – „Constructing Primordialism: Old Histories for New Nations", *The Journal of Modern History*, vol. 73, no. 4, p. 862–896.

Taylor, Peter J.

1994 – „The State as Container: Territoriality in the Modern World-System", *Progress in Human Geography*, vol. 18, no. 2, p. 151–162.

1995 – „Beyond Containers: Internationality, Interstateness, Interterritoriality", *Progress in Human Geography*, vol. 19, no. 1, p. 1–15.

2016 – „Territorial Absolutism and Its Evasions", *Geography Research Forum*, vol. 16, p. 1–12.

Toal, Gerard [Gearóid Ó Tuathail]

2013 (su John O'Loughlin) – „Inside South Ossetia: A Survey of Attitudes in a De Facto State", *Post-Soviet Affairs*, vol. 29, no. 2, p. 136–172.

Toft, Monica Duffy

2005 – *The Geography of Ethnic Violence: Identity, Interests, and the Indivisibility of Territory*, Princeton: Princeton University Press.

Toria, Malkhaz

2015 – „Remembering Homeland In Exile: Recollections of IDPs from the Abkhazia Region of Georgia", *Journal of Ethnopolitics and Minority Issues in Europe*, vol. 14, no. 1, p. 48–70.

Tsertsvadze, Lali

2015-04-22 – „Georgia: Easter behind Barbed Wire", *Agenda.Ge*. (http://agenda.ge/article/2192/eng)

„Tuvalu Retracts Abkhazia, S.Ossetia Recognition", *Civil Georgia*, Civil.Ge, 2014-05-31. (http://civil.ge/eng/article.php?id=27093)

„UN Team Heads to Region to Assess Georgian-Abkhaz Peace Process", UN News Service, 2008-07-03. (http://www.un.org/apps/news/story.asp?NewsID=27259&Cr=Georgia&Cr1)

„U. S. Recognizes Kosovo as Independent State", Bureau of Public Affairs Department Of State. The Office of Electronic Information, 2008-02-18. (https://2001-2009.state.gov/secretary/rm/2008/02/100973.htm)

Waal, Thomas de

2010 – *The Caucasus: An Introduction*, Oxford, New York: Oxford University Press.

2017-01-17 – „Enhancing the EU's Engagement With Separatist Territories", Carnegie Europe. (http://carnegieeurope.eu/2017/01/17/enhancing-eu-s-engagement-with-separatist-territories-pub-67694)

Walby, Sylvia

2003 – „The Myth of the Nation-State: Theorizing Society and Polities in a Global Era", *Sociology*, vol. 37, no. 3, p. 529–546.

Walker, R. B. J.

1993 – *Inside / Outside: International Relations as Political Theory*, Cambridge: Cambridge University Press.

Walker, Shaun

2013-10-23 – „Russian 'Borderisation': Barricades Erected in Georgia, Say EU Monitors", *The Guardian*. (https://www.theguardian.com/world/2013/oct/23/russia-borderisation-barricades-erected-georgia-eu)

Warbrick, Colin

[2]2006 – „States and Recognition in International Law", in: *International Law*, ed. Malcolm D. Evans, Oxford: Oxford University Press, p. 205–267.

Wastl-Walter, Doris

2011 (ed.) – *The Ashgate Research Companion to Border Studies*, London: Routledge.

Weber, Cynthia

1994 – *Simulating Sovereignty: Intervention, the State and Symbolic Exchange*, Cambridge: Cambridge University Press.

Wilson, Thomas M.

1998 (su Hastings Donnan) (eds.) – *Border Identities: Nation and State at International Frontiers*, Cambridge: Cambridge University Press.

1998 (su Hastings Donnan) – „Nation, State and Identity at International Borders", in: Thomas M. Wilson, Hastings Donnan (eds.), *Border Identities: Nation and State at International Frontiers*, Cambridge: Cambridge University Press, p. 1–30.

2012 (su Hastings Donnan) (eds.) – *A Companion to Border Studies*, Hoboken: Wiley-Blackwell.

Zakareisvili, Paata

2009 – „Georgia's Relationship with Abkhazia", *Caucasus Analytical Digest*, vol. 7, p. 6–10.

Zürcher, Christoph

2007 – *The Post-Soviet Wars: Rebellion, Ethnic Conflict, and Nationhood in the Caucasus*, New York, London: New York University Press.

„Для Российских журналистов организован пресс-тур по Южной Осетии", Государственное информационное агентство „Рес", 2013-07-23 (http://cominf.org/node/1166498854)

„Договор между Российской Федерацией и Республикой Абхазия о союзничестве и стратегическом партнерстве", 2014-11-24. (http://kremlin.ru/supplement/4783)

„Договор между Российской Федерацией и Республикой Южная Осетия о союзничестве и интеграции", 2015-03-18. (http://kremlin.ru/supplement/4819)

„Договор о дружбе, сотрудничестве и взаимной помощи между Республикой Абхазия и Российской Федерацией", 2008-09-17. (http://presidentofabkhazia.org/upload/iblock/596/z4.pdf)

„Договор о дружбе, сотрудничестве и взаимной помощи между Российской Федерацией и Республикой Южная Осетия", 2008-09-17. (http://www.rosgranitsa.ru/ru/doc/akt/international/8375)

„Закрываются еще два пункта пропуска на границе по реке Ингур", АпсныПресс, 2016-12-28. (http://www.apsnypress.info/news/zakryvayutsya-eshche-dva-punkta-propuska-na-granitse-po-reke-ingur/)

„Комментарий заместителя директора Департамента информации и печати МИД России М. В. Захаровой в связи с высказываниями западных представителей по ситуации на границах Грузии с Южной Осетией и Абхазией", Министерство иностранных дел Российской

Федерации, 2013-10-04. (http://www.mid.ru/maps/ab/-/asset_publisher/raC79Y6r2HN9/content/id/93826).

Конт, Франсис

2003 – „Граница: смысл и восприятие“, in: Франсис Конт, *К политической антропологии советской системы: внешнеполитические аспекты,* Москва: Языки славянской культуры, p. 137–158.

Маркедонов, Сергей

2015-10-15 – „Российско-абхазский договор: на поверхности и между строк“, *Голос Америки*. (https://blogs.voanews.com/russian/new-eurasia/2014/10/15/)

Медведев, Дмитрий

2008-08-26 – „Заявление Президента Российской Федерации Дмитрия Медведева“, Президент России. (http://kremlin.ru/events/president/transcripts/1222)

2008-08-26 – „Интервью телекомпании Би-Би-Си“, Президент России. (http://kremlin.ru/events/president/transcripts/1228)

„Проект договора между Российской Федерацией и Республикой Южная Осетия о союзничестве и интеграции (российский вариант)“, *Кавказский узел*, 2015-01-20. (http://www.kavkaz-uzel.eu/articles/255809/)

„Проекты российско-абхазского договора о союзничестве: сравнение“, *Кавказский узел*, 2014-11-24. (http://www.kavkaz-uzel.eu/articles/252874/)

„Соглашение между Российской Федерацией и Республикой Абхазия о совместных усилиях в охране государственной границы Республики Абхазия“, 2009-04-30. (http://www.rosgranitsa.ru/ru/doc/akt/international/8782)

„Соглашение между Российской Федерацией и Республикой Южная Осетия о совместных усилиях в охране государственной границы Республики Южная Осетия“, 2009-04-30. (http://kremlin.ru/supplement/191)

Стенограмма выступления Министра иностранных дел России С. В. Лаврова на расширенном заседании Комитета Совета Федерации по международным делам, Министерство иностранных дел

Российской Федерации, 2008-09-18. (http://www.mid.ru/foreign_policy/international_safety/conflicts/-/asset_publisher/xIEMTQ3OvzcA/content/id/324594?p_p_id=101_INSTANCE_xIEMTQ3OvzcA&_101_INSTANCE_xIEMTQ3OvzcA_languageId=ru_RU)

Топоров, Владимир

1994 – „Функция границы и образ ‘соседа’ в становлении этнического сознания (русско–балтийская перспектива)“, in: Владимир Топоров, *О мифопоэтическом пространстве: избранные статьи*, сост. Михаил Евзлин, Николай Михайлов, Pisa: Instituto di Lingua e Letteratura russa, p. 281–298.

„Федеральный закон ‘О гражданстве Российской Федерации’“, Российская Федерация, 2002-05-15. (http://pravo.gov.ru/proxy/ips/?docbody=&nd=102076357)

Шаишмелашвили, Гиоргий

2014 (su Тато Хундадзе, Гиоргий Гобронидзе) – *Россия-Грузия: политические, правовые и гуманитарные последствия на разделительной линии*, Caucasian House. (http://regional-dialogue.com/ru/rossiia-gruziia-politika/)

Summary

HOW TO BECOME A STATE: BORDERS AND SPACES IN GEORGIAN TERRITORIAL CONFLICTS

This book analyses strategies of territoriality and bordering employed by two *de facto* states, Abkhazia and South Ossetia. They are currently attempting to gain international recognition and achieve full separation from Georgia.

The start of Abkhazian and South Ossetian efforts to separate from Georgia can be traced back to the end of the 20th century, fall of the Soviet Union. After the Russian-Georgian war of 2008, these efforts have but become more solid. The principal aim of these entities is to establish sovereignty. These are territorial entities that exert control over their own territories and citizens and possess military and economic resources for this purpose. It is common to name them *de facto* states. Nevertheless, they have no international subjectivity, nor the agreement of Georgia to separate. So, for an accurate depiction of European political map, they ought to be marked as white spots, or unmarked at all, if we were to absolutely follow the principle of the territorial integrity and inviolability of state's borders.

The greatest challenge for these territories is to become the legitimate subjects in a world where the mentioned principles dominate and the only possibility to exist as a subject of international relations consists of recognition of the already-existing states.

The situation of such *de facto* states is ambiguous. On one hand, they are anomalies, a problem to be resolved, something that should not exist, and thus are to be treated as temporary phenomena. On the other hand, they continue to exist and become a stable feature of international and regional politics – their existence as such needs no explanation. Thus, the goal of the research is to understand how this ambiguity of the *de facto* states works and how the prolonged existence of the *de facto* states is related to territorial and bordering processes.

I analyse not only the history of Georgian territorial wars and efforts to resolve the conflicts, but also ask the following questions: how does a state reconcile with a loss of a part of its territory? How do unrecognised territorial entities utilize the habitual practices of international affairs? How a political-territorial entity justifies its existence? How are certain limits (e. g. borders, lines) agreed upon, and what effects do those agreements entail? How does our system of international relations work – this system that allows some to be a part of it and denies that to the others? What does the existence of an unrecognised territorial entity tells us about the everyday, established practices of international relations?

I treat international relations first and foremost as territorial practice and assume that the analysis of the global politics must start with an observation that we live and operate in a territorially divided world. Moreover, the existence of a political community is always linked with its ability to control a certain part of a territory.

Analysis of a territory is inseparable from borders that define, limit, and create it. Thus through the analysis of territoriality and bordering I aim to understand the subjectivity conditions of the unrecognised territorial entities. These conditions are related to the territorial practices of particular entities, yet also with practices of other actors of the international system, when these actors attempt to resolve the existence of these entities.

I uncover the common state building practices and show the power and limits of these practices, and the ambiguous position of the unrecognised states provides the special context to reflect the power of state borders and state territoriality.

The chosen object of analysis – *de facto* states – and their problematic situation is a complex phenomenon, one that does not and cannot have a single theoretical explanation. The analysed problem requires several theoretical and analytical contexts that allows to comprehend a particular empirical situation and formulate a complex theoretical perspective, which would demonstrate what analysing state borders and territories in (Eastern) Europe in the 21st century means.

Both Georgian territorial conflicts – with Abkhazia and South Ossetia – sprang up during the fall of the Soviet Union, when Georgia was striv-

ing for sovereignty and creating a nation state. Both entities, during the early 1990s, endured military conflicts, armistices and unsuccessful international attempts in resolving the conflicts. They both had received (varied) support from Russia, and, in August of 2008, mainly South Ossetia experienced yet another war, known as the Russo-Georgian War. Almost immediately after the war, both separatist territories were recognised by Russia, they both have functioning governmental institutions that carry out the usual state functions. Abkhazia and South Ossetia currently are *de facto* states, yet, in accordance with the international law and according to the absolute majority of the international community, are still regarded as parts of Georgia. Even though no military actions, despite the five-day war in August 2008, are resumed, no peace agreements are in effect as well, and Georgia is not able to control these territories.

Russia and Georgia are the main actors impacting the life and functioning of these *de facto* states. Thir understanding on how these entities should operate differ completely, as do their views regarding the statehood and border politics of these *de facto* states. Georgia is firmly set on reinstating its territorial integrity and wants to reintegrate both entities; hence, it views the *status quo* as unacceptable. For Georgia, existence of these entities and the conflict resolution is a matter of its domestic politics. For Russia, which has recognised the separatist territories and which helps them to subsist, they are part of its neighbourhood policy, and a matter of international politics.

In academic literature on these conflicts, it is quite common to view these territories simply as Russia's pawns. This position disregards the ongoing processes of state-building, the evolving subjectivity of these entities and their ability to receive concessions and negotiate with Russia. Undoubtedly, these territories would have a hard time surviving without Russia's aid and security guarantees, yet the local elites of Abkhazia and South Ossetia are not just tools of Russian influence, as it is frequently displayed. The history among the region's ethnic groups is long and complicated, and during the last decades, the contradictory narratives have been formed. These tensions are related to the territories that are inhabited by more than a single ethnic group, the origin narratives of which are tied to those same territories.

HISTORICAL CIRCUMSTANCES OF THE TERRITORIAL CONFLICTS

In the second part of the book, I present the history of Georgia and its territorial conflicts. The battles and disputes of the 1990s that took part in Georgia, Abkhazia and South Ossetia were tangled and interrelated. I uncover the most significant political and social processes of Georgia that occurred during the last three decades and explain how the conflicts led to the formation of Abkhazia's and South Ossetia's *de facto* statehood. I show how Abkhazia and South Ossetia shaped its subjectivity and how the related actors (Georgian government, external actors), either by helping or resisting, contributed to this process. So, the objective of this historical part is to demonstrate chronologically how the estrangement of South Ossetia and Abkhazia from Georgia occurred and still occurs through everyday political practices. This part builds foundation for the analysis of the territorial and bordering processes in the fourth part. In this part, I also analyse the unsuccessful attempts to resolve the conflict. The part finishes with the 2008 Russo-Georgian War; my main analysis starts with the end of this war.

The historical analysis reveals at least three points about the Georgian territorial conflicts. First, the formation of exclusive nation state communities in this region has instantly rejected the possibility of peaceful coexistence between groups who have similar objectives of national sovereignty in the same territory. The decisive conditions of the current situation have developed during the last two or three years of the USSR, when Georgia was intensely and passionately striving for its independence and shaping its ideas about the state. The state Georgians wanted to create was ethnically monolithic nation state, in which Georgian language would prosper and (ethnic) Georgians could thrive. Even if these efforts rarely transformed into radical forms, this exclusivity was part of the emerging Georgian state. Thus any larger deviations from this ideal, the efforts to gain any other ethnic autonomy was perceived as an assault on the Georgian national project. The great Georgian misfortune was that their state reacted to these challenges with violence, which and the remembrance of which was a huge hindrance to negotiate any viable solution for many years after.

Second, it is the legacy of the Soviet territorial policy. In Soviet Union various territorial units had different levels of legal and practical autonomy. The small Georgia was pretty unique as it had an autonomous *oblast* and two autonomous republics. Upon the dissolution of the Soviet Union, only the territorial units which had the status of Soviet Republics could gain sovereignty with – this is especially significant – the borders that were at that time defined by the USSR. So, the principle of the national self-determination in decisions, which unit gets sovereignty, was inevitably applied selectively and within the historically determined circumstances. The fact that the decisions of Soviet government on the particular territorial status of its territorial units were made in dubious circumstances did not play any role. Some borders which existed in Soviet Union allowed the expression of national self-determination and provided with the international subjectivity, while others did not.

Third, both *de facto* states – Abkhazia and South Ossetia – chose the same way to react to their fears and worries as Georgia did: they tried to create ethnically monolithic territorial states. Neither Abkhazia nor South Ossetia arrived at this decision immediately. For around 10-12 years, since the wars of 1990s up until the early 2000s, a "window of possibility" had existed, when it was still possible to imagine that these territories might live together in the common Georgian state. This part of the book demonstrates how the circumstances developed in such a way that, in the end, the model of nation state for each ethnic group was chosen. Why it is the most obvious option I explain in the next part of the book.

THEORETICAL CONTEXTS: SPACE, TERRITORY, AND BORDERS

The third part of the book analyses three main terms – *space*, *territory* and *borders*. Here I explain the theoretical premises of the study and the foundations on which the thinking on contemporary statehood and its functioning in international relations is based. The practices of territoriality and bordering discussed in this part provide the background for the analysis of the territorial functioning of the *de facto* states and the politics of external international actors towards Abkhazia and South Ossetia.

I rely on critical human geography and border studies. This literature pays attention to the construction of the concepts and how they function in social relations; such analysis seeks to comprehend the conditions of possibility of certain phenomena (which are described and constructed through these concepts) and the techniques which construct and produce various phenomena. Analysing social phenomena, first, we need to ask what constitutes them and how they are made. Theories and concepts constitute the world that they describe and analyse, they produce and reproduce the vocabulary with which we describe the world, and they operate within a certain historical context. Several essential concepts operate within any field of study, through which we comprehend that field and in accordance to which theories are formulated. By carrying out the conceptual analysis, I seek to elaborate the established and contentious meanings, how the concepts are interrelated and where they lead the critical research.

The aim of the analysis is not to find out how concepts were used previously, but how they currently direct and constitute certain way of thinking about the world. These concepts not only give meaning to the social and material processes, they create them, and, according to Michel Foucault, "systematically form the objects of which they speak" (Foucault 2010, 49). Stefano Guzzini summarizes this particular analysis: "Theory is not only the result of knowledge, but also the condition for the possibility of knowledge" (Guzzini 2013, 531).

I begin my analysis from the space and use the relational and constructivist approaches. Modern territoriality is a spatial construct and its dominant contemporary expression is the modern state through which the territorial stabilization and containment of the space takes place. Thus, statehood in modern international relations means the consolidation of state's territoriality and its spatial control, first of all, through various bordering practices. Statehood, and an especially the effective statehood, requires many other institutions and practices. Yet if we are interested in the initial foundational moment, we have to start form the necessary and mandatory condition to possess the control over certain territory.

To control space means to divide it into closed, exclusive, political-territorial entities, the boundaries of which are defined by specific lines –

borders. In this system, it is impossible (or hardly possible) to imagine any alternative, non-territorial ways of life and organisation of a bigger political community.

It does not mean, though, that within such a system there are no fractures, breaks, attempts to question or change it. The existence of separatist territorial entities also demonstrate that stability of the territorial state system is relative. For me it is important not whether the system fits the ideal, but what norms are dominant and what is the acceptable arrangement to exist and manage social affairs.

Space analysis emphasises that space is socially constructed through practices and representations, it is not static, and constantly becoming. Analysis of territory and territoriality, on the contrary, reveals that, entities seeking international subjectivity do not have any other way to function in international relations (i.e. exist without a state). Territories shape and are shaped by what they contain, by who is allowed to enter and who is denied this access. The "container" and its "contents" mutually shape each other. The importance of territoriality determines the value of borders, they territorially organise the political and social life.

Border analysis in this book is the analysis of various mechanisms and techniques that allow (or may allow) to create a stable territorially bound state. So, I look at the territorial separatist conflicts from a different angle: the conflict is not the clash of different interests and/or identities, it is the clash between differing interpretation on how to act and control the particular space and how to find a place for a political subject in the territorially divided world. This territorial word is not monolithic, the system has the ruptures, and these ruptures create conditions for the separatist territorial entities to exist even though, in the ideal world, they should not exist.

The theoretical approaches discussed in this part are occupied with a widely understood deconstruction – they strive not only to show the construction of certain concepts and phenomena, but also reveal the mechanisms through which this construction takes place. At the same time, such analysis demonstrates what is acceptable and most likely necessary to do in striving to maintain a stable system or what it is to be done to "create itself" as a state. The separatist territorial units aim to become a legitimate part of

the international system. For the unrecognised state the strategies to create some sort of resemblance of their normality are the most important. This normality, as I demonstrate in the empirical analysis, is created through the territorial and bordering practices.

BORDERING IN ABKHAZIA AND SOUTH OSSETIA

In the fourth part, I analyse the territorial practices of Abkhazia and South Ossetia, through which the subjectivity of these territorial entities is formed and formulated, and through which the sovereign, separated and hierarchical space is created. The state autonomy depends on its ability to have and control borders, which are not only a physical and material entities, but social, political and discursive practices. Territory and what happens with it and through it involve political, geographical, jurisdictional, technical and practical questions. I analyse this complexity by showing how it is possible to "read" territoriality from different practices and texts.

The main empirical data was collected during three research visits to Georgia: in April-August 2015, February 2016 and September-November 2016. During these visits, I participated in four European Union Monitoring Mission (EUMM) patrols along the administrative line (AL): on May 4, 2015 and November 14, 2016 with patrols of the EUMM Field Office in Gori along South Ossetian AL, and on May 6, 2015 and November 16, 2016 with the patrols of the EUMM Zugdidi Field Office along Abkhazian AL. During these trips I familiarized with the situation along a part of both administrative lines, observed how mission officers perceive and evaluate the situation and how they see their role in Georgia. Separately, I conducted three interviews with the representatives in the EUMM Headquarters in Tbilisi. During visits to Georgia, I also conducted an interview with a representative of the Ministry of Foreign Affairs of Georgia, who was engaged in issues relating to conflict resolution, had meetings with four Georgian experts, who analyse the situation in Abkhazia and/or South Ossetia. These meetings allowed to gather data on Georgia's official policy regarding Abkhazia and South Ossetia and find out the interpretations of this policy.

On all occasions, semi-structured interviews were carried out. In order to verify and compliment gathered data as much as it was possible and available, I used the primary and official sources or news agency reports – mostly Georgian, but some South Ossetian or Abkhazian as well.

The most contentious problem regarding the growing autonomy of Abkhazia and South Ossetia is the emerging border at the AL that separates both territories from Georgia, so called borderisation process. I begin from the analysis of this process; next, I shift focus toward the institutional practices of bordering, and then analyse the effects of the borderisation for one group – the internally displaced persons. Thus, the analysis of territoriality and bordering in Abkhazia and South Ossetia consists of three chapters. The first chapter analyses the building of the physical, material border along the AL and pays attention to the representations of this new border. Borders are not just direct lines or fences, they are also infrastructure and institutions that support these lines, so the second chapter analyses mobility practices and border control mechanisms, i.e. what is needed to maintain a border as an institution. In the third chapter, I comment on the situation of internally displaced people and explain what means to live in one contained space and be connected with another (previously one's own) space.

This part of the book shows how bordering occurs in Abkhazia and South Ossetia and how practices which are used to create and strengthen the state, do the expected: create the state. Borders can do many things, but, if one wishes to turn them into state borders, these borders must first separate and divide, border crossing must indicate the change of the territory "owners". Cooperation, connections and permeability may only emerge after the separation and establishment of control.

Jean Baudrillard had wrote that it is a map "that precedes the territory" (Baudrillard, 1983, 2). Currently it is precisely what happened in Abkhazia and South Ossetia: their borders had first existed as lines that did not separate but only marked spaces that were different yet same. During the analysed period, borders along Abkhazia and South Ossetia become material, visible. They become the crossing points, a system of surveillance, passports and other documents, a space for curbing illegal activity and the place of constraint. By limiting and dividing the space the bordering with

the accompanying images and narratives creates territory, makes it visible and identifiable.

I analysed the bordering in Georgia from the perspective of separatist and marginalized entities, which seek to get rid of their *de facto* condition, and studied the practices that bring closer to the imagined normality. However, the territorialisation processes are not uni-directional, Georgia is also participating and shaping its own constrains. Georgian aims are the opposite – they do not want under no circumstances to contribute to the recognition of Abkhazian and South Ossetian statehood and proclaim the territorial integrity of Georgia as the ultimate aim of the state.

Yet, Georgia still finds itself within the "territorial trap": by ignoring and blocking the separatist entities it increases their separation from Georgia and consolidates their societies to live separately. On the other hand, efforts to communicate and interact would create conditions under which Abkhazia and South Ossetia become more of a subjects, which would be hold the right to control their territories – the absolutely undesirable situation for Georgia.

Georgian government reacted towards increasing separation and hostility of Abkhazia and South Ossetia and chose to emphasise that the territories are occupied by Russia. This strategy solves the cooperation, but not the recognition dilemma, and at the same time victimises Abkhazia and South Ossetia, not admitting them the right to speak and act. Such contradictory practices function inside Georgia as well, in regard to their internally displaced persons. Georgian government holds the idea that one day they will definitely return to their homes in Abkhazia and Ossetia. This not only implies the future restoration of territorial order, it forces this group of people to live unstable lives and turns them into a symbol of the injustice and the part of the permanent Georgian territorial anxiety.

STRUCTURAL POWER OF TERRITORIALITY

In the second part of the book, when discussing the concepts of space, territory and borders, I formulated the general theoretical context, in accordance with which the *de facto* states and their practices must be under-

stood and analysed. I revealed the established practices of territoriality and the existing structural tensions. Those entities do not operate in isolation – around them various other actors act as well, they perceive situation in their own way and have their own practices towards them. The existence of *de facto* states is a challenge to the international interstate system, for they should not exist in a "normally" functioning state system. The fifth part of the book reveals the strategies of these external actors and their consequences.

The international community are not just actors who attempt to resolve a conflict or sometimes escalate it. It is also a set of conditions in accordance to which it operates. These are various limiting and enabling factors, which make possible for international relations to function; they are usually called structural factors. This structure contains a system of meanings, norms and principles, which have been, over a long period of time, developed and negotiated by the actors of international relations. This system structures, leads and affects all actions and decisions of the actors. It does not mean that international relations function in absolute accordance with the rules indicated by the norms, or that everyone will behave the same, according to the requirements of structure. But the understanding of the normative structure allows comprehending the undesirable, deviating behaviour and choices. By asking what are formal and informal rules, habits, justifications and discourses, the acceptable limits of behaviour, it is possible to grasp the limiting and enabling function of the international structure.

The practices of international recognition frame the aims and policies of Abkhazia and South Ossetia, the actions of the existing states towards these *de facto* states, and the decisions of international organisations. I analyse these practices in the first chapter. The next two chapters analyse the policies of two main involved actors – Russia and the EU. Russia is an important player because of its straightforward intervention: it supports the existence of both territories and has recognised their statehood. Thus, Russia changed the context and the circumstances of the conflict substantially, and possibly limited the options of its resolution. The EU is another involved international actor that competes or tries to compete with Russia. The EU has representatives and observers in Georgia and participates in the daily conflict monitoring and management. The analysis of the policies of these two actors demonstrates the two different ways to remain within

limits of the current international structure and explains the functioning of the "global" territoriality, and how this territoriality is sustained and what does the recognition or non-recognition policy means.

The analysis in this part again shows how modern state territoriality works. First, the contemporary, still valid in the 21st century, international norms of territorial statehood recognition are strict and limiting. Yet, they function more like an approximate system of normalization, where it is possible for actors to hold different positions and acquire different behavioural strategies. This does not necessarily mean that any kind of action and decisions will be evaluated alike or will bring about similar effects. At the same time, the international recognition norm indicates the almost absolute indivisibility of certain territories. Hence we can see the tendency for the international system to remain as stable territorially as possible. Statehood finalised through international recognition is intersubjective – it is possible to acquire it only if others recognise the existing entity as a state.

The international recognition is not necessary to implement territorial and bordering practices of a state, they can be imitated and function as the practices by recognised "normal" states. This means that normative rules of recognition are exclusive and strict, yet they cannot forbid the carrying out of practices, even if the subject that carries out them still won't become a state in the eyes of the international community. The external actors also contribute to this process and their practices may support the increasing separation and the strengthening of desired statehood. Russia and the EU do not seek to ruin the current order of international relations. But they both in their own ways contribute to the existence of Abkhazia and South Ossetia as *de facto* states.

Russia's actions may first seem ambiguous or even contradictory. On the one hand, it poses a challenge to the international community and recognises those entities, that, in accordance with international law, should not be recognised. On the other hand, Russia does not demonstrate that it seeks to change the principles of state territoriality in any way. On the contrary, Russia defends this idea as actively as ever. Russia's seemingly audacious violation of international norms finally turns out into the most persistent defender of the traditional sovereign state system and the traditional state territoriality.

The EU is trying to remain as neutral as possible and closely observes all that takes place in Georgia. It supports the territorial integrity of Georgia and promotes engagement with Abkhazia and South Ossetia. But the EU in no way can resist the clear-cut support for these *de facto* states expressed by Russia. Moreover, in efforts to stabilize and normalize the conflict, the EU consistently contributes to Abkhazia and South Ossetia more and more living separately. Thus, both external players willingly or unwillingly support the strengthening subjectivity of Abkhazia and South Ossetia.

CONCLUSIONS

How did Abkhazia and South Ossetia manage to emerge in status and shape in which they are now? It is not a question about the development of the conflict and the habit of these territories to live separately. It is a question about how such territorial entities become imagined as states with a particular shape and name. It is impossible to suddenly stand on any plot of land and to establish a state there.

Abkhazia and South Ossetia have existed as separate territorial units on the map far longer than their strive for independence began. Both *de facto* states were not required to prove where their boundaries are – the job was already done in the map, the territories of Abkhazia and South Ossetia were already marked on paper. We may even call them simulacra which should not be in reality, but which *are* reality, for sometime already. Though contrary to Baudrillard, I do not argue that we must perceive all reality as mediated simulacra, or that the simulacra of Abkhazia or South Ossetia emerged solely from will and faith. On the contrary, throughout the whole book, I tried to prove just how important is the materiality of the state, which occurs first and foremost through bordering and the practices of the everyday territoriality. This materiality, of course, is mediated – later or even in the moment of its creation: the stories and images are produced, and they strengthen these material effects.

Thus, I analysed how processes of territorialisation and bordering operate, and are applied in different contexts and situations: in bordering and territorial practices of *de facto* states, in Georgia's resistance strategies, in the

rules and norms of international recognition, in the decisions and actions of Russia and the EU. This allowed to see how, in international relations, when applying the established rules and norms, they create the result which these rules and norms are more or less designed to create. It does not matter that the entity which should not act according to these norms is applying them. The results are still there. Thus, the strategy of *de facto* states derives from familiar practices of state territoriality through which they construct their statehood. *De facto* states lose at the last but crucial stage: for them it is impossible to receive the international recognition. This impossibility is connected with the system's tendency for the *status quo* and thus tendency to favour the already existing territorial divisions.

The study of territorialisation and bordering processes in Abkhazia and South Ossetia emphasises the relevance of habits and their analysis in international relations. How does a state reconcile with losing parts of its territory? Georgia, of course, had not reconciled – at least according to its official political rhetoric. On the other hand, the time is important – the state of Georgia is continuously operating without any contact with either Abkhazia or South Ossetia. There is limited access to territories, no influence over the economic and social processes, minimal communication among political elites and population, little knowledge on how people live on either side.

Hence, in political practice, Georgians just know that somebody lives over there, something that operates separately. Moreover, the existing strategy by both sides is to limit and prohibit the contacts and access to each other territories. This strategy solidifies the detachment in everyday life, to which people eventually adjust. People adjust to living in a "smaller" territory, even if the ideological construction of the territory remains unchanged.

This adjustment happens despite the official policy of non-recognition that is supported by almost all international community and despite the still valid and strong principle of state territorial integrity. Adjustment to the territorial changes also changes the imagination – now, in the beginning of the 21st century, it is especially difficult to imagine Georgia's territorial integrity being restored. That in itself is the answer for how it is possible to survive with an "incomplete" territory.

The forming of a new habit in the Georgian case does not mean that all the involved actors are pleased with the situation, yet they still participate, are engaged in practices of various kinds and levels, and that also helps in establishing habit. To analyse the shaping of a habit is to analyse new regularities, so, in effect, to analyse the founding and consolidation of new practices as well. In this study this means to study how state territoriality is consolidated by building borders, establishing territorial control, limiting or allowing certain groups to participate in the life of separatist territories, by use of force or simply by observing and maintaining other kinds of established rules. For change to occur, much more efforts are required than to simply maintain the usual practices, for it must be acted against automatism and the well-established routines. To think about the habit in international relations means to supplement the explanation of the behaviour with the attention to the automatized, non-reflected forms of discourses and practices.

The structure of international relations also contributes to this process through the decisions, interpretations and actions of its actors. The principle of territorial integrity is an ideal that is difficult to maintain for a long term. Exceptions willing to become a norm have always existed and still exist. Nevertheless, the international political system seeks to stay as stable as possible and rely on the exclusive territoriality and one acceptable form to order political communities. The stability of existing territorial states are also constantly threatened as the normative ideal of state territoriality is not easy to implement. They must keep the territorial container separate from the outside, have clear boundaries between inside and outside, which is not easy to maintain. The system of states is always full of breaks and fractures, and somebody or something will always try to get into them, intervene, open up these breaks even more.

De facto states are such fractures, that attempt to become normal. They reveal how important is for a state to practice its territoriality and statehood everyday. These practices prevent us from seeing that structures, especially structures of meaning, can never be stabilized. The competing norms of international relations, for example, related to human rights, do not allow for fully realizing the principle of territorial integrity. Thus, the possibilities always appear for the territorial simulacra emerge within the system.

The awareness of this stabilisation principle allows understanding how the structural changes in the international system occur or may occur. The international system is complex, so it is hardly possible to accurately forecast international political processes. We can only just accidentally guess some new picture of the global politics. Nevertheless, it is possible to look for fractures in the system and in our images of the system, seek to understand what are its limits, how they are maintained and how they might be challenged or transform. The situation of *de facto* states reveals such tensions in the idea of the territorial statehood, demonstrates how non-systemic actors emerge in this system, and at the same time shows how the structures of international relations resist and adapt, agreeing to live with these non-systemic entities without changing the system itself.

ASMENVARDŽIŲ RODYKLĖ

Abašidze, Aslan 83
Abbott, Andrew 28, 125, 125, 223
Adler, Emanuel 171, 223
Adler-Nissen, Rebecca 114, 114, 116, 116, 118, 119, 241
Agladze, Elene 8
Agnew, John 26, 107, 108–111, 108, 109, 110, 220, 223
Agné, Hans 174, 175, 223
Ahtisaari, Martti 182, 183
Alasanija, Irakli 88
Alavidze, Nino įklija
Albert, Mathias 31, 236, 239
Alvarez, Robert R., Jr. 31, 32, 32, 115, 115, 223
Ambrosio, Thomas 195, 195, 198, 200, 223
Anchabadze, Yuri 43, 227
Anderson, Benedict 29, 224
Anderson, James 32, 33, 113, 144, 145, 224
Anzaldúa, Gloria 31, 31, 224
Arlauskaitė, Natalija 8, 144
Artman, Vincent M. 19, 19, 189, 224
Asanišvili, Pikrija 8
Ashley, Richard K. 25, 26, 107, 111, 224
Asmus, Ronald 45, 82, 181, 183, 186, 191–192, 192, 193, 224

Bader, Max 45, 232
Bagapš, Sergej 88
Bahcheli, Tozun 41, 224
Bakke, Kristin M. 47, 224
Balibar, Étienne 33, 225
Bartmann, Barry 41, 224
Baudrillard, Jean 165, 165, 216, 217, 225
Beissinger, Mark R. 43, 225
Berenskoetter, Felix 97, 225
Berg, Eiki 46, 225
Berija, Lavrentij 63
Bertašavičiūtė, Rima 8
Bibilov, Anatolij 199, 201
Biersteker, Thomas J. 27, 238
Birch, Julian 43, 74, 77, 80, 225
Biswas, Shampa 33, 33, 225
Blakkisrud, Helge 46, 236
Blomley, Nicholas 111, 225
Boden, Dieter 71
Borges, Jorges Luis 217
Brenner, Neil 32, 102, 225
Broers, Laurence 39, 39, 42, 44, 45, 226

Campbell, David 115, 226
Caspersen, Nina 37–38, 37, 40, 40, 41, 41, 200, 200, 226

Cerny, Philip G. 32, 226
Cichelašvili, Ketevan 155
Ciobanu, Ceslav 43, 226
Clogg, Rachel 46, 226
Coakley, John 21, 226
Coffey, Luke 12, 226
Cole, John W. 30, 30, 227
Cooley, Alexander 19, 19, 43, 209, 227
Coppieters, Bruno 42, 43, 44, 45, 227
Cordell, Karl 42, 227
Cornell, Svante E. 42, 42, 44, 45, 227–228
Crampton, Jeremy W. 21, 231
Crawford, Beverly 62, 229
Cullen Dunn, Elizabeth 160, 164, 164, 228

Čačbos, Abchazijos valdovai 65
Čibirov, Liudvig 81
Čižikienė, Aušra 29, 224

Dalby, Simon 21, 26, 107, 228, 240
Daškus, Marius 97, 165, 225, 231
Delaney, David 16, 16, 23, 104, 138, 228
Demetradze, Irina 8
Derluguian, Georgi 61, 61, 62, 63, 64, 65, 69, 228–229
Diehl, Paul 21, 229
Donaldson, Robert H. 186, 229
Donnan, Hastings 28, 246, 247
Doty, Roxanne Lynn 119, 119, 170, 229
Dovydas IV (Statytojas), Gruzijos karalius 53

Edwards, Maxim 13, 229
Eide, Kai 182
Elden, Stuart 21, 22, 22, 24, 25, 25, 102, 105, 106, 107, 108, 108, 111, 111, 117, 117, 141, 141, 225, 229, 231
Ellena, Monica 142, 142, 229
Evans, Malcolm D. 173, 246

Fabry, Mikulas 175, 176–178, 176, 177, 178, 179, 184, 230
Fischer, Sabine 210, 211, 230
Florea, Adrian 37, 37, 230
Forsberg, Tuomas 31, 241
Foucault, Michel 21, 21, 24, 97, 97, 107, 107, 116, 116, 132, 132, 231
Francis, Celine 43, 67, 68, 175, 231
Frear, Thomas 47, 188, 231
Fuller, Liz 201, 231

Gamsachurdija, Zviad 57–58, 66–67, 76–78
Geldenhuys, Deon 41, 231
George, Julie A. 42, 42, 231
Gerrits, André W. M. 45, 232
Giddens, Anthony 105
Gilliland, Clay įklija
Goertz, Gary 21, 229
Gordon, Colin 21, 231

Gotsiridze, Roman 84, 130, 236
Gottmann, Jean 22, 22, 232
Green, Sarah 28, 34, 115, 116, 232
Gregory, Derek 33, 99, 104, 107, 232–233
Guzzini, Stefano 96, 97, 97, 233

Harvey, David 35, 100, 102, 233
Heidegger, Martin 117
Hereklis II, Gruzijos karalius 53
Hewitt, B. George 43, 233
Higgins, Andrew 142, 233
Holsti, Kalevi J. 108, 108, 233
Houtum, Henk van 33, 34, 233

Iskandaryan, Alexander 39, 46, 226, 234

Yemelianova, Galina M. 38, 42, 234
Yuval-Davis, Nira 158, 234

Jackson, Robert H. 38, 38, 234
Jacobson, David 31, 236, 239
Jakniūnaitė, Dovilė 107, 185, 234
Jankauskas, Kęstutis 8
Jasutis, Gražvydas 8, 132, 148, 150
Jelcin, Boris 78
Johnson, Ron 99, 104, 232
Jones, Reece 27, 27, 234
Jones, Stephen 52, 58, 58, 59, 82, 234
Jusionytė, Ieva 8

Kabachnik, Peter 47, 161, 162, 163, 234
Kakačia, Korneli 8
Kapitonenko, Mykola 43, 235
Kaufmann, Walter 83, 87, 88, 235
Kazlauskas, Rolandas 8
Kereselidze, Nino 46, 160, 235
Khashig, Inal 189, 235
King, Charles 41, 44, 235
Kingston, Paul 41, 235
Kitchin, Rob 104, 228
Kocs, Stephen A. 22, 235
Kofman, Eleonore 100
Kokoit, Eduard 81, 86
Kolossov, Vladimir 28, 37, 40, 48, 48, 235–236, 240
Kolstø, Pål 46, 236
Kramsch, Olivier 33, 233
Kukhianidze, Alexandre 84, 130, 236
Kupatadze, Alexandre 84, 130, 236

Lakoba, Nestor 62
Lamont, Michèle 28, 28, 30, 165, 166, 236
Lange, William A. 195, 195, 198, 200, 223
Lapid, Yosef 31, 113, 236, 239
Lavrov, Sergej 194
Lebas, Elizabeth 100
Lefebvre, Henri 35, 35, 99–101, 100, 106, 119, 126, 236
Leonaitė, Erika 8, 179, 179, 236–237

Lipschutz, Ronnie D. 32, 62, 229, 237
Lynch, Dov 41, 41, 45, 45, 237
Luhmann, Niklas 114
Lundgren, Minna 47, 47, 129, 149, 160, 161, 162, 163, 163, 237

Mayer, Margit 102, 237
Malkki, Liisa 32, 35, 35, 119, 159, 159, 237
Mangham, Robert 8
Mann, Michael 32, 237
Markedonov, Sergey žr. Маркедонов, Сергей
Maskaliūnaitė, Asta 8
Massey, Doreen B. 35, 99, 238
Mašabeliai, Gruzijos aristokratai 73
Matsuzato, Kimitaka 46, 238
Mauss, Marcel 117
McLaughlin, Erin 142, 238
Medvedev, Dmitrij žr. Медведев, Дмитрий
Mickus, Justinas 8
Miloševič, Slobodan 180
Minasyan, Sergey 39, 226
Minghi, Julian V. 27, 27
Miniotaitė, Gražina 7
Mitchell, Lincoln A. 19, 19, 43, 209, 227
Mitchneck, Beth 47, 161, 162, 163, 234
Molnár, Virág 28, 28, 30, 165, 166, 236
Mölder, Martin 46, 225
Murinson, Alexander 42, 238
Murphy, Alexander B. 27, 29, 109, 109, 238

Navaro-Yashin, Yael 35, 239
Newman, David 30, 31, 239
Nicholson-Smith, Donald 35, 236
Nygren, Bertil 185, 239
Nodia, Ghia 43, 44, 61, 66, 227, 239
Nogee, Joseph L. 186, 229
North, Andrew 12, 142, 239

O'Dowd, Liam 32, 113, 144, 145, 224
O'Loughlin, John 37, 40, 48, 48, 224, 236, 240, 245
Oskanian, Kevork 45, 240

Ó Beacháin, Donnacha 46, 240
Ó Tuathail, Gearóid (Gerard Toal) 21, 25, 26, 37, 40, 48, 48, 107, 110, 111, 224, 228, 240, 245

Paasi, Anssi 28, 30, 30–31, 239, 240–241
Parker, Noel 114, 114, 116, 116, 118, 119, 241
Pegg, Scott 39, 39, 40, 44, 174, 175, 241
Pelkmans, Mathijs 47, 48, 241
Peuch, Jean-Christophe 204, 241
Popescu, Nicu 205, 206, 241
Pouliot, Vincent 171, 223

Pratt, Geraldine 99, 104, 232
Pred, Allan 33, 233
Prelz Oltramonti, Giulia 47, 47, 128, 128, 129, 130, 241–242
Putin, Vladimir 129, 180, 183, 184, 188, 191–192, 242

Regulska, Joanna 47, 161, 162, 163, 234
Rice, Condoleezza 183
Robinson, William I. 32, 242
Roudik, Peter 189, 242
Rožėnas, Artūras 8
Ruggie, John Gerard 24, 24, 25, 242

Saakašvili, Michail 59, 82–91, 82, 132, 133, 151–153, 162, 165, 187, 191–192, 206
Sack, Robert David 23, 23, 243
Sahlins, Peter 29, 30, 243
Sakwa, Richard 42, 227
Salter, Mark B. 35, 35, 243
Sanakojev, Dmitrij 132
Saparov, Arsène 43, 243
Sarkozy, Nicolas 91, 133
Savina, Giulio 8
Semneby, Peter 209
Shenfield, Stephen D. 63, 243
Sheridan Smith, Alan M. 97, 231
Shukla, Sebastian 142, 238
Skardžiūtė-Kereselidzė, Renata 8
Smelser, Neil J. 32, 243
Smith, Neil 35, 100, 102, 243
Socor, Vladimir 203, 203, 243–244
Soja, Edward W. 99, 100, 244
Souleimanov, Emil 42, 42, 53, 63, 75, 244
Spears, Ian S. 41, 235
Srebrnik, Henry 41, 224
Stalin, Josif 63
Stansfield, Gareth 37–38, 37, 40, 40, 226
Starr, S. Frederick 45, 228
Stephan, Sarah 71, 244
Suny, Ronald Grigor 44, 52, 54, 65, 244

Šavtvaladze, Miša 8
Šervašidzės, Abchazijos valdovai 65,
Ševardnadze, Eduard 58–59, 67, 78–79

Taylor, Peter J. 30, 245
Takinienė, Renata 8
Tamara, Gruzijos karalienė 53
Thrift, Nigel 104, 228
Tibilov, Leonid 199
Tigieva, Izolda 8
Toal, Gerard žr. Ó Tuathail, Gearóid
Toft, Monica Duffy 83, 245
Toporov, Vladimir žr. Топоров, Владимир
Toria, Malkhaz 47, 245

Tsertsvadze, Lali 142, 245
Tusk, Donald 12

Waal, Thomas de 42, 42, 209, 210, 246
Walby, Sylvia 32, 246
Walker, Rob B. J. 25, 25, 26, 105, 107, 246
Walker, Shaun 142, 246
Wallace, William (Lord Wallace of Saltaire) 187
Warbrick, Colin 173, 173, 174, 246
Ward, Michael D. 224
Wastl-Walter, Doris 28, 246
Watts, Michael 99, 104, 232
Weber, Cynthia 27, 220, 220, 246
Weber, Max 107, 238
Whatmore, Michael 99, 104, 232
Wilson, Thomas M. 28, 246–247
Wolf, Eric R. 30, 30, 227
Wolff, Stefan 42, 227

Zakareišvili, Paata 88, 89, 153, 247
Zierhofer, Wolfgang 33, 34, 233
Zürcher, Christoph 18, 43, 43, 44, 53, 55, 56, 66, 67, 69, 247

Žalimas, Dainius 179, 179, 236–237

Гобронидзе, Гиоргий 136, 140, 153, 249
Евзлин, Михаил 114, 249
Конт, Франсис 114, 248
Маркедонов, Сергей 40, 42, 130, 198, 198, 238, 248
Медведев, Дмитрий 90–91, 133, 186, 191–192, 192, 194, 194, 248
Михайлов, Николай 114, 249
Топоров, Владимир 114, 114, 249
Хундадзе, Тато 136, 140, 153, 249
Шаишмелашвили, Гиоргий 136, 140, 153, 249

DOVILĖ JAKNIŪNAITĖ

KAIP TAPTI VALSTYBE:
SIENOS IR ERDVĖS GRUZIJOS TERITORINIUOSE KONFLIKTUOSE

Viršelio dailininkė *Daukantė Subačiūtė*
Kalbos redaktorė *Rima Bertašavičiūtė*
Maketuotoja *Nijolė Bukantienė*

14,41 aut. l., 18,5 sp. l. Tiražas 300 egz.
Išleido Vilniaus universitetas,
Vilniaus universiteto leidykla
Universiteto g. 3, LT-01513 Vilnius

Spausdino UAB „Baltijos kopija“
Kareivių g. 13B, LT-09109 Vilnius